

P A T A I J Ó Z S E F

**AZ
ÚJ PALESZTINA
ÚTJAIN**

MÚLT ÉS JÖVŐ JUBILEUMI KIADÁSA

Herzl
Hermann Struck (Haifa) rézkarca

AZ ÚJ PALESZTINA ÚTJAIN

Az új Palesztinát, amely néhány évtized óta folytonos forrongás és kialakulás, vajúdás és újjászületés útján van, nem lehet még fix állapotban megrögzíteni. Amit tegnap a tények alapján megállapítottunk, ma már túlhaladott. És mialatt ezeket a sorokat írjuk, szintén változnak az adatok, növekednek a számok és talán új irányban mozognak az imponderabiliák is. A «Palesztina-Baedekerek» szinte máról holnapra elavulnak. Aki tavaly még a csillagos megjelölések után indult, az idén már alig tud eligazodni. Mert közben «új csillagok szálltak föl Jákobból.» És mintha teljesezésbe menne az Úr szava Ábrahámnak: «Tekints föl az égre és nézd a csillagokat, vájjon meg tudod-e számlálni?»

Tizenöt esztendő óta majdnem minden tavaszt és olykor az ősz is, a Szentföldön töltöttem. És egyik évről a másikra alig ismertem reá egyes helyekre. Minden esztendő meghozta a maga meglepetéseit. Mikor 1924-ben először sétáltam Bialikkal és Haméirivel Tel-Avivnak bibliai, prófétai és zsidó történeti neveket viselő utcáin, mint isteni csodáról beszéltek a hihetetlen gyors gyarapodásról. Alig tíz esztendő alatt a semmiből, a sivatagi homokon húszezer lakosú kertváros szökkent ki. És «az alapoktól a párkányokig» minden zsidó kezek munkája. Egy év múlva már megkétszereződött a város területben és lélekszámban egyaránt. És mikor három évvel ezelőtt a nagy héber költő korai halála után

«Bialik-napok»-ban gyászolta meg Tel-Aviv halhatatlan fiát, már 150.000 lelket számláló héber metropolisz zarándokolt el a világ minden nyelvén megszólaló hódolat színhelyére.

És ugyanez a gyors növekedés Jeruzsálemben. 1924-ben láttam, amint zsidó fiúk és lányok építik a héber Egyetem falait és cipelik a téglát és vakolatot a magas állványokra. 1926-ban pedig ott láttam ugyanazokat a kőműves fiatalokat «a falakon belül indexekkel a hónuk alatt, mint a kezük munkájával emelt új Egyetem hallgatóit. A Scopus hegye, ahonnan valaha Titus ostromolta Jeruzsálemet, minden évben új egyetemi intézménnyel bővült és ma ott áll az «Universzita Ivrit» több mint száz tudós kutatójával és ezer hallgatójával. Szemközt pedig a hatalmas Nemzeti Könyvtár, melynek kötetszáma párhuzamosan növekedett a palesztinai zsidó telepések számával és ma túllépett a négyszázezren. Minden esztendőben új zsidó negyed avatásának lehettem a szemtanuja Jeruzsálemben. És ugyanígy volt Haifában is, a Karmelen és a Karmel körül. 1924-ben még ingó kis csónakok közvetítésével kellett partradüledezni a viharos tengeren. Haifában épp úgy, mint Jaffában. Egyszerre csak elkészült az Alexandriával is versenyképes haifai kikötő és a hajóról kényelmesen sétálhattunk be a rohamosan fejlődő városba. Most pedig épül az új kikötő Tel-Avivban is. Egyszer hatalmas csövekkel volt kirakva az út Jezreel-völgyén át Haifáig, az új vezeték volt, mely a hajdani Ninivéből (Mossul) hozza sok száz kilométeren át a föld olaját, hogy fűtőanyagul szolgáljon új ipartelepeknek és kereskedelmi hajóknak.

Pár éven át Jeruzsálemben Salamon király restaurált tavainak és az udvarok ciszternáinak vizét ittuk. Egyszerre csak Rass-el Ajntól Jeruzsálemig feltúrva ta-

láttuk az út szélét és az árok mellett embervastagságú csövek heverték, melyeken át a következő évben már fölemelkedett a sároni «forrás fejének» tiszta vize. 60.000 méter távolságon át 800 méter magasságba, hogy bőven ellássa a hegyeken trónoló szent várost a völgy áldásával.

És a források és vizek áldása megváltoztatta évről évre az Érnek képét is. Ott álltunk a Gilboa hegyen, ahol Izrael első királya és hercege, Saul és Jonathan hősi halált halt. A hegy tövében «Ejn Charod» forrása, melyből Gideon harcosai csillapították szomjúságukat, mielőtt a Jezreel völgyébe betörő midjanitákat és amalekieket megkergették. Elmocsárosodott és «Ejn Számún»-halál forrás lett a neve az araboknál. «Madár, ha iszik belőle meghal. Saskeselyű, ha elrepül fölötte le-hull» — mondták. És láttam, mikor ezt a megtisztított és szabályozott forrást körülvették az új kolóniák iskolásgyermekai és ittak belőle és felüdültek, mint egykor Gideon vitézei. És az Érnek másik sarkán láttam a nahallali leány farm területét, mikor még mocsaras volt és láttam, mikor a sátrak átalakultak barakkokká és a fabarakok kőházakká. Jártam a Haifa-Akko-völgyében, amikor még a Kison, Curdáni, Naaman és Fuara vizétől elingoványosítva a legmaláriásabb terület volt, chaluc fiúk és lányok vállukig az iszapos vízben végezték a lecsapolás veszélyes munkálatait és lilává égett homlokukat mintha glóriával vonta volna be az alkonyuló napsugár ... És láttam nemsokára ugyanott szántóföldek, ipari telepek, falvak, munkásnegyedek, chászid-kolóniák egészséges, virágzó sorát.

Hosszú nemzedékek pusztítását kellett itt jövé-
tteni. A völgyeket megette a mocsár, széttaposott for-
rások moszkító lámpja. A hegyeket lekopasztotta a ke-

gyetlen rablógazdálkodás. A bibliai «népek erdője», melynek sűrűjéből Sziszer hada Debóra serege ellen támadt, kopasz, mint a tifuszbetegségben haját vesztett koponya. A fákat kivágták, újakat nem ültettek, még a gyökereket is kitepték a hasadékból. Az eső lemosta, a szél lehordta a kövekre boruló termékeny réteget, a humuszt és most meztelenül állanak a sziklák mély repedéseikkel, mintha tátongó sebeiket mutogatnák. Kopár kövek merednek, ahol lépcsőzetes terraszk omladéka tanúskodnak most is, hogy valamikor itt dús kultúra virágzott. És az ifjú chalucok, fiúk és lányok, sokszor még gyerekek, felkúsznak ezekre a kopár hegyekre, mint két-háromezer esztendővel ezelőtt az őseik, földet cipelnek föl nehéz kosarakban, mintha gyógyító borogatást raknának sajtó sebekre és becéző ápolásukkal visszaadják a beteg Anyaföldnek egészségét. Évről évre láttam, hogyan nőttek az új kolóniák kopár sziklák között, elsivatagosodott talajon. Láttam, milyen csodákat műveltek Jeruzsálem mellett Kirjáth Anavim fiatal telepesei a kiégett, kopasz hegyek hősi meghódításával.

És évről évre a feltámadás új meglepetéseit tartogatta a Holt-tenger is. Élet fakadt belőle és körülötte, míg kialakult a négyszáz méternyire a tenger szintje alatt dolgozó gyárváros, a Potash Comp, különböző kémiai műveivel az északi és déli széleken, melyeket repülő kötnek össze. És a betegítőnek vélt víz partján gyógyító szanatóriumok, üdülők, fürdőtelepek, a Kália, napfénynél és holdvilágnál folyó modern strandéletével.

Egyszer a bibliai Jordán folyó lepett meg csodájával, hogy hátrafordul és a Jármukkal medret cserélve villanyművek turbináinak hajtóereje lett. Egyszer a Genezáreth emelte fel vizének szintjét, hogy Ruthen-

berg elektrotechnikai terveit megvalósításhoz segítse és egész Palesztinát világhírességgel lássa el. Most meg a galileai Merom-tó, a talmudi «Szavhó tengere» hátrál és mélyül, hogy a Hule hatalmas mocsárterülete termékeny földdé csapolódhasson le és halál helyett életet adjon zsidóknak és araboknak egyaránt.

Jártam Palesztinában olyan békés atmoszférában, amikor zsidók és arabok barátságosan találkoztak a társadalmi életben és az arab lapok az európai sajtót megszégyenítő nobilettással intettek le minden halvány sértő szándékot a zsidó testvérek ellen. És ott voltam, amikor lángolt a gyűlölet, féket vesztett az izgatás és szabadon tomboltak a gyilkos szenvedélyek. Hullámszerűen változik minden és az élet folytatja a maga útját.

Folytonos folyás, mozgás mindenütt. És mialatt előlött elmélkedünk, még a zavargások idejében is, új pontokat hódítanak meg a hős pionírok, akik kora hajnalban különböző helyekről elindulva, kész épületvázakkal, védőfalakkal, őrtoronnyal, fényszóróval, drótkadályokkal és gazdasági gépekkel felszerelve, meglepetésszerűen elfoglalják a Keren Kayemeth által megszerzett területet a bitorló beduinoktól és estére készen áll az új telep Béth Saan környékén, a Jordán tropikusán forró völgyében, 235 méterrel a tenger színe alatt, vagy a legendás Genezareth keleti partján, közel az ellenséges határhoz és harcvonalhoz, vagy a Negev határán, ahol mély fúrások igyekeznek vizet varázsolni a sakállal népes sivatag szikkadt talajára, amint írva vagyok: «találja őt a pusztaság földjén, a sikongó sivatag kietlenségében.»

Akinek pedig alkalma van közelebbről betekinteni az új honfoglalók felszerelési leltárába, ott látja a készlet között a malária-szúnyogok ellen védő moszkítóhálókat, a kellő mennyiségű chinin-tablettákat a min-

dennapi étkezéshez és a frontharcosi sorsvárással magukkal hozott hordágyakat, esetleges sebesültek kórházba szállítására, ha éjjel mégis bekövetkezne a támadás, vagy akár nappal, amikor töltött puskával a vállukon végzik a szántást őseik földjén

Minden írás, minden előadás, mely a Palesztinában folyó munkát ismerteti, magasztalja, vagy bírálja, csak a leghalványabb árnyékát mutatja annak, ami ma Palesztinában valóban véghez megy. Történeti erők működnek itt, egy csodálatos újjászületést processzus van folyamatban és mindenből kibontakozik a kétségtelen tény: Palesztina épül! Az építés elé időről időre súlyos akadályok gördülnek, de az építő akarat legyőz minden nehézséget.

Az új Palesztina folytonos vajúdás és növekedés útján van. Ezért szinte lehetetlen adatokkal lerögzíteni. De állandó tényező maga az út, mely a zsidó múltból ehhez a történeti folyamathoz vezetett. Állandó a zsidó nép kötöttsége a Szentföldre és állandó az érzés-komplexum, amely a Szentírásból, ősi hagyományból, történelmi emlékekből táplálkozik és tápot ad az egész történelmen át újabb meg újabb akcióknak Palesztina feltámasztásához.

Ez a könyv nem «Baedeker» akar lenni, hanem útmutató, amely a régi és új Szentföld lelkének szintézisét szeretné közel hozni a telkekhez, azokéhoz is, akik az új heroikus nemzedék ideáljához csak a régi heroikus korokon keresztül bírnak hozzáférközni.

A Lord Peel vezetése alatt működött angol királyi bizottság hivatalos jelentése megható tiszteletadással hajtja meg a zászlót a Palesztinai zsidó nemzeti otthon eddigi fizikai és szellemi teljesítményei előtt. Kiemeli az Egyetem magas színvonalát. A kulturális élet fejlettségét, az irodalom, művészet és zene iránti szeretetet.

»Aristoteles, Descartes, Leibnitz, Fichte, Kant, Bergson, Einstein, Shakespeare, Goethe, Byron, Dickens stb. megjelennek héber fordításban.« Éppen mikor Palesztinában voltunk, dirigálta Toscanini a palesztinai 70 zsidó tagból álló szimfonikus zenekarát, hat koncertben, melyek főképpen Beethoven és Brahms műveinek voltak szentelve. Minden estén minden egyes hely be volt töltve és említésre méltó, hogy egy koncertet olcsó helyárakkal 3000 munkás számára tartottak és további 3000 a koncert főpróbáit hallgatta meg. Aki Jeruzsálemben a Toscanini-koncerteken jelen volt, azt hihette, ha szemét behunyta, hogy Párizsban, Londonban, vagy New-Yorkban van.»

Íme mennyi respektust szerez a népek előtt a zsidóságnak ez a mai kicsiny Palesztina is. De vannak, akik még áhitottabb csodát látnak abban, hogy ha behunyják szemüket és azt hihetik, hogy a Biblia élete és a próféták világa elevenedett meg előttük.

Ha beállítják a rádiót a 449-es hullámhosszra és a Biblia nyelvén hallatszik a legmodernebbül felszerelt ramallai leadó héber programjának mindenkori bevezető mondata: «Haazinu l'kól Jerusalájimh «Figyeljetek Jeruzsálem hangjára! Salom! Béke!» És korok kapcsolódnak össze az aether hullámain át, közeli és távoli idők, ó-testamentum és új technika, Béke igéje és harci tudósítás, Dávid király zsoltárai és napi események, prófétai víziók és profán aktualitások. És felénk zeng Avigdor Hameiri rádióavató szózata, mely sok-ezeréves múlt mélységéből fakad és jövődők végtelensége felé szárnyal:

Halljátok népek a világ minden szélén,
S halljad Izrael a szétszórtság minden partjain,
Figyeljetek, ünnep szava szól!

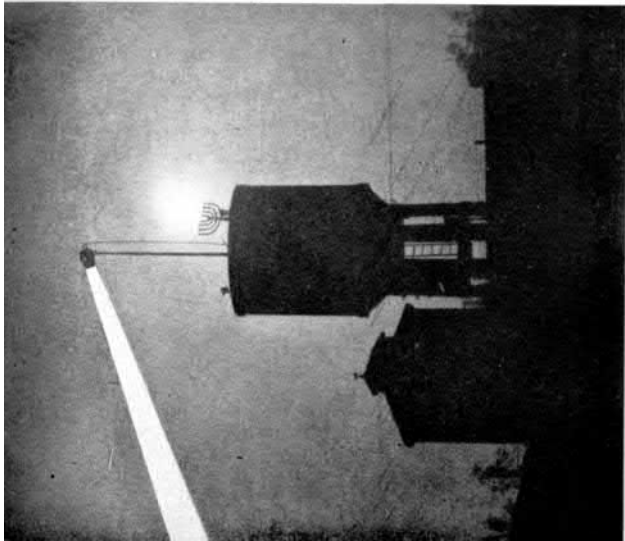
*Itt Isten városa hív a ködből,
Itt a király szentélye hallatja hangját,
Itt Jeruzsálem beszél:*

*Korok, népek, harcok ködhomályából
Évezrek emberi szenvedésének mélységéből
Szavam, Jeruzsálem szava, nem egyszer lobogott,
Nem egyszer tört ki a fény falaim árnyékából,
Nem egyszer villogott Isten villáma felhőimből,
Nem egyszer lángolt a látomás, a gyász, a harag,
De szavamat elnyelték, elsodorták vérfolyamok
S hangom, Jeruzsálem hangja megszakadt. . .*

*Akkor, midőn elhallgatott Izrael lantosa
S Cion hegyén állt fia, aki nem ontott vért,
S kiterjeszté karjait felemelve az ég felé, —
Akkor szárnyat bontott
Az ember szava, Jeruzsálem látomása:
«Házam imádság háza léssen minden népeknek»
És Jeruzsálem felé tekintett akkor minden nép szeme...*

*Halló, itt Jeruzsálem rádiója szól —
Halló, itt az igazság vára, fénynek tornya,
Itt embersasok fészke, minden elnyomottak reménye,
Itt harsogja harsonáját minden Messiás,
Itt népek sorsa áll az örök mérlegen,
Itt az örök Isten áll a vártán!
Halló, itt Jeruzsálem beszél...
A látomás szíve, mely bezárult, im újra dobban
S három szentségek bölcsőjéből újra felragyog
Az isteni törzs ága, a béke fejedelme ...
Tűnjön a gyűlölet, a bosszú, a gonoszság,
Itt Jeruzsálem szíve ver dicső hullámokat
S a négyszáznegyvenkilenc hullámhosszon
Jön az üdvösség igéje ...*

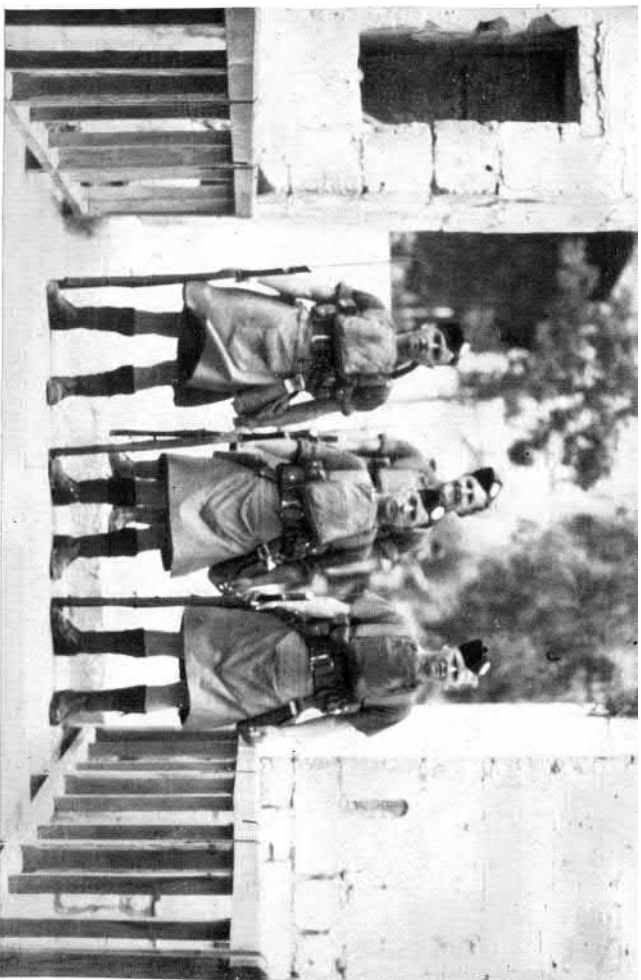
*Ébredjétek világ népei a vérontás álmából,
isten áldásának bősége minden gyermekére árad,
Emeljétek a béke jobbát a napok vége felé,
Jertek, szeretet szomjasai, igyatok
Jeruzsálem csobogó látomásából,
Halljátok népek a világ minden szélén
S halljad Izrael, és hallasd minden végek felé:
Itt a Béke, boldogság igéje zeng ki a ködből —
Halló, halló, halló, itt Jeruzsálem rádiója szól!*

Menóra a kolónián örökös fényezőró mellett

Sómer-örszem egy góltílei kolónia határán

Angol katonái őrség Jeruzsálemben, a Jaffa-kapu előtt

STRÓFÁK A NAGY NAPOKRÓL

Hét évvel ezelőtt a Lidón értek utói az akkori palesztinai zavargások hírei. Itálián át jöttünk Zürichből, tele reménységgel és bizalommal, közvetlenül a «Jewish Agency» lélekemelő megalakulása után. A zsidó nép legnagyobb fejeit hozta össze a nagy gondolat, hogy a világ egész zsidóságát kell felelőssé tenni Palesztina újjáépítésének történeti föladataért. *Einstein, Weizmann, Warburg, Marshall, Leon Blum, stb.* mellett a kis magyar delegáció is érezte, hogy vállaira nehezedett valami a történelmi küldetésből, amely lehet teher vagy gyönyör, de viselni kell az ötezeréves múlt-hoz méltó bibliai megadással... És ekkor jött a megdöbbentő megpróbáltatás. Gyászkeretes jelentések érkeztek a Szentföldről, lesújtó, szomorú eseményekről, melyek oly könnyen megrendíthették a gyengébbek hitét. Ki tudja, a támadt szélvész nem kavart-e fel olyan vihart, mely gyökerestől tépheti ki a fiatal palántát? Bevallom, magam sem voltam ekkor minden aggodalomtól mentes. Hiszen a távolból szinte apokaliptikus hangnagytókkal hozta a sajtó a híreket és minden mennydörgés és villámlás ítéletidőnek és világsüllyedésnek félelmetes kísérőjeként hatott. Csak amikor a Palesztinába hazasiető ifjúságot láttam, arcukon az elszánt akarattal, az új otthonnak mindenáron való megvédelmezésére, — eszméltem reá ismét, hogy itt egy új generáció nőtt fel, mely veszélyek között is megállja helyét és óvja a jövőt.

Mikor most a palesztinai partoktól alig félnapi távolságban jött a hajóra a rádiógram a *«jaffai viharról»* mely miatt egyenesen Haifába kell mennünk kikötni, — egy pillanatig sem kételkedtem, hogy ez a vihar csak múló jelenség lehet, amely a megterebélyesedett törzset meg nem ingathatja többé. És ez a legfontosabb. 1929 óta újabb negyedmillió zsidó vándorolt be Palesztinába, akik azóta szakadatlanul építettek, ültettek, tenyésztettek, modern mezőgazdaságot, ipart, kereskedelmet, kultúrát teremtettek és olyan mély gyökeret vertek őseik földjében, hogy együtt támadtak fel és újjultak meg vele. Építettek és épültek, termeltek és újjáteremtődtek ...

És mikor lent a haifai öbölben és fönt a Karmel-hegyen az első palesztinai testvérekkel találkoztam, nyomát se láttam sehol levetségnek, csüggedésnek, lankadásnak. Ellenkezőleg, valami heroikus hangulat kifejezése ült az arcokon. Mint, akik harc tüzeiben kipirulva, ünnepi események várakozásában indulnak a holnap elébe.

— *Minden elesettért új tízezrek jönnek és minden felgyújtott kalászáért új kalászok ezrei lengetik termésüket az Ég felé ...*

*

1921, 1929, 1936. Periodikusan visszatérő fordulatok, melyeknek a mélyére kell néznünk, ha felelni akarunk a kérdésre: Miért nem vonják le a tanulságot az egyikből, hogy elejét vegyék a többinek?

A zsidók szent honfoglalásra jönnek a Szentföldre, menedéket keresve a hontalanságnak ezerfajta poklából. Színigazság, amit Ben-Gurjon mondott:

«Fölemelt fővel és tiszta meggyőződéssel nyilatkoztatjuk ki a történelem előtt, hogy még nem volt a világon ilyen tiszta telepítő munka, mint a miénk. Nem

*esett itt sérelem az ország egyetlen lakóján sem. El-
lenségeink is tudják, mennyire gazdagítottuk az orszá-
got és gyógyítottuk a sebeit, tudják, hogy Palesztina
arabjai nem szöknek Szíriába, Transzjordá-
niába, ellenkezőleg, ezekből az országokból özönlenek
ide folyton-folyvást. Egyetlen arab országban sincse-
nek ilyen egészségügyi, nevelésügyi intézmények, mint
itt, sehol sem emelkedett a fellach és a munkás élete
ilyen magas standardra, mint Erec Jiszraelben, sehol
sem emelkedett úgy a természetes szaporodás és csök-
kent úgy a gyermekhalandóság, mint Palesztinában.
Még nem ismert az emberiség olyan igazságos és be-
csületes telepítést, mint a cionistáké Erec Jiszraelben.»*

Miért nem lehet ezt az egyszerű igazságot átvinni az arabok köztudatába is? Hiszen ők is tudják, hogy a zsidók nem foglaltak el semmit sem erővel. Vizüket ezüstért vették és fájukat drága áron. Valóban aranyat adtak kövekért és csupasz sziklátak szereztek tőlük színaranyért. Miért a gyűlölet azok iránt, akiknek kenyerét ették, akik az ő számukra is fölszárították a inoszkitós mocsarakat és nekik is felüdítették a malarias levegőt? Hol a *tényleges* érdekellentét a zsidó között és a fellach között, aki beviszi eladni jó pénzen zöldségét, gyümölcsét, baromfiját, tojását Jeruzsálembe, akár «Rechavja» villanegyedébe, akár a «Száz Kapu» gettójába, míg a sztrájk óta a «hazafias gyűjtések» könyöradományára szorul? Hol az érdekellentét a zsidó között és az arab munkás között, aki a zsidó bevándorlás folytán állandóan emelkedő lakosság-szám, forgalom és munkaalkalom révén nemcsak magasabb munkabérhez, de folytonos foglalkoztatáshoz is jut? És hol az érdekellentét a zsidó és az effendik között, akiket a «Balfour-deklaráció» hirtelen, mint valami legendás főnyeremény, kirántott minden adós-

ságukból és dús vagyonhoz juttatott, felemelve tízszeresére, ötvenszeresére és százszorosára minden talpalatnyi földjüknek, minden téglányi viskójuknak az árát? És hol az ellentét a zsidók és a moszlim egyház között, melynek palesztinai szentélyeit ők is áhítatos lélekkel tiszteletben tartják?

Vagy csakugyan a sivatag s a kultúra harca volna ez? A teve gyűlölete a repülőgép iránt?

De hiszen ezeknek a tevéknek ősei már háromezer évvel ezelőtt itt Ábrahámot, Izsákot, Jákobot és Izrael tizenkét törzsének atyáit hordozták hátukon, erkölcs hirdető nemes patriarchákat, érzékeny, finomlelkű Leát és könnyekben felmagasztosuló Ráchelt vittek szelíden csilingelve a becézett barna sziklák között; nem volna ma már más társuk, mint a hullára leső hiéna és a sivatagban üvöltő sakál?

*

És talán valóban itt a rejtély nyitja. Az öreg arabban, aki vonszolva vezeti lassú tevéjét és látja Telavivban a fiatal mintavásár szimbólumául levegőbe emelt *repülő tevét*... És az elhízott effendiben, aki a régi rabszolgaságot siratja, amikor a fellachok kezét csókolva könyörögtek egy darab mocsaras föld bérletéért, melynek sanyarú termését is neki szolgáltatták be, míg most az egészséges zsidó kolóniákra mennek dolgozni ötszörösre felemelt napszámért... És az arab suhancban, akit forró sivatagvérével iskolapadok közé szorít az új idő, amikor sokkal jobban felel meg lényének a kődobálás száguldó autóbuszokra, szögek szórása fényes autók elé, telerakott tojáskocsik felfordítása és a késeles korai gyakorlása... Meg az arab «intellektuel»-ben, aki irigykedve látja, hogy a föld, mely arab birtoklás alatt másfélezer esztendőn

át pusztá és kietlen volt, a zsidók kezén másfélévtized alatt felvirágzott és megújódott... És ugyanazok, akik vagyont szereztek arab földek zsidóknak való eladásából és ennek közvetítéséből, fújták meg a vész-kürtöt a «zsidó kizsákmányolás» ellen és a cionisták uralma» ellen, akik «lefoglalják a szent Omár-mecsetet, felgyűjtják az arabok házait, meggyalázzák az arab asszonyokat, meggyilkolják a kisdedeiket és kikergetik gyermekeiket az országból» . . . Ezeket a szörnyű koholmányokat kürtölték szét országszerte a «legfelsőbb arab bizottság» és a főmufti vezetése alatt. Ilyenekkel uszították a tömegeket városokban és falvakban, míg a véres gyümölcs meg nem érett. . .

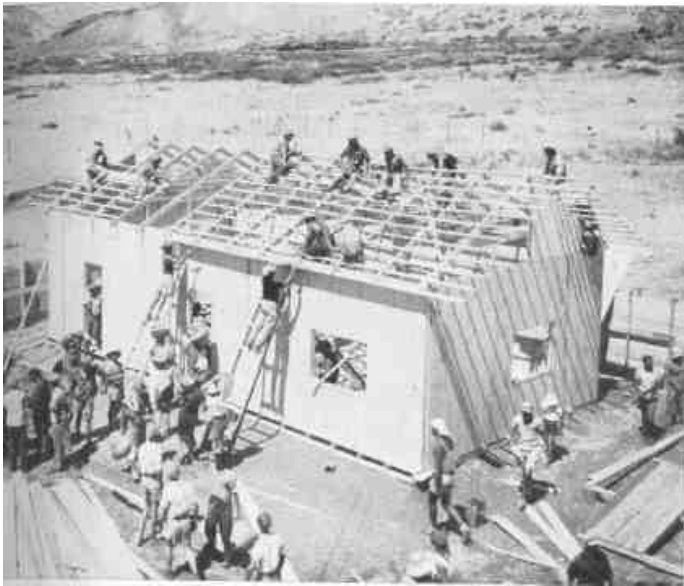
*

Hogyan történhetett ez az angol kormányzat alatt? Nincs-e törvény a lázítás ellen, hazugságterjesztés és kútmérgezés ellen? A feleletet az angol kormány fatális tévedésében kell keresni, mely a mandátum területére átvitte Nagybritánia szabadságelveit és ugyanúgy alkalmazta a primitív, túlnyomórészt analfabéta fellachokra, mint London City vagy Liverpool polgárai között. Ha a londoni Hyde-parkban mindenki szószékre állhat és elmondhatja véleményei mindenről, ebből nem következik, hogy Tul-Karemben, Jaffában vagy Nablusban szabad folyást kell engedni a szenvedélyeknek és nem lehet gátat vetni a tömegek nyílt uszításának! Hozzájárult még a kormányzó idealista felfogása, aki elsősorban enyheséggel, elnézéssel, jósággal, rábeszéléssel akart a vezetőkre hatni, ami aztán alapos félreértéshez vezetett. Az enyheséget gyengeségnek, az elnézést félelemnek, a rábeszélést rászorulásnak magyarázták. Így történt, hogy a «vezérek» egyre követelőbbek, egyre merészebbek

bek, egyre fenyegetőbbek lettek és egyre nyíltabb támadásba mentek át.

Lord Plumer egész kormányzása alatt egyetlen incidens sem fordult elő Palesztinában. Mikor először jelentkezett nála a «felső bizottság» követelésekkel, melyeknek teljesítése nélkül nem vállalhatják a felelősséget a rend fenntartásáért, a tábornok rideg katonai rövideggel felelt: *«A rend fenntartását tessék csak rám bízni»* és sarkon fordult. A hírlapírókat pedig összehívatta és kijelentette nekik, ha nem hagyják abba az uszító hangot, valamennyien messzire szóló szabadjegyeket kapnak, melyek visszafelé nem lesznek érvényesek! . . . Sir Arthur ellenben szerette sűrűn vendégül látni asztalánál az exotikus törzsfőnököket, tárgyalt és alkudott velük, kis «játékparlamentet» ígért nekik, ahol címeket és rangokat tűzhetnek a mellükre. Újból meg újból hívatta őket és tárgyalt velük akkor is, amikor már általános sztrájkot hirdettek a «végső győzelemig», akkor is, amikor a «polgári lázadás» nyílt kihirdetésével fenyegették meg a kormányzót, akkor is, amikor egymásután gyilkolták már lesből az ártatlan járókelőket s kezét fogott velük akkor is, amikor már annyi vér tapadt a kezükhöz . . . «Hogy reszkethet tőlünk Anglia!» — gondolhatták magukban a kis «vezérek» és elindultak a nagy útra.

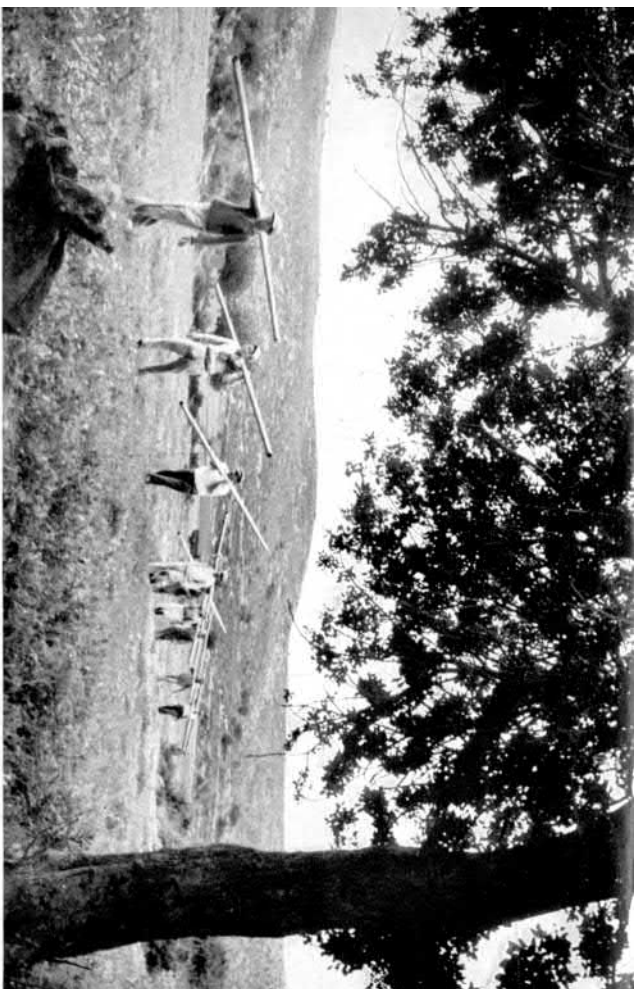
Ott voltam Telavivban, amikor a jaffai zavargás sok két áldozatát kísérték utolsó útjukra. Főlemelt fővel ment a zsidó ifjúság a vállakon vitt koporsók után. A szemekben fájdalom csillogott, de büszkeség is, mintha pajzsra emelt bajtársakat tisztelnének. A Hatikvát énekelték, a Remény dalát, melyet az egyik mártír még halálos ágyán is. szemének végső villaná-

Baraképítés az új galileai telepen

Zsidó rendőrség az új telepen

Chantriba, az új kultúrát kolombiba viszik a vízcsöveket

sáig, utolsó lehelletének szakadtáig dalolt. Mintha ennek a szent himnusznak a fonalán akarna még az Élet szövedékébe kapaszkodni, vagy örökségül akarná hagyni testvéreinek, akik még követni fogják . . . Barátai tovább énekelték neki édes altatóul, utolsó útra-
valóul, míg oda nem ért a «kever achim», a martir-
testvérek sírhalmához . . .

A másik több napig feküdt a kórházban *idegen név* alatt, nehogy az édesanyja megtudja, mi történt a fiával *Jicchak Zeitlinnak* hívták és ő *Rabinovitz* nevet mondott be, amikor súlyosan sebesülten a kórházba szállították. «Tóv lamuth bead arcénu», «Jó meghalni hazánkért» — ismételte egyre Trumpeldor mondását. Senki sem tudta, kicsoda ez a halállal küzdő Rabinovitz, és a Hadasszah-kórház előtt sorban álltak az ifjú emberek, hogy az operáció után felajánlják vérüket az átömlesztéshez. Közben egy anya kétségbeesetten kereste napokon át a fiát, akit rémes sejtelmektől űzve, csak a halottas kamrában ismert fel és a hős visszakapta igazi nevét...

A Jóna-próféta és Allenby-utca sarkán láttam befordulni a kormányzó gépkocsiját. Sir Artúr Weauchope tábornok hosszú, sovány arca szomorúan meredt ki az autó ablakán a gyászmenet felé. Senki se tudta, hogy a városban van. Vagy csak azért jött Telavivba, hogy láthatlanul ő is megadja a mártíroknak a legfelsőbb katonai díszkíséretet... Vagy talán, hogy bánatosan elmondja a bibliai gyónást: «Az én kezeim nem ontották ezt a vért» . . .?!

*

Néhány nap múlva már Teiaviv letette gyászruháját és teljes ünneplőbe öltözött a közeli Mintavásár megnyitására. És a «Hatikva» dallamát távoli

népek és nemzetek lobogó zászlói közül vitte a 449. hullám a jeruzsálemi rádión keresztül, szerteszét a világba. Dizengoff önérzetesen jelentette: *«A romboló erőkkal szemben mi építünk szakadatlanul!» «A kelet és a nyugat összekötő kapcsa vagyunk!»* Londonból pedig mintha hatalmas visszhangul érkezett volna a rádión a gyarmatügyi miniszter szózata: *«A ti városok növekedése épp oly csodálatos, mint a keleti kiállítások növekedése.»* 1934-ben 2000 kiállító volt s 600.000 látogató. Gyarapodjatok így tovább! öfelsége kormánya nevében küldöm üdvözleteinket!» Aztán a kormányzó szava, aki eljött megnyitni a kiállítást, szinte buzdítani és vigasztalni, üdvözölni és részvétet kifejezni: *«Részteszek fájdalmatokban és nagy gyászokban és igen mély a részvétem és odaadásom az ártatlan áldozatok iránt, akiket hitvány erőszak bűne terített le»* ... Visszhang volt ez is arra a tiltakozó határozatra, melyet aznap délelőtt a telavivi városi tanács hozott. A telavivi zsidók egy pillanatig nem gondoltak arra, hogy talán *«opportunistus»* volna a tiltakozást a kormányzó megjelenése utáni napra halasztani. Meghoyták kemény határozataikat minden tekintet nélkül: *Vádoljuk a kormányt, hogy elháríthatta volna a véres eseményeket, de nem teljesítette kötelességét.* Éveken át türte a lazítást, az uszítást, újságokban, beszédekben, a gyilkosságokat nem derítette ki, ellenben zsidó *«illegális»* bevándorlókat üldözött. A zsidók szégyenletes pozíciója katonaságnál, rendőrségnél, a kormány gyengesége és elnézése a gyilkosokkal szemben arra a meggyőződésre juttatta az arabokat, hogy *«tettelegességekkel»* elérik a céljukat. *A telavivi zsidóság s az egész jisuv követeli a kormánytól, hogy azonnal szüntessen be minden tárgyalást a lázadókkal,* adjon helyet szélesebb zsidó bevándorlásnak, juttasson az

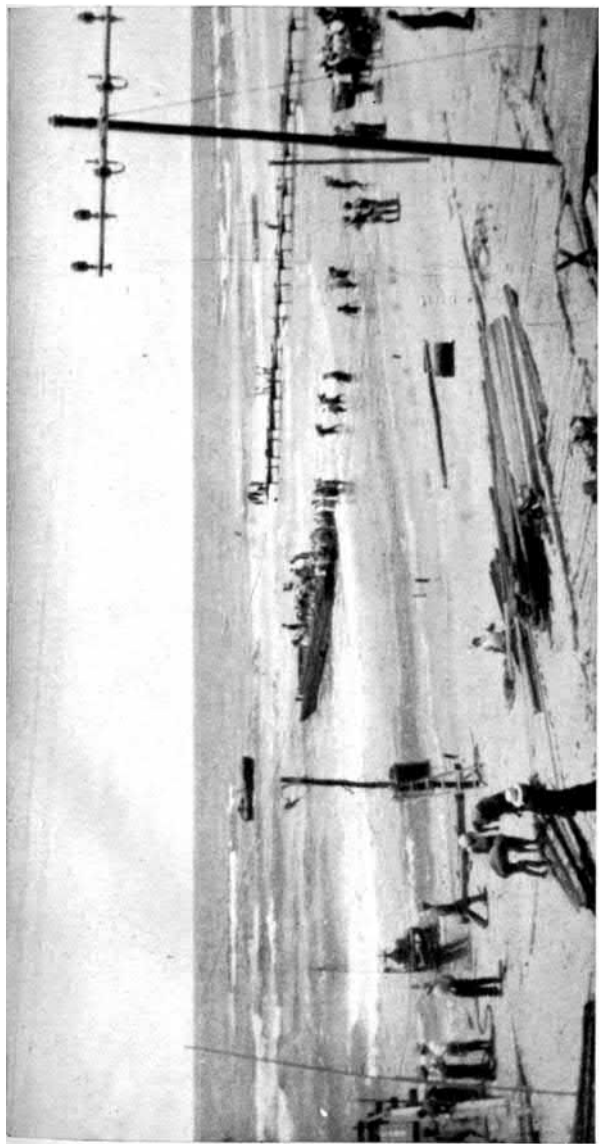
állam földjeiből új zsidó telepéseknek, állítson fel minden állami hivatalt, telekkönyvet, törvényszéket, vám- és adóközpontot Telavivban, hogy ne kelljen többé Jaffába mennünk és magunkat ellenséges támadásnak kitenni. Követeljük végül a Jaffától független tengeri kikötőt és addig is, míg az felépül, fel- és lerakodó helyet a televivi parton! *Jaffába többé nem megyünk!*»

«*Jaffába többé nem megyünk!*» Ez a mottó indította meg az 1921-iki események után Telaviv hirtelen fellendülését. És Jaffa tízéves elővárosából vagy villanegyedéből önálló, hatalmas város lett, amely csak hamar túlszárnyalta a sokezeréves anyavárost lakosság számában és jelentőségben egyaránt. Ma Jaffa összlakossága 45.000, ennek is harmadrésze zsidó, míg Telavivé több mint 150.000 és pedig 100 százalékban zsidó. Ilyen erőmegoszlás mellett érthető, hogy az arabok Jaffában csak lesből, orvul támadtak egy-egy zsidó járókelőre; majd attól féltek, hogy Tel-Avivból, ahol legalább 50.000 harcképes, edzett fiatal zsidó él, megtorlásul rávetik magukat Jaffára és megsemmisítik. Ezért kértek az arabok «*semleges zónát*» és külön védelmet Jaffa és Tel-Aviv határos utcáinál «*a végeken*». Nehéz is volt a zsidó ifjúságot tartózkodásra fékezni. Dizengoff egymásután bocsátotta ki a plakátokat az óvásokkal: *Ezekben a nehéz napokban fegyelmet és engedelmességet, törvénytiszteletet és méltóságteljes viselkedést követel minden zsidótól!* A jaffai zsidók bevonultak Tel-Avivba és így az 1936. év ismét 20—30 ezerrel fogja szaporítani Tel-Aviv lakosságát, amely így közeledni fog a 200.000-es számhoz és *a Földközi-tenger keleti partjának legnagyobb városa lesz.* Meg-

illeti tehát méltán a kikötő is! Normális viszonyok között ezt elérni nehéz lett volna, Jaffára való tekintettel. Most, hogy a jaffai kikötő sztrájkba lépett, a kormányzó engedélyt adott *a telavivi part megnyitására*.

Határtalan öröm zengett végig a zsidó városon,¹ amely elfelejtette a gyászt, a veszteséget, a gyilkosságokat és a gyújtogatásokat, amelyeknek híreit még napról-napra jelentette a sajtó és a rádió, Tel-Aviv teljesen odaadta magát az ünneplésnek. Az emberek mámorosan jártak az utcán, egymást átölelve özönlöttek a Jarkon torkolatához, ahol a tengerparton már ácsolták a barakokat a «Chóf-Tel-Aviv» vámhivatala részére s az ideiglenes hidat, amely a hajók kirakodására szolgál. *Huszonnégy óra alatt készült el az ideiglenes kikötő*, amelyen *éjjel-nappal* dolgoztak. Mindenki *ingyen* ajánlotta fel munkáját, segítségét. *A 76 eues Dizengoff fölkelte betegágyából* és kiment a partra; nem engedte, hogy háziorvosa támogassa, amikor a keskeny mozgó mólóhidra lép, hogy felavassa. «*Ma egészséges vagyok, miután ifjúságom álmát látom megvalósulni!*»

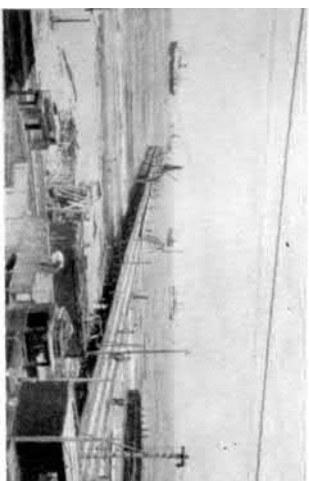
És boldoganmondotta el, hangosan kiáltva a zúgó tenger hullámai felé a «*Sehechejanu*» imát: Áldott légy, Istenünk, világ királya, hogy életben tartottál és engedted elérni ezt az időt...» És öregek és fiatalok, fiúk és leányok nekigyürköznek, beugranak a tengerbe, izmaik feszülnek a napsugárban, fejükre emelik a «telavivi kikötő» előtt horgonyzó első hajóról a cementzsákokat, ahogy ezt az araboknál látták, de ők káromkodó kiáltások helyett zsoldárdalokat énekelnek, így cipelik nyakig a vízben a part felé, a csónakokba, a famólóra, az egynapos kikötőbe, amelyet úgy becéznek, mint szülők az egynapos elsőszülött csecsemőt ... Az első zsákot felvirágozva, dalolva viszik *a telavivi Múzeumba*, történelmi emlék gyanánt az utó-

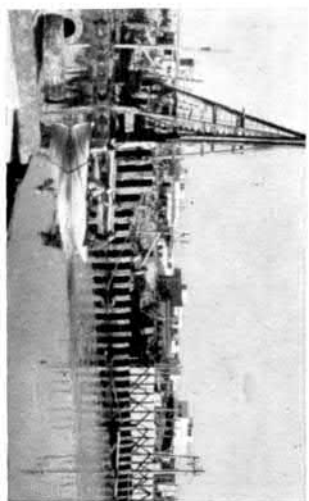
A telavivi kikötő építése

A telavivü új kikötő építése

A telavivü kikötő építése

kor számára. A közönség sír a meghatottságtól. Dizengoff könnyezve fordul a fiatalokhoz:

«Irigyellek benneteket, hogy saját szemeitekkel látni fogjátok, amikor *itt nagy kikötő lesz!* . . . Ide jötünk szenvedések terhéért viselni és boldog szülési fájdalmakat. *Felvettük a harcot a sivatag fiaival és hegyek lesbenállóival. Kell, hogy saját vizünk is legyen!* Tel-Aviv tengere, saját hajóinkkal, amelyek összekötnek bennünket a nagy világgal és árbocaikon Gion lobogója lengedez . . . Égbekiáltó igazságtalanságok történtek a zsidó néppél! az egész földkerekség vizein és szárazain. Most gyökeret vert a lábunk Tel-Aviv partján és nincs az az erő, amely elmozdíthat innen. . . *Tel-Aviv tengeri kikötőjét követni fogja Tel-Aviv légi kikötője,* amely összeköt minket a világ végtelenségével . . . Üdv nektek, akik meg fogjátok élni ezt az időt is! . . .» Ifjak és öregek megrendülten kiáltották az agg városalapító felé: «*Jechi Dizengoff!*» «Hosszú életet ad neked Izrael Istenel!»

Mi van azon sírnivaló, hogy cementzsákokkal raknak ki egy tengerparton? És szem nem maradt szárazon, amikor az első kikötött teherhajó kapitánya, a jugoszláviai *Vatroslav Vakarics* fehér ruhában a partra lépett és a zsidó ifjúság vállain, zúgó «hédad!»-köszönések között bevonult a telavivi kikötő történetébe . . . És az 1. számú autóbusz és az 1. számú motorcsónak és az 1. számú vámnyugta és valamennyi történeti dokumentum, mely először viseli a «*Namal Tel-Aviv*» nevet, ünneplés és becézés tárgya lesz . . .

A jaffai öböl túlsó szélén, szemközt pedig izgatók: tói és uszítóktól félrevezetett kikötőmunkások százai lesik, nézik, amint most már *a fahíd helyett erős szerkezetű, vashíd* nyúl bele a tengerbe boszorkányos gyorsasággal. Már 100 méterhez közeledik a hossza és a

nyílt tengeren újabb meg újabb hajók horgonyoznak és hozzák-viszik az árut, az export-import szabályai szerint. És bámulják, hogy a zsidók, akiket nem akartak befogadni a kikötőmunkások közé, milyen elszánt, kemény nyakassággal rakodják föl és le az érkező és induló hajókat. És aggodalom fogja el őket a kenyérükért, amelyet a zsidóktól kaptak. Hat évvel ezelőtt 800 hajó kötött ki Palesztinában kétmillió tonnával, tavaly már 1800 hajó ötmillió tonnával, több mint hatmillió tonna áru és több mint százezer utas volt a forgalom, több mint kétmillió fontot adott ki erre a zsidó lakosság, csak a kikötőmunkások egynegyedmillió font munkabért kaptak; ötezer arab élt ebből. És most ott állnak a lezárt jaffai kikötőben és öklöt emelnek az uszító «sztrájkbizottság» ellen, amelynek legkisebb ígérete az volt, hogy minden «lázadó» lefoglalhat majd magának egy gyönyörű házat és egy gyönyörű aszszonyt Tel-Avivban.

Egyesek megpróbálják az éj sötétségének leple alatt, hogy megközelítsék az új mólót vagy előtte horgonyzó hajót primitív bombával vagy törrel, de a zsidó őrség résen áll és vigyáz reá, mint a szeme fényére. «Mi békét akarunk az arabokkal, de igazi béke csak akkor lesz — mondotta Shertok —, ha teljesen egyenlő erővel állunk egymással szemközt minden téren. Ki kell jőzanítani ezeket az elemeket abból a különös hitük-ből, hogy szabad nekik az év 364 napjában a zsidók kenyerét enni és a 365-ik napon késeket szúrni beléjük. A félelmetes éjszakák el fognak tűnni és jönnek napsugártól és verejtéktől átítatott napok és Tel-Aviv kikötőjében békés, szorgos zsidó kezek fognak dolgozni a csillogó fényben és fellobogózott fehér hajóink fognak jární a kék tenger színén ...»

Tel-Aviv ünnepi fényben úszott és másfélórányira tőle, Jeruzsálemben, gyász gyászt követett. Tel-Avivból jöttek a hírek a Mintavásár kiállításairól és rendezvényeiről: Ma virágok napja! Ma állatok napja! Ma kolóniák napja! Ma hajósok napja! Ma művészek estje! Ma héber Shakespeare-est! Ma zsidó dalok és táncok estje! És Jeruzsálemben ostromállapot, *este 7 órától reggel 5-ig tilos az utcára menni*. Mindennap új gyászkeretben új nevek az utcasarkokon. Lövöldözések az Óvárosban és az új negyedekben, a színház előtt és az Egyetem közelében, autóbuszokra és gyalogjárókra. Jeruzsálem «sírva sírt éjszakánként és könnyei folytak orcáira». De nappal lerázta bánatát és folytatta a munkát. Sohsem álltam a jeruzsálemi Egyetem katedróján olyan mélységes mély megilletődéssel, mint most. «Olyan időben jöttél most, testvér, szólt köszöntő megnyitójában az agg Dávid Yellin, amikor teljesedésbe megy a bibliai vers: *«Kívülről pusztít a fegyver»*, de nem engedjük teljesedni a vers második felét: *«és belülről a félelem»*. Egyikünk szívében sincs félelem őseink földjén, ahonnan nem mozdít el többé semmiféle erőszak.» És én megindultan emlékeztem meg Jeruzsálem tudósairól, bölcseiről, akiket mind ott találtam könyveik fölött, kutattak, búvárkodtak, könyveket írnak, mint hajdan Izrael mesterei, mikor római légiók lepték el az országot és a veszélyek idejében menedéket kerestek a tanban és a tanításban ...

Alig néhány nappal az fic/iso/7-szinhaban történt lövöldözés után, melynek három halott és néhány sebesült volt az áldozata, ott álltam az Edison-színház emelvényén *két és félezer ember előtt*, akik szombat délelőtt összegyűltek, hogy halljanak valamit magyar zsidó testvéreik sorsáról. Jeruzsálemben és az egész országban a forradalom tüze perzsel végig, napról-

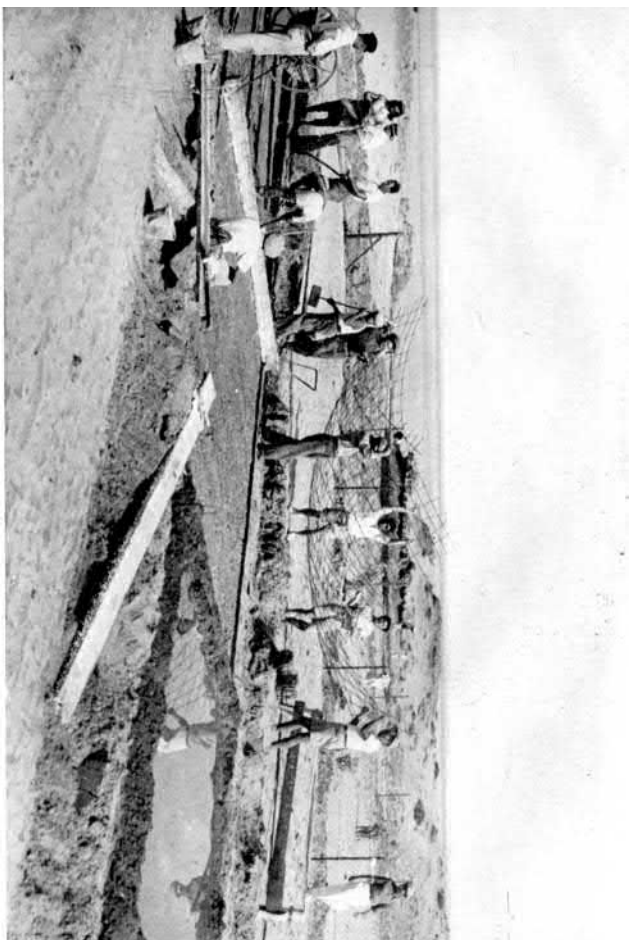
napra jelentések támadásokról, bombavetésekről, lövöldözésekről, gabonafelgyújtásokról, öreg gyümölcsfák és fiatal erdők kitépéséről — és az Edison-színházban, éppen az egyik katasztrófa színhelyén összesereglenek ezrek és ezrek, hogy távoli zsidók történetéről tanuljanak valamit. És méltóságteljes tüntetés alakul ki: íme, nem félünk! Nem rettenünk vissza! *«Éppen ezen a helyen —* mondotta Ben-Chéfec megnyitójában —, itt, ahol gyilkos golyók repültek és kioltották három testvérünk életét, éppen itt *akarjuk folytatni a munkát. Életre-halálra.»* — Felszólítás nélkül, mint egy ember álltak fel kétezeröttszázan tiszteletet adni a mártíroknak. — *«Ismeritek Salamon király ítéletét a két perlekedő asszonyról. Mindegyik magának követelte a kisgyermeket. És az ítélet úgy szólt: azé a gyermek, aki nem akarja engedni, hogy elpusztítsák! Két nép pöre folyik itt, hogy kié a kis ország. Hát azé, aki ápolja, becézi, gyógyítja és nem azé, aki azt kiáltja: «gezóru!», tépjétek szét! Csak gyújtsatok, égessetek, romboljatok, gyilkoljatok! ...»*

Nemsokára, Sevuothkor, a zsengek ünnepén az elköltözött lelkek emlékének szentelt «Mazkir»-ba beillesztették országszerte az új mártíráldozatokat és külön imát a meggyilkolt fákért s felgyújtott kalászkért. *«Emlékezzünk az aranykalászkok haláláról, amelyek Izrael mezőin tűz áldozatai lettek, aratásnak ideje előtt. . . Emlékezzünk az égő erdők lelkéről és a kitépett narancsfák és szőlőtőkék fájdalomáról... De ne csüggedjen a szívünk, mert minden kitépett fa helyett gyümölcsöt és árnyékot adó fák ezreit fogjuk ültetni... »*

És a zsinagógai héber «Mazkir»-imába belefoglalták *azt a keresztény angol katonát is*, aki elesett az ország védelmében, a rend helyreállításáért folytatott harcban és akinek nevét és tragédiáját épúgy fekete

Rubin: Tel Aviv

Chalucok építik a betonutat a tengerparthoz

gyászkeretben közölték az összes héber lapok, mint a zsidó elesettekét. . .

*

Az angol és a zsidó védelmi erők testvéri összeforrása csak az utolsó napokban történt meg. A kormányzó sokáig, sőt túlsokáig hitt az arab vezérek szavának. Mintha csak a zsidóktól akarnának szabadulni, teljes hűséggel az angol uralom iránt. Sir Arthur csakugyan hitte, hogy az úgynevezett «*törvényhozó testület*» megadásával megnyeri az arabokat teljes odaadásra. Sir Arthur angol katona és *gentleman*, aki hivatalos jelentésében «őszinte fájdalomnak ad kifejezést, amiért egy eltévedt golyó Nablusban eltalált és megölt egy *arab leányt*», ugyanakkor, amikor ez az arab leány gyengéd kezeivel virágok helyett nehéz, nagy követ dobált a háztetőről társnőivel együtt az angol katonákra . . . Sir Arthur rádióbeszédében megnyugtatta a lakosságot, hogy *új angol csapatok* érkeznek ugyan, de csak azért, hogy kisebb emberveszteséggel lehessen rendet csinálni, mert kevés katonának természetesen sűrűbben kell használnia a fegyvert. Sir Arthur megnyugtatta a lázadókat, hogy az új katonák *vonaton* jönnek Egyiptomból, mert a *repülőgépeken* való szállítást *csak sürgős esetekben* alkalmazzák és ez egyelőre nem forog fenn. Sir Arthur megnyugtatta a tüntetni szándékozókat, hogy a *rendőrség könnyfakasztó gázbombákkal* lett felszerelve, de ezek csak könnyekig megindító hatással vannak, elgyengülést és harcképtelenséget okoznak átmenetileg, de senki becses egészségében kárt nem tesznek . . . Sir Arthur hetekig úgy vélte, hogy *az általános sztrájk legális harci eszköz*, amelyet elnyomni nem lehet és nem gondolt arra, hogy más egy sztrájkhirdetés Angliában,

művelt, intelligens munkások között és más a sztrájk-hirdetés analfabéta, félvad chaurániak között, akik úgy értelmezik a sztrájk «legális» mivoltát, hogy a kormány most *büntetlenül* enged útonállni, gyilkolni, gyűjtogatni, rabolni. És ezt az értelmezést muftik és sejkék mint szent tanítást viszik szét az országba. . . Sir Arthur megengedte a «vezérek»-nek, hogy beutazzák az országot «*szervezni az ellenállást*» és még akkor is tárgyalt velük, amikor már a lázadás teljes nyíltsággal ütötte fel a fejét városokban és falvakban. «*Enyhe kéz*» volt a jelszó, amíg szükségszerűen be nem következett a «*Szigorú kéz*» korszaka. De ez a közbeneső idő sok zsidó vérbe került. Egyszerre világossá lett, hogy az arab lázadás megszervezett támadás az angol impérium ellen, sok pénzzel és fegyverrel ismeretlen külső forrásokból. . .

És ekkor jött a fordulat. . .

Amit már rég követelt a zsidóság: *Teljes szakítás a lázítókkal*. Sőt száműzetés, koncentrációs tábor felállítás a Szináj-sivatag szélén azoknak az uszítóknak, akiket azelőtt «polgári lázadásra és adófizetés megtagadásra» felszólító plakátok kibocsátásáért «3 hónapra vagy 25 font fizetésre» ítélték, amire azok cinikus mosollyal fizették le a 25 fontot — a pártkasszából. És jött a teljes politikai debacle: a bevándorlás beszüntetése helyett 4500 új certificat kiadása, ami 20.000 új zsidó bevándorlót jelent. És a kormányzó tüntető megjelenése a telavivi Britannia-ünnepen, ahol az egész világ rádióinak bekapcsolásával hirdette ki, hogy «*ismétlem nektek, semmiféle erőszak nem fogja reábirni az angol kormányt, hogy egy jottányira is eltérjen a mandátumban vállalt kötelességének teljesítésétől...*»

Közben gyöngült, bomlott az általános sztrájk frontja. Majd a jaffai kereskedők fordultak a «vezé-

rek» ellen, «akik pénzeket gyűjtenek sztrájk címén és éhségnek teszik ki a népet; akik izgatnak a kormány ellen és elhelyezik gyermekeiket és rokonaikat a kormány hivatalaiban; akik uszítanak a zsidók ellen és közben eladnak és közvetítenek nekik titokban arab földeket; akik okozói, hogy arab munkások elveszítik kenyerüket, míg ők maguk bőségben dőzsölnek és a nemzet kárán is nyereszkednek, mint az ács gyaluja, amely amikor felmegy is eszik és mikor lemegy is eszik ...» Majd a nablusi tömeg töri be a városháza ablakait: «Adjatok kenyeret, különben megölünk!» Majd a falvakból szervezkednek meg a fellachok botokkal és vasakkal, hogy zárt sorokban vigyék be a iojást és a zöldséget a zsidókhoz, a sztrajkszervező «sabab» ellen védekezve. És az a babonás hit is terjed, hogy a bombák eddig mindig csak azokat ölték meg, akik dobták, ami Allah büntetése . . . Asszonyok viszik gyerekeiket biztosabb helyre, ahol nem ütköznek össze katonasággal, rendőrséggel. Arab anyák átkozódnak gyermekeik elvadulása miatt. És közben a nagy csalódás a szomszédokban. *Szíriából, Egyiptomból* nemcsak hogy nem küldenek segítséget, hanem ellenkezőleg, felhasználják a konjunktúrát és a sztrájk folytán ők szállítják most Palesztinába a zöldséget, tojások tömegeit vasúton és hajón. A *libanoni* arabok kijelentik, hogy eszük ágában sincs maguktól elidegeníteni a palesztinai zsidókat, akik az ő «legkiadósabb» nyári vendégeik. «*A palesztinai arabok — írják őszinte naivatással — meggazdagodtak a zsidókon, most már támadhatják őket.* Mi libanoniak csak most kezdünk keresni rajtuk, mi várjuk őket hegyeink közé nyaralni. *Ha majd mi is kerestünk rajtuk eleget, mi is ptténük fordulhatunk majd...»*

Az elégedetlenség egyre nőtt a sztrájkolok között

és a «vezérek» valóságos megváltásnak fogadták, amikor végre a kormány kimondotta, hogy a sztrájkot *ille-gálisnak* jelenti ki, mindenki büntetés terhe alatt köteles felvenni a munkát, kinyitni az üzletét, üzemét. Így kikerültek a «vezérek» a kátyúból, «engedtek az erőszaknak» . . .

Valamikor hősi eposzt fognak írni 1936 tavaszának palesztinai zsidóiról. Az *ifjúságról*, amely egész éjjel őrt állt a vártákon és reggel bement a hivatalokba, gyárakba, iskolákba, műhelyekbe, padeszekbe és túlfeszített erővel folytatta a munkát, vigyázva, hogy leeső szempillái ne mondják fel a szolgálatot és ne árulják el esetleg alkalmatlan helyen, hogy ő is azok közé a nehemiási hősök közé tartozik, akik egyik kezükben karddal, másik kezükben vakolókanállal végzik a honépítés feladatát. És szól az ének *a zsidó soffőről*, aki fegyveres bandákkal fenyegetett hegyoldalak között kanyargó utakon, sokszor golyózáportól, sokszor kődobálásoktól kísérve vezette biztos kézzel gépkocsiját és csendes, dúdoló énekével oly megnyugtató hatással volt az autóbuszok utasaira, hogy senki se gondolt veszélyekre. «Csak a kerék-gumi puffog» — szólt hátra mosolyogva, mialatt 120 kilométeres sebességet vett, hogy mielőbb kikerüljön a «forró zónából», nem egyszer már meg is sebesülve. Az általános sztrájk hosszú ideje alatt a zsidó soffőrök voltak az ütőerek, amelyek az életkeringést fenntartották. Saját életük állandó kockáztatásával vitték hozták a tápláló élelmet kolóniák és városok között és a biztonság tápláló hangulatát az egész országban. David Simonovitz, a nagy héber költő, ódát ír a zsidó soffőrhöz:

*Hol úttalan út vad homokba fül,
Fényben, sötétben, lankadatlanul,
Ha ár szakad, vihar félelmetes —
Héber soffőr, vezess, vezess!*

*Vezess hegyvölgyön, falun, városon,
Virágmezőn s égő kalászon,
Árok szélén s hol út dombos-hegyes, —
Héber soffőr, vezess, vezess!*

*Országutakon s hol vándor se jár,
Holttengerparton s hol süpped mocsár,
— S ha ellenség gyilkos golyója les —
Héber soffőr, száguldj, vezess!*

*Galil csúcsától Déli sátrakig,
Testvér vigaszát, testvér, áldva vidd:
Köröttünk tűz — de törzsünk terebes!»
Héber soffőr, repülj, vezess!*

*Ha félelmes a perc — se szót, se neszt!
Csak tartsd a kormányt, csak el ne ereszd!
Míg Szombat köszönt s Ünnepe napja jó, —
Előre soffőr! — héber vezető!*

És szól az ének az egyetemi ifjúságról, mely nyílt levelet intézett a kormányzóhoz, hogy nemzeti becsületük tiltakozik az ellen, hogy csak Nagy-britannia fiai védjék az országot. «*Ha szükség van áldozatokra, akkor elsősorban mi akarunk vérezni Erec Jisraelért. Kérjük azonnali besorozásunkat a brit hadseregbe mint zsidó légiót...*» És mily boldogan indultak a mindenfajta ifjából és már nem egészen ifjából toborzott önkéntes zsidó csendőrcsapatok az Érnek védelmére! Hisz ezt követelték folyton a zsidó kolóniák. Ezt kérték az Érnek falvai, amikor a kormányzó

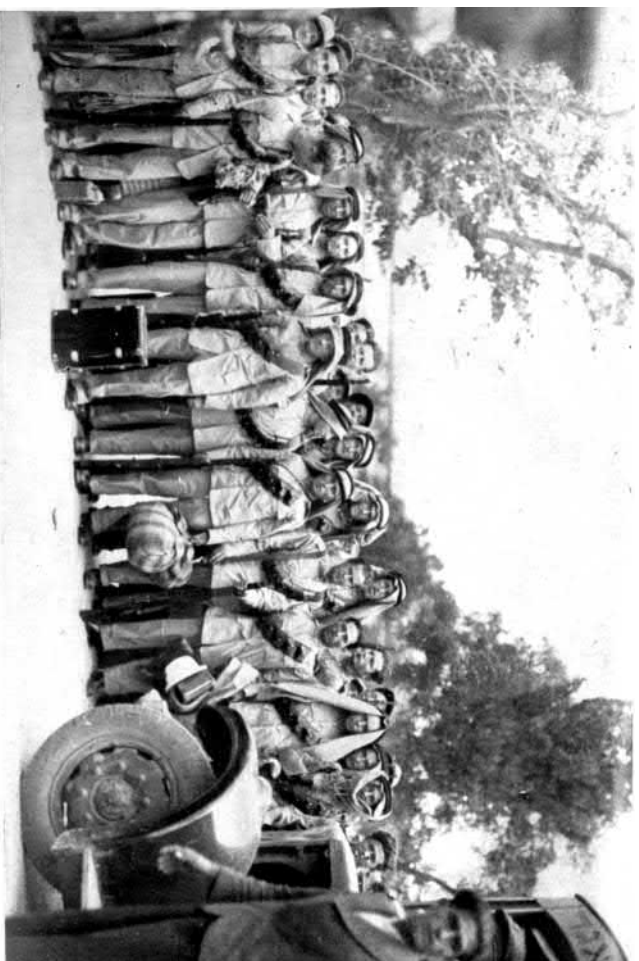
meglátogatta őket és részvétellel látta a legyilkolt fákat és felperzselt földeket: «*Adjanak nekünk módot, hogy magunk védekezzünk és örködjünk mezőink fölött!...*» És szólni fog az ének a zsidó tanítókról, akik mialatt az arab iskolák bezártak és szétküldték növendékeiket szögeket szórni az autóutakra, — tovább vezették gyermekeiket «az egyenesség útján», körülzárt hegyi falvakban és nyitott síkságokon és sokszor homokzsákokkal és szénakötegekkel golyómentessé tett ablakok mellett plántálták tovább a zsenge lelkekben azokat a szent tanításokat, melyeket a galileai és júdeai mesterek ezekről a vidékekről szórtak szerte a világba ... «*Ne félj anyám, hiszen én se félek*» — mondotta egy drága szöke csöppség Kirjat Anavim szikláinak között, mikor puskalövésektől hangzottak vissza az oly nehéz munkával meghódított hegyek. És szólni fog egy strófa azokról az arabokról, akik a súlyos időkben, szembeállva a felizgatott népszennvedéllyel, védelmükre keltek megtámadott zsidóknak, aminthogy zsidók is sok helyen oltalmaztak meg arabokat a rettentő provokáció folytán felhevült zsidó tömegektől. A zsidóságnak kell legjobban óvakodnia az általánosítástól, amelytől annyit szenvedett a népek között. És szólni fog egy strófa arról a palesztinai keresztény németről is, aki mialatt csempészett német fegyvereket foglaltak le tevékaravánok hátáról, fanatikus tüntetéssel jelentkezett, hogy felvétesse magát Ábrahám szövetségébe és áttérjen a megtámadott zsidó nép vallására... És szólni fog egy strófa a száműzött fekete fejedelemről is, aki messze földön «Juda oroszlána» nevét viselte és éppen ezekben a napokban hozta a sorsa a Szentföldre, bölcsességes megnyugvást keresni, mint hajdan Sába királynője Bölcs Salamonhoz, Izrael királyához ... És szólni fog az ének Nagybritannia fiáról, akik hadi-

Dróthálókészítés az új galileai kolónia védelmére

Pillantás Galileába

Zsidó segédcsendőrcsapat Indultása az Emek telepének védelmére

hajókon jöttek segíteni, védeni és teljesíteni a szövetséget és a pihenés óráiban Haifa öblében vízipólóversenyeket rendeznek a *Makabi*-csapatokkal és örülnek, hogy a fürge «héber boyok» legyőzik őket. Méltóak hozzájuk . . .

A zsidó nép nem jött Palesztinába erőszakkal más népnek az elnyomására. Hajdan milliók éltek Izrael fiaiból ezen a földön, melyen a visszatérő zsidók az új telepítés kezdetén egy negyedmillió arabot sem találtak. Van hely itt most is a galuth üldözéséből hont kereső zsidó tömegeknek, anélkül, hogy az arab lakosságot kiszorítanák. Békében élhet a két nép itt egymás mellett. Az arab nemzeti ideál megvalósult Irakban, Hedzsászban, Szaudiában, a Libanonban, Jemenben és részben Szíriában, Egyiptomban. Az óriási arab területekhez képest Palesztina az ő számukra csak kicsiny pont, míg a zsidóság számára ez az egyetlen lehetőség a nemzeti megújódásra, az egyetlen hely, ahová az üldözések és megalázások országaiból a szemüket fordíthatják. Az összes népek szövetsége ígérte a zsidóságnak ezt a kicsiny menedékhelyet, amelyből amúgy is leszakították már nagyobbik felét, Transzjordániát. Nem lehet, hogy az egész világ lelkére vegye azt az égbekiáltó bünt, hogy a kétezeréves igazságtalanságot újabbal és még rettentőbbel tetézzék . . .

*

A *jeruzsálemi rádió* vezetősége felkért, hogy tartsak előadást *Herzl gyermekkoráról*, melyet Budapesten töltött. A mikrofon előtt nincs politika. És a rádió héber órája a szív hangjainak, az irodalomnak, művészetnek van szentelve. Mégis szerettem volna a 449 hullámhosszon a világ szívébe kiáltani a férfi Herzl szavát: «*Hiszem, hogy csodálatos zsidók új nemzedéke fog ki-nőni e földből, újból feltámadnak a makkabeusok. . .*»

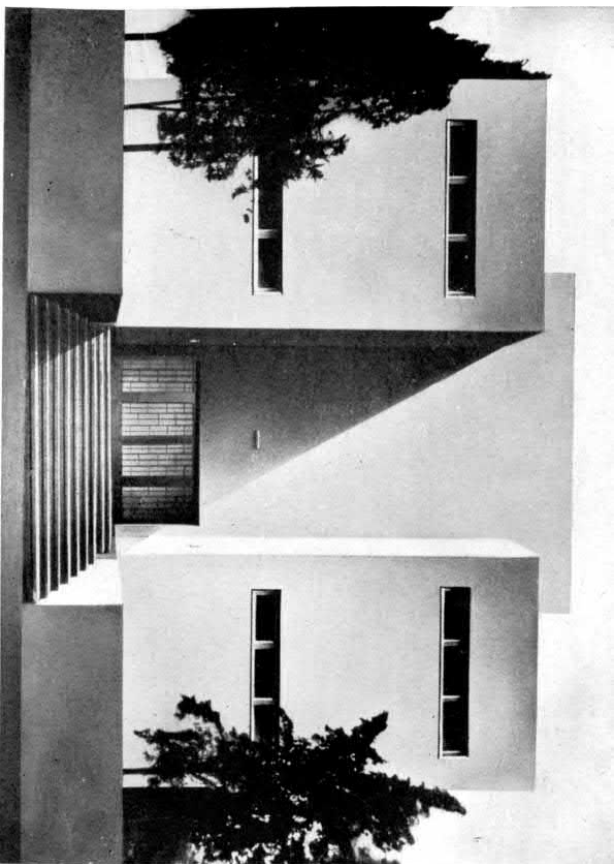
BIALIK NAPOK TEL-AVIVBAN

A palesztinai «prosperity» zsongó zajából templomi áhítatba vittek bele a «Bialik-napok».

Ott állt ez a templom is, ahol nemrég a zsidó ifjúság vonult fel a világ minden tájáról és kék-fehér zászlók lengettek üdvözlést távoli tengerek és földek felé. Hogy változik, idomul, hasonul a hangulata ennek a térnek, a tengerbe torkoló Jarkon sarkán. Nemrég ezüst szárnyú repülő teve lebegett fölötte jelképül, kereskedelmi lobogóktól körülöngve. Közel-keleti kiállításra gyülekeztek rajta a népek és nemzetek vállalkozói és az ifjú Palesztina dacos büszkeséggel mutatta rövid néhány esztendő alatt fölfejlesztett iparát, új gyártmányait, hazai termését. És alig néhány hete, hogy a kincses Holttenger só-párolgójának hirdetőjéül felállított és otffejejtett hatalmas sóbárvány bámulva nézhette az új nemzedék válogatott csapatainak felvonulását a különböző államok pavillon-sorai között, hogy a nagy arénán százezer lelkes szem láttára tüntessenek az újjászületés feltámadó ereje mellett, mialatt a szimbolikus kék-fehér toronyból kibocsátott galambsereg a béke hírnökeiként röpködtek a fejek fölött... Most a «Hazai termés» pavillon ja fekete lepellel van bevonva. Mindenfelé fekete zászlók jelzik a gyászt, a komor hódolatot és kegyeletet a nemzet költője iránt. És az elhatározást, hogy teljesíteni akarják a nagy halott testamentumát. Tüntetés ez is. Az izomerő világversenye után a szellemi erő tornája, a test-

Bialik és Marc Chagall

A telavivai múzeum, Dizengoff architektúra

fejlesztő sport-teljesítmények szabadtéri játéka után a lélek titokzatos útját megvilágító alkotásoknak demonstrálása.

Egészséges gondolat volt a «Bialik-napok» megrendezése a «Makkabija» napjai után. Test és lélek versengéséről szólnak régi héber poémák. Mintha ez elevenedett volna meg most az új héber városban. És Tel-Aviv megmutatta, hogy nemcsak karnevál és purimi parádé, nemcsak ipar, üzlet, telek, ház, vásár, spekuláció mozgatja meg a tömegeit, hanem az írás népének, tradícióihoz híven, talpra tudja állítani a könyv is, a költő hívó lelke, halhatatlan szelleme.

Ezrek és tízezrek zarándokoltak ki a városból a «Taaruchá»-ba, a Bialik-kiállításba. És aki «zsidó fegyelmetlenség»-ről szokott beszélni, az ellenkezőjét tanulhatta meg az egymást követő tel-avivi ünnepek alatt. Szinte minden rendőri segítség nélkül önmagát fegyelmezte és rendezte a Makabijah ötvenezer nézője. Az autóbuszok állomásain minden felszólítás nélkül sorba állanak, sokszor hosszú kígyósor alkotnak az emberek, mindenki türelmesen vár, senki se tolong előre. «Jés tór» (Sorakozás van) — úgy hangzik, mint a tízparancsolat egyike volna, amit semmi körülmények közt sem szabad megszegni, különben felbomlik a világrend. Így néhány perc alatt lebonyolódik a legkomplicáltabb forgalom.

Sorakozva megyünk be a nagy pavillonba és mélységes megindultság fogja el a szívünket. Feketével borított falak fogadnak, döbbenetes, sötét némaságban. És fönt a keleti oldalon, mintha koporsóból kiemelkedne a költő halotti maszkja. Halvány nap-sugár mintha glóriát vonna a feje köré és ellágyítaná arcának fájó vonásait. Honnan süt a nap a költő homlokára? Mikor köröskörül minden rést elzárnak a

fekete kárpitok. Fölnézek a magasba. Feketébe borult ott is minden. Csak ekkor eszmélek reá, hogy szférikusan halk gyászakkordok szüremlenek át a fekete lepleken, mintha a mennyezet és a falak is sírnának. Könnyek tolnak a szemembe. És e fátyolon át még misztikusabban hat a fény a költő halotti maszkján. Szüksége van-e a gyásznak a modern technikára, rejtett reflektorokra és lemezekre? De mindenki könnyeit törölve megy a további termekbe, ahol már az *élő* Bialik áll előtte.

A bejáraton két fekete oszlopon fehér betűkkel Bialik búcsúversének megrázó sorai:

*«S megcsókoltam testvéreimet
A búcsú csókjával, egész erőmmel,
Lélek-kiszívásig és elmúlásig
S megcsókoltam az ajtók minden félfáját,
S búcsút vettem szívemben
Kevés napjaimnak árnyékaitól,
Mik rejtőzve, némán álltak a ház falain . . . »*

Amint túllépünk az oszlopokon, találkozunk Bialikkal, egyéniségének minden változatában. Előbb a személyes emlékek. Dolgozószobája. A költő műhelye. Majd életének sok-sok állomása fényképekben, könyvekben, kézírásokban, levelekben, újságkivágásokban. A falon a spanyol akadémia díszoklevele, vagy a fénykép Tolstojjal, szinte eltűnik a sok-sok kedves felvétel között. Bialik és ölében egy gyermek. Bialik a játszó kicsinyek között. A költő nélkülözte a gyermekáldást, de Tel-Aviv minden gyermekét imádtá. Nekik írta a vitrinekben látható gyermekverses könyveket a sok rajzzal és kottával. Egyik terem tele Bialik-portrékkal, grafikában, olajfestményekben és szobrokban. Minden művész másképp látta a költőt,

még ugyanabban a korban is. Ahogy másképp látta a költő is önmagát a könny és fény szivárványos változatában.

Megrendítők az üveg alatt olvasható levelek. Csupa vallomás és tépelődés. Dubnovhoz írt egyik levelében kiönti lelke fájdmát a hosszú hallgatás miatt, amelyet a történetíró lustaságnak korhol, amikor «dalolnia kellene Judáról, mely vérében fetreng Európa keletén». S Bialik válasza: «*A dicsőség kötelez*» — írod leveledben. Ez az, ami megremegetti csontjaimat. Nem vagyok a «kötelesség» és járomhúzás embere. Ha valóban kiválasztott Isten engem, üres nádat, hogy furulyája legyek — mi vagyok én és mi az én erőm? Élesszen szájának szele és ujjának érintése szólaltasson meg. Nekem elég, hogy élek és látom a nap sugarát és a fű zöldjét ...»

De az időleges «hallgatások» mellett is rengeteg, amit alkotott. íme, terem terem után: Bialik a költő, Bialik a prózáíró, Bialik a műfordító, Bialik a szerkesztő, Bialik a tudós, Bialik a héber költők összegyűjtője, Bialik az Agáda, a zsidó legendakincs átdolgozója stb., stb. És a hatás? A nemcsak héberül, de minden európai nyelven megjelent óriási Bialik-irodalom. (Itt találkoztam többször önmagammal is.) És a falakon mindenütt a köztudatba átment Bialik-tanítások:

«Minden népnek annyi ég van a feje felett, mint amennyi föld a lába alatt.»

«A zsidó nép politikai sorsát is a zsidó kultúrához való viszonya szabja meg.»

«A Szentföld adott nekünk örökségül egy kis könyvet s talán éppen ez a könyv fogja nekünk visszaadni a Szentföldet...»

De Bialik művein kívül felmutathatjuk a «Bialik-

napok» a palesztinai héber kultúrának, irodalomnak, művészetnek egész fejlődését, könyvekben, szemelvényekben, képekben, grafikonokban, plakátokban, röpiratokban. **נְיוּדֵי הַתְּרַבּוּת** *kultúra viszontagságai*» a címe az egyik impozáns gyűjteménynek, amely a régi és az új harcát, letűnő és feltűnő szellemi áramlatok összeütközését, hullámozását, és a modern zsidóság kikristályosodását mutatja be. Milyen fanatikus harcokon keresztül jutott el a palesztinai héber iskolaügy mai magas színvonalához, a legmaibb falusi gyermekkerttől a jeruzsálemi Egyetemig. És milyen feladatot teljesített a sajtó, melynek fejlődését bámulatos számok szemléltetik! Jutott hely a harcban a humornak és szatírának is. A sok viszontagság között a nevetésnek, a kacagásnak is. Erről külön terem tanúskodik. «*Gyermekek írnak*» egy másik gyűjtemény címe, amely egyben a hajdani közmondást is igazolja: «Erec Jiszrael levegője okosít.»

S látvány maga a nézőközönség is. Chalucinges ifjúmunkások és szakállas öreg zsidók, perzselt arcú földművesek és kék fejkendős falusi parasztszemélyek, akik oly büszkén viselik parasztságuknak e lobogóját a fejükön, megkülönböztetésül a városi kalapos dámáktól. És mind, mind ismerője, olvasója, rajongója Bialiknak, irodalomnak.

Este holdvilágnál és fáklyafénynél került bemutatásra a «*Bialik-vizio*», amely grandiózus képbe foglalta és megelevenítette Bialik költészetének egész lényegét. A «*Habimah*» színházi rendezése saját művészi fejlődésének is hatalmas monumentumot állított vele. Lépcsőfokok vezetnek egy torony tetejére és a tömeg — körülbelül ezren szerepeltek — ifjak, öregek, férfiak, asszonyok csoportokban haladtak felfelé égő gyertyákkal, lélekmécsekkal a kezükben. Bá-

natosan hallgatják a gyászénekeket, amely megtölti a levegőt: «Volt egy ember és nincs többé ...» A lélek-mécs elalszik, *Éjféli imák* kelnek, nyöszörögnek, imafoszlányok röpködnek a misztikus félhomályban és kibontakozik a «*Tűztekercs*» lángoló betűivel, izzó mondataival. Fönt a hullámzó lángok fölött felhangzik a tisztaszemű ifjú fohása: «Irgalom Istene, ne oltsd el utolsó paraszadat...» És lenről fölzeng, mint egy vigasztaló visszhang: «Még fennmaradt egy lobbanó parázs ...» És kigyúl a «Maszmid» mécsese és fájó, vérző talmudének rezeg az űrben. Újabb tömegek törnek a torony teteje felé. Menekülés az üldözések elől, «az öldöklések városából». Fényt, fényt keresnek és szabadságot. Felcsendül a *Madár dala*, mely hírt hoz Cijon hegyeiről ... A feltámadás harsonája hangzik messziről, a tömeg egyre rohan föl, föl, építő szerszámokkal. Az egész nép egyesül az építés szent áhításában. Táncolva lejtének lépcsőről-lépcsőre, fokról-fokra a csúcs felé. «Áldottak legyenek a kezek» — hangzik a himnus és a magasban a ragyogószemű ifjú áll a győzelem fáklyájával a kezében ...

Ezer lelkes szereplő a lépcsőfokon s tízezer meghatótt néző a szabadtéren, a csillagos égboltozat alatt, órátoriumok, zenekarok, szavalókórusok harmonikus együttese — jelezte a Bialik lelke előtt lerótt hódolat méreteit és egyben a telavivi zsidóság kultúrszínvonaíának fokát. A «szellemi tüntetés» méltó volt a «testi tüntetéshez». A «Muskel-Judentum», miről Nordau és Herzl álmodtak és a «szellemi centrum», miről Achad Haam és Bialik ábrándoztak, — egymásra találtak és segítik, erősítik és kiegészítik egymást, hogy egészséges nemzedék támadjon az ősök földjén.

TÖRTÉNETI TÁVLATBÓL

Úgy terveztem, hogy nem hagyom ott a Szentföldet sebesült, lázas állapotában. Bevárom, míg a teljes gyógyulás tudatát vihetem magammal. Közben egyre erősödött bennem a meggyőződés, hogy ennek a krónikus és járványos hőemelkedési folyamatnak ugrás-szerű, ideges fel-leszökelléseiben az egyetlen egészséges, életerős, rendületlen organizmus a zsidóság. Ez az egyelőre még a kisebbség terhét hordozó új réteg, amely történelmi elhivatásának büszke önérzetével folytatja az országépítő munkát és nyugodt méltóságából nem bírja kimozdítani semmiféle terror, semmiféle provokáció. Mit jelent az, hogy este már a korai záróra első szakaszában puskalövések dördülnek a jeruzsálemi «Béth Hakerem» vagy «Bajit Vegán» negyedeinek dombjain és nemsokára katonai gépfegyver «felel reá tűzzel» és berregésük felriasztja Rechavja új villáinak lakóit is? Korán reggel mindenki talpon van, a munkás a műhelybe, a kereskedő a boltba, a hivatalnok hivatalába siet és Jeruzsálem utcái megtelnek szőke gyerekekkel, akik iskolatáskáikkal a hátukon, kedvesen héberül gagyogva és vitatkozva mennek a tanulás házai felé, vagy várnak az autóbuszokra, amelyek elviszik Talpióthba és egyéb távoli iskolába, a zöldbe, ahová éppen tiszta arab területen át vezet az út. Közben itt is, ott is óriási robbanások zaja veri fel a levegőt, de az már az új építkezések sziklarob-

bantása. A legkeményebb kőtalajú Jeruzsálem megszokta, hogy itt csak robbantásokkal lehet lerakni a fundamentumokat! De ahogy elül a zaj és eloszlik a porfelhő, fehér galambok rajai röpködnek a magasba emelkedő falakra és ott libegnek-lebegnek az építők kezei körül, amíg elérkezik a «bokréta-ünnep» és a csúcson feltűnik a zöld gallyakból összefűzött «Dávid pajzsa» ... És mit jelent, hogy Jeruzsálem és Tel-Aviv között újra megtámadtak orvul egy autóbust a Kasz-tel-hegy kanyarulatánál vagy Arza kertjeivel szemközt? Tíz perc múlva újra indul a másik telt koci és ki gondol veszélyre, féleimre? És mit jelent, hogy fiatal fák ezreit tépték ki talajukból, amikor már él és éltet a jelszó: «Szikomora-csemetéket vágtak ki és cédrusokat ültetünk helyükbe!» Új fák százezreit fogják elültetni a dombokon és a síkságokon és együtt nőnek, terebélyesednek az új nemzedék és az új növénydékfák és elborítják Izrael hegyeit és völgyeit, ahogy prófétáink látták izzó vízióikban.

De a legjózanabb és leghűvösebb látás mellett is meg lehet állapítani, hogy mindaz, amit ma Palesztinában «eseményeknek» nevezünk, múltó epizódok csupán, amelyeknek a történeti fejlődésre gátló hatásuk nem lehet. Sőt ellenkezőleg, a mozgás kiemelt sok mindenfélét beteges nyugalmi helyzetéből és erős lökést adott egészséges irányban sok olyan dolognak, amit a «*quieta non movere*» elve alapján megbolygatni nem lehetett. Időben és térben messzebbre esve az eseményektől, szinte történeti távlatot kapunk, amelyben az eredményeket összefoglalva, arra a régi optimisztikus meggyőződésre jutunk, hogy — *gam zu letova* —, «ez is javára válik».

A palesztinai jisuv állandóan emelkedett, az arányszám egyre változott a zsidóság javára, mégis

bizonyos lehetetlen helyzetek megmaradtak a maguk természetellenes megrögzöttségében. Jeruzsálemben már többségben volt a zsidó lakosság száma, de a városhoz egy zsidó szemetest sem lehet behozni. Tel-Avivnak már 150.000 lakója volt és minden telefonbeszélgetést, minden hivatalos aktust a 40.000 lakóju Jaffán keresztül kellett lebonyolítani, amely bármikor elzárhatta a világ elől akár szárazon, akár tengeren. A palesztinai tengerpart sávja már túlnyomó részben zsidó ültetvényesek kezében volt, az összekötő utak mégis benn, az arab községeken át vezettek. Az angol hivatalokban, rendőrségnél, katonaságnál az arab volt a «favorit», mint exotikusabb, mint alázatosabb, mint igazibb «bennszülött», nativ. Most a zendülés alaposan felkavarta az összes nyugvó kérdéseket. És kiderült, hogy magától értetődő: Tel-Avivnak kikötő jár, vízen és légtérben. A környékével együtt 200.000 lelket számláló zsidó városnak külön telekkönyv, bíróság, főposta és telfonközpont jár. A zsidó telepeknek biztonságos összekötő utak kellenek. A jeruzsálemi tiszta zsidó negyedeknek joguk van zsidó adminisztrációra. A szét-szórt zsidó kolóniákat nem lehet megfosztani az önvédelem legtermészetesebb emberi jogától. A rendőrség és katonaság kebelében megfelelő pozíciót kell adni a zsidóságnak, nemcsak a maga, de az egész ország közbiztonsága érdekében. Mindezek az adottságok, amelyek ma oly egyszerűeknek tetszenek, éppen az arab fölkelés folytán kerültek felszínre. Új munkaterületek, új lehetőségek bukkantak fel éppen az «események» folyamán. És ha Tel-Aviv mellett, most zsidó tevehajcsárok vezetik a csilingelő tevekaravánokat, amelyek kavicsot és köveket hoznak az építéshez és ha Jeruzsálemben örömmel fogadták a csengető zsidó szemetest, aki «salom»-köszöntéssel állít be mint új

«pakid memsalti» (államhivatalnok), ennek époly nagy jelentősége van, mint annak a ténynek, hogy a zsidó mezőgazdasági és ipari termelőnél újabb meg újabb zsidó munkaalkalmakat nyit az arab elzárkózás. Hogy hová fog vezetni az elkülönüléseknek ez az állandósítása? A jelek szerint: az erők kiegyenlítődéséhez, a helyzet tisztázódásához és azután a közös együttműködés békés lehetőségéhez. *«Vájjon kicsoda remélte, hogy az arabok elébe vonulnak a bevándorló zsidóknak és éneklük nekik a Hatikvát?»* — mondotta a bölcs Ussiskin ezekben a napokban. — Ki remélte, hogy harc nélkül is lehetséges honfoglalás, amire nincs példa a történelemben?! Aki érthetően türelmetlen az angol «tisztogatás» tempójával szemben a mostani fölkelés leverésében, annak tisztába kell jönnie ezzel, hogy a történelem kerekerei lassan forognak és ami most Palesztinában végbemegy, történelem.

De nem ébred-e fel közben a nagy «arab tenger», amely mindent elnyelhet? — aggódnak sokan. Ez volt az a remény, amely a fölkelés szítóit táplálta és ebben érte őket a legkeserűbb csalódás.

Befelé is csak terrorral és erőszakkal tudták az arab népességet a zendülés támogatására bírni. Aki végigmegy vonaton Lud és Haifa között, látja egyes városi állomásokon a sztrájkoló dologtalan ifjúság gyülekezését, de a falvak határaiban a fellach nyugodtan csépli körbenjáró tevéjével sovány gabonáját és keleti flegmájával fel se néz a vonat után, mint a magyar paraszt szokta. És messzebb a kútnál gyülekeznek a pásztorok és együtt legördítik a forrásról a nagy követ, mint a bibliai időkben és megitatják nyájaikat és lehevernek a fa árnyékában, nem törődve a politikával, amit «az urak» csinálnak. Kisebb állomásokon,

ahol nem kell tartani a «sabab» ellenőrzésétől, az arab paraszt hosszú, bő abájéja alá dugja a dinnyéket és kínálja félingyen a vasúti kocsiba, az utazó zsidóknak. A haifai kikötőben az arab munkások dalolva viszik vállukon a nehéz zsákokat együtt a zsidókkal és arcukon látszik a boldogság, hogy ők nem vesznek részt a sztrájkban és nem kénytelenek a 30 filléres napi támogatásért könyörögni és fenyegetőzni, mint jaffai testvéreik és szaktársaik. Az arab kereskedő már régen titokban «töri a sztrájkot» és árusít leeresztett redőny mellett, mint némely zsidók szokták nálunk szombaton. Most már befelé dül a harc a pártok között. Ma már ott tartanak, hogy az arab jómódú lakosság tömegesen átmegy Transzjordániába, Irakba, Szíriába, a «sabab» terrorja elől menekülve. Kifelé pedig szinte szimbólum a libanoni cédrusok és Baalbek-romok képeivel díszített *szíriai arab pavillon*, amely ott áll a telavivi Taarucha-kiállítás területén, mint a kérlelhetetlen gazdasági parancsoló erő jelképe. A szíriai arabok is tudják, hogy «mindenek dacára» a nagy bankok, a Rotary Clubok és a kereskedelmi kamarák ma is találkozóhelyei araboknak és zsidóknak. És tudják, hogy «mindenek dacára», sőt talán «éppen azért» ma is eladnak arab vezérek földeket zsidóknak — persze titokban —, mert hátha később már nem lesz lehetséges. A nagy arab országok nem veszik komolyan a palesztinai keverékarabokat, akik minden urat szolgáltak és akik nem is vettek részt a nagy arab felszabadító mozgalmakban sem, amelyet a világháborúban az angol Lawrence segítségével szerveztek.

Együtt jöttünk a hajón az egyiptomi kormánynak egyik volt vezetőtagjával. «Kérem, mi nem vagyunk arabok, mi egyiptomiak vagyunk» — mondotta. — Mintha a palesztinai arabbal való szolidaritás feltéte-

Abel Pann: Bibliai típusok Palesztinában

Abel Pan: A Bibbia földjén

lezése sértés volna számára. Eszembe jutottak a Jeruzsálemben terjesztett legendák az Egyiptomból érkeztet százezres sztrájkalapról. «Ugyan! Mese az! Gyűjtöttek jószívű egyiptomiak az abesszíniai sebesültek részére küldendő orvosok költségeire. Miután az abesszin háború gyorsan befejeződött, megmaradt néhány száz font. Valaki felvetette az eszmét, hogy ezt juttassuk palesztinai arab sebesülteknek. De szinte egyhangúlag alakult ki a vélemény, hogy miután az abesszíniaiaknak gyűjtött pénzhez zsidó testvéreink is hozzájárultak, tapintatlanság volna ezt így felhasználni. Ekkor egyesek külön gyűjtést indítottak, amely alig 600 fontot eredményezett az egész országban:

De viszont, ha izolált jelenségről van szó, még jogosabb a kérdés: miért oly későn? És miért oly soká? Talán igazuk van azoknak, akik úgy vélik, hogy Angliának alkalom ez Palesztina teljes katonai megszállására, amire egyébként a népszövetségi mandátum módot nem ad. Ez a teljes okkupáció, mint bázis, amelyre a brit birodalomnak a Kelet felé van szüksége, a zsidó otthonnak is a nyugodt fejlődés évtizedeit biztosítja. És az a tény, hogy a palesztinai zsidóság, mint annakidején a honfoglaló légióban, most is mindenütt együtt harcol az angolokkal a honvédő akciókban, meg fogja erősíteni a testvéri szövet-

séget a távoli jövőre is. Az arab mozgalom lehetősége pedig serkenteni és sürgetni fogja az építés gyorsabb ütemét. Aminthogy Herzl szerint — «Judennot» a zsidó megváltási láznak leglendítőbb rugója.

Herzl sem gondolt arra, hogy Palesztina lesz az a hely, ahol a zsidóság nyugalomban *lehajthatja* a fejét. A cél, hogy legyen hely, ahol a zsidóság *felemel-*

lág temetője a zsidóság széthulló tagjainak. Hol van nyugalom, hol béke, hol biztonság? De akik ott az elülső sorban állnak a fronton, harcban a zsidó nép és ősi kultúrája feltámadásáért, méltán kérdezhetik Mózes szavaival: «Vájjon testvéreitek menjenek a háborúba és ti vesztően maradtok? És *miért bátortalanítjátok Izrael fiainak szívét*, hogy elfoglalják az országot, melyet az örökkévaló nekik adott?» Kinek a szeme oly hályogos vaksággal vert, hogy nem látja, hogy a zsidóság történelmének legragyogóbb lapjait írják most testvéreink Izrael országában?

NÉMET ZSIDÓKKAL A HAJÓN

A Gondviselés úgy akarta, hogy ebben az évben másodszor is együtt utazzam német zsidó testvéreinkkel Palesztina felé. Hogy ezidén beteljesedjék rajtam a bibliai igé: «Háromszor az esztendőben láttassék minden férfiad az Úr Istened színe előtt Jeruzsálemben, a Pászka ünnepén, a Hetek ünnepén és a Sátorok ünnepén». A német zsidók, akik a Lloyd Triestino olasz hajóján utaztak, nem zarándokolni mentek a szent városba, hanem letelepedni, exisztenciát keresni. Ügyvédek, mérnökök, orvosok, tanárok, bírák, kereskedők, iparosok, fiatalok és idősebbek, férfiak és nők, tekintélyesek és egyszerűek, vegyes társaság, melyet az új német kurzus sodorj-össze erre a hajóra, egy cél felé. A legtöbbjén látszik, hogy bizony azelőtt nem sokat tudtak Palesztináról, zsidóságról, zsidó célokról. Héber tankönyveket tartogatnak kezükben. Mindenféle elavult, ócska héber tankönyvnek nagy keletje lett most a német birodalomban. A legtöbben, az idősebbek is, most tanulják a héber betűket, amiben csak halvány gyermekkori reminiszcenciák segítenek némelyiküknek. A hajó egyik sarkában előkelő kinézésű asszony tanítja kis fiát a könyv mintái után héber betűket róni. Egy idősebb úr hozzá lép és figyelmezteti: «*Ma szombat van!*» — «Hiszen nem csinálunk semmit, csak írunk» — feleli szelíden az asszony. És amikor hallja, — most először — hogy ez tilos, félreteszi a ceruzát és elveszi a kis fiú kezéből is.

Bizony sok mindenről hallanak ők itt először a Szentföld felé vivő hajó fedélzetén.

Egy palesztinai polgár, aki a prágai kongresszusról tér most haza, elmondja az ismert adomát a telavivi zsidóról, aki rajongva beszél az új zsidó élet gyönyörűségeiről. «És mi van a *parnoszóval*?» — kérdik tőle. «*Hiszen ha még parnoszó is volna* — felelte —, *meg kellene bolondulni a boldogságtól.*» Egy elegáns megjelenésű asszony kedves naivitással vág közbe: «Was ist das *Parnoszo*? — *«Auskommen»* magyarázza a férje, aki szintén csak a hajón tanulta meg ezt a fontos héber szót, öt évszázad óta lakik családjá Németországban, ősei résztvettek mindenféle porosz csatákban, ő maga többször megsebesült a világháborúban a német haza védelmében, sőt nagy kitüntetések is kaptak, mint jogász pedig a legelsők közé tartozott. És az «árja-törvény» egyszerre megfosztotta mindentől. Főkép a hitétől, hogy ő már teljesen átolvadt a németiségbe. Mert ha «kivétel» lehetne is a «szabály» szerint, nem kivétel a tömeglélek előtt és elsősorban saját lelkiismerete előtt. A hajófedélzet másik oldalán gramofonnal szórakoztatja öt kis gyermekét egy német zsidó. Mind az öt gyerek Breslauban született, ő maga «Ostjude» kiutasították. Sziógyártó és zenerajongó. Folyton elébe dalol a héber melódiáknak, miket a gép kiszór. Most az Újholdat köszöntő imát recitálja: «Adj nekünk békés életet, *chajim sei parnoszo*, életet megélhetéssel» . . . «Parnoszo! parnoszo, parnoszo!» — ismétli szívetszagatóan a gramofon és az énekes sziógyártó áhítattal vele dalol. Oh ő már tudja, mit jelent ez a héber szó: parnoszo! . . . Utána másik imaénekbe fog. Jossele *Rosenblatt* a newyorki híres kántor egyik megható darabját adja elő. Legutóbbi szentföldi utamon még tőle hallottam a Vulcanián. Akkor ő maga

rikatta meg vele a hajó utasait. Azóta a dalnok meghalt hirtelen Palesztinában. De hangja, melódiája, áhítata tovább él és most itt dalolja a forgó lemezen át: «Achénu bné Jiszraél. .. Testvéreink, Izrael fiai, akik szenvednek fogságban és száműzetésben, akár a tengeren, akár a szárazföldön ...» «*Germániában*» — szövi bele a dallamba a szíjgyártó. És a lemez felemelt hangon folytatja: «hamakóm jerachém ... A Mindenható könyörüljön rajtuk és vezesse ki szenvedésből szabadságba, alázottságból megváltásba» . . .

Egyik fekvőszéken egy orvos meséli el a maga tragédiáját. Sírva jöttek hozzá régi páciensei az árja városból: Mennyire fáj nekik, hogy most már titokban sem mernek többé hozzáfordulni. Fenyegető leveleket kaptak, hogy pellengérré állítják őket. Esetleg elveszthetik a kenyerüket is. Mit tegyenek? «Van-e már valami kapcsolata Palesztinában?» — kérdem. — «Igen, feleli, a sógorom már künn van öt hete.» — «Mi a foglalkozása?» — «Németországban *törvényszéki bíró* volt, Palesztinában *útépítésnél* dolgozik.» — «Mit csinál ott?» — kérdem. — «Er ist Arbeiter» — hangzik az egyszerű felelet. Mintha ma már mindennapos dolog volna, hogy törvényszéki bírák köveket törnek és hordanak országút-építésnél! A sógor egyébként igen elégedett leveleket ír, nekik is előkészített már oda-künn egyet-mást és boldogan várja őket. — «Jaj, nem bírom hallgatni — fakad ki mellettem egy ideges tanár, aki palesztinai származású és most hazatér Bécsből, ahol már a hitleri szellem előszeleit érzik. — Micsoda katasztrófa! Ez az előkelő német orvos még szerencsének tartja, hogy sógora már utat törhet Palesztinában! Nem bírom ki. A szívem megszakad, ha beszédjüket hallom. És látja ott azt a bécsi egyetemi tanárt? Azelőtt hallani sem akart zsidóságról, Palesztí-

náról. Most leányával együtt kimegy mint «turista», egyelőre körülnézni, de bizonyára «utat törni» is magának az «Anschluss» és «Gleichschaltung» esetére. Nem lehet tudni. . .

Egy másik palesztinai hazatérő is itt áll mellettem. A legnagyobb német ipari cég mérnöke volt és annyira bíztak benne, hogy őreá ruházták a város és telep légi védelmének vezetését is, tehát a legfontosabb hadi titkokat. Mikor az új kurzus jött és a «ná-cik» ki akarták emelni állásából, főnöke kijelentette, hogy jobban bízik benne, mint bármelyik árjában. Minthogy a sokezer tisztviselőből álló karban csak őt hagyták meg egyedül, mint zsidót, önként bejelentette lemondását. Fel akarták emelni fizetését, talán demonstrálni akartak épp a palesztinai zsidóval, de ő azonnali elbocsátását kérte. Most Haifába megy, az új ipari centrumba, magával viszi autóját és a legmodernebb gépeket egy új szilikát-téglagyár építésére.

Általában sokan vannak a hajón, akik úgynevezett A-vizummal mennek. Vagyis *ezer font* tőke kimutatásával. És javára kell írni a német új kurzusnak, hogy a kivándorló zsidóknak megadja családonként az 1000 fontra szóló deyizakiviteli engedélyt.* Egy fiatal párt szólítok meg. Kiderül, hogy csak jegyesek. «Miért nem keltek egybe a kivándorlás előtt?» — kérdelem. A felelet egyszerű: «Mert így külön-külön kaptunk ezer-ezer fontra kiviteli engedélyt. Az esküvőt majd megtartjuk Jeruzsálemben!» A vőlegény egyébként matematikus, akit a bankok, sőt a nemzeti bank is igénybe szokott venni a komplikált számíthatáshoz. «Summa cum laude doktor lettem, sok kitüntetésben részesültem, minden bizonyítványom kitűnő volt, csak

* Újabbán ezt már csak a «Haavarah» transfer útján engedik, ami nagy nehézségekkel és pénz- s idővesztéssel jár.

Narancsesomagolás egy judeai telepén

Moziplakátok Tel-Avivban.

Gyermekotthon Tel-Avivban

az egyik volt rossz: a születési bizonyítványom» — mondja tréfásan.

A héber nyelv tanulása mellett, amit egyenként és páronként fel-alá járva a hajó fedélzetén, halkán és hangosan gyakorolnak, a legfontosabb probléma a deviza-kiviteli engedélyek kérdése. Új üzletágak fejlődnek e körül. Egy útitársunk prospektust mutat *réz-házakról*. Legfelül a német kormány rendelete, mely szerint *ezeket a rézházakat ki lehet vinniök a Palesztinába vándorlóknak, anélkül, hogy az egyébként engedélyezett 1000 font kivitelébe beleszámítanak*. A rézházakat persze árja-gyár állítja elő, de olyan drága, hogy ezért a pénzért bizony rendes téglaházat lehet építeni Tel-Avivban, vagy gránit-kőházat Jeruzsálemben.

Az egész hajón természetesen mindenki a német zsidók sorsa iránt érdeklődik. Az utolsó estét búcsúestnek szánták. A prágai cionista kongresszus palesztinai delegátusai beszámoltak az eredményről. Sokat szidták a kongresszust, hogy politizált és nem dolgozott. A legközelebbi kongresszusnak Palesztinában kell lenni, ahol a delegátusok mindenütt valóságokkal találkoznak és zsidó talajon fognak tanácskozni, nem a levegőben. Elő kell készíteni mindent a legnagyobb rendszerességgel, hogy ne ötletszerűen menjen a munka. Tanulnunk kell a németektől. A németek rendszeresen ütnek bennünket, rendszerrel kell fogadnunk az ütésekkel és rendszeresen kell folytatnunk az építést.

EZÜSTÖT, ARANYAT - FÖLDÉRT

BEVEZETŐ EGY K. K. L.-MEETINGHEZ

Mikor így újra meg újra összejövünk, összehajolunk, hogy egymásnak meg önmagunknak beszéljünk a Szentföldről, bizony úgy tűnhetünk, mint az eszelősök, mint egy rajongás megszállottjai, akik a nagy világmozgás és dübörgő összeomlás közepette folytonfolyam oly vastag csak egy pontra szegeztek tekintetüket! A történelem szélvészai újabb meg újabb viharokkal korbácsolják a hullámokat és mi kinyújtjuk görcsösen kezeinket a messzeség felé és ujjongás és csüggedés közt ringatózva kiáltunk: *Föld! Föld! Föld!*

Valóban a zsidó nép tragédiájának foglalatja a földnélküliség, hogy a szétszórtságban csak szellemi egységet alkothattak, alátámasztó anyagi erők nélkül, gyökérfogó talaj nélkül. Nem is földönfutó lett a zsidó, hanem ég és föld között levegőben lengő, bizonytalan vizeken sodródó, partokat kereső, nyugtalan kutató, ki megjelenésével mindenütt nyugtalanságot kelt, mint valami mesebeli rémkirály.

Egy nemrég elhunyt magyar héber költő egyik strófája szól *«Jesurun hajójáról, mely könnyek tengerén bolyong»*. Ahogy a hajdani próféta látomása látja a jövőndőt: *«Veávár be jam cara — és átmegy a szenvedések tengerén»*. És ha nem is kísérték mindig az üldözések kalózhajói, minden történeti változás hullámai reátörtek. Reátörnek ma is. De a legkisebb

remény távoli fellobbanására, mint Kolumbusz matrózai ajkán, hangzik fel a kiáltás újra meg újra: Föld! Föld!

Sokszor csak a sóvárgásfestette délibáb volt. Sokszor süllyedő sziget, csalóka örvény. Sokszor csak a játékos fantázia láttatta a földet. És bizony sokszor *beugrottak* a hullámok közé és az elmerülés mélyében, vagy az árral úszásban látták a talajt. Így semmisült meg a zsidó nép nagy része, sokszor igen értékes része. A hűséges matrózok pedig tovább vezették a hajót. *«Vehiká be jam galim»* — *«és mekkora hullámokat vert»* ez a kis hajó minden óceánokon! Pedig Izrael hajója nem hadihajó, nincsenek ágyúi, sem torpedói, sem aknavetői, — csak *fényszórói*, amiket Szináj villámaiból vitt magával.

Ő, a história kivert belőle minden nemzeti nagyást. Kis kalmárhajó, nem is kereskedelmi flotta, keres földet, pihenő partot. Más népek fegyveresen, erőszakkal hódítanak földet. A zsidó hajó a fény mellett *pénzt* visz hódítóeszközü. A Biblia népe után sóvárgó bibliai föld megváltásául. Tragikus ez. A Sialmak szava teljeseedik: *«Vizünket ezüstért isszuk ők fűnkat drága áron kapjuk.»* De talán *történeti megigazulás* és egyben engesztelés is. Meg kell nemesítenünk azt, amivel évszázadokon át gyaláztak bennünket. Hogy eszményképünk a pénz, hogy halványunk az aranyborjú, melynek mindent feláldozunk. Meg kell tisztítanunk a pénzt a hozzátapadt salaktól. Reánk fogták, hogy uzsoráskodunk vele, hogy kizsákmányolunk érte. És íme odaadunk ezüstöt, aranyat földért, melyet nem is önmagunknak szerzünk, hanem testvéreinknek, nem egyéni birtokul, hanem az egész népnek tulajdonául.

Amint a Szentfölddel kapcsolatban *«alijáról»* be-

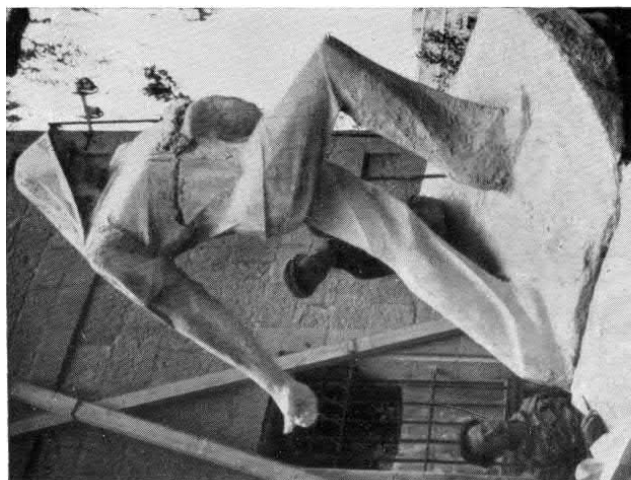
szélünk, ami kabalisztikus értelemben egyben «*alijath nesama*» is, az ember felemelkedése, a lélek megtisztulása, úgy kell, hogy a zsidó misztikum áhitatában *áljája*, felemelkedése, *tikunja*, megtisztulása legyen a pénz fogalmának is.

Már évezredekkel ezelőtt megállapította egy Midrás mestere: «*Csodás nép, kérnek tőle aranyborjúra és adakozik, kérnek tőle Szentély-építésre és adakozik!*» Most a föld kéri megváltását a néptől, amely évezredekben át becézte gondolatban, ábrándokban, imákban, dalokban, míg végre elérkezett — a tettek ideje.

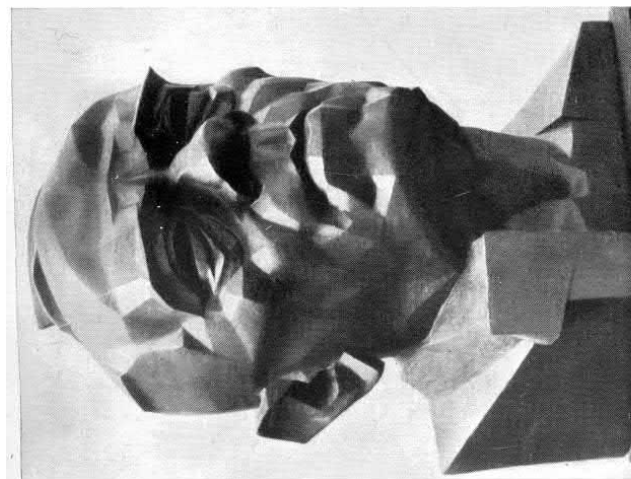
Itt, ennek a pompás teremnek tőszomszédságában, a Dohány-utcai templom közvetlen közelében született az a férfiú, akinek nevét meg keli említenünk, valahányszor a feltámadó Szentföldről szólunk: *Herzl* Tivadar, aki a zsidó nép földéhségét, bizfos talaj utáni vágyakozását, reális építőerővé alakította *ál Áldott legyen az emléke!*

De mint ábránd is, ez tartotta a lelket a népben. Milyen gyönyörű szavakkal tudták dédelgetni a Szentföld szikláit, porát, homokját. «*Afrot zahav lo.*» Arany pora van — mondták — és pusztaságairól úgy beszéltek, hogy «*jobb lakni Erec Jisrael sivatagjaiban, mint chuclaarec palotáiban*». És magyarázták a példabeszédet: «*Jobbszúra*»

— „ez Erec Jisrael, «*mint ház tele civakodások áldozataival*», — ez a szétszórtság, minden hiú fényűzésével és hiábavalóságok hajszolásával. És úgy érezték, hogy «*megengeszteli a föld az ő népét*» és kimossa belőle Gáluthnak minden szennyjét. És ha már nem tudták álmukat valósággá váltani, képzelődtek egy messiási korról, amidőn felhők ereszkednek alá a magasságból és viszik a szétszórta bolyongókat az ősök

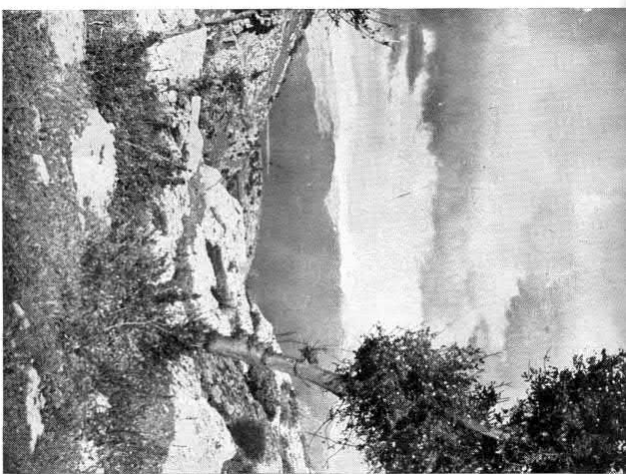
Ben Csi: A „Tocereith haarec“ (hazai termelés) szobra

Di-engoff, Tel-Aviv alapítója (Ben-Csi szobra)

A Keren Kajemeth Gyermekkönyve

Kép a Hule-tüdekről, melyet a KKL most betelepíteni kezd

földjére, amint írva vagyon: «Kik ezek, akik repülnek, mint a felhők és mint a galambok dúcaikhoz?» És egy új «Felső-Jeruzsálemről» álmodoztak, amely lángban, tűzben száll alá az égből és megtisztul benne a nép a bolyongás minden makulájától.

Most reális tettekkel fogott hozzá a zsidó újjászületés mozgalma a zsidó ábrándok szent földjének megváltásához. «A valóságok Jeruzsálemé» küldötte ide delegátusát, hogy a magyar zsidóságot is belekapcsolja az építők munkába. Szeretettel üdvözljük a Szentföld küldöttjét. Tudjuk, hogy súlyos viszonyok között érkezett. De ez nem ment fel bennünket az áldozás kötelessége alól. Régi zsidó axióma: «*még senki sem szegényedett el a jötevéstől*». Ez volt mindig az ősi tradíció. És a kétkedőkre ráidézte a próféta: «*Tegyetek próbára, szól az Úr, hozzátok adományaitokat pitvaromba, vájjon nem nyitom-e meg néktek az ég ablakait és árasztok reátok áldást — ad béli dáj — amíg túlontúl elég nem lesz.*» Ez a szimbolikus ige állandó kísérő ríme lett a zsidó feltámadás dalának, amely végigzeng Dantó Beer Sebaig: «*Am Jiszrael cháj — ad béli dáj.*» Meg kell mutatnunk, hogy komolyan vesszük a zsidó újjáéledés ideálját és áldozni is akarunk érte. A föld lelke szól a távolból és tierzli lelke itt a közelből: Testvérek, segítsetek!

CION LEÁNYAI

A TELAVIVI CHALUGA-OTTHON FELAVATÁSÁ- NAK HÉBER MEGNYITÓJA.

Sokszor volt alkalmam Erec Jisraelben előadásokat tartani a régi és új héber költészetről. De őszintén bevallom, hogy valahányszor újra meg újra visszatérek a feltámadó Szentföldre, úgy érzem, hogy magasan fölötte minden költészetnek zeng itt az új élet dala, a napról-napra megújuló életáramlás éneke. Csodálatos dalok emelkednek itt minden hegyen és dombon, a tenger homokján és a termékenység mezőin, az eukalyptusok lombjai között és a narancsfák koronáin. Ez az «új dal, mit a megváltottak dalolnak ...»

Az egyik kvuca telepén hallottam, hogy a gyerekek új játékot találtak ki. «*Turistajáték*»-nak nevezik. Az egyik a vezető, a többiek utána mennek csoportban és a vezér rámutat ujjával egy állatra és magyaráz: «Rabotáj, ze chamór!» «Uraim, ez itt szamár!» És a turisták lelkes csodálkozással kiáltják: «Haaa!» — «Uraim, — folytatja a vezető — ez itt tyúk.» És a turisták kara ismét extázisos lelkesedésbe tör ki: «Haaa!» ... De ha a föld szülöttjei oly egyszerűnek és természetesnek találják is itt mindent, hogy kedves gyermeki humorral mulatnak a «jövevények» naiv csodálkozásán, valóban van itt csodálkozni való minden állaton és madáron, minden rögön és kövön, minden házon, istállón, ketrecen és dúcon, minden gyáron és

műhelyen, minden kis barakon és nagy munkahelyen, mindenben, ami itt oly hirtelen kipattan a semmiből és oly gyorsasággal erőre kap és fejlődik, mintha a legenda angyala állna mellette és ütögetné, serkentve: «nöjj...» Ez a «dalok fejezete», melyben a zsidó hagyomány szerint résztvesz minden élőlény, minden növény, minden kőzet.

És ebben a keletkező új világban áll a legfontosabb fronton a palesztinai asszony. Aki magára vállalta nemcsak hogy «megszépítse az életet», hanem hogy együtt harcoljon a férfival minden pozícióban, a legelső sorban! A külföldi zsidók ismerik az építőalapok propaganda-képeiből a «szépséges Chalucál:», a dús biborfürtű, hatalmas leányt, aki emlékeztet mindig Dávid Onkineira romantikus verssoraira:

*«Fejed fürtjeinek leggyöngébb szála
Hegyeket téphet ki gyökerestül...»*

De aki belenézett itt az új élet melységeibe, tudja, mennyi harc, küzdelem, szenvedés, gyötrelem viharzott el a szép, fiatal leányok és asszonyok hajfonatai fölött, amíg hozzáilleszkedtek a Föld kemény feltételeihez. «Izrael leányai szépek, csak a szegénység csúfítja el» — mondotta a Talmud egyik bölcse. S íme a nehéz munka a feltámadó Szentföldön még megszépíti az asszonyt, új fényt ad neki, új lelket, mellyel fokozni tudja a férfi energiáját is. Bölcseink mindig becsülték az asszony értékét a megváltás művében. Azt mondták: «Egyiptomból a jámbor asszonyok érdeme folytán váltódtak meg az őseink.» És «jámbor asszony» volt a szemükben nemcsak az, aki segített férjének a keserű rabszolgamunkában, hanem az is, aki vitte az ételt az urának és feldíszítette magát előtte szép ékszerekkel. Milyen mélyértelmű az az agáda,

hogy Mózes elfogadta a sivatagi Szentély építéséhez a nők fémtükréit is. Szentté avatta a tükröket, melyekbe Izrael asszonyai belenéztek, mielőtt kimentek vigasztalásul a robot jáрма alatt nyögő fáradt férjeikhez. Most pedig új, fenséges női fogalmat alkot az úttörő «Chaluca», aki Izrael tábora előtt vonul az élen, mint Deborah a maga korában!

Utazásaim alatt, Judában és Galileában, láttam asszonyokat, akik életük javát a jisuvnak szentelték, a gúny és lenézés dacára, melyben eleinte részük volt. Láttam chalucákat, akik nappal verejtékes munkát végeznek a napégette mezőn és éjjel dolgoznak a varrógépnél. «Szép lelkek», nemes tekintetűek, akiknek arcán ama «ösi fény» lebeg. Láttam az új zsidó «parasztasszonyt», aki dolgozik a gazdaságban és a házimunkában, oly természetes odaadással, minden kendőzés és kelletés nélkül, a salamoni «éseth chájil», «derék asszony», akinek «erő és szépség az öltözéke.» És könnyes szemekkel álltam Tel-Chajban a szent mártírnők szobra előtt, akik feláldozták magukat a hazáért, önként ajánlkozva, hogy együtt harcolhassanak a férfiakkal és elestek a Gálil védelmében, együtt a hős cadik Joszef Trumpeldorral.

Íme, ilyen leányokat és asszonyokat adott nekünk a feltámadó Erec Jisrael. És ti, Tel-Aviv asszonyai, fogadni akarjátok méltóképpen az új chalucákat, akik jönni fognak építeni veletek az országot. Otthont emeltek nekik itt Tel-Avivban, az első zsidó városban, hogy valóban hazaérkezessenek hozzátok, — áldottak legyenek a kezeitek!

Érezzék a Szétszórtságból jövők, mikor lábuk a Sáron völgyének homokjára lép, hogy testvéreikhez jöttek ide. És a hajók árbocain lássanak hívásokat, hogy Jaffa tengerének kikötőjében várnak reájuk,

akik javukat keresik, azok, akiknek megadatott, hogy előbb jöhessenek és most elébük mennek szeretettel, testvériséggel. És amikor a «Chalucák Otthonába» érkeznek, érezzék, hogy itt az ősök és próféták földjén «új szellő lebeg», a szabadság és béke szelleme, a lelki felemelkedés szelleme, amely után sóvárogtak a Gallith kötelékei közül. Itt is van szenvedés és küzdelem, de ezek a messiási kor szenvedései, a megváltás vajúdásai!

Isten áldása legyen rajtatok, testvéreim, hogy ott-hont adtok a chalucáknak. Fontos alapítás ez ma, amikor építeni kezdik a haifai kikötő elkészülte után a jaffai kikötőt is és a forgalom folyton nőni fog és hajók sorai fognak horgonyozni Tel-Aviv partjai előtt és új építő kezeket hoznak napról-napra.

Fogadjátok az új jövöket meleg szívbeli üdvözléssel, főzzetek nekik az első napokban, amíg nyugalomukhoz, munkájukhoz érnek. És teljesedjék rajtatok a próféta szava: «És minden fazék szent lesz.»

Tanítsátok őket, hogy a *béke útját* törjék. Ez az «*új kvis*», amelyre Erec Jisraelnek nagyobb szüksége van, mint minden más országoknak. Hogy a Béke prófétáinak országa példaképpül legyen a világ előtt, példaképpül és nem szóbeszédül.

Áldottak legyenek kezeitek, testvéreim, kísérje siker-drága munkátokat, a szív munkáját! Erő ékesítsen! Béke kísérje kezéteket és békével végezzétek!

Kép a nahattali leányfarmból

Csemetepolts a kolónián

Szálakosztó a kolónián

USSISKINNÉL, A KKL-HÁZBAN

Aki Jeruzsálembé jön, meg kell, hogy látogassa a KKL. komor, várszerű székházát. A legkeményebb «zsidó-kő»-ből készült falak között a legkomolyabb zsidó munka folyik. Itt szaladnak össze a szálak a világ minden tájáról, ahol kék-fehér perselyek gyűjtik a filléreket a zsidó föld megváltására. A félid-meddig védőbástyának kiépített tetőterraszról pompás kilátás nyílik a régi és új Jeruzsálemre és a messzi környék hegyeire-völgyeire. Mondják, mikor Kremenczky tavaly itt járt, órákig állt ezen a helyen és sírt. Visszagondolt a kicsi bécsi szobára, amelyben a KKL. munkáját Herzl-lel együtt megindították. Mi lett a kis kezdetből! A nyolcvankétéves Kremenczky, akit magas kora nem tartott vissza a bécs—jeruzsálemi út fáradalmaitól, fellapozta a Keren Kajemeth első aranykönyvét, ott látta az elsők között saját nevét és meghatottan zokogta: «Érdemes volt élnem».

Mi is megindultan nézegetjük a művészi kötésű, ékes Aranykönyveket. Az elsőt, a másodikat, a harmadikat, a negyediket, az ötödiket. Mennyi ezer név csillog e történeti aranylapokon. Egész generációk elitje a világ minden országából. A legelsőek az orosz cionisták, akik először hallották meg a KKL. szavát, a föld kiáltását. Aztán az amerikai zsidók, akik ötmillió dollárt gyűjtöttek a Zsidó Nemzeti Alap egyik földvásárlására. De van díszhelye a magyar zsidóság-

nak is. Egy egész terem örökíti meg a Budapesten született Herzl Tivadar emlékét. A Herzl-múzeum őrzi az ereklyéket, amelyeket eddig összegyűjteni lehetett: a pesti szülők képmásai vásznon és szoborban, a gyermek Herzl dolgozat-füzeteit a pesti belvárosi reáliskola padjaiból. És az íróasztalt, amelyen a párizsi hotelben a Judenstaatot írta. És sok-sok más egyebet, amin oly sokáig lehet elgondolkodni és elmerengeni. De máris hívnak a díszterembe, ahol várják az «Oroszlánt», ahogy Ussiskint nevezik. A falon itt is képek és ereklyék. Rothschild arcképe és alatta a bibliai íge: «Gyermekeidnek adom ezt az országot» . . . Nagyszerűen jellemzi a motto a «nativ hajeduát», az ismert jótevőt, aki megszerezte a földet és odaajándékozta a telepeseknek. Szinte ellenkezője a Pinsker arcképe alatt látható motto, az autoemancipáció és önsegítés szellemében: «Ha én nem segítek magamon, ki segít rajtam?» Schapiro professzor arcképét, a KKL alapítójának ősi jelszava ékesíti: «Meváltást adjatok a Földnek.» És hogy honnan meddig terjed ez a föld? Erre a kérdésre felel a nagy álmodozó Herzl arcképe alatt lévő bibliai idézet: «A Sivatagtól és a Libanon-tól, az Eufrát folyamától a szélső tengerig legyen a határotok.» — így álmodta Mózes és így álmodta újra Herzl.

És hogy ebből valami megvalósult már, abban oroszlánrésze van annak a keménynyakú és keménytekintetű férfiúnak, aki itt a kövár egyik szerény szobájában trónol. Nem veszi körül magát a külső presztizs-csinálásnak semmiféle pózával és hókusz-pókuszával. Egyszerű szobából kormányoz, de mindenki érzi itt a hajóhídmagasságot, ahol a kormányrudat vaskéz tartja és jövőbepillantás irányítja. Minden mondata csupa súlyos, kemény érc:

— Nem akarták megérteni. Még a mi saját vezéreink sem! Minek földet vásárolni, mielőtt megműveléséhez foghatunk? Minek a kockázat? Bolond idealistáknak tartottak bennünket. Ma tudják, ha nem vettük volna meg az Émeket, szégyen és gyalázat volna ma Erec Jiszraelről beszélni! Föl kell rázni a világot: «Zsidók, földet!» Ez a legégetőbb! Úgy hiszek ebben, mint a legjámborabb chászid Istenben, öt szóból áll az én mottóm: *A Föld megváltása előbbrevaló a Nép megváltásánál.* Zsidók lesznek mindig Erec Jiszrael számára, de Erec Jiszrael zsidók számára talán már csak rövid ideig. Játéklabda vagyunk az egész világ politikusainak kezében. Vigyáznunk kell, hogy szilárd talajra essünk! Az angol kormány konjunktúrája is változhat és azé az ország, akié a föld. Így történt ez mindenütt. Meg kell szerezni az egész tengerpartot Tel-Avivtól Haifáig. Inkább ma, mint holnap. Holnapután talán már egyáltalában nem lesz eladó. Bevándorlásról gondoskodnak Hitlerek, Cuzák, Grabskyk, de ha föld nem lesz készenlétben, katasztrófa következik itt bent is . . .

Ussiskin nem menydörög. Csendesesen, szaggatottan beszél, csak a szemei villámlanak:

— Palesztina katasztrófákból épül fel. Most a német katasztrófa Jendíti előre^ Normális nép normális viszonyok fundamentumán épít. A zsidó nép abnormis helyzetében abnormis alapokon épít. Ez felel meg sajátos szükségszerűségének.

Egy bécsi turista megkockáztatja a kérdést: Nem kellene-e valami intézkedés, hogy az ilyen nehezen szerzett pozíciókat elsősorban cionisták foglalják el és nem azok, akiket a kényszer sodor Palesztinába, amint éppen most történik? Ussiskin keményen válaszol:

— Az egész zsidó nép vétkezett önmaga és Erec

ellen. Ezért bűnhődik most. De legtöbbet vétkeztek a cionisták. A nem cionisták védekezhetnek: nem hitünk benne, azért nem segítettünk megépíteni. De ti, cionisták, akik hittetek a Föld feltámadásában, hirdettétek és beszéltetek róla, miért „nem cselekedtetek? Miért nem áldoztatok többet? Miért nem fektettétek itt be vagyonotokat? Most már tudjátok, hogy milyen okos is lett volna! Aki idejön, az Cion fia. És nincs jogunk zsidó és zsidó között különbséget tenni. Majd a föld maga fogja kiválasztani a jó elemet és kivetni a rosszat.

Dr. Nagy Vilmos felvetette a kérdést: Nem felel meg ép úgy a célnak, ha magánkezdeményezés szerez birtokot a Szentföldön? Ussiskin határozottan felel:

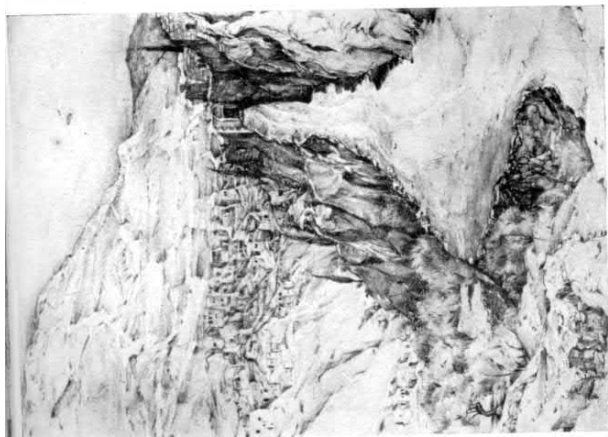
— Semmiesetre sem ugyanaz! Ez csak előmozdítja a földspekulációt. Zsidó zsidótól vesz földet, egyre drágítja a «nyereséggel» és a nemzeti birtok kereskedelmi áruvá süllyed. Száz turista jön, száz ügynök lármát csap körülöttük és az arabok hallják a vásári zshivajt és fölemelik a föld árát. Földpolitikát kell üznünk és nem földspekulációt. És mi a nagy zaj a privat-iniciatívával? Az utóbbi két évben a zsidói magánvásárlás araboktól 12.000 dunan volt, mialatt a legsúlyosabb időben a KKL. 70.000 dunan földet vett.

A város és a falu telepítésének párhuzama és Tel-Aviv gyors fellendülése kerül szóba. Ussiskin belehevül és szavában megszólal Jeruzsálem patriótája a szent várossal versengő Tel-Aviv felé lobbanó haraggal:

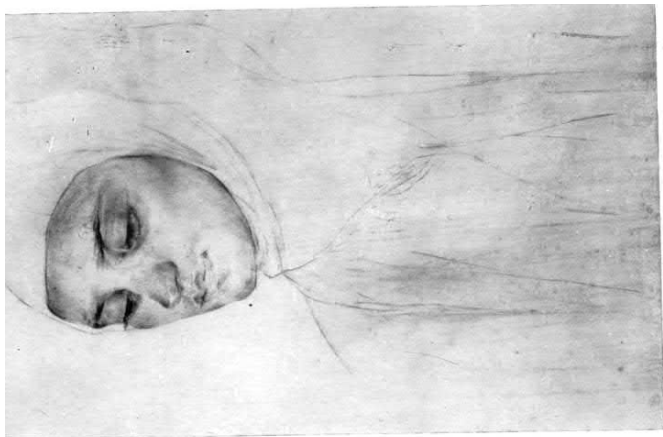
— Melyik fontosabb? Elsősorban a földben gyökerező falut kell fejleszteni! És ipari centrumnak ott a jövő városa, Haifa, új kikötőjével és függvényeivel. És itt a főváros, Jeruzsálem sokezeréves múltjának arisztokratizmusával. Hogy mindenki Tel-Avivba szalad? Mert itt 100 százalék zsidó környezetet talál. De

nincs szükség új zsidó ghetóra! A zsidó megszokta, hogy évszázadokon át a diaszpórában homokra épített. És, most idejön és rajong Tel-Avivért, ahol szintén homokra építhet. Ahelyett, hogy Jeruzsálembé jöjjön, ahol erős sziklakő a talaj és sziklák sziklából építenek! ... Mi lesz a német zsidókkal, akik Tel-Avivba özönlenek? Forgolódnak a városban, kávéházakba járnak és németül fecsegnek. Ahelyett, hogy szétoszolnának a falvakban és gyökeret vernének az ősi földben és belegobozódnának az ősi nyelvbe. . . . Hogy Tel-Avivban szép, modern épületek vannak? A Kurfürstendammon, Berlinben szebb és modernebb épületeket láttak! És talán laktak is... Milyen gyönyörű volna, ha most azt mondhatnók az idemenekülő német zsidóknak: Itt van részetekre egy félmillió dunám föld, műveljétek meg és majd a termésből fizetitek . . .

Milyen gyönyörű volna! A hetvenéves ősz orosz-lánfej még sok szép ábrándot ringat. Adja Isten, hogy lássa megvalósulását.

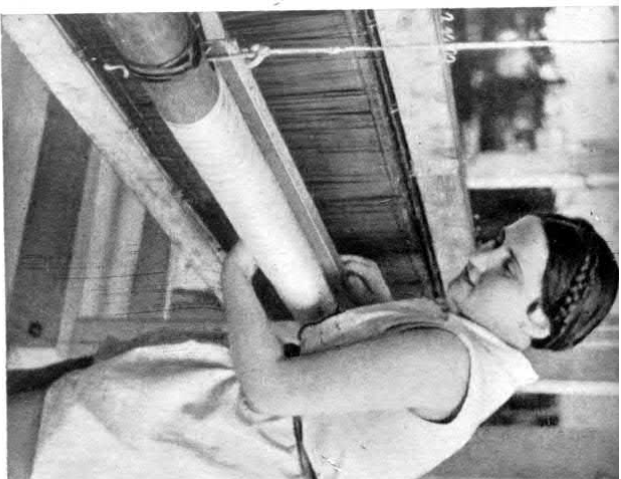

Anna Tycho (Jeruzsálem): Szentföldi táj
Anna Tycho (Jeruzsálem): Jemenita nő

Jemenita kosárfonó Jertzslebenben

Chiduca szőőőszékűel

A S Z E N T F Ö L D I Ú T

Hol, mikor kezdődik az út a Szentföld felé? Ott-e, amikor szárnyára kap a lihegő gőzös és kiragad a hétköznap zúrós zshivajából, hogy hegyen-völgyön, szoroson és tengeren át ünnepi tájakra lendítse fásulásig fáradt lelkedet? Akkor-e, amikor átlépsz az emberek vágta határon, hol a hatalom féltő fegyverei őrt állanak, hogy örökké farkasszemet nézzen ember az emberrel, testvér a testvérrel? Vagy talán már ott kezdődik a mi utunk a gyermeklélek első álmaiban, amikor kibontakozik képzeletünkben a Szentváros gyönyörű képe, megváltó messiások és zsoltáros királyok büszke székhelye? Mikor ifjúi hevüléssel keresed az utakat gyom és csalán között és hallani véled a próféták hangját a sivatagban: «Egyengessétek a pusztában az ösvényt Istenünknek!» Mikor pusztuló és vajúdó világok között támolmogva új igék után kutatsz és szomjazó szíved reátalál az ősi forrásra, «mert Cionból indul a tan és az Úr igéje Jeruzsálemből? ...»

Az én szentföldi utazásom azon a szép tavaszi délelőttön vette kezdetét, amikor valóban azt hittem, bibliai látomás elevenedik meg előttem. Egy sudártermetű, bánatosszemű matróna keresett fel. Arcán Kelet minden szépsége, nemes fejét fehér kendő takarta szelíden, bal kezével hajlott fejű magas diófabotra támaszkodott, így mintázhatta a művész Rachel ösanyánkat, aki keresi gyermekeit az eufráti úton . . . Bemutakozott: «Özvegyasszony vagyok. Én is akarom látni

a Szentföldel. Van egy zongorám, drága hangszer, magányos, szomorú életemnek egyetlen vigasztalója, szegény boldogult anyámtól örököltem, aki nagy áldozatokkal zenére tanított. Gondoltam, eladom. Ha láttam a Szentföldet, *úgyis fejemben lesz a muzsika.*»

«Fejemben lesz a muzsika.» így mondotta. És ezeknek a szavaknak a muzsikája nem hagyott el azóta. Reggeltől estig, sokszor éjfélig is jöttek az érdeklődők, leendő útítársak, fiatalok és öregek. «Elmegyünk-e a Nebó hegyére, ahonnan Mózes halála előtt látta az ígért *földjét*? Leszünk-e a Libanon csúcsán? Megfürdünk-e a Holt-tenger hullámaiban? Felkeresük-e az összes új gyarmatokat és a régi szent sírokat mind? Látni fogjuk-e a hebroni kettős barlangban a pátriárkák bebalzsamozott holttestét, de főképpen Ádámét és Éváét, akik még nem ember szülöttjei, hanem az Úr saját kezének alkotásai?» Reggeltől estig ostromoltak kérdésekkel, sokan olyanok, akikről biztosan tudtam, hogy nem jönnek, nem is jöhetnek velünk, de jól esett lelküknek kissé elbeszélgetni a Szentföldről és legalább képzeletben bebarangolni az ősi tájakat. Muzsika. Muzsika . . .

Ott ültünk a konstanzi kikötőben a rádióval és minden kényelemmel felszerelt pompás hajón. A fedélzeten a világ minden részéről összesereglett társaság, a diaspora csodás összeszüremlése, valósággal «kibuc galijoth». Szegény ukrainai menekültek és gazdag orosz-lengyel vállalkozók, a Szentföldre dolgozni induló ifjú chálucok és meghalni menő öregek. A «turisták» kissé restelkedve húzódnak meg. Az egyik mikor kérdik, hogy csak kéjutazásra megy-e a Szentföldre, azt feleli: «Lustreise? Nein! Schuldreise!» «Minden zsidónak ki kell zarándokolnia legalább egyszer életében.» A hajó egyik sarkán szefárd bolgár zsi-

dók sátrat vernek drága keleti szőnyegeikből, letelepednek a földre és maguk alá rakva lábaikat, megkezdik a maguk külön életét, szóval és dallal, imával és tánccal. Megszólítom az egyik öreget. Niszim es Rosanis a neve. «Niszim» — magyarázza — csodát jelent, azért kaptam ezt a nevet, mert születésemtől apám csodás módon megmenekült a haláltól. Hetvenöt éves vagyok, Lonpalanonból jövök, szüleim sírját megj^ek meglátogatni Jeruzsálembe. Apám 75 éves volt, amikor kiment és még tizenhét esztendő telt jó egészségben a Szentföld csodás éghajlata alatt. Most kiviszem a gyermekeimet is. Nyolcan voltak, mind katonák, erősek és bátrak. Hárman elestek a háborúban. Nálunk nem volt különbség zsidó és nem zsidó között és most azt mondják, hogy nem vagyunk jó bolgárok. — Oh, jól ismeri régi nóta! — Öten megmaradtak. Megsebesültek, hárman többször is, de megmaradtak. Hát legyen az erejük és a bátorságuk Erec Jiszraelé ...» Egy amerikai zsidó festő lekapja vázlatkönyvébe a délceg, pompás típusokat tarka szőnepsátraikkal együtt . . .

A kommandáns jelt ad, felszedik a horgonyokat, a kürtő éleset sipol és ebben a pillanatban a fedélzeten kétszáz ifjú torokból felharsan a «Hatikva» himnusza, a Remény dala. Az öregebbek kábultan állnak egy percig, aztán elragadtatva, nekibátorodva ők is belézennek az énekbe. A héber melódia hullámai versenyre kelnek az éjszakában a Fekete-tenger habjainak ritmusával . . . Muzsika. Muzsika . . .

Az úszó kis város társadalma lassacskán kisebb csoportokba oszlik. Első osztály, második osztály, harmadik osztály. De a tenger végtelenségétől körülölelve mégsem határolódnak el egymástól. Es együvé sodorja mind a távoli part, mely felé áhítoznak. Folyton együtt vannak. Dalolnak, beszélgetnek, vitáznak. Néhány óra

és mindegyik ismeri a másiknak hazáját, származását, múltját. Mintha egy család volna, közös vággyal, közös céllal, közös reménnyel. Az egyik sarokban vita folyik a vallásról. «Azért nem vesznek részt az orthodox zsidók Cion felépítésében, mert félnek, hogy nem fogják ott kellően respektálni a vallást» — mondja egy öreg. «A házat először építeni kell és csak aztán vigyázni, hogy le ne égjen» — feleli egy fiatal. «Bálga, aki azt mondja, nem építék, mert félek, hogy leég». Gallith, Cion, messianizmus, misszió, röpködnek a szavak és a heves vitának egy litvániai zsidó bölcs megjegyzése vet véget: «Nekem hét fiam van, mind egyformán vallásos zsidónak akartam nevelni, kettő bolsevik lett, és küzd minden vallás ellen, egy kitért, kettő Litvániában van, ezeknek jövője még bizonytalan, kettő Palesztinába vándorolt, ezekről bizonyos vagyok, hogy a zsidóságé maradnak ...» A fedélzeten a fiúk és leányok, chálucok és chálucák új héber dalba kezdtek: «Sam bimbóm arazim ...» «Ott, hol a cédrus csókdossa a felhőt. . . Ott, hol a Jordán ...» És amikor a jókedv fokozatosan derülni kezd, az ifjúság belefog a humoros dalokba. Az egyik vilnai cháluc, bajtársainak dédelgetett kedvence, a mindenkori «előénekes» zengő baritonjával megüti a taktust és körülálló cháverim megzendítik a «Theurer Nociv» dalát. A Nocivhoz, a zsidó kormányzóhoz, a testvérhez szól a népies nóta, hogy küldjön beutazási engedélyt (drisát) Izrael országába, mert nagy veszélyben élnek Lengyelországban:

*«Theurer Nociv,
Gesund sollst Du sein,
Schick' mir a Drische
Un los mich e rein!*

A Galut, a száműzetés új dalai ezek. Utódai a régi melankolikus énekeknek, melyekben öreg zsidók fagyos kiszív-éjszakákon Cionba vágyódnak meghalni. Ugyanaz a vágy, ugyanaz a sóvárgás Erec Jiszraelbe, de dolgozni, utat törni, építeni.

— «Fiúk! Nem kell már a Galut nyelve! — harsog egy hang. — Bedobjuk a zsargont a tengerbe, mint Taschlichkor a vétkeket. Erec Jiszraelbe megyünk, *héberül* énekeljünk!»

És újból felhangzik a másik dal: «Sam bimkom arazim». Ott, hol a cédrus, ott, hol a Jordán ... És az egyik sarokban egy szőke fiú szomorúan elmerengve hallgat. Nincs pénze, nincs útlevele. Már háromszor próbált átszökni így, fellopózva a hajóra jegy és okmány nélkül, de észrevették és a Szentföld kapuja elől visszahozták. Vájjon több szerencséje lesz-e ezúttal? Sikerül-e majd most észrevétlenül kiszállni? «Ott, hol a cédrus . . . Ott, hol a Jordán ...» Rég elnémutak a viták, elhallgattak a beszélgetések, csendben, áhítattal hallgat mindenki a dalra, ugráló delfinek serege úszkál a hajó után, felbukkannak, alámerülnek, mintha táncot lejténének a habok között. Muzsika. Muzsika . . .

A legendás Bosporusban ért az alkony. Messziről feltűnt Stambul ezer minarettje, mint a vörös ég felé nyúló ezer szurony. Fönt a csúcsok párkányain hajlongó müezzinek mintha a levegőben lebegve köszöntenek a naplementét: «L'illaha il agbar!» «Az Isten hatalmas.» És a hajónkon fönt a parancsnoki hídon Muhamed Rada, a száműzött ősz herceg kiterítette imaszőnyegét és háromszor letérdelve és a lebukó nap felé arcra borulva imába merült. . . Miért szökött könny a szemeidbe, bolyongó ősz herceg? Talán mert megpillantottad a te szent városodat, az aranyban

csillogó Konstantinápolyt, melyből az erőskezű Keniat száműzött szultántestvéreddel és szent kalifáddal együtt? . . . Talán visszatérésért imádkozol, visszatérésért a száműzetésből a régi dicsőségbe. Oh, mi ismerjük a galuth keserveit, értjük a kényszerű hontalanság sebeit és fájdalmát, ősz herceg. És mi a gyógyír, mi a balzsam? A Remény dala . . . Muzsika. Muzsika . . .

Másnap alkonyatkor egészen másfajta melódiák töltötték meg a hajót. Péntek este volt. Soha ilyen alkony, soha ilyen péntek este. A Földközi-tenger hullámaint bíborabrosszal borította be a búcsúzó nap Mintha valami mélytitkú szombati lélek ereszkedett volna alá a vizekre. Es a végtelennek látszó láthatár végén mintha óriási máglya gyulladt volna ki lobogva és ragyogva káprázatos fénnel. És szemközt vele a magasban feltűnt a kisebb világító. Két péntekesli csodaláng, oh, szombat szentsége, «emlékeztetője a teremtés alkotásának», a nagy világító, a nappa! uralkodója és a kis világító, az éj királynője találkoztak itt, hogy köszöntsék a szombati nyugalom szent áhítátát .. . Es a hajó fedélzetén felcsendült a köszöntő ének: «Lecho dódi likráth kalló». Jer, fogadjuk jó barát, Szombatot a szép arát . . . Az arcok Kelet felé fordulnak, ahová a gyors hajó viszi a testedet, de lelked repülne sebesebben, sebesebben: «Mikdas melech. ir melucho ...» «Király vára, dicső Szentély! ...» cseng a kántor éneke és egyre mélyül, mélyül az alkony homálya. A függő szőnyegek mögül a szefárd zsidók dala szűrődik át. Az Énekek Énekét zengik a Szombat tiszteletére kórusban, a földön ülve, sajátos keleti monoton melódiával. «Jöjj a Libanonból, én Arám, jövel a Libanonból, tekints reám Amána bérceiről, Senir és Hermon csúcsairól ...» Mintha a vá-

gyakozás, az epekedés vinné, sodorná a hajót előre, a Libanon felé, a Hermon felé . . . Muzsika. Muzsika . . .

Reggelre már feltűntek a távolból a Hermon kék vonalai. Már hajnalkor benépesedett a fedélzet. A sóvárgás elűzte az álmot. Mindenki látni akarta mindjárt az első pillanattal, amikor felbukkan a Szentföld határa. A chálucok felkapaszzkodtak a párkányokra és az árbocfákra, távcsövek szegeződtek Kelet felé reszkető várakozással és Kolumbusz Kristóf öröme nem lehetett ujjongóbb, amikor megpillantotta a földet, mint ezeknek a fiúknak és leányoknak boldogsága, amikor először hangzott el: «Látom a Libanont!» — «Hermon! Hermon!» — tört ki az ének azzal a lobogó extázissal, melyet a galileai chálucok lelke plántált belé az ifjúság lelkébe. «Hermon, Hermon! . . . Járdén, Járdén! . . . Gálil, Gálil! ..» Könny szökik a szemekbe. Mit ujjongtok, drága testvéreim, rajongó tiszta ifjú lelkek? «Akik könnyel vetnek, dallal aratnak.» Ti még nem aratni, de nem is vetni mentek: benneteket még nem vár a termékeny, áldott szántóföld. «Köveket fogtok törni a perzselő napon, utat fogtok építeni a kemény göröngyökön és mocsarakat fogtok lecsapolni maláriás légben ...» És ők felelnek felhevülve, feszülő izmokkal: «Köveket fogunk törni, de a mi köveinket, mocsarakat fogunk szárítani, de a mi mocsarainkat, utakat fogunk építeni, de a mi útjainkat, apáink és gyermekeink útjait...» És boldogan dalolnak tovább: «Hermon, Hermon! Járdén, Járdén! Gálil, Gálil! . . .» Muzsika. Muzsika . . .

A Muszáf-ima után egy litvániai ifjú cháluc végigjárja a hajó utasait, mindenkitől elkéri a magával hozott bor vagy egyéb szeszesital maradékát, összeönti egy nagy üvegbe és az így egybekevert italra beinvitálja az egész társaságot — kidusra, szombatszen-

telésre. Eddig külön itta a maga borát minden ország zsidója, most a Karmel előtt egybe kell, hogy olvadjon a tokaji a transsylvaniaival, a szófiai a kisenevivel, a bjalosztoki a krimivel. A korlátok ledőlnek, az első osztály leszáll a harmadik osztályhoz, vagy nem is száll le, csak úgy átjön; egészen természetesen, testvér a testvérhez. A chálucok vendége most az egész hajó. Egymás után elmondják a kidust, hörpintenek a keverékitalból, mely édesebbnek tetszik a legmámorítóbb francia aszúnál, aztán emelik a poharukat meghatott szavakkal Palesztina építőmunkásainak egészségére, a békére, az egyetértésre, a Szentföld felvirágozására, a szent nyelv feleledésére. És minden mondat után felcsendül mintegy refrénül a chálucok és chálucák sokszoros Éljen-je. Hédád! Hédád! Muzsika. Muzsika . . .

Vasárnap reggel horgonyt vetett a hajónk Jaffa előtt. Hirtelen tarka bárkák lepték el köröskörül. Mintha a vizek mélyéből bukkantak volna fel, mint színes keleti mesék fürge hordozói. Vitorlások és evezősök csapkodták a hullámokat. Színes turbánok és fezek, lengő selyem kefiják és abájék, miket vitorlaként feszít, horpaszt és dagaszt a szél. Színek csodás pompája kápráztatja a szemet és még kábulsz a látványtól, mikor egy széles bugyogójú, feketebőrű marcona arab átkarol és behelyez ringó bárkájába, hogy átevezzen veled sziklaóriások között a partra és átadjon — az adminisztrációnak, a Miszrádnak. A bárkák között még kevés a zsidó, bár mindegyik mellén ott a héberbetűs kis réztábla: בעל סירה «Csolnaktulajdonos». Évtizedes gyakorlat kell hozzá, hogy sokszor bizony viharos tengeren átkeljen simán a jaffai Scillák és Charibdisek között. Most nyugodt a tenger színe és ragyogóan kék, mint egy tündérmese. Capri

és Nápoly közt az Adrián a «Grotta azúrra», hol szűk nyíláson keresztül szűrődik be a fény a tengerből ki-emelkedő sziklabarlangba, nem olyan csodásan azúrkék, mint a jaffai tenger, ahol szabadon, nyílt égből ömlik alá a fény, a ragyogás és a kék varázslat átölel és megfűrészti testedet, lelkedet. Fönt a hegyoldalon egymás fölött emelkedő fehér kupolás kőházak rengetege, lent az izzó homokban zöldelő pálmások, ciprusok és kaktuszok sűrűje. És amint a partra lépsz, szemedbe ötlük az ucca sok héber plakátja, héber cég-táblája, héber hirdetésménye. A miszrád falain, ahol az adatokat kell bediktálnod, köröskörül kis táblák figyelmeztetnek עברי דבר עברית «Héber, beszélj héberül!» A karantén orvosa is héberül szólít meg és héberül veszi fel egészségi adatait. Héber milió varázsa fogja meg a lelkedet. Muzsika, muzsika . . .

Jaffa még nem zsidó város. Csilingelő kocsis víz keresztül a lármás, tarka-barka bazárucán. Öblösnadrágú, fehér burnuszú arabok ülnek a földön és méltóságteljes nyugalommal szívják a nargiléht; vígan bugyborékoló hólyagok az öblös üvegben jelzik a füst útját az égő dohánytól a vizén keresztül a szájig. A szájakig. Mert ha az egyik abbahagyja, átveszi a csövet egy fél egyiptomi piaszterért a második. Miért is idegenkedjék? Az egyik olyan tiszta, mint a másik. Csilingelő tevekaraván halad át a városon, a púpjai között fekete fátylas nők, mellettük öszvér hátán egy selyem abajés effendi. Talán egy hárem kirándulása ez. Csilingelve vonulnak át az uccán, de senki se néz feléjük. Úgysem láthat senki a rejtelmesen sűrű fekete fátyol alá. Csak monoton csilingelésük hallatszik messzire. Mindenki csilingel itt. Csilingel a púpos szá-mártömlős, aki hideg, langyos vizet árusít. Csilingel az óriás arab, aki szörbetet és szirupot kínál a mellén

csillogó hatalmas rézedényből. Csilingel a bazáros, aki az uccára teríti ki drága szőnyeget, csilingel a pénzváltó, aki európai papírjaid tömegéért néhány ezüstpénzt ad. Csilingelnek talán az «írók» is, akik ott ülnek a sarkokon és leveleket, okmányokat írnak a sok keleti színű analfabéta számára. Belekábul a fejed a sok csilingelésbe, míg végre az ódon szűk uccákon keresztül mintegy keleti álom karjaiból kibontakozva átjutsz Jaffából Tel-Avivba, Ázsiából Európába . . . Zsidó város, talán kissé túl Európa a pálmakertek és narancsligetek között, de teljesen zsidó. Itt nincs arab, nincs angol, minden felírás héber. Rechóv Bialik, Bialik ucca, Juda Halévi ucca, Achad Haam ucca. Rikkancsok szatadgálnak az uccákon s héber napilapok, hetilapok és revük címeit kiabálják: «Haarec!» «Davar!» Mindenki héberül olvas, héberül beszél. Apró gyermekek futkosnak ki az iskolaudvarból, hajbakapnak és civakodnak héberül. Gimnazista fiúk és leányok beszélgetnek a mai fizikai és kémiai leckéről héberül. Héber betűszám díszíti a téren álló rendőr vállát, aki kérdésedre eligazít a helyes útirányba héberül. Munkáscsoportok, fiúk és leányok térnek haza a munkából és diskurálnak héberül. Zongoraakkordok szüremlenek ki egyik pálmakertes villa ablakán, csengő női hang énekli a dallam szövegét héberül. Nem a galuth dala ez többé. A megváltás melódiája, az újjászületés éneke . . . Muzsika, muzsika, muzsika!...

A JÚDEAI K O L Ó N I Á K O N K E R E S Z T Ü L

Véletlen volt-e, hogy éppen tegnap láttain a lyda-
jeruzsálemi úton a kis *Gi m zo-falut* és megelevenedett
előttem a bölcs *Nachum is Gimzo* talmudbeli alakja,
a régi, törhetetlen, zsidó optimistáé, aki minden bajra,
kellemetlenségre azt mondotta: «*Gam-zó letóváh*» «*Ez
is a javamra lehet*». Elkószáltam Tel-Aviv uccáin,
nézegettem a tengerre nyíló balkonok virágdíszzeit és
a pálmafásorok mögül előkandikáló kék-fehér, sárga-
zöld, narancs-fekete és a Kelet minden színében dús-
káló, rajzos héberbetűs cégtáblákat és ezalatt a társa-
ság autói elrobogtak Petách Tikvab felé. «*Gam zó
letóváh*» — felelem és megyek a garázs felé, amely
héberül is ezt az idegen nevet viseli: גַּרְגַּז

A garázs elé érve, éppen indulásra készen állott
egy kisebb fajta Ford-kocsi. Csak egy hely volt még
betöltetlen. Egy ausztráliai öreg turista szintén Petách
Tikvab felé igyekszik ugyan, de inkább megvárja a
legközelebbi autót. Mert ő *Ford-kocsiba nem ül bele*.

— Ha a zsidók önérzetesek volnának, — pattogja
felénk kissé angolosra tört héberséggel — könnyen
móresre taníthatnák azt az antiszemita Fordot! Ha
könyveket ad ki a zsidók ellen, ne akarja nekik eladni
autógyártmányait.

Az öreg ausztráliai testvérnek teljesen igaza van.
De én — gondolom magamban — ráérek küzdeni az

antiszemitizmus ellen — otthon. Itt szeretném minél előbb látni a Remény Ajtaját. És gyorsan elfoglalom az egyetlen üres helyet. Bemutatkozom a szomszédoknak. Kérges tenyere szeretettel szánt végig a kezemen. Salom! *Pinchasz Méir* a neve, *Petách Tikvah* első kolonistái közül. 1879-ben az első honfoglalók közt volt. «*Gam zó letóvah*» — ismételtem örömmel. Jó volt lekésni. Most legalább összehozott a véletlen egy ilyen «vezetővel». Az autó túlköl és pár pillanat alatt künn vagyunk a homokos határban.

A távoli mezőn három egyforma domb ötlük a szemembe, mintha valami erődítmény volna. *Napoleon dombjai* — magyarázza a szomszédom. — Jaffa ostromához kellett neki és felhordatta, azt mondják, egy pár óra alatt. Napoleon jelszavát, hogy «*lehetetlen* nincs a szótáramban», ismételgettük mi is, amikor több mint negyvenöt évvel ezelőtt fiatalos fejjel idejöttünk, hogy az elpusztított Sáron völgyében új élet kezdjünk. A Talmuddal a hónunk alatt jöttünk. Úgy képzeltük, délelőtt szántunk-vetünk, délután a Talmudba mélyedünk. «Időtök fele a tiétek, fele meg Istené», ahogy bölcseink mondják. A jeruzsálemi kólel-zsidók kinevettek bennünket, bolondoknak csúfoltak. Sőt meg is fenyegettek, hogy átok alá helyeznek, mint eretnekeket. De mi nem olyan legények voltunk, akik félnek akár fenyegetéstől, akár csúfolódástól. Köztünk volt *Joel Mose Szolomon*, az író, aki akkor tette közzé azt a híres felhívását, hogy cseréljék fel az írók a tollat az ekével és azzal fejezte be, hogy «*abba-hagyom a «Jehuda v Jerusolájim» folyóirat szerkesztését és édesebb lesz nekem a föld röge, amelyet szántok, mint ezer cikk és beszéd*». Köztünk volt a londoni *Zerach Barnet*, aki elsőnek lovagolt fel a nehezen megszerzett petachtikvai területre, ott leugrott a lová-

ról, levetette magát a földre és csókolta a rögöket hangosan zokogva. Volt néhány magyarországi társunk is. Nagyszerű emberek! *Stampfer Jósua*, a szombathelyi dáján fia, aki *gyalog tette meg az utat Budapestről Jeruzsálembe*, a Balkánon, Törökországon, Anatólian és Szírián át, hónapokig bolyongott sivatagokban étlen-szomjan, ezer veszély között, míg céljához ért . . .

— Erről mesélt nekem a fiatal *Raab* is, akivel együtt jöttünk a hajón Konstantinápolytól Jaffáig. Megigérttem neki, hogy meglátogatom.

— Neki nagybátyja volt *Stampfer Jósua*. Majd elmondhat róla mindent. Velünk volt az öreg *Raab Eleázár*. Illetve akkor még ő is fiatal volt. Még ma is él. Köztünk volt még *Guttman Dávid Méir Debrecenből*, aki mint gazdag kereskedő, sok pénzzel jött, de azért épügy fogta az eke szarvát, mint mi mindnyájan. Csakhogy az eke szarvához sem lehetett olyan könnyen hozzájutni. Földet a magunk nevére az akkori török törvény szerint nem vásárolhattunk. A jaffai angol konzul segített bennünket és a földet a maga nevére iratta.

— Érdekes véletlen, — jegyzem meg, — hogy az első szentföldi zsidó kolónia is mintegy angol fenhatóság alatt alakult. Vagy nem is véletlen?

— De ezzel még távolról sem volt az ügy elintézve — folytatja visszaemlékezéseit az agg kolonista. — Az első házfalakat, miket arcunk verejtékével felépítettünk, le kellett rombolnunk, mert az arabok feljelentettek bennünket, hogy nem szereztünk előre «építési engedélyt». Aztán lopva, éjjel építettünk és gyorsan felhúztuk az előre elkészített tetőt. A törvény szerint, ha már tető is van az engedély nélkül épített házon, nem kell lerombolni, csak büntetést fizetni.

Annál több baksisba került aztán, hogy ezt a tetőt csakugyan törvényesen tetőnek ismerjék el. Így épült fel ház ház után, titokban, éjjelente. Nagyon fájt nekünk, hogy szinte bele kellett lopóznunk az ősi örökségbe, melyet pénzen megváltottunk is. Megtisztítottuk a földeket a rengeteg kötől, nem riadtunk vissza semmiféle nehéz munkától. Még a betegségtől sem, amely néhányunkat mindjárt kikezdett. Lázasan is kimentünk a mezőre dolgozni. Boldogok voltunk, hogy mi nyithattuk meg a «Remény Ajtaját» és rajtunk teljesedett a próféta szava: «És visszaadom onnan szőlőkertjeit és a szenvedések völgyét *remény ajtajául* (l'petách tikvah) és dalolni fog ottan, mint ifjúsága napjaiban és azon a napon, midőn feljött Micrájim földjéről ...»

Az öreg Pinchasz Méir végigcitolja a hoseási verset és mintha ifjúság tüze lobogna fel a szemeiben, barna, barázdás homloka alatt. Igen. Minden szenvedést, minden küzdelmet megért, csakhogy a prófétai ige teljesedjék! És a prófétát citáló agg kolonistában megismerem annak az ősi népnek egy fiát, amely mindenét képes feláldozni egy szentírási versért, egy bibliai törvényért, egy szent ideálért.

A «Nahr-el-Audsá», a *farkon* folyó zúgó vízeséséhez közeledünk. A *hét malomhoz*, melynek bájos primitívsege láttán önkéntelenül eszünkbe jut a haifai nagy Rothschild-malom a maga grandiózus technikai berendezésével. A kis folyó partján egy beduin pásztor csilingelő szíriai juhokat legeltet. Széles, kövér, lelógó farkukat kis fahengereken vonszolják maguk után, nehogy a finom gyapjúja vagy zsríja kárt szenvedjen. Úgy festenek, mintha apró boronákba volnának befogva. A pásztor leguggol a Jarkonhoz, összerakja két tenyerét és felmarkol egy kis vizet, hogy szomjúságát csillapítsa.

— Ezek a beduinok — mondja Pinchasz Méir — nem nagyon kényesek, amint látja. De minket akkor már a mocsárlevegő is beteggé tett. Mégsem akartuk otthagyni az első új zsidó kolóniát. Rengeteg veszteségeink voltak. Arab ekék helyett, melyek csak néhány centiméter mélységig túrják fel a földet, modern európai ekéket hoztunk. Ezeket a nagy ekéket azonban nem bírták a kis palesztinai ökrök húzni. Erre hoztunk nagyfajta ökröket Beyruthból. A szíriai ökrök azonban nem bírták ki a júdeai klímát és elhulltak. A moszkitóktól pedig nem volt nyugtunk sem éjjel, sem nappal. Közben szomorúan szaporodtak határunkban a sírok, a Jarkon-parti temetőben. Mégsem engedtünk. Tudtuk, hogy a mi kezdésunktől függ a folytatás és ha mi abbahagyjuk, az egész siváth-üijon álomnak vége. Kiköltöztünk lakásainkból a teleptől két órányira, a magasán és szárazon fekvő *Jehudijába*. Ott laktunk sátrakban több mint két évig és onnan jártunk be Petach-Tikvahba. *Eukaliptusokat* ültettünk, amelyek szívják a föld nedvét és kiszárítják a talajt. Az arabok nem ismerték ezt a fát eddig és ma is *Szedsera-el-Jahud-nak, zsidók fájának* nevezik. Hogy csodálkoztak a szomszéd felláchok, amikor ezek a fák olyan babonás gyorsasággal szökkentek a magasba és házaink árnyékot kaptak és telepünkről eltűntek a mérges szúnyogok. Azt mondták, hogy valami varázslattal hozzájuk kergettük át. Az efajta vádatat jól ismertük hazulról, Oroszországból. Mikor a lelép egészséges lett, visszaköltöztünk családjainkkal együtt. Közben apróságaink is sarjadtak és nőttek, mint az eukahptusok. Egyszer a kisfiam bejött és lelkendezve mesélte, hogy fényes karikák vannak künn a ház mögött, hozzam be neki. Kimegyek és döbbenettel látom, hogy kígyók hevernek ott karikásan és méreg-

zöldes pikkelyeik csillognak a napsütésben. Szerencse, hogy nem ment a közelükbe. Valóban angyalok vigyáznak a gyerekekre. *Midbár hája!* Sivatag volt ez! Majd meg fogja látni, hogy fest Petach-Tikvah most! Gyümölcsöskertek, narancsosok, eszrog-telepek és minden narancskertben külön kút az öntözéshez! De talán mégis szebb volt akkor, amikor mindenkinek föl kellett cipelnie a vizet a Jarkonból. Vagy talán mert akkor fiatalabbak voltunk? Most ősz már legfiatalabb fiam is. Őt voltam meglátogatni Jaffában a kórházban. Balesete történt, az építésnél arcába zuhant egy kő. Szépen gyógyul, hála Istennek.

Az autó keletre kanyarodik, nagyot zökken.

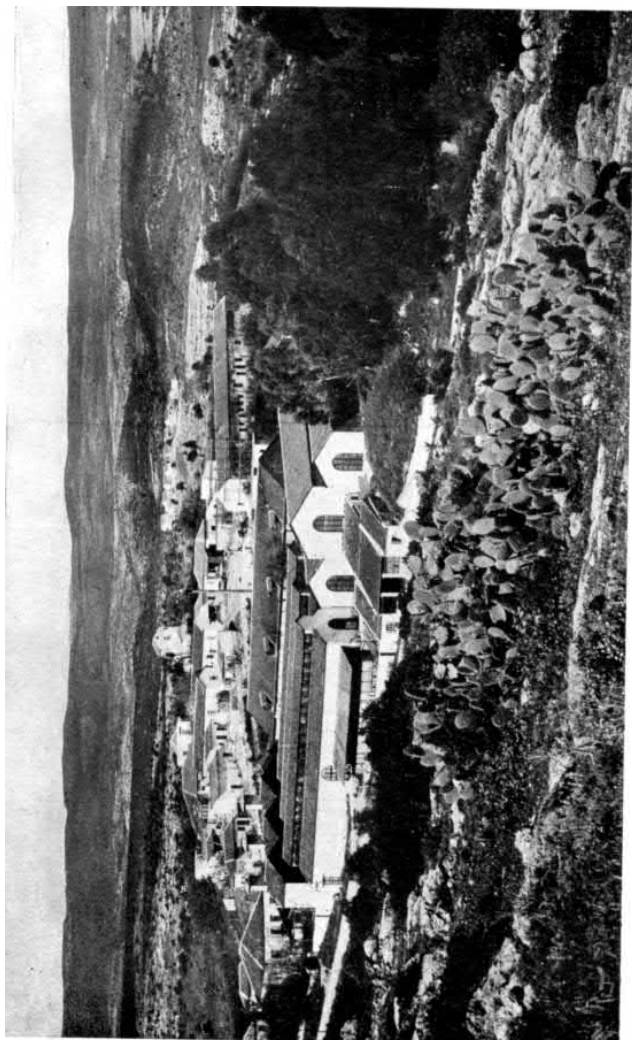
— A teve itt nyugodtabban csinálja a fordulatot — mondja Pinchasz Méir. — Azok voltak a szép idők, negyven évvel ezelőtt, amikor tevékre raktuk Petach-Tikvah első terméséből a tizedet és a zsengeket és vittük, zsoltárokat dalolva, fel Jeruzsálembe. A «Szá*. Kapu» uccáján leraktuk a gabonát és a gyümölcsöt és meghívtuk a rabbikat, a kohanitákat, levitákat és szegényeket és mindnyájan örömtől könnyezve mondták velünk a *sehechijónut*, a hálaadást, hogy megértük, hogy kétezer év után először, ismét «terüma és maaszér» érkezik szentföldi zsidó termésből Jeruzsálembe ...

Az öreg kolonistának könny szökik a szempillái alá. Pár percig hallgat a múltba merengve. A gépkocsi homokba süppedve folytatja útját. Oriási kaktusokkal és akáccal bekerített narancsosok közé érünk. Pinchasz Méir egy árokszerű mélyedésre mutat:

Itt volt a nagy ütközet.

— A világháború alatt?

— Nem. A háború után. Az arabok, akiket fölbérelt izgatók félrevezettek, támadtak ellenünk. Mi

Zichron Jaakov kolónia (Rothschild-alapítás.)

Kislépcs az áton

Csémétek építélsa

előre készültünk. Ábrahám *Schapira*, a híres fősómer és a fiatal Absalon *Giszin* voltak a vezéreink, ők szervezték a védelmet jó katonai alapon. Mindenkinek «be kellett vonulnia». Éjjel lobogó máglyafény tűnt fel Medsdel magaslatán. Tudtuk, hogy ez a jeladás a fellach falvak összecsődítésére. Másnap jelentették a sómerjeink, hogy beduinok és arabok serege közeledik fegyveresen, katonai fegyelemmel *Abu Risk sejk* vezérése alatt és már el is rabolták a legelőn a hétszáz főből álló nyáját. Megkondítottuk a vészcsengőt és pár pere alatt az egész kolónia talpon volt, férfiak, asszonyok, fiatalok, öregek, mind kivonultak, fegyverrel a határba, a lövészárkokba. Schapira, aki azelőtt jó barátságban volt a sejkkal, messziről feléje kiáltott: «*Mit akartok? hiszen testvéreitek vagyunk!*» Golyózápor volt a felelet. De csak gyönyörű, fehér lovát sebesítették meg. Erre aztán megindult a harc, a tüzelés. Egész nap tartottuk a pozíciónkat a többszörös túlerővel szemben és nem engedjük, hogy a rablók behatolhassanak a kolóniánkba, ahol mindent elpusztítottak volna. Szegény Absalon Giszin volt az első áldozat, beváltotta esküjét, a holttestével állta útját a rablóknak a kolónia bejárata előtt. Négyen estek el közülünk, de az arabok és beduinok közül hatvanötén. Aztán megjelentek az angol repülők és az arabok hanyatthomlok menekültek. Meg fogják emlegetni ezt a napot még dédunokáik is!

— És mi történt Abu Kisk sejkkal?

— Elfogták és börtönbe vetették. De családja és törzse eljött hozzánk békéért könyörögni és jóvátételt kínálni. És mert mi békét akarunk szomszédainkkal, megbocsátottunk nekik és magunk mentünk kegyelmet kérni a sejk számára. Azt hiszem, egyszer és mindenkorra elvettük a kedvüket az ilyen támadástól.

Pinchasz Méir úgy beszél ezekről a harcokról, támadásokról és visszaverésekről, mintha a legtermészetesebb dolgokról volna szó. Hol van, hol maradt a Pinkásznak csúfolt galuthbeli Drückeberger, a félénk, jámbor, öreg ghetto-zsidó?

Szép villasoron visz át az autó és megáll a petachlikvahi postaépület előtt. Leszállunk és Pinchasz Méir körülvezet, hogy megmutassa a kolónia nevezetességeit. Lépten-nyomon meg kell állnunk. Akivel csak találkozunk, mindenki a fia hogyléte iránt érdeklődik. Bemegyünk a zsinagógába. A felirat szerint

אחד המיוחד בארץ הקדושה לכבוד ולתפארת

egyetlen a Szentföldön, dicsőségben és szépségben.. Mikor felépült, ez volt bizonyára az egyetlen, a legimpozánsabb.

Az ajtó fölött színes freskóban a jeruzsálemi szentély nyugati fala. A frigy szekrényt pompás aranyhímzésű, nehéz brokátos függöny takarja. Rajta csillogó aranybetűkkel ברוד הבא אליהו הנביא בא Üdvözlés Elihájú prófétának, aki mindenütt megjelenik, hogy megvédje az Ábrahám frigyébe felveendő újszülöttet. Gyermekkeresztelő, illetve *gyermek zsidósító* alkalomra készült speciális prochesz ez. Ajándékozta

השר בנימין בן יעקב רמשילד והשרה אדלחד

«a fejedelem Rothschild Benjámin, Jákob fia és a fejedelemnő Adelheid». Ő, «*aki így szól Júda városainak: épüljetez föl!*» Ezt a prófétai idézetet látni mindenütt Rothschild arcképe alatt. És érthető, hogy az egyke hazájában élő párisi Edmond Rothschild báró különösen szerető patrónusa lett a születendő kis kolonistának. Nemcsak frigyszekrényfüggönnyt ajándékozott erre a célra a kolóniáknak, hanem jutalmakat is tűzött ki minden gyermek után. És

a rossz nyelvek szerint, ügyesebb kolonisták az első időkben öt-hat «brisz» után vették fel évente a prémiumokat — persze Rothschild intézőjével egyetértve — és a jutalmak statisztikája szerint rövidesen egy-egy kolonistapárnak harminc-nyolcvan gyermeke volt.

Néhány frappánsan alkalmazott idézet olvasható a falra illesztett fehér táblákon. Ne diskuráljunk. «A? *Úr van az ő szent csarnokában, hallgasson előtte az egész föld!*» Bizonyára sétálva imádkozó chászidoknak szól az intés, hogy «Ne járkáljunk helyről-helyre. *Ki bölcs?* Aki ismeri a helyét.» Átmegyünk a zsinagógával szemközt a *Béth-hamidrásba*. Az egyik kolonista, Mordecháj Dinovicz építette a «*halácha tanulók egyesülete*» számára, fiatalon elhunyt felesége, Sara Gute emlékére. Fönt a frigyszekrény fölött fába faragott madarak lebegnek kiterjesztett szárnyakkal. Mintha a hitvespárnak odafönt egyesülő lelkét szimbolizálná. És ezt nem tekintették tiltott faragott képnek! A Béthhamidrás nagy asztala körül fehérszakállas rabbi ül híveivel, a Talmud *Szinhedrin* traktátusába mélyedve. Nem akarjuk zavarni. Kimegyünk.

— Hogy hívják azt a rabbit? — kérdem.

— Nem rabbi az, hanem kolonista, mint a többi — feleli Pinchasz Méir büszkén. — Szabad időnkben szívesen foglalkozunk mi öregek most is talmuddal.

— És a fiatalok?

— Azok se járnak kocsmába, mint más parasztok. Van Talmud-Tóra iskolánk fiúk számára és Talmud-Tóra iskolánk leányok számára. «Necach Izrael», «Izrael dicsősége» a neve. Van gazdasági iskolánk, továbbképzőnk és vannak állandó esti kurzusok.

Befordulunk az egyik utcába. Elhaladunk a patika és a poliklinika mellett. Az udvarokból és kertekből virágok illata áramlik. A házak falán héber plaká-

tok hirdetik, hogy este tudományos meg irodalmi előadások lesznek itt is, ott is. De természetesen nem hiányzik a mozi sem, amelyben bemutatják Victor Hugo: Nevető Emberét **האדם השודק** persze héber felírásokkal.

Kis térre érünk. A közepén ciprusok árnyékában egyszerű kőoszlop örökíti meg a kolónia védelmében elesett négy hős emlékét. Megilletődve olvasom a gránitba vésett neveket: *Absalon Giszin, Náthán Rapoport, Cvi Grünstein, Zeév Orlov.*

— Ezek a zsidó hősök legalább zsidó ügyért adták oda az életüket — mondja az öreg Pinchasz Méir. — Elesnek a fiaink másutt is, ahol még az emléküket is meggyalázzák a zsidó hősöknek. *Zadikow*, a híres jaffai maggid, itt a zsinagógában prédikált, kértük, beszéljen az ifjúság szívére, hogy yaMsosabb tegyen. «Erről fogok beszélni a legközelebbi szombaton», mondotta. Templomba menet valahogy megtudta, hogy kedvenc fia, akit rabbinak szeretett volna nevelni, de közben megszökött hazulról és a sómerek közé állt, meghalt Galilea védelmében. A maggid felment a szószékre és megtörténen zokogta: «Testvéreim! Zsidók! Az ifjúság vallástalanságáról akartam beszélni. De az a fiú, aki otthagyja az apai ház kényelmét, az anyai kéz simogatását, hogy bolyongjon elhagyott tájakon, vad beduinok között és vezesse az ekét sziklás földeken, esőben-és hőségben, — az nem vallástalan, hanem igazi hívő zsidó hős. Zsidók! Nem hitetlenek ők, hanem Erec Jisrael hősei. Szemeimmel láttam a mi ifjainkat, amint elestek az orosz barrikádokon, nem a mi ügünkéft. Ma, egy órával ezelőtt örömhírt kaptam. Zsidó munkások hozták a hírt Galileából: Zsidó hős esett el Zsidóorszáért! Testvérek, mondjátok velem az áldást: *«Sehechijanu.* Áldott legyen, aki

Sarah Osznath Haléuy jemenita dalénekeső ifjú arab szerepében

Sarah Osznath Halévy ifjú talmudista szerepében

elérnünk engedte ezt az időt.» És ennél a szónál összeesett szegény maggid a szószéken és a zsinagóga fuldokolt a zokogástól.

Milyen csodálatos így együtt ez a két *sehechjanu*, amelyről ma Pinchasz Méir beszélt: *Sehechjanu* a Szentföld első zsidó termésére és *sehechjanu* a Szentföldért elesett első zsidó hősről! . . .

Felnézünk az emeletes községházába, a *Béth havaádba*, ahol természetesen szintén héber minden felirat, minden okmány és minden értesítés. Szép, tágas tanácsterem אולם הישיבות teleaggatva a kolónia múltjának képeivel. Az egyik belső teremben egy szekrény kétszeresen lepecsételve. *Fegyverekkel van tele* — magyarázza Pinchasz Méir. — A község tanácsa felelős érte és csak veszély esetén bonthatja fel! Ilyen lepecsételt ládákat látni minden kolónián.

— És most még csak mutassa meg a fiatal Raab lakását és elbocsátom — mondom Pinchasz Méirnek, akitől hálás kézzsoritással veszek búcsút.

A fiatal Raab kolonista házában terített asztal mellett találok a Tel-Avivban elvesztett társaságot. Banán, datolya, narancs, mandula mézeslepény, malagaszőlő, édes aszúbor és minden, amivel kínál, a kolonista saját termése. A «*Pardesz*» (kert) termelő szövetkezet, melynek Raab egyik vezetője, több mint egymillió font értékű narancsot exportál a külföldre. Csakhamar ráterelődik a szó a «*Pardesz*» alapítójára, Jósua Stampferre. Raab szívesen beszél nagybátyjáról.

— Nagyon vallásos ember volt és vallásos szellemenben vezette a kolóniát. Egyszer mégis ő adta ki a parancsot a szombat megszegésére, még pedig a zsinagógában! Egy szombat délelőtt imaközben hozták a hírt, hogy beduinok törtek be a kolóniába. Stampfer

félbeszakította a halk smóne-eszrét, ledobta a laliszát, felszólította az összes imádkozókat, hogy azonnal hagyják abba az imát és szaladjon ki-ki fegyverért. A beduinok számítása csütörtököt mondott, a szombati meglepetést fényesen visszavertük. Stampfer állította lel elsőnek a követelést, hogy zsidó munkásokat kell alkalmazni és ő volt a békítő és kiegyenlítő, valahányszor kolonisták és munkások között differenciák támadtak.

— És milyen a viszony most?

— Jó. Természetesen mindig felmerülnek bizonyos ellentétek munkás és munkaadó között. Az öreg kolonista gyakran elfelejti, hogy ő is valamikor kezdő volt és az ifjúmunkás sokszor nem akarja elismerni, hogy a kolonista is küzdött a földért éppúgy, mint ő. Azonkívül az öregek konzervativizmusa és a fiatalok radikalizmusa is itt-ott súrlódásokhoz vezet. A középúton haladunk mi, a kolonisták fiai, akik a «*Hiszta-druth Bené Binjámín*» szervezetbe tömörülünk.

— Melyik Benjámín nevét viselik? — kérdem. — Benjámín Herzlét, vagy Benjámín Rothschildét?

— Ha úgy tetszik, mindakettőét. Rothschild meg Herzl különböző utakon egy célt követnek: Palesztina felépítését. Újtát kell tehát állni a maradiságnak és a felforgatásnak egyaránt.

— Szóval a «Bené Binjámín» afféle *fascista* szervezet?

— Mondjuk annak. Hazafias zsidó alapon áll és konzerválni akarja az eddigi negyven esztendőnek zsidó szerzeményeit és a négyezer esztendőnek zsidó tradícióit. És a kollektív rendszerű kolóniákkal szemben az egyéni birtok alapján állunk.

— Nálunk «*kisgazdapárt*» volna a neve. De hagyjuk a politikát. Borzalom elgondolni, hogy az új Pa-

érdekösszeütközések . . .

Megtekintjük az *eszroy-ligetet*, melyet a *Jarkonból* motorral felszivattyúzott vízzel öntöznek.

— Látja — szól Raab — ha az egész diasporában minden zsidó csak *szentföldi* eszrogot és lulavot használna és nem Görögországból hozatná, «mert az szebb» — ez egymaga mennyire felvirágoztatná a palesztinai ültetvényeket. Eszrogok zöldelnének itt egészen le a tengerpartig.

Másnap *Rison l'Cijon* gyönyörű pálmafasorai között sétáltunk és megtekintettük a világ egyik legnagyobb borpincéjét, amelyet Rothschild rendezett be a kolónia számára vagy harmincöt évvel ezelőtt. Óriási gépházak, kazánok, gőzzel hajtott prések, gigászi hordók és kádak, törkölyörlő malmok, kémiai laboratóriumok és földalatti városnak tetsző pincelabirintus. Azt mondják, egész tevekaravánok hozták a pénzrakományokat az építés költségeire. Nem tudom, hány százezer vagy millió hektoliter bort lehet benne feldolgozni meg elhelyezni. De itt is panaszkodnak: nagyobb export kellene! Ha a zsidók a diasporában legalább a vallási aktusokhoz, kidusokhoz, szederhez *szentföldi* bort használnának, mennyire fellendítené a kivített és mennyi új munkaalkalmat teremtené!

— Minden zsidó — mondja Dov Chaviv, *Rison l'Cijon* nászija, polgármestere — azzal fejezi be a pésszachi Hágádat, hogy *L'sana habaa bi-Jerusalajim*», «Jövő esztendőre Jeruzsálemben.» De hánynak jut eszébe, hogy tenni is kellene ezért valamit? Legalább a szédereste négy serleg borát illenék Jeruzsálem környékéről hozatni! Mi pedig küldjük ezt a páratlan aromájú risoni bort túlnyomórész lógójuknak. Tudom, hogy zsidóktól egyébként nem várhatunk sok borfo-

gyasztást. A cionista kongresszusra Karlsbadban felállítottunk egy rison l'cijoni borpavillont. De bizony, csak itt-ott vetődött be valaki és akkor is hárman jöttek két decihez. A szomszédos könyvpavillon persze mindig tömve volt. Mondották is: látszik, hogy zsidó-kongresszus ez. Ha más kongresszus volna, a borpavillon volna tömve és a könyvpavillon üres. Node egy pohárkát mindenkinek meg kell kóstolnia, aki Rison l'Cijonba jön. Legalább elviszik a hírét, milyen finom zamatú bort termelünk ezen a nevezetes történeti helyen, ahol a hős Sámson legyőzte a filiszteusokat.

A nászi körülkínálja a vendégeket: «Lechájim! Lechájim!» «Életre! Életre!» A világ minden tájékáról összesereglett turisták szíve összedobban egy testvéri koccintásban, az új életnek mámoros-illatos levegőjében. Nem egynek könny hull a poharába. «Lechájim velivrácha!» Életre és áldásra! . . .

Pár perc múlva elérjük a kolónia kútját a szép víztoronnyal.

— Aki ezt így látja — mondja kísérőnk — nem is sejtheti, mennyi baj és szenvedés forrása volt ez a kút, mielőtt vizet kaptunk belőle. De ez a kút kapcsolt össze bennünket először Rothschild Edmond báróval. Huszonöt méter mélyre ástunk, beleástuk minden vagyunkat és még mindig nem találtunk vizet. Harmincezer frank kellett a folytatáshoz és nem volt. Ekkor elküldtük az egyik kolonistát, Feinberget Parisba, Rothschildhoz. Rothschild kijelentette, hogy ő *nem filantróp, sok szerencsétlen zsidó van Oroszországban és egyebütt és nem tud rajtuk segíteni, de kísérletet akar tenni, lehet-e zsidókat Erec Jisraelbe telepíteni és földművesekké neveim az ősök földjén.* Azóta eljegyezte magát Rothschild titokban Palesztinával és ez a kút, lehet mondani, volt a jegygyűrű.

Titokban kellett tartani a nevét. «*Hanadiv hajedua*», «*az a bizonyos jótevő*» — így aposztrofálják azóta is, hogy a Szentföld összes templomaiban és a Rothschild millióival egymás után alapított új kolóniák imaházaiban fohászt illesztettek érte az istentiszteletbe. Sokszor zarándokolt el feleségével együtt Palesztinába. Nálunk is többször járt. Itt imádkozott a zsinagógában egyszer szombaton és nem engedte, hogy neki külön miseberacht csináljanak. A bárónőnek a templomból kijövet néhány leány *bon jour*-ral köszönt és ő tüntetőleg *Sabat salóm*-mal köszönt vissza. Mikor később kölcsönt kértek Rothschildtól, a házakba bevezetett vízvezeték törlesztésére, a báró ezt felelte: «*Ha nekik, az új zsidó parasztnak nem tetszik, hogy leányaik menjenek korsókkal a vállukon a kúthoz, mint Rebeka ősanánk, akkor fedezzék a költségeket ők maguk!*» A végén persze mégis csak segített.

Rison l'Cijonban jegyezte el magát Rothschild a Szentfölddel és itt a rison l'cijoni temetőben fekszik a fiatal Evelin Rothschild, aki mint önkéntes, első akart lenni Júdea elfoglalásánál és *mint első esett el a júdeai harcokban*.

Alkonyra hajlik a nap az efrájmii hegyek fölött. Lesietünk a *jemeniták* kolóniájára, hogy még minchára odaérjünk. Narancs- és szőlőkertek közt visz az út. Az egyik oldalon hosszú, fehér homoksávon egy sportdresszes ifjú futógyakorlatot végez. Barna arca lobogó haja alatt és izmos karjaival felszorított meztelen melle pirosan ragyog az alkonyfényben, mint az új zsidó erő szimbóluma. Lent feltűnnek a sötétbőrű, nyúlánktermetű yemeniek, térdigérő színes ingtaláraikban. Már esti imára gyülekeznek. Boldogok, hogy egész nap a Szentföldön dolgoznak és este és hajnalban szentföldi új zsinagógájukban hálálkodhatnak az Egek Urá-

nak. Így képzelték-e az életet, amikor a forró Dél-Arábiában vad törzsektől megalázottan, cigánysátrakban szűkölködve kiszínezték keleti fantáziájukban a próféta-i jövendölést: *«Te szegény, te viharverte, te meg nem vigasztalt, ime, én kristályba foglalom köveidet és megalapozlak zafíron, rubinból készíteni ormaidat, kapuidat karbunkuluskövekből és egész kerítésedet drágakövekből.»* Bizony, nem gyöngyélet az ő életük itt sem. De a legnehezebb munkát is örömmel végzik itt, ahol otthon érzik magukat. Szegényes kis házikókban laknak itt is, nincs rácsos kapujuk, se kerítésük és szobájukban alig van egy bútordarab. Mégis napégette arcukon állandó a mosoly, hogy érdemes volt hónapokon át gyalogolni a sivatagban, sziklákon és számumokon át, hogy elérjék azt, hogy otthon legyenek és testvéreiknek dolgozzanak az arab munkások helyett. Szép zsinagógájukat (singaporei indiai zsidók ajándéka) és legtöbb házukat a magyarországi származású *Vámos* Leó építette a Keren Kajemeth meg bízásából, melynek plakátja ott lóg a persely fölött az előcsarnokban: *«Turista, ne légy szűkkeblű és szűkmarkú, mikor feljössz megtekinteni régiségeidet!»* Büszkén mutogatják Yemenből hozott Tórájukat, amely *nem pergamenre* van írva, hanem egyszerű, vastag barna bőrre, a tóráköpenyt helyettesítő hengeralakú tokja pedig a yemeni zsidók ötvösművészetének stílusos remeke.

Visszafelé útbaejtjük *«Nachtat h Jehudát»*. Az odesszai «Chovevé-Gión» (Gion-barátok) alapították a kis kolóniát, vezetőjük *Jehuda L. Pinsker* dr. emlékére, aki *«Autoemancipáció»* című művével rázta fel előszói a zsidóság öntudatát és a zsidó államalapítás, illetve államrestauráció eszméjének megpendítésével Herzl elődje volt. Három szép leány nehéz, hosszú csövei

cipel a kertben fel és alá, öntözik a dohányültetvényeket. Legkisebb testvérük babyfrizurában trágyatargoncát tol maga előtt. Az anyjuk kapál. Megzavarjuk pár pillanatra.

— Ezekkel a leányokkal nem lesz gondja!

Félóra múlva «*Mikveh Jiszaeh*» hatalmas vaskapuja előtt áll meg az autónk. Itt ezen a helyen beszélt Herzl Vilmos császárral, aki lehajolt hozzá magas, fehér lováról, hogy kezet szoríthasson vele. Bemegyünk az örökzöld, illatos fasoron keresztül. Sírdombhoz érünk. Egy másik zsidó álmodó, a franciaországi Charles *Netter* pihen alatta. Ő alapította az *Alliance* megbízásából ezt a pompáson fölszerelt gazdasági telepet és iskolát, még 1870-ben. Ő volt első vezetője is, de hirtelen félbeszakította munkáját a halál. Pár percre benézünk az iskolába. Bibliai óra van éppen. Jóbot tanulják, a héber szöveget héberül magyarázza Baram tanár.

העורקים ציה הקוטפים מלוח עלי שיה

«Akik érezik a sivatagot, akik tépik a sósfüvet a bokorból.» 14—17 éves fiúk hallgatják, néhányan mezít-láb jönnek a mezei munkából, ők látták a tevekara-vánokat, amint hosszú egyes sorban szeldelik az utat és a pusztában úgy hatnak, mintha erek húzódnának rajta. A növényteni kifejezések szemléltetéséhez pedig ott egy egész múzeum üvegszekrényekben, minden-fajta növénynek és termésnek héber nevével.

— Bizony volt idő — mondja kísérőnk —, amikor itt franciául folyt minden tanítás. És a kis *Peszelooot*, aki ez ellen sztrájkra szervezte tanulóársait, hogy héber tanítást követeljenek, — csak különös kegyelem mentette meg a kicsapástól. A kedves kis *Berele Schweigert* ellenben, aki egy éjjel, a hírre, hogy bedui-

nok megtámadták *Gederah-kolóniát*, titokban kilópódzva, órákig gyalogolva, a «bilu»-isták segítségére sietett, — az iskolai fegyelem megsértéséért consilium abeundival eltávolították. Mindketten feláldozták később az életüket a Szentföldnek, de még megélték, hogy teljesen héber lett az iskola nyelve meg szelleme.

Bemegyünk a zsinagógába. *Kék-fehér* festése az új szellem hódításáról tesz tanúságot. A szépen faragott frigszekrény ajtaját takaró bársonyfüggönyön az *Alliance Israelite Universelle* jelvénye: két egymásnak nyújtott kéz, alatta a héber ige: «*Izrael fiai mind testvérek*». És lejjebb a két aranyhímzésű júdeai oroslán alatt a «*Mikveh Jisrael*» kezdetű prófétai idézet: «*Izrael reménysége, megmentője szorongatás idején. Miért légy mint idegen a földön, mint vándor, ki szállásra tér be?*»

Hogy élnek, hogy éltetnek ezek a prófétai igék Júdea földjén és a sok ezer év után is hogy gyújtanak, hogy világítanak!

Jeruzsálem: Óváros. (Dávid király-utca)

Mikveh Jisráel kapuja

A „Tnuva“ termelők szövetkezetének élelmiszer-szállító autója

SOVUOTH JERUZSÁLEMBEN

Lomballal díszített gyümölcsök elsőit nem hoztam Ünnepedre, Jeruzsálem. Mezőről lánglisztet, legelőm-ről bárányt nem áldozhatok oltárodon, Jeruzsálem. Zsengék zsolozsmáit zengő zarándokok táborával nem jöhettem szentelt kapuidba, Jeruzsálem. Számlálva számláltuk estelente az Omer napjait, heteit, de a mi kalászaink nem teltek áldott magok terhével és nem lengethettük kévéinket ujjongó dalokkal. Akik könnyel vetettek, csak könnyet aratnak. Könny termés korszóit hozzák a föld minden tájékáról, hogy megöntözzék templomod romfalát, Jeruzsálem. Kétezer eszendeje hull a könny köveidre és szét nem mállanak. Komoran, némán mered Szentélyed sziklatömbje az ég felé, mint egy elesett nemzet gigászi sírköve. Keletről, nyugatról, északról, délről jönnek szétszórt gyermekeid, hogy sírva sírjanak anyjuk sírján. Forró homlokukat reátapasztják hús gránitjaidra és ajkuk csókokkal nedvesíti repedéseid moháját. Ki ne sírna itt egy eltemetett világ emléke fölött? Mi maradt a régi fényből, erőből? Egy szótalan szemtanú, egy félelmetesen árva fal. Óriások nemzetsége vájta és emelte a sziklakőóriásokat. Hová lettek? hová tűntek? Keresem az izmos, csontos ivadékot a «Kothél-Maaravi» imádkozol között. Fehér, zöld, sárga és minden színű csíkos köpenyekbe burkolva állanak a néma «Nyugati Fal» előtt. Halkan, tompultan hallatszik az imádságuk,

mint halottas házban gyászolóké. Ha a szív fájdalma kicsordul is, a hangot visszafojtja, hogy ki ne törjön és föl ne zaklassa a halott nyugalmát. S ki tudja, talán tetszhalott csupán, ki ébresztésre vár és fájna néki, ha már hangosan halottul siratnák ... Itt valóban füle van a Falnak és szeme és lelke és oly fenséges szomorúan néz le reánk sokezeréves bánatával, mintha a Sechina sóhajtana kövei közül: vigasztalnálak, gyermekeim, de én is oly vigasztalan vagyok . . .

«Íme, Ő ott áll a mi Falunk mögött» — zeng az Énekek Éneke. — «Mert egy pillanatra sem mozdult még el a Sechina a Nyugati Faltól.» A nap vérvörösén ereszkedik alá a jeruzsálemi hegyek mögött. Lángban izzanak a Szent Fal felső kövei. És mintha lángtenger gyulladt volna ki a fejünk fölött, és egy percig régi próféciák teljesülését érzed, mintha láthatatlan kéz magasba emelné a könnyek ódon kapuját és a glóriás mennyekből új Szentély ereszkedik alá, tiszta tűzből, tiszta lángból . . .

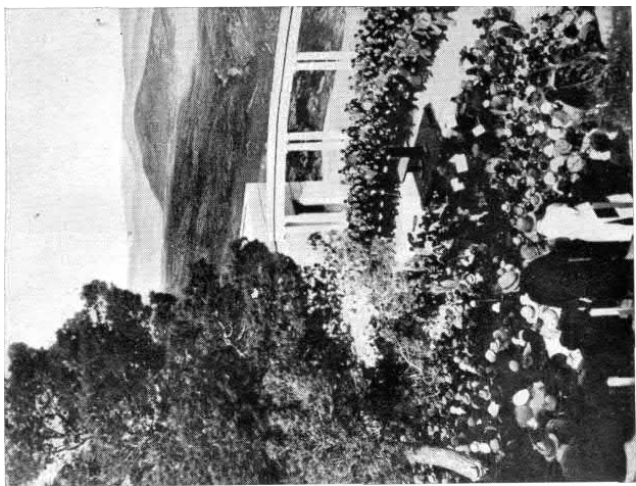
Sovuoth eget nyitó víziós-estje közeledik. Ünnepi díszben jönnek a Szent Falhoz Jeruzsálem vénei. De mintha jobban illenék ide a hétköznapok szomorú tépettsége, amikor megszaggatott ruhában, halotti áldással jönnek a zarándokok és minden sarokból végzetüket átkozó vak koldusok kiaszott kérő kezei nyúlnak felénk; az alamizsnáért könyörgők síró hangja egybekeveredik az imádkozók zokogó sirámaival és az egész úgy zuhog reád, mint egy nép kifosztottságának, koldusságának és vakravertségének végtelenül szomorú szimfóniája, amely akarva, nem akarva kiszajtolja a könnyedet, összeszorítja a szívedet és oda lépsz remegve a Falhoz, amely úgy áll előtted, mint a megmerevedett égbetörő fájdalom és te is zokogod a többivel: «Cion pusztaság lőn és Jeruzsálem sivatag . . .

Gyalázaltá tevék minket a népek között, gúnyná és csúffá környöskörül. . . . Megszakadt-e örökre az Ő kegyelme és elvégeztetett nemzedékről nemzedékre?...» Azok, akik Cion pusztaságát gyógyítják és az Új Jeruzsáleméi építik köröskörül a hegyeken, kevesen jönnek a Szent Falhoz. Akik dolgozni és új világot építeni jöttek, nem hívei a régi romok rajongóinak, akik imádkozni és meghalni jöttek a Szentföldre. De ők is tudják, hogy ezek a rajongók népesítették be először a romokat és így tulajdonképpen ez a «régii jisiv» vette meg az «új telepítés» alapjait. És tudják a fiatalok, hogy az öregek Cionszeretete plántálta a lelkekbe Cion feltámadásának eszméjét nemzedékről nemzedékre. A két generáció keresi a közeledést és a kapcsolatot. A Sovuothot köszöntő imádkozók között áhílattal a Szent fal előtt *Ussiskin*, a «Keren Kajemeth» kormányzója. Széles vállalival, hatalmas koponyájával kiemelkedik a tömegből. Sohasem mulaszt el, mondják, egy péntek estét vagy ünnep estét, hogy el ne jöjjen imádkozni a «Kothél-Maaravi» elé. Mégis oly megindultság vesz rajta erőt, mintha ina állana itt először és először hangzana el ajkáról az ima: ó, szálljon, érjen, emelkedjék eléd emlékezete Jeruzsálemnek, a te szentséged városának . . .

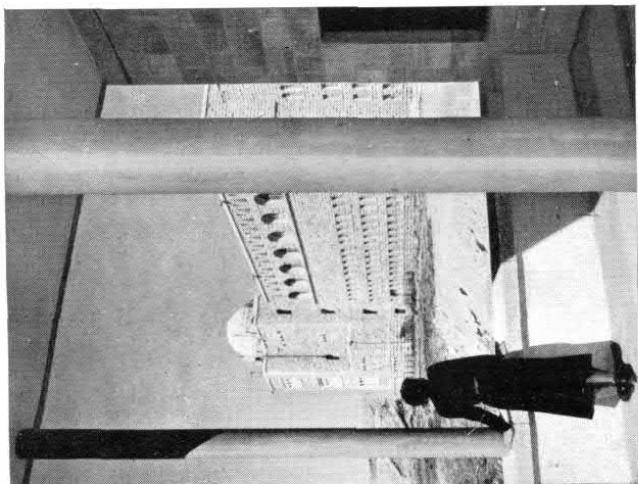
Új tarka tömegek tódulnak a zezugos utcákon át a Fal felé. Szinte csodálkozva kéred: hogyan fogja hefogadni ezt a sok népet az a szűk kis tér, amely a *Bab el Muhraribe*» és a müzlim «*Mahkame*» között egy jókora falusi templomnál alig látszik tágasabbnak? Vagy ismétlődik a régi csoda Jeruzsálem templomterének kiterjeszkedéséről, hogy «szorongva állanak és bőségben borulnak le?» Akik befejezték imájukat, csendesen, szinte lábujjhegyen távoznak. Senki sem szól senkihez, még útközben sem. A Szent Fal pa-

rancsolja-e tovább ezt az abszolút csendet az ő sok-ezeréves tekintélyével, vagy torkába fojtja még mindenkinék a szót a tudat, hogy 18 méter magas fal választ el Salamon templomának gyönyörű, nagy, márványos teréről, melynek sok pompás kapuján át nem léphetnek be azok, akiknek nagyapái ezekből az öt-tíz méter hosszú kövekből emelték itt a falakat? És még örülni is kell tán, hogy legalább a falmaradékhoz szabad az út és nem torlaszolják el ganéjjal és szeméttel, mint ahogy a keresztes hadjáratok után parancsolták némely egyházfők zsidók bosszantására. Vagy a misztikus mélységek intenek csendre, amelyeken jársz? A mélységek, amelyeket eltemettek évezredek omladékai, a Dávid király várát és Mória szent hegyét összekötő diadalmas ívekkel, tornyokkal és oszlopsorokkal együtt?

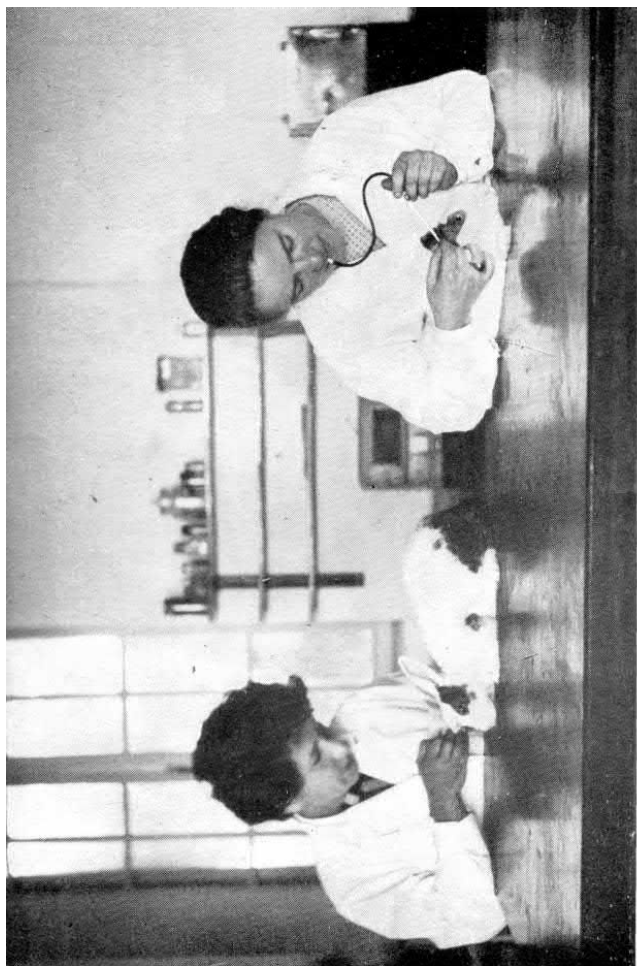
Keskeny kis utcák lépcsős labirintusán át jutunk vissza föl a *Midán*-negyedbe, a zsidó utcába. Betérünk büszkeségébe, a «*Churváth Rabbi Jehuda Hachaszid*» templomába. Három és háromnegyed méterrel emelkedik magasabbra a zsinagóga kupolája, mint az Omár-mecseté. Messze távolból látszik, ha közeledünk Jeruzsálem felé. Legalább «*Mikdás meát*», miniatűr Szentély és az újjáépülés szimbóluma. A «*Ramban*» szép zsinagógáját négyszáz évvel ezelőtt a mufti mecsetté változtatta át (ma is áll) és magas minarettet építtetett melléje, hogy Allah győzzön Elohim fölött és Mohamed Mózesen. Az orosz és ukrajnai pogromok menekültjei R. Jehuda Hachaszid vezetése alatt új zsinagógát építettek mellette a rom-udvar (churva) sarkán, ezt meg felgyújtották egy szombati napon a hitelező effendik, állítólag, mert a zsidók nem fizették ki nekik pontosan a kívánt uzsorakamatokat. Csak száz év múlva épülhetett fel megint «*Cion vigasz-*

A Héber Egyetem 10-ik évfordulójának ünnepe

A jeruzsálemi Héber Egyetem könyvtára

Kísérletek a jeruzsálemi Héber Egyetem laboratóriumában

talója). És csak a múlt század második felében avat-
hatták «*Jákob húzat*», melynek Montefiore és Roth-
schild rakták le az alapköveit. Mennyi viszontagságon
'ment keresztül ez a «Churva», ez a «Rom» is, amíg
most ily nyugodtan imádkozhatnak benne. Az ajtó
fölött nagy fali festmény illusztrálja a 137. zsolnárt,
«Babilon vizein ültünk és sírtunk, midőn Cionról em-
lékezünk ...» Már a megváltás kezdetének érezték en-
nek a Romnak felépítését is és mint elmúlt fogságbeli
emléket idézték, midőn «füzekre aggattuk ott hárfáin-
kat ...»

Halkan imádkoznak Jeruzsálem templomaiban.
A szefárdokéban csakúgy, mint az askenázokéban, a
chászidok épúgy, mint a chabad-kabbalisták. Azt az
ideges, magátemésztő, vulkánikus kifakadású, hango-
san égbetörő imádkozást, mely a Gáluth chászidjainál
megtestesítése a zsolnárnak, hogy «*minden csontom
dicséri az Urat*», — Jeruzsálemben ismeretlen. Talán,
mert otthon érzi magát a lélek és az üdvösségnek biz-
tosabb birtokában nem ostromolja oly türelmetlenül
az Eget. A jámbor zsidó általában türelmesebb Pa-
lesztinában. Különben nem olvadhatna össze békében
a százféle országból származó százféle szokású zsidó
típus. Sovuoth estje a kinyilatkoztatás, a Tóraadás
ünnepének előkészítője, itt is Tórába mélyedő virrasz-
tások éje. *Avi Shaul*, a palesztinai lapok magyar szár-
mazású munkatársa, aki héber írásaival már kitűnő
nevet szerzett magának a Szentföldön, elvezet a külön-
böző zsinagógák virrasztóihoz. Az egész diaspora
tükörképe vonul el előttünk néhány óra alatt. Az egész
világ zsidóságát látjuk mintegy kinematográf-vászonon
gyors pergésben. Galícia, Oroszország, a Felvidék fe-
kete kaftános chászidjai, amint hajlongva görnyednek
a földiánsok fölött. És a perzsa szőnyegeiken, fantasz-

tikus színtollú ruhákban, keleti fejedelmek grandez zajával ülő bukhari zsidók, akik fonott pálmalegyező-veí hűsítik arcuk előtt a levegőt, mialatt kényelmesen oldalt dőlve, majdnem fekvő helyzetben mondják hal-kan, méltóságteljesen a többnyire kabbalisztikus tar-Laimu szövegeket. Szebbnél szebb, tíz színben ragyogó abájé, ahogy Abel Pann képein látni, leng a karcsú férfiú vállán, aki ezüsttálcán elegáns figurás csészékben és elegáns mozdulattal forró feketekávét kínál a köröskörül ülőknek és a vendégeknek. Azt vélnéd, a házigazda, pedig csak a bukhari zsinagóga sameszé, szolgálja. Es a félig meztláb, egy szál ingben járó szegény yemeni zsidók, akiknek templomain leginkább látszik az eredet, a «zsinagóga», a gyülekezés háza. A nők természetesen a földre terített gyékényeken, pokrócokon alszanak, asszonyok, leányok, gyermekek sűrűn összepréselve, míg a férfiak a padtalan templomban ugyancsak a földön ülve recitálják a prófétákat, zsoltárokat és az ő külön yemeni költőjük, Salim el Sibzi misztikus verseit.

*« Hallga, te édes
My irha-virágom.
Hallga, kívánlak
Nárdusos ágyon. »*

Es tudják, hogy ez a test és a léleknek egymáshoz való vágyódását jelenti. Egy Dél-Arábia ege alatt feketére sült kis kecskeszakállas öreg yemenita körüljárja a zsinagógát és egy nagy hasas üvegből pirosan folyó illatosítót freccsent mindenkinek a fejére, kezére, ruhájára. Aztán tovább folyik a tanuló virrasztás a nehéz keleti illatárban. Egy gazdag bukhari zsidó palotájában van a «*Béth jeszomé Cion*», Cion árváinak háza, amelyet alapítója, a magyarországi Bhimenthal

rabbi vezet igazi humanitással. Ennek zsinagógájában is virrasztanak. Az intézet árvái, neveltjei egymásután lépnek a szószékre és formás kis előadásokat tartanak bibliai, talmudi, sőt zsidó filozófiai témákról, természetesen tiszta héberül. Gyönyörűséggel hallgatják a meghívott vendégek az apró bölcsek tanításait. De Avi Shaul nőgat. Sietni keli. Még vagy kétszáz zsinagóga van Jeruzsálemben és ha reggelig nem láthatjuk valamennyit, legalább a főbb típusokat ismerjük meg. Es miért ne lássuk azokat az újfajta ifjú virrasztókat is, akik messze kolóniákról jöttek, hogy a régi bibliai parancs szerint megmutatkozzanak az Úr színe előtt Jeruzsálemben, Sovuoth ünnepén, amely nekik nemcsak a Tóraadás napja, hanem a Bikkurim, a zsengek ünnepe, mint hajdanán, amikor a Mória-hegyen, a mostani Omár-mecset helyén még Izrael Szentélye állott és Cion parasztjai jöttek «ólé-regei» zarándokolva gyümölcsös kosaraikkal, termésük zsengejével. Amikor még nem volt sem Talmud, sem Zóhár, sem napot és éjét kitöltő sevuoszi liturgia, csak vigadoztak és örvendeztek, akár a mai chálucok, akik hajnalig táncolják a órát Juda és Galilea héber dalaival. . .

Hallelujah! Hallelujah! Hallelujah! Hallelujah! zengik ismételve, lebegő lejtéssel, a kimerülésig. És van valami közeli rokonság ebben az extátikus éneken és táncban a chászidoknak minden csontot és porcikát megmozgató áhítatos lobogásával. Mintha valami ősi istentisztelet volna, úgy hangzik az egybeolvadó, ritmusos körtáncban a «*Hává, nagila, hava, nagila, hóvá nagila*», jertek, ujjongjunk, jertek ujjongjunk. «*Gruv achim belév szaméach*», föl, testvérek, vidám szívvel. Bibliai parancsot teljesítenek ők is: «*Veszamachta bechagecha*». «És örvendezz ünnepeden.» És vigadnak akkor is, ha a profánabb dalok során a hét-

köznapok keserves küzdelmei kerülnek felszínre. Mint a zsoltárt, olyan hévvel éneklik a kvúca-kosztot ki-gúnyoló dalt:

*Adnak nekünk ciberét,
Ciberét, meg céklalét,
Úgy hívják, hogy «chamicrá,
Lam-ci-cirám, jam-ci-cá!*

Vagy a leányokkal évődő nótát, mely folyton ismétlődő strófából és ellenstrófából áll: «*Lo carich cöiróth — Im cöiróth caróth — Kén, carich cöiroth — B'li cöiroth caróth*».

— *Nem kellenek lányok.
Leányokkal baj van,
Nem kellenek lányok!*

— *De kellenek lányok,
Lányok nélkül baj van,
Lányok nélkül baj van!*

De az egész kérdést és vitát elintézi egy másik tréfás nóta, a palesztinai nőhiány szomorú nótája:

*Jeruzsálemtől Methuláig
Nem találtam egy leányt itt . . .*

És ha a körtánc már a végkimerüléshez közeledik, felváltja a szóló ének. A chálucok köréje állanak és hallgatják a szegény-legény nótát, amelyet pajkos refrénnel toldanak meg. Hiszen valamennyien egyformán «hering»-nek (Dag maluách) csúfolják a lógó nyakkendő, mint az úriság szimbólumát és valamennyien sorsosai a honfoglalás és országépítés fájó boldog mámorának.

*Cháluc, cháluc vagyok én,
Cháluc, balga, boldog,
Nincsen ruhám, nincs cipőm,
«Hering»-et se' hordok.*

*Honnan jöttem? Tudom én?
Nagyot nem kerestem.
Van munka, vagy munka nincs, —
Kétségbe nem estem.*

*Családom' rég feledém, —
Mósét, Hannát, Dvórá, —
Testvéreim mind, akik
Táncolják a Hórá!*

*Nappal — kop és éjjel — hop!
Lakzis ház az Élet. —
Egy-kettő! Hej! Táncra fel!
Fiú! Lány! Testvérek!*

Künn az utcán hajnali imáról hazatérő virrasztók suhannak el mellettünk a «Száz kapu» előtt. Fekete szakállas, hosszú pajeszes, selyemkaftános és tizenhárom ágú szőrmesapkás termetes chászid lebeg el nagy fóliánssal a hóna alatt, leeresztett lengő, széles talisszal a vállain.

— Salom. dr. Fischer — köszönti Avi Shaul átmenőben.

— Dr. Fischer? — kérdem csodálkozva.

— Igen, ez dr. Fischer volt. Magyarországból jött, ahol több «doktor» fivére él ma is. Akadémikus diplomával és borotvált képpel jött ki ide és ez lett belőle. Én már leszoktam itt a csodálkozásról. Jeruzsálemnek joga van a rajongók minden fajtájához. Egy új szín ez is. A kvúciókban szandálkészítőt, szántóvetőt és kötőző chálucot látni európai egyetemek

«doktori» okleveleivel, miért ne illenék ide bele a Szentí öld életébe egy «doktor» titulusú chászid is?

Sovuoth délutánján, *Ussiskin* teáján, fönn a Scopus héber egyetemére és az Olajfák-hegyére néző magas terrazon, chálucokról és chászidokról folyt a diskurzus. *Sir Herbert Sámuelné*, a volt kormányzó felesége, egyformán rajong mindkettőjükért:

— Nekem minden szent, ami a Szentföldön van — mondja szép csengő héberséggel, amit Palesztina iránt való nagy szeretetében mindjárt az első hónapokban tökéletesen elsajátított. *Sir Herbert Sámuel* Anglia legégetőbb problémájának, a széntermelés kérdésének megoldásán dolgozik Londonban. *Lady Samuel* azonban szívesebben él Jeruzsálemben, a fiánál, *Edvinnél*, aki beleszeretett egy tel-avivi tanító leányába és mint boldog, szerelmes férj, családapa és «cháluc», sok érdekes anyagot ad a palesztinai héber népdaloknak.

— Egy forrásból fakadó kétféle erő, — magyarázza *Ussiskin* —, amelyet kitűnően fel lehet használni Palesztina megtermékenyítésére. Nekünk mindegy. A fő, hogy zsidók dolgozzanak a földön. Mi a legjobb tapasztalatokat tettük a mi chászidjainkkal a *Keren Kajemeth* kolónián. Épp olyan önfeláldozással csapolták a mocsarakat szakállukig érő pocsolyákban, mint az Émek ifjú chálucjai. Nagyszerű elem! Ők is vallásos hitttel hiszik, hogy váltónk van az Úr-Istentől «tejjel-mézzel folyó országra» — *erec zavath chalav udvaa* —, így szól a váltó, csak eszkomptálni kell verejtékes munkával!

— Hogy vannak bajok náluk is? Természetes! Legtöbben a vágytól égve, hogy minél előbb Palesztinába érjenek és áttérhessenek a természetes foglalkozásra, a földművelésre, gyorsan likvidáltak otthon üzletet, vagyont és függőben hagytak mindenféle kö-

vetéléseket — Lengyelországban, közben rettentőt zuhant a zloty és szegényeknek mindenük odaveszett. A Keren Kajemeth, sajnos, nem pótolhatja nekik a kárt, mert mi is a valutabajoktól szenvedünk. És nem is egytől. Más népnek csak egy valuta egészségéért kell imádkoznia, a zsidó népnek huszonnégy különböző valutaért kell állandóan aggódnia. Esik a zloty, kevesbedik a Keren Kajemeth jövedelme Lengyelországból. Esik a lei, megakad a munka Romániában. Zuhan a frank, — no de ezt legalább a mi nagy Rothschildunk ki bírja pótolni.

— Amikor minden olyan könnyen ment volna, — folytatja Ussiskin kissé kifakadva —, amikor kiabáltam a zsidóság fülébe, hogy vegyetek földet és váltsátok meg Palesztinát, nem hallgattak reám. Én az egész Tórát hiszem, de azt az egy bibliai mondatot nem tudom hinni, hogy *«valóban okos és értelmes nép ez»* Ha a zsidó nép okos és értelmes lett volna, mindjárt a Balfour-deklaráció után, potom áron összevásárolhatta volna Palesztina minden földjét. *Negyven millió fontot lehetett volna nyerni ezen a deklaráció óta.* Az angol kormány kijelentette, a Népszövetség megerősítette, hogy Palesztina zsidó nemzeti otthon lesz és a zsidók hagyták a földet drágulni napról napra, hogy az arab effendiké legyen a rengeteg haszon! Hát *«okos és értelmes nép» ez?*

— És még most is ezt kiáltom: minél több földet venni! Hogy ma már drága? Kérdi-e az apa, ha gyermekének gyógyszert kell vennie, hogy drága-e vagy nem? És a zsidóság jövőjének gyógyítására sajnálnók a pénzt?

— Azt mondták, nem hiszik, hogy a diaspora különböző országainak zsidósága egységgé tud olvadni Palesztinában, Pedig tanulhattak volna Jeruzsálemtől.

Voltam a télen Temesváron, egy és ugyanazon milióból kinőtt zsidóság egy és ugyanabban a városban négy hitközséggé „szakadt és nem tudott együtt maradni; itt Jeruzsálemben pedig évtizedek óta élnek együtt békében tizennyolc országból jött, tizennyolc nyelven beszélő, tizennyolc féle tradícióban felnőtt zsidók! Nem a Szentföld átalakító ereje, csodája ez?

Magyarországra terelődik a beszéd. Lady Sámuel elragadtatással beszél Budapestről, hol két napot töltött tavaly átutazóban. «Ha Jeruzsálemnek volna ilyen Dunája!» Aztán siet kijavítani magát: «De Jeruzsálemnek megvannak a maga sajátos szépségei. Nézze ezt az alkonyt, az Olajfák-hegycsúcsán! ...» Hirtelen észébe jut valami és Ussiskinnéhez fordul:

— Mikor van e héten a péntekesti gyertyagyújtás pontos ideje?

Oly természetesnek hangzik ez a kérdés itt e házban és héberül az angol miniszter és High Comissionar feleségének ajkáról. Hát még annak, aki tudja, hogy Sir Herbert Samuelné, aki szigorúan rituális háztartást vezet, olyan féltve vigyáz a péntekesti gyertyagyújtásra, hogy egyszer az angol királyné teadélutánjáról is hazakéredzkedett, hogy idejében gyertyát gyújthasson, a királyné azonban, hogy Lady Samuel korábbi távozása ne keltsen feltűnést, «fölbontotta az asztalt», hogy az előkelő hölgytársaság «felekezeti különbség nélkül» még naplemente előtt oszontson szét.

Ussiskin előkeresi a *luacht* és megnézi a gyertyagyújtás pontos idejét. Mert Lady Samuel péntekre kirándulást tervez Tel-Avivba, nászához, a tanító úrékhoz és úgy kell intézkednie, hogy okvetlenül egy órával a gyertyagyújtás előtt már vissza legyenek Jeruzsálemben.

Az óvárosban a *karaita*-templom előtt visz az utunk. Csak három család maradt fenn itt a talmud és a rabbinizmus ellenzőiből. Minek is kinyitniok az elárvult templomot? Nincs kinek olvasni az öreg Tórából, amely náluk nem tekercs, hanem könyvalakú, megfelelően a betűnek, amely *széfer* Tóráról szól és nem *megillát* Tóráról. Egy karaita fiatalasszony áll a kapu előtt kis gyermekkel a karján. A «lesz ma ima?» kérdésre mindjárt kardosán felel:

— Lanu én Sovuoth hajóm! Nekünk nincs ma Sovuothunk. Mindig csak *vasárnap*, ahogy írva van a Tórában: «*mimocharath hasabbath*». Szombat másodnapján.

— De a szombatot tartjátok?

— Micsoda kérdés? — feleli sértődötten. — Persze, hogy tartjuk, teljes munkaszünettel.

— És a gyertyagyújtás péntek este?

— Az nincs benne a Tórában!

— És elvlasztjátok a^ tejest a húsostól?

— Ze lo davarü — biggyeszi az ajkait. — Divré chachamim! Ez semmi! Rabbik kitalálása. A Tórában csak az áll: Ne főzd a gödölyét az anyja tejében. Es ezt nem is tesszük.

— Házassági rituálé, «*kidusin*», van?

— Micsoda kérdés megint? Hogyne volna!

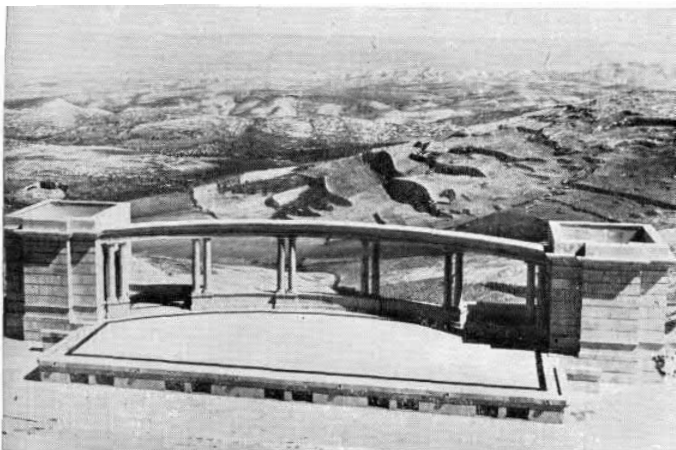
— És a válási rituálé, «*get*»?

— Aki nálunk elvesz egy nőt, meg is tartja, — feleli büszkén és azzal a vitázó hévvel, amely az elszakadt karaitákat évszázadokig oly makacsul távoltartotta a rabhnikus zsidóktól, hogy a visszatérés helyett inkább a lassú elsovadást, pusztulást választották.

Sovuoth második napján nagy meglepetésre ébredtünk a szent városban. A Meah Shearimban, az összes zsidó negyedekben az ó- és újvárosban nyitott üz-

letek, amelyekben jámbor, szakállas zsidók állanak a pultok mögött és a zezugos utcákon kiterített kicsiny árus-gyékények előtt. És ki-kivirítanak a figyelmeztető humoros hirdetések, hogy «*Hajóm bekeszef, machar behalvaah!*» *Vagyis*: «Ma pénzért, holnap hitelbe». Amit ma éppúgy nem vesznek komolyan, mint minden más hétköznapon.

Hangos, zajos csilingelés mindenütt, ahol tegnap olyan ünnepélyes csend zárta körül a lelkek áhítatát. Elméletből tudvalévő ugyan, hogy Palesztinában az Újév kivételével minden ünnep csak egy napig tart. A valóság mégis oly meglepően hat. Mikor Jeruzsálemben nem naptárból, hanem tanuk vallomása alapján hirdették ki az Újholdat, a hegyeken kigyújtott máglyatüzekkel adták tudtára a távoliaknak a megállapított Újhold napját. Mikor a samaritánusok ezt félrevezető tűzjelekkel megzavarták, küldöttek vitték szét az Újhold dátumát, amelyhez az abba a hónapba eső ünnepek igazodtak. Palesztinán kívül eső helyekre nem érkezhettek el idejében a kiküldött, az Újhold napja tehát kétes volt és két nap között ingadozott, ezért minden ünnepet is két napig kell tartani. Ez a «*galuth második ünnepnapja*», amelyet nem szüntettek meg akkor sem, amikor már rég évszázadokkal előre tudták megállapítani az Újhold pontos idejét. Talán nem akarták a galuth terhét később megkönnyíteni semmivel sem. Most a naptárunk teljesen egy a szentföldiekével, mégis nekik egy szeder-estjük, egy sovuoth-napjuk van és nekünk mindenből kettő. Ha külföldi zsidó Palesztinába megy, ha vissza szándékozik térni, akkor ott is két napot kell tartania, ha pedig letelepedni szándékozik, akkor mindjárt csak egy nap kötelező. De a második napon még önként sem tarthat ünnepet, mert ekkor már köteles tefilinben imád-

*A jeruzsálemi Héber Egyetem amfiteátrumának színpada.
Háttérben a Judeai Sivatag*

A jeruzsálemi Héber Egyetem Einstein-fizikai intézete

*A jeruzsálemi Héber Egyetem amfiteátrumának színpada.
Háttérben a Júdeai Sivatag*

A jeruzsálemi Héber Egyetem Einstein-fizikai intézete

kozni, mint hétköznapon. Mindenféle halachikus komplikáció és agyafűrt kérdés származik aztán ebből. Például: ha egy üzlet Jeruzsálemben két társé és az egyik külföldön lakik, nyitva tarthatja-e a palesztinai társ az üzletet a második ünnepnapon, miután ebből Palesztinán kívül élő társának is haszna van és ennek ez az ünnep megszegését jelenti? Vagy ha tíz külföldi, aki vissza akar térni, az ünnep második napját ünnepi rítus szerint tartja, funkcionálhat-e náluk a palesztinai kohén, akinek ez a nap már nem ünnep? Ilyen fejttöréseik voltak meggyötört őseinknek.

De valóban groteszknak látszott, amikor Horovitz rabbi megérkezett kocsin Sovuoth második délelőttjén a hotelünkbe, a «Maion charédimbe», mely mint a neve is mutatja: *orthodox* és nekem nem volt szabad őt kocsin visszakísérni. Gyalog sétáltunk a «Száz kapu» között, mellettünk elrobog hintón Jeruzsálem legjámborabb rabbija, Rabbi Chájim Sonnenfeld agudás kíséretével. Neki szabad! Egy öreg koldus jön szemközt, alamizsnát kér, «chag lanu» —, «még ünneünk van», kell felelnem, de Horovitz rabbi mosolyogva jelentkezik a megváltásra: «Majd én leszek az ön. sabosz-gójj'-a».

A «Museum Chakláji»-ba megyünk. A Cionista Szervezet Mezőgazdasági Múzeumába, amely két év óta ismét tetemesen bővült. A különböző szentföldi fatörzsekkel és virágokkal díszített előcsarnokban nyitva az Album, amelybe a látogatók a neveiket jegyzik be. Nekünk nem szabad. De ott áll az emlékkönyvnél az öreg Rabbi Mordechaj May, aki velünk együtt jött Budapestről Palesztinába földet művelő gyermekeihez és a hajón és az egész úton az önkéntes vallási főfelügyelő szerepét vitte, semmi sem volt elég rituális neki, semmi sem elég szabályszerű. És most ott áll

és valami különös gyönyörűséggel írja be a nevét az Albumba! Neki szabad. Mert «nem szándékozik visszatérni». És fogja a tollat, mélyen belemártja a tintába. Micsoda isteni élvezet, amelyben valóban nem lehet része csak jámbor zsidónak, aki hatvan évig várt, hogy Sovuoth második napján írhasson. Az első betűknél talán még kissé remeg a keze az izgalomtól, de aztán nekibátorodik és büszkén kiáltja felénk:

— Tessék idejönni és diktálni a neveket, majd én beírom !.

És diadalmasan várja a sorakozókat. És a szakállas, pajeszes Rabbi Mordechaj May szinte áhítatos szenvedéllyel rójja egymásután a borotvált képűek neveit a Museum Chaklái könyvébe. Sovuoth második napján, Jeruzsálemben.

— Kit írjak még be?

És szomjasan, mámorosan írná a neveket egész nap, hogy fenékgig üritse ennek a zsidó örömmek különös-édes kelyhét, az először megengedett ünnepszéges szüzi gyönyörűségét.

Maguk a jeruzsálemiek is némileg megkülönböztetik ezt a második napot a hétköznapoktól, «*mipné kvód hágólah*» a diasporcibeli testvérek tiszteletére. Afféle «iszru chag» ez náluk, «az ünnep fogvatartása». — Igyekeznek kirándulni, sírokhoz zarándokolni. Nagy tömegekben vonulnak föl Cion kapujához, Dávid király hagyományos sírjához, aztán le a «*Vaadi'l Dsóz*», a «Dió-völgy» árnyékos fáinak közé, *Simeon az Igazságos*, a Nagy Sándor korabeli legendás főpap és színhedrinfő sziklasírja elé, ahol imádkoznak, énekelnek, táncolnak. Holmi félünnep hangulata fejlődik ki a délután folyamán, amely «félíg a tiétek, félíg az Istené».

A «*Teatron Cijon*» nagy termében pedig ezalatt

meghívott, válogatott közönség előtt, Jeruzsálem új zsidóságának elitje előtt bemutatják a *Keren Hajeszod* új filmjét. A jövő «Erec Jiszrael» vonul fel sarjadzó embercsemetéivel és bimbózó virágaival. Jeruzsálem és az Érnek, a városok és a kolóniák apró gyermekei, csecsemői otthonaikban, kertjeikben, üdülőtelepeiken és meztelenül a zuhany alatt a szivárványt szikrázó napsugárban. S az iskolák ifjúsága az elemitől az egyetemig. Kirándulások Galilea hegyei között természettudományos kutatásokkal. Oktató óra Tel-Avivban, a tengerparton, ahol a kis elemisták kagylóból és homokból gyúrnak palesztina plasztikus térképét, mialatt lábaik körül a tenger hullámai táncolnak és a háttérben Jaffa ó-városának szilhouettje mereng. A jeruzsálemi Tachkemoni-gimnázium izmos növendékei, akik saját lapjukat, a «*Chaverenw*»-i «Barátunk»-at szerkesztik; a «Becalél» iparművészei munka közben, a haifai reálskola mindenféle gyakorló műhelyével; az egyetem és a kémia-intézet à Cofim-hegyén és a gyönyörű technikum a tengerbe nyúló Karmel derekán. Rison l'Cijon, Mikve-Jiszrael, Nahalal fiú- és leányfarmok növendékei a zöldség- és szőlőkapálásnál, mandulák és narancsosok ápolásánál, Beth-Alfa serdülő ifjai az ekéknél és a traktoroknál. Aztán megelevenednek az ünnepnapok szédületesen szép színeikkel és mozgásaikkal. A fák Újéve, Sevat 15-ike, a tanulók ezrei vonulnak Jeruzsálem héber iskoláiból, zöld lombbal és virágokkal földíszítve az új kertvárosba, a Béth-Hakerembe, ahol mindegyikük egy-egy kis facsemetét ültet el. És a fehérruhás lányok százainak ritmikus felvonulása a Sport-térre. És a Purim-ünnep Tel-Avivban, a gyermekek álarcosbálja, a hirtelen felszökkenő nagyváros mozgalmas, ötletes, kacagtató karneválja. És végül az új «makkabeusok»

gyönyörű sportmutatványai és versenye, mely után Lord Plumer, a kormányzó és dr. Weizmann feltűzik a diadaljelvényeket a győztesek mellé.

És amint pereg a film és felvonulnak a hegyek, völgyek, falvak, városok, csodálattal nézem, mennyi újat építettek, ültettek, alapítottak itt rövid két év alatt, amióta mindezek a helyeken jártam. Egyes képekre alig ismerek reá, annyit nőtt, fejlődött, színesedett minden. Tempó! Tempó! — kínálkozik odakiáltani a film-mestereknek. Túlgyors a pergés, vigyázni kell, hogy túl ne feszüljön, túl ne hevüljön, szét ne szakadjon . . . A történelem kereke lassan forog, de eléri a célját. . .

Mikor a mellettem ülő tízéves kis Zahara Schatzot megkérdezem: hogyan tetszett a film? — fejét rázva felelte, mint akinek ez az egész dolog már nem csuda:

— *Raiti cháj!* Láttam mindezt *élve!*

Igen. Mindez él. És övé a jövő.

KIRÁNDULÁS JERICHOBA ÉS A HOLT TENGERHEZ

Mintha ismét bocsánatot kellene kérnem a drága Boris Schatz professzortól, az én jóságos jeruzsálemi vendégfogadó gazdámtól, hogy még hajnal előtt felcibálta őt nyugalmából a Becalel kapujában töftöfölt autó — én miattam. Nekem hiába töftöfölt és trombitált az ablakom alatt. Engem fogva tartott az álom, mint valami bűbájos varázsló. Éppen az efrájim hegyek között száguldott velem «szökdelve a bérceken, ugrálva az ormokon», — ahogy tegnap reggel daloltuk ott az Énekek Énekéből. Es hirtelen eleresztett és én zuhantam, zuhantam valami végtelen mélységbe és már-már a szétzúzó sziklákhöz ért kábult fejem, amikor a látatlanból eléem toppan valaki és vállon ragad. Hátra fordulok, kinyitom a szemeimet. Kísértetiesen, hosszú fehér hálóköntösben, szétborzolt fekete szakállal áll ágyam előtt Schatz professzor és ráncigálja a vállamat:

— *«Adón Weisl kvár mecháke!»* «Weisl úr már vár!»

A soffőr türelmetlenül trombitál odakünn. Pár perc alatt felöltöztem a félhomályban. Sok ruha nem kell a mai kiránduláshoz. A Holttenger forró katlanába megyünk s ott akarunk lenni, még mielőtt a nap leglángolóbb tűzében izzik. Útitársam, dr. Weisl, a bécsi Presse keleti szerkesztője, szelíd szemrehányással fogad a várakozásért. Az autó igyekszik behozni a

késést, szédületes sebességgel hajt keresztül a még hajnali álmát alvó Szentvároson. Itt-ott hirtelen fékez és zökken, hogy el ne gázolja a misztikus árnyakként elersuhanó «hajnali imádkozók »-at, akik már ilyenkor a templomba sietnek, hogy a pirkadat első sugaraival köszöntsék az éj és a nap elválasztóját. Túl a Kidron völgyén, a Getsemáne-kerten és a prófétasírokon át az Olajfák hegyéről a Rontás hegyére kanyargunk föl-felé. Es a lejtőről visszapillantva, előttünk derengenek Jeruzsálem falainak és templomainak tornyai, zsinagógák és mecsetek kupoláinak sziluettjei, amint kibontakoznak álmukból és titokzatos csöndben készülnek fogadni az ébredő reggelt, amely egyformán hozza a világosságot templomnak és zsinagógának, mecsetnek és besz-hamidrásnak.

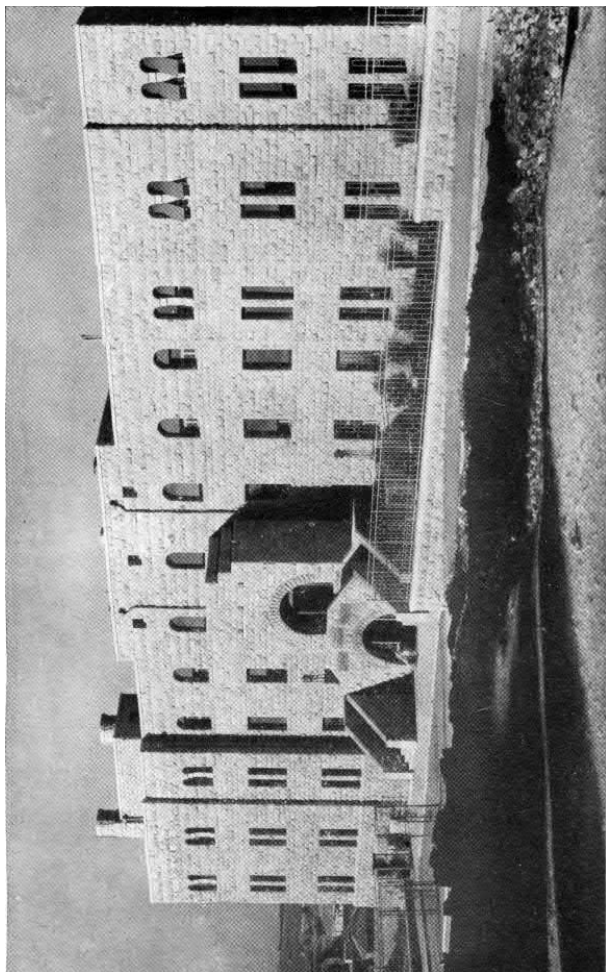
Fönt a Rontás hegyének csúcsán félelmetes fenségben terül elénk a *«midbár Jehuda»*, *«Júda sivatagja»*. Meztelen sziklák és szakadékok rengetegje, ameddig a szem ellát. A hajnal hulló sugarai beléésnek a föltátott barnászörös mély hasadékokba és úgy tűnik, mintha tépett, sajjó hús és vér volna. A *«Maale Adumim»* ez, a rettentő *«Vörös Lejtő»*, Júdea bevehetetlennek látszó bástyája. Itt kapaszkodtak fel Jósua honfoglaló seregei Jerichó várának lerombolása után. *«Tálat et dam»*. *«Vér-lejtő.»* így nevezik az arabok ma is. Történeti reminiszcencia-e ez, vagy a vörös vas-oxyd-talaj színének jelzése? Nyolcszáz méter magasban vagyunk a tenger szintje fölött és a Holttenger katlana még négyszáz méterrel mélyebben fekszik. *Több mint ezerkétszáz méternyi esés* néhány kilométernyi távolságon! És sehol se fa, se fűszál, csupa meredek, csupasz kőkolosszus és egymásba hasító, félelmetesen tántogó, mély ördögárok. Mintha valóban a Rontás birodalma volna. Az *«Azazél»* oltára! Ide hozták az En-

gesztelés napján a bűnbakot, amely vitte Izrael vétkeit az Átok földjére. Es útközben felállított ünnepi sátrakból jelt adtak egymásnak Jeruzsálemig, hogy a bűnbakot letaszították a sziklacsúcsról a mélységbe, hogy áldozatul essék az örök Rontónak, az Azalélnek. A jeruzsálemi templom hegyén összegyűlő böjtölő nép pedig ujjongva leste a jelt, hogy a vörösfonál fehérré változott, a bűnbocsánat csodás szimbólumául. Mit ujjongsz, szegény nép, te adtad a világnak a bűnbocsánatot, a szeretetet, de te adtad a bűnbakot is és a bűnbak sorsa lett a tied, a világ bűnbakjának szomorú sorsa, akit szikláról sziklára, mélységből mélységbe taszítanak. Itt e barlangos sziklaszakadékok között keresték prófétáid a magányt, itt ölelkeztek vízióik a teremtés titkaival és Istennek végtelenségét látták a szétmorzsolts hegyóriásiban és a felhasított föld méhében, a «Jordán fenségéből» idetévedt oroszlánban és a zengő hasadék fölött lebegő sasok szétterjesztett szárnyaiban. És gránittá keményítették arcukat, amikor elmentek az elpuhult bűnös város falai közé hirdetni az Úrnak mindenható igéit. Csak az, aki Júda hegyei és sivatagjai között járt, értheti igazán a júdai próféták sziklás, szózatosszavait . . .

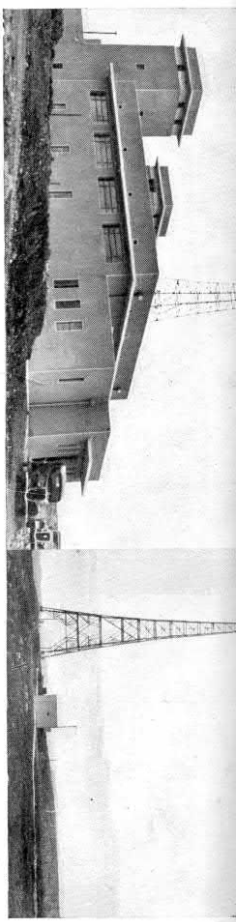
Az autó egyre lefelé, lefelé ereszkedik. A *Vádi el Kelt* egyik kanyarulatánál lepillantunk a mélységbe. Szemközt, a hegyhasadék oldalában magasan, mint regebeli sásfészkek tornyos remete-cellák tapadnak a kiálló és szinte légben lógó sziklákhöz. Hogyan jutnak oda ezen az úttalan úton, ahol csak egy lépés választ el a Haláltól? Büntető kolostor ez — mondja a szomszédom — görögkeleti szerzetesek számára, akik világi gyönyöröktől elcsábítva, megfélemedtek fogadalmukról és most a világtól elzárva lebegnek itt élet és halál között.

Bíboros pirosság önti el az eget és lentről már küldi hőhullámaikat a Holttenger. Az úton zarándok-sereg jön szemközt. *Nebi Musza*, Mózes próféta sírjáról visszatérő muzulmánok szent zászlókkal és muzsikaszóval. Táncoló dervisek rekedt torokkal ismétlik ugrálva, hadonászva: «L'illáha ill'allah! L'illáha ill'allah! Muhamed rasul allah!» «Allah az isten és Mohamed a prófétája!» Már csak gyenge utócsapata a tegnapi visszatért *Nebi Musza*-processziónak, a Scopus hegyén azonban mégis fel volt állítva néhány ágyú és gépfegyver, mert az óvatosság sohasem árthat. Hiszen az egész *Nebi Musza* búcsújárás is ilyen óvatosságból keletkezett. Mózes túl a Jordánon halt meg Nebo hegyén és «senki sem ismeri sírhelyét mind a mai napig», mondja a biblia. De amikor a keresztények nagy tömegekben kezdtek gyülekezni Jeruzsálembe húsvétra, a szent sírnál, a szultán úgy vélte, jó lesz ellensúlyozásul igazhívők tömegeit tartalékba gyűjteni néhány órányira Jeruzsálemtől, alkalmasint *Nebi Musza* sírján, amelyet Allah kegyelme áthozott a Jordán túlsó partjáról, hogy híveinek megkönnyítse a zarándokutat. Az exaltait, fanatikus tömeg tegnapi ünnepi menetét nem lett volna tanácsos autóval megszakítani. De ezek a hátramaradt, gyenge utócsapatok félénken térnek ki a száguldó gépkocsi elöl és félszegül oldalt ugorva is egyre zümmögik: «L'illáha ih'allah! L'illáha ill'allah!»

A sivatagból hirtelen oázisba jutunk. *Jerichóhoz, a pálmák városához* közeledünk. De hol a pálmák és hol vannak Jerichó rózsái? S hol a «kópher», melynek piros nedvével festették körmeiket és ujjaiuk hegyét kelet leányjai? Száz stádium hosszú datolya- és pálmaerdő borította ezt a pazarul termékeny területet, meséli Josephus. Most kevés a pálmája, de van sokféle tropikus növényzete. Mirrha, lótusz és gileádi balzsambok-

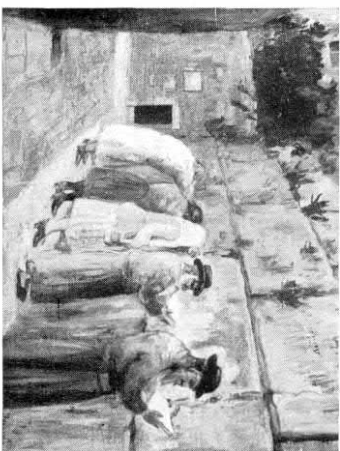
A Nathan Strauss egészségügyi centrum Jeruzsálemben
„minden faj és vallás gyermekei számára“

A Jeruzsálemi rádió leadója Ramatle mellett

Bernstein: Szegények a panaszfalnál

Bernstein: A panaszfalnál

rok veszik körül a kerteket, melyekből bódító fűszeres illatok áradnak. A kerítés-kaktuszok tövisei közül itt már kipiroslik az érett gyümölcs. A sövényekből kövér banánok sárgállanak elő. Egy pillanatra megállunk, leszakítunk néhányat az útra és autónk illatosán száguld tovább.

— Itt kellett volna alakulnia az első új zsidó kolóniának. «*Petach Tikváh*»-nak — mondja Weisl dr. — Itt, ahol Jósua kezdte a honfoglalást, itt hol a visszatért babilóniai száműzöttek is gyülekeztek, mielőtt Jeruzsálem restaurálásához fogtak. Itt, ahonnan az első ómért és az első zsenget vitték a Szentélybe, mert itt érett legelőször a kalász is. Itt, ezen a tájon van «*Érnek Achór*» a «*Szomorúság völgye*», ahol Jósua megkövezette Achant, amiért tilalma ellenére zsákmány! szedett Jerichóból, egy sineári köpenyt, kétszáz ezüst siklust és egy arany nyelvet. Harcolni az eszméért és nem zsákmányért, — erre akarta Jósua szoktatni Izrael katonáit. Szomorúságos fájdalom lehetett a tapasztalat, hogy oly nehéz győzedelmeskedni a zsákmányvágyon, az aranyéhségen! Megkövezéssel kell példát adni. És mert Hóséa próféta jövendölte, hogy «*érnek achór l'petach tikvah*», a «*Szomorúság völgye lesz a Remény kapuja*», itt akarták megalapítani a Petach Tikvah kolóniát még 1872-ben.

— Tudom — felelem —, néhány földim is volt közöttük, R. *Abraham* és R. *Dávid Guttmann* Debrecenből és a szentistváni Jósua *Stampfer*, akik később a Jaffa mellett létrejött Petach Tikváh alapításában is az elsők között voltak. Ép tegnap este olvastam Jósua *Jellin* emlékirataiban, milyen megható volt erre az új honfoglalásra való készülődésük. Mikor a «hét vezér» neki indult, hogy a Jericho mellett árverezésre bocsátott területet megvásárolják, mindennap a reggeli ima után

elolvasták hangosan a Szentírásból Jerichó ostromának fejezetét. Niszán hónapban keltek át Jósua seregei a Jordánon és itt Jerichó síkságában ünnepelték a peszáchot. Hat napon át reggelente egyszer kerülték meg a hatalmasan elzárt várost, a hetedik napon pedig a sóíárt fúvó kohaniták hétszer mentek a frigládával a város körül és zengett a nép nagy riadással és Jerichó falai leomlottak. *«Ezért mi is magunkra vettük, hogy pészach hat napján át reggelenként felolvassuk Jósua-nak ezt a fejezetét, a hetedik napon pedig hétszer olvastuk fel a fejezetet bizó szívvel, hogy Isten ezúttal is a kezünkre adja Jerichót. . .»* A konkurrenszek sikerült is semlegességre bírniok, hogy a licitálásban részt ne vegyenek. A dúsgazdag El-Chuszeini Muszah pasát némi lelépti díjjal, a hívő örmény batrikot szívlágyítással. De ekkor legfelsőbb írás érkezett a szultántól Konstantinápolyból: Abud-al-Chamid őfelsége megsajnálván hazája földjét, hogy idegen kézre ne kerüljön, többet ad a kínált árnál 500 fonttal és megtartja Jerichó földjét magánbirtokul . . .

— Látja — mondja dr. Weisl —, ötvenkét esztendő múlt el azóta és ez az áldott oázis ugyanott tart ma, ahol akkor! Itt vagyunk az alig 300 lelket számláló piszkos kis faluban, az *új Jerichóban*, még a kereszties vitézek alapították hét-nyolcszáz évvel ezelőtt, ötven éven át szultáni birtok volt és mi lett belőle? De mi lett volna belőle, ha ez a föld akkor a hét vásáriő vezér birtokába jut? Micsoda Petach Tikvah lett volna az, ha az első kolonisták itt kezdhették volna a telepítést, ezen a dús, termékeny talajon, amikor ott, azon a sivatagos, meddő, mostoha földön is a mostani *Petach Tikvah* többezer lakosú, gyönyörű kulturált kolóniáját teremtették meg! . . .

Már 250 méterrel a tenger szintje alatt járunk.

A hőség a korai óra dacára füllesztő, de a reggeli szellő árama tűrhetővé teszi. Az út Heródes hajdani téli-kertjein visz át, melyeket a római Antonius az egyiptomi Cleopatrának ajándékozott. Rómában és Egyiptomban egyaránt híres volt a jerichói balzsam, szerelmet hajszoló szenvedélyek bódító fűszerszáma. De a halálthányó Heródes sem talált balzsamot a halál ellen, amely itt borította reá a mulandóságot nagy és kicsiny tetteire, szerelmeire és kegyetlenségeire. Maradt-e belőle akár csak néhány csont, mint az itt szét-szórt cserepek a kánaáni királyok kincseiből?

A régi Jerichó kiásott romfalai között járunk. Hosszú, mély árkok húzódnak keresztül-kasul a Szultán-dombon, ahol a hajdani vár állott sok-sok ezer évvel ezelőtt. Alig húsz éve angol és német tudósok szorgalma kikaparta a föld méhéből az eltemetett romokat és az egymásra helyeződött rétegekből, az egymást megsemmisítő ősi kultúrák kiásott maradványaiból megállapították, hogy valóban nem mese, amit a Biblia Jerichó bevehetetlen városáról elbeszél. A sokezer évig föld alá temetett legendás várfalak felszínre kerülve, a perzselő naptól szétmállottak és összeomlottak, most már minden sófárfúvás nélkül. Bemegyünk az omló árkok közé, ujjainkkal morzsoljuk a falakat és ahogy lehámlik egy-egy felület, égetett vörös agyagedénytörmelékek hullanak a kezeinkbe. Elvisszük emlékül. Talán Jósua harcosainak korszója volt és ezzel merítették a közeli Jordánból vagy a szomszédos forrásból, amelyet *Elisa* a csodatévő meggyógyított.

Hephepás utón, fehéres szürke dombok kietlen tömkelege között zökken az autónk «Jerichó Jordánja»-hoz. A sivatagi levegőnek már kissé sós ízét érezzük, ha nyelvünk az ajkunkat érinti. Közel vagyunk a Holttengerhez. Se fű, se fa, se madár, se élet, csak

csupasz, néma, gipszes-agyagos föld. Egy-egy domb kupoláján fehér sólerakódások kristályai csillognak a napon. Melyik alatt rejtőzik a tizenkét kő, melyet Izrael törzsei a Jordánon átkelve, emlékül emeltek «és elnevezek *Gilgál*-nak mind mai napig?» Némán nyujtózik «*Dzsaledsul* romja», mint fejetlen szfinksz, melyet eltemetett a sivatagi homok. Ki fedi fel a múltat? Hol sátoroztak itt Jósua vitézei? És ez az ötven méter hosszú «tell» volt-e a vezér sátrának dombja? Pihegve hordja vizét lent a Jordán. A parton magas nádasok és szomorúfüzek sűrűjéből fehér alakok villognak kísértetiesen, titokzatosan egymás után lépkedve. Hívó húsvétí zarándokok földig érő fehér halotti ruhában mennek alámerülni a szent folyóban, ott ahol János keresztelt. Autónk tovább robog. Oda közel, ahol a Jordán beleömlik a Holttengerbe . . .

Néhány perc múlva ott állunk a «*Jam hamelách*» partján ámulva és elbűvölve. Ez a nyugodt, csendes, sötétkék víz, fölötte a világoskéknek végtelenjével és körülötte lilás-vöröses hegyek láncolatával, — ez volna az a félelmes Holttenger, amelyet Jeruzsálemből az Olajfák hegyén és Cijon dombjain is mint a Nirvána sejtelmes szimbólumát láttam felém lihegni? Mikor Talpijóth terraszáról esett először reá tekintetem és úgy tűnt, mintha csak egy ugrásnyira volna, mintha lent a lábam alatt terülne el, mélységesen mély medréből úgy csábított, csalogatott sejtelmes kéklő ködfátyolán át, mint valami misztikus fantóm, minden titok titkának megfejtője. És most itt állok előtte a forró, tikkasztó napon és inkább hűsítésre, fürdésre, üdülésre csábít. Ledobom magamról a ruhát, mohón belépek a vízbe. Mintha meleg sűrű olajba léptem volna. A víz nem is érinti testemet, mintha nem is nedvesítene, csak simogatna, kenegetne. A sikamlós tala-

jon lecsúszom. Mintha egy kar behúzott volna. Egy pillanatra megdőbbsent a gondolat, hogy 399 méter mélységig süllyedhetek itt. De a víz nem enged le. Föltol a felszínre és tart ruganyosan, ringatóan, mint valami puha párna. Úszni próbálok, de nehéz a súlyos víznek a lapátolása, elfáraszt, elbágyaszt. Lefekszem csendesen, körülnézek káprázó szemekkel bámészkodva és meditálok, mintha így lehetne feküdni örökre, örökre . . .

Mily szép vagy Holttenger a Föld mélységében . . . Méhedben nincs élő csira, partodon nincs fűszál, levegődben nincs madár, mégis mily szép vagy Holttenger, szebb, mint az Élet tengere . . .

Súlyosak, simák és csendesek a te vizeid, nem korbácsolják viharok, mint a Világ kavargó, háborgó óceánjait. . .

Lágyan öleled partjaidat, nem ragadozva, némán vársz, vársz s belédömlenek minden vizek . . .

Halakat hoznak a Jordán és az Arnon hullámai, szürkéket, ezüstösöket és aranyosakat, te kinyújtod karjaid feléjük és megsemmisülnek, ős anyagaikra bomolva a szürkék, ezüstösek és aranyosak . . .

Ide vezet minden folyam, oh, Holttenger és miért ne jöjjünk a Jordán tisztító tiszta vizeiben, miért ússzunk az Arnon szennyes, véres hullámaiban . . .

Folynak, folynak az Élet folyamai, míg beletorcolnak a Halálba . . .

És süt a nap égetőn, ragyogón, kápráztatón, tündöklőn.

Ott a túlsó parton Moáb síkságából kiemelkedve, *Nebo* hegye ködlik felém. Az ő csúcsáról «látta Mózes az áldott Földet, Gileádot, Danig és egész Naftálit és Efrájim és Menasse földjét és Júda országát az utolsó Tengerig. És meghalt ott Mózes az Úr szolgája, Moáb-

nak földjén, Istennek ajakán...» Régi regék ringanak a gyermekkorból. Hogyan is tanultak a kis ebédében, hogyan is daloltuk, kezeinkkel a levegőben evezve, fejünkkel, testünkkel mámorosan ide-odabólogatva ... «És monda az Úr Mózesnek: menj fel Nebo hegyére, mely Moáb földjén vagy, Jerichóval szemközt és lásd meg Kánaán országát, melyet Izrael fiainak adok örökül. És halj meg a hegyen, melyre fölmegy és térj népedhez, miként meghalt a te testvéred Aharon Hór hegyén ... És hogyan halt meg Aharon? . . . Felvezeté Mózes a barlangba és látá, fehér ágy van ott terítve és lélekmécs lobog a fejénél. És leveté fivére főpapi palástját és reáadá fiára, Eleázárra. És leveté főpapi főveget és mellvértjét és reáadá fiára. És leveté róla sorban ruháit, az első, a másodikat és a harmadikat. És sírt Aharon. És vigasztala Mózes: «Oh boldog, te látod koronádat fiad fején, nekem ez sem adatott meg.» És monda Mózes: «Aharon testvérem, feküdj le az ágyra.» És lefeküvék. «Nyújtsd ki a lábaidat» és kinyújtá. «Nyújtsd ki a kezeidet», «Hunyd be a szemeidet.» És behunyá. És az Úr dicsősége megcsókolá és meghalt. Ebben a pillanatban Mózes megkívánta ezt a halált. . . Istennek ajakán ... És látá Nebo hegyéről az országot békéjében, bukásában, virulásában és szenvedéseiben, pusztulásában és feltámadásában ... Ez a föld, melyet esküvel Ígértem . . . láthattad szemeiddel, de oda át nem mehetsz ... És meghalt ott Mózes az Úr szolgálója, — így diktálta az Úr a Tóra utolsó szavait és Mózes írta könnyekkel . .

Kinyújtózom a Holttenger puha ágyán, behunyom szemeim és fekszem olajosan, balzsamosan és fejem fölött mint gigászi lélekmécs lobog a lángoló Nap . . .

Ott a pihegő, párázó parton, a vörösén izzó moábi hegyek meredélyei között honfoglaló ősi regék lebeg-

nek a meztelen sziklák csúcsain. Ott szakad «náchál Anion» a Holttengerbe, két meredek hegyfal között. Arra vezetett a sivatagban vándorló Izrael útja. Es az emoriták elbújtak magasan a szorosban, barlangokban és sziklák mögött, hogy a magasból hirtelen nyilakkal és kőzáporral támadjanak az elvonulókra. De Erec Jiszraél hegye összerázkódott, mint egy cseléd, aki indul az úrnője elébe, odaugrott a szemközt álló hegyhez és sziklái mint szarvak és mellek hatoltak bele a túlsó hegy nyílásaiba és barlangjaiba. Es Izrael fiai átvonultak a két összetapadt hegy tetején, mit sem sejtve a szörnyű csodáról. «Ki fogja elmondani gyermekeimnek, szólt az Úr, hogy milyen csodát műveltem érettük?» Mirjam kútja. A csodaforrás, mely végigkísérte Izraelt a sivatagban, magával sodorta a vért és a szétroppanott csontokat. És akkor énekel le Izrael ezt az éneket: «Jer föl, Kút, tégy tanúságot. Kút, mit ástak fejedelmek, vájták a nép nemesei, törvénytálcával, támasztóbottal és lőn ajándék a sivatagból...»

Süt a nap kápráztatón, tündöklőn, égetően . . .

Ott az Arnon határához vezette Bálák, Móáb királya Bileámot, az őshegyek pogány prófétáját: «Jer átkozd meg Jákobot, veszejtsd el Izraelt.» És Bileám a sivatag felé fordítá arcát, látta a sziklák tetejéről, bércek magasáról a népet, mely egyedül bolyong és a nemzetek közt nem számít, és felemelé szemeit és látván Izraelt, amint nyugszik törzsei szerint, reászállt az Úr szelleme és szólt: «Mily szépek a te sátraid Jákob, hajlékaid Izrael, mint patakok húzódnak, mint kertek a folyam partján, mint sátrak, miket az Úr ültetett, mint cédrusok a vizek mellett...» A félszemű pogány próféta, az ellenség is megilletődött a népen, mely sivatag sziklái és paraszai között keresi a felszabadulás,

a megváltás útját . . . Csak az egyiptomi húsosfazekak sivár visszaóvárgói kullogtak kétkedve, szitkozódva a tábor megett. . .

Süt a nap kápráztatón, tündöklőn, égetőn.

Délen párolog a Dzsebel Uszdum, Szodoma hegye, Lót országa, kén és só égette egész földje. Emberalakú sóoszlopok merednek a magasba. Ott mutogatják Lót sóvámeredt asszonyát. De sokkal nagyobb csoda a legendává meredt vár a Holttenger nyugati sziklaszakadékai között, ott túl Engedi sivatagján, *Maczada*.

Csodavár. A zsidó heroizmus büszke romjai. Oda föl menekültek Jeruzsálem utolsó hős védői, vezérükkel, Bar-Giorával. Évekig ostromolták a rómaiak a bevehetetlen várat a hegy fensíkján. Aztán körülépítették magas falakkal szemközt az egész hegyet. És tűzcsóvákat dobtak a kiéhezett hősök várába és felgyújtották. De Bar-Gióra kiadta a jelszót: Az utolsó ezer zsidó harcos nem fog római fogságba esni. Egy más kardjába dőltek Jeruzsálem nevével az ajkukon. És mikor a rómaiak behatoltak a fölégetett várba, a zsidó heroizmus borzalmas képe megölte bennük a győzelmi mámort . . .

Ott feküdt mind halottan, némán

Hős ezer zsidó Maczadában . . .

— Halló, halló! — kiáltja felém Weisl dr. a parttól — ön talán verset költ a Holttengerben? Honorariumul jó napszúrást kaphat! Jó lesz vigyázni. Ha egy kis szédülés megitatja a Holttenger vizéből, úgy járhat, mint a Jordánból jövő halak. Vagy talán szereli a chlort, brómot, nátriumot, magnéziumot, káliumot és kalciumot? Mindezt kaphatja itt egyetlen kortyban együtt!

Künn a parton érzem csak, hogy egész sóréteg rakódott reám és minél jobban szárítja a nap, annál lűrhetetlenebbül viszket és éget. Egész fehér vagyok, szinte sóbálványnak képzelem magam.

— Látja — tréfálkozik Weisl dr. — milyen könnyen lehet itt sót nyerni! — Aztán komolyan folytatta: — Óriási jövője van Palesztinában a Holttengernek. Több mint tizenhárom millió tonna víz párolog el naponként ebben a forró katlanban. A víz elpárolog, de a benne levő anyagok lerakódnak és a Holttenger vize egyre sűrűsödik. Több mint 25 százalék már benne a só és egyéb ásványtartalom. A különböző kémiai anyagoknak valóságos kincsesbányája a Holttenger, csakhogy ezt sem aknázták ki, éppúgy, mint a Genezárethet negyvenféle tápláló halával.*

— Volt ön már arra, túl a Jordánon? — kérdem hirtelen, hogy visszaringatózzam a regék bölcsőjébe.

— Igen! Voltam! *Rabbath-Ammonban*, az ammoniták régi fővárosában, *Húszéin* királynál, Hedzsász uralkodójánál. Mikor ezt a hatalmas termetű, öreg arab fejedelmet, mély kék szemeivel, telt szakállával, keskeny, hajlott orrával láttam, úgy éreztem, ilyenek lehetek a mi őseink, a legendás «*dór hamidbár*». a sivatag nemzedéke. A hetvenhat éves király hat órát ül nyeregben, a földön egy szőnyegen alszik, egy marék datolyából él, mindent lát, mindent hall, mindent tud, ő maga szerkeszti a hivatalos hedzsászi újságot és korrigálja a cikkeket a stílus szépsége és a nyelv tisztasága szempontjából. Mekkából jött látogatóba fiához, Emir Abdullához, aki Transjordánia fejedelme és Rabbath Ammon a székhelye.

* Azóta itt működik a Potash-Co. nagy kémiai telepe, amely teljesen megváltoztatta a táj képét.

Mialatt Weisl dr. beszél, egy fehér fejkendős, szikár beduin feketekávét és édes szörbetet hozott ki sátrából. A Holttenger turistáinak mozgó vendéglősét mi is szívesen fogadtuk és frissítőit banánnal, cigarettával és néhány piaszterrel hálaítuk meg. A nap egyre magasabbra emelkedett és a forróság már szinte megállította a lélegzetet. Menekülni szerettünk volna, mint az égő Szodomából. Nyolc óra van és vissza is kell sietnünk Jeruzsálembe. Én meg minél előbb szeretném leáztatni magamról a Holttenger égető sóját. Az autó még szédítőbb sebességgel száguld fölfelé, mint lefelé. Több mint ezerkétszáz méternyire kell emelkednünk. Tovább. Sivatag, sivatag. Átszáguldunk Jericho oázisán. Óriási oleanderek és tamariszkok mellett rohanunk el. Egy ifjú beduin papyrusleveleket vág és kése kivillog a sűrű bokorból. Tetováltarcú fellah-asszonyok állnak áhítattal a «termékenyítő pálma» alatt. Tovább. Sivatag, sivatag. Izzó körengeteg, ázázeli kietlenség, rémítő szakadékok. Tovább. Föl, föl. Szinte érezni a gépkocsi erőlködő lihegését. És a forróság mintha velünk jött volna a Holttenger katlanából. Sivatag, sivatag. Tovább, föl a Rontás hegyére. Már idevillognak Jeruzsálem ormai és hűvös szellő csapja meg az arcunkat. Hűvös szellő Jeruzsálemből, ahol úgy mondják, mindig jár valami szél. Mert mind a szelek az egész világból, mielőtt útjukra elindulnak, ide jönnek Jeruzsálembe, hogy a Szentély hegyen leboruljanak az Úr színe előtt. . .

RACHEL SÍRJÁN, BETLEHEM MELLETT

Talán hozzátartozik ez a kis bevezető epizód is a szentföldi út krónikájához. Hadd rögzítsem meg a jobb idők számára.

Mikor sokszoros sorbaállítás és türelmes, hosszú halogatás után végre leérkezett a budapesti rendőrséghez a várva várt belügyminiszteri engedély, amelynek féltő gondja nélkül a polgár tengeren túlra nem indulhat és én a sürgősség okáért szerettem volna ezt az engedélyt már meglevő európai útlevelembé beiktatni és ennek érvényességét Palesztinára és Egyiptomra kiterjeszteni, — azt az érdekes választ kaptam, hogy *ez nem lehetséges*, még pedig azért nem, mert az adatok nem egyeznek. A belügyminiszteri engedély szerint *az utazás célja: «zarándoklás», «pergrinage»,* míg régi útlevelemben az utazás céljául: *«családi ügy», «affaire du famille»* van megjelölve.

«Kedves kapitány úr — feleltem hirtelenében. — Nincs semmi ellentét. *A mi szentföldi utunk is családi ügy!* Elzarándokolunk *apáink* és *anyáink* sírjára, Ábrahám, Izsák, Jákob, Sára, Rebeka, Leah és Rachel sírjára!

Az én argumentálásom, sajnos, nem használt. Új útlevelet kellett kiállíttatni. És az újabb várakozások alatt, mialatt egyik-másik leendő útítársunk lángoló izgalmában gyönyörködtem, volt idő gondolkodásra.

meditálásra. Micsoda rejtett erők vonzzák a zsidó lelket idők és határok végtelen távolságán át a Szentföldre? A múltak kegyeletes emléke rezegetti meg a a szív húrjait, vagy a jövő reménye zeng a mélyében halkán, öntudatlanul? Vagy a kettőnek csodálatos harmóniája, amiről Júda Halévi dalol:

*Feledjük szülőinknek drága sírját,
örök forrását örök életünknek? . . .*

Mikor ott állsz a Machpélah barlangja előtt, a hatalmas hebroni mecset hetedik lépcsőjén, amely elállja az utat a patriarchák síremlékéhez, átvillan az agyadon ötezer esztendő villamos szikrája, egy szédületes múltnak és még szédületesebb útnak fölcikázó sugara. És ha mohamedán mecset-őr eledbe áll is, hogy eddig és ne tovább, átremeg a szíveden a szeretet édes melege, mintha a barlang mélyéből fakadó forró fluidum öralene át a véredbe. Ezek az atyák és anyák nem is haláltak meg. Átélték az évezredek és ott vannak mindenütt, ahol gyermekeik bolyonganak, szenvednek és véreznek. Ott élnek a zsinagógák homályában, zsolttárok, zsolozsmák zsongásában, reggeli és esti imák áhítatában. Nem is *ösöknek* mondják, hanem *apáknak*, *anyáknak*. Apák és anyák, akik összegyűjtik, összefogják gyermekeiket a világ négy széléről és résztvesznek gyermekeik életében, örömeiben, bánatában.

Az «Óriások völgyén», Juda és Benjámin határán át visz a kocsi Jeruzsálemből Rachel magányos sírhöz az eufráti útra. Miért nem érdemesült Rachel, hogy őt is a Machpélah-barlangba temessék el? Meri «irigykedett testvére.» De miért irigykedett? — kérdi a legendás ellenvélemény — mert Leáhnak gyermekei voltak. Lehetsége-e, hogy aki törzseket vágyódott adni Izraelnek, még bűnhődjék is? És a felelet glóriásfényt

von Rachel homloka körül. A Sechina végzése volt ez Mert Jákob tudta, hogy erre, ezen az úton viszi Izrael i íait Nevuzaradan a száműzetésbe és ekkor Rachel fellog kelni sírjából és könyörögni fog gyermekeiért, amint írva vagyon: «Hang hallatszik Rámában, zokogás, gyász és keserű sírás hangja, Rachel siratja gyermekeit ... De így szól az örökkévaló: tartsd vissza hangodat a sírástól, szemeidet a könnyektől, mert jutalma léssen cselekedetened, a gyermekek visszatérnek határukba ...»

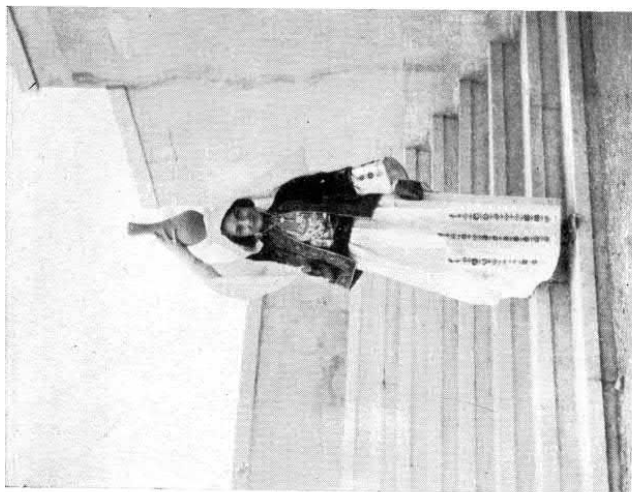
És mi volt az a cselekedet, amelyért Rachel lett egész Izrael tulajdonképpeni ősanyja?

Mikor Jákob hét esztendő szolgált Lábánnál és óvatosan, világosan, nyomatékosan kikötötte, hogy «Ráchelért, a te leányodért, a fiatalabbikért», nehogy egy másik Ráchelt adjon neki, vagy nehogy névcserével Leát nevezze el Ráchelnek, sejtette, hogy Lábán mégis meg fogja csalni és egy bizonyos jelben állapodott meg Ráchellel, hogy az éj sötétjében is ráismerjen. De mikor Rachel az utolsó pillanatban látta, hogy apja Leát vezeti be Jákob sátrába, átadta testvéreinek a jeleket, nehogy megszegyenüljön ... És ott, ahol mérlegre teszik az emberek tetteit és egy csöppnyi szív löbbet nyom a latban, mint a legsúlyosabb hőstett, sorsdöntőnek ítélték Ráchelnek e cselekedetét és megtették őt örökre Jákob házának védőasszonyává . . .

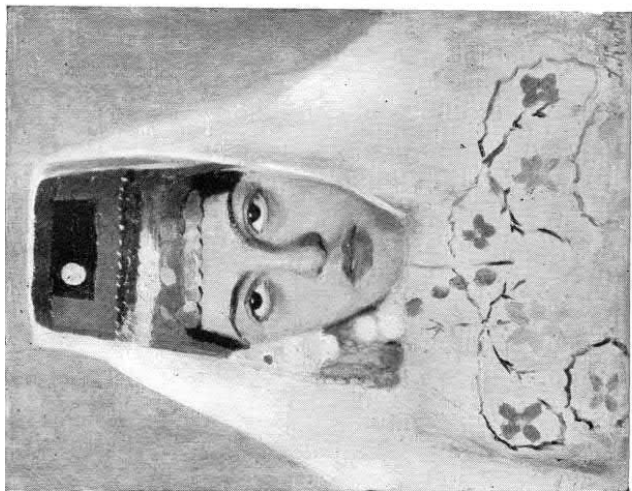
Kis kupolás kápolna domborul Rachel sírjának fehér emlékköve fölé. Ó, könnyek szent kápolnája, ó, könnyek drágaköve, a szerteszéjjel szórt gyermekek sóhajainak és sóvárgásainak gyűjtője. Ha megmeredlek volna azok a könnyek mind, mik e kőoszlopra omlottak, kicsiny volna ez a kápolna, semhogy átfoghatná és az évig magasodna a kupola, mely föléje borul. Ki nem zokog itt, amikor először illeti homlokával ezt a

síroszlopot, melynél apái, anyái ezer meg ezer év óta sírnak, imádkoznak. «Ez a Rachel sírjának oszlopa mind mai napig» — tanulják Mózes könyvéből a gyermekek. «Ha elmegy az úton Celcach felé Rachel sírja mellett» — mondja Sámuel próféta Saulnak, Izrael jövőendő királyának. — És ez az egyetlen hely, amely vigaszul maradt a rettentő összeomlás után. Jeruzsálemben leromboltak, fölégettek mindent. «Ciont felszántották, mint mezőt», a Machpélah barlangjához elzárták az utat, «Mózes sírját nem ismeré senki sem», de itt a betlehemi úton állott szabadon, hogy egészen reáborulhassanak, az anya sírja, Ráchelé, aki fölkel éjszakai-kon és bebolyongja a szent romokat és könnyeket hullat a Jordánba, miket a hullámok a Sós-tengerbe sodornak . . .

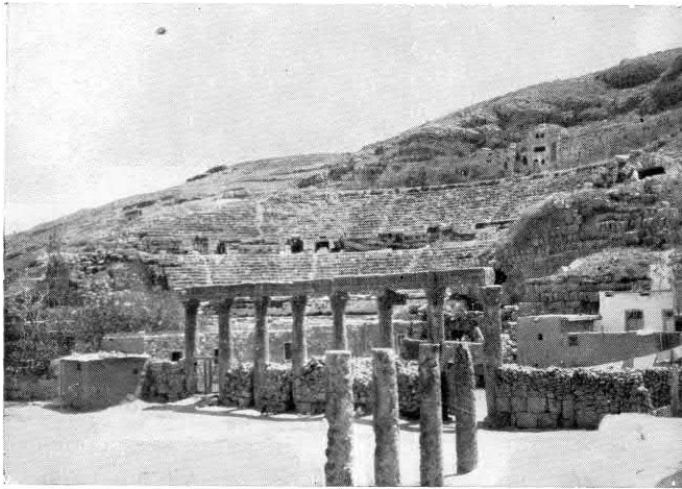
Kis imakönyvekkel a kezükben állják körül a zarándokok a fehér síroszlopot, «Oh, Anyánk, távoli földekről, tengereken túlról jöttünk tehozzád, hogy kiontsuk szívünket elébed. Oh, Anyánk, Te, kit az égiek kedvelnek, Te szent, Te tisztalelkű, könyörögj érettünk. Te szent, Te jóságos szívű, ki jóságodban átadtad testvérednek, Leának a jeleket, hogy meg ne szégyenüljön, borulj az Ūr trónusa elé és imádkozz érettünk . . . Oh, Anyánk, Rachel, ki fölkelteél sírodból, hogy sirasd száműzetésbe vitt gyermekeidet, midőn erre vonultak, mit szóljunk, mit mondjunk, ha az első galuthra, mely csak hetven évre kárhoztatta őket idegenbe, megremegtetted könnyeiddel a világot, mit szólsz most e hosszú, félelmes galuthra, midőn már több mint ezernyolcszáz esztendeje bolyongunk a fájó, keserű hontalanságban szétszórta és kitaszította a föld négy szélén. Ki számlálhatná meg szenvedéseinket, ki mérlegeli fájdalomunkat? . . . Oh, Rachel, anyánk, hogyan bírsz nyugodni a sírodban? Ébredj és ébreszd föl Chebron szen-

Arab leány

Betelemi nő (Keresztin)

Transjordániai romok (Gerasa)

dergett és Mózeset a hűséges pásztort, szent atyáinkat és anyáinkat mind, kelj föl és állj az Úr dicsőségének színe elé, könyörögj Izrael népének megmenekült maradékaért» . . .

A kis kápolna megtelik zokogással. A falakon körkörül selyem tóráköpenyek és bársony frigyszekrényfüggönyök. A mennyezetről lobogó gyertyák csüngenek alá, miket a zarándokok elhunyt hozzátartozóik lelkiüdvéért gyújtanak. Rachel sírjának öre körüljárja az oszlopot lábujjhegyen, nesztelenül és a neveket kérdi és az anyák nevét. . . Kelet felé fordulva, halk minchaimába mélyednek tízen. Új zarándokok jönnek. A kifelé menők letörlik könnyeiket és levágnak emlékü? egy-egy darabkát azokból a keskeny, piros szalagokból, miket súlyos betegért könyörgő kétségbeesettek fontak a síroszlop köré, mintha szimbolikusan hozzá akarnák kötözni az élethez, vagy ahhoz a túlvilági glóriához, amelynek sugaraiban Rachel lelke üdvözü.

Künn az úton, Rachel sírjával szemközt, egy hatalmas terebintus fa áll őrt. Néhány beduin keres alatta árnyékot, bár a nap heve már kissé lehült és a Betlehem felől fúvó szellő langyosan lehel az arcunkba. Az úton súlyosan megrakott tevekaraván közeleg csilingelve. Az egyik dromedár púpjai közt tetováltarcú, orrgyűrűs arab asszony ül és monoton melódiával csittítgatja a lelógó kosarakban sívító, napégette gyermekeit. Ott a hasadékos hegyoldalon, túl a Vaadi'l-Harubon, a Szentjánoskenyér völgyén, majdnem 800 méter magasan a tenger színe fölött, emelkedik fehéren villogó kupoláival Dávid városa, a Jehuda-beli *Bét-Lechem*, «*Kenyérháza*». Körkörül kövér gabonatáblák, terraszos szőlőhegyek, füge- és olajfaligetek. Ezekon a búzaföldeken, melyek áldásukkal táplálják Judát, szedette kalászait a moabita szegény Ruth, a gazdag Boáz

daloló aratóit és kévekötőit követve. És az idillikus házasságukból leszármazott szőke ifjú Dávid itt a lankákon legeltette nyáját lantosán, furulyásan, míg «Sámuel a látó» föl nem kente Izrael királyává. Ruthok és Noémik járnak a mezőn, a lekaszált táblák tarlóján. Fejükéről tornyosán magasított, hosszú, fehér kendők lengenek alá a vállaikra. A nyakukon finoman rendezett, vékony és vastag kagylógyöngyláncok csillognak a nap sugaraiban szivárványozva. Betlehemi leányok és asszonyok. De ezek mind az aranymozaikos Mária-templomba járnak, melynek pádimentumalatti barlangjában nagy ezüst csillag jelzi a helyet, ahol a kereszténység alapítója született, sőt a jászolt is mutatják, amely a Megváltó bölcsője volt, természetesen csi-szolt márványból. Egyetlen zsidó sem lakik Dávid városában.

A Szeretet vallásának három felekezete, a római katolikusok, görögkatolikusok és örmények állandó harcban éltek egymással a «Születés temploma» körül, csak a müzlim hatóság tudta fegyveresen megfékezni a gyűlölködés kirobbanásait. Pedig mindegyik felekezetnek megvan a maga elkülönített területe a templomban és külön bejárata a szent helyekhez. Egy ablak tulajdonjoga vitás volt és egyik sem engedte, hogy a másik tisztogassa le a felgyült pókhálót, míg az 1917-ben bevonuló angol generális ki nem rendelt egy katonát, hogy az évszázados pókhálógyüledéket fegyveres erőszakkal eltávolítsa. De a három civakodó keresztény felekezet egyben mégis egyetértett, hogy Bét-Lechem Jehudából távol kell tartani a zsidókat. Talán féltek, hogy a zsidók konkurenciát csinálnak nekik az olvasóul szánt kagylógyöngyök készítésében és Nebi Musza fekete kőből faragott különböző szent emléktárgyak gyártásában és exportálásában, amiből annyi

örmény, római- és görögkatolikus egyaránt földet, házat és palotát szerzett Bethlehemben. Az egyik körüfalazott helyen mutatják «Dávid kútját». Dávid fönt a hegyen a sziklák között táborozott, a filiszteusok pedig Bethlehem körül. És Dávid megszomjazván, így szólt: Ki hozna nekem vizet Bethlehem forrásából, mely a kapu előtt vala. De Dávid nem akart belőle inni, hanem kitölté az Úrnak, mondván: «Avagy ezeknek az embereknek a vérét igyam, akik életüket tették kockára? ...» Bethlehem volt a szülővárosa Dávid három vezérének, Ceruja három hős fiának, Joáb, Amasza és Aszaélnak. Bethlehem volt Dávid becézett áhított helye, még a királyi palotából is vissza-visszavágyott a buja bethlehemi rétekre, ahol ma is vöröses-szöke, nagyszemű ifjú Dávidok terelik a nyáját nótával és lanttal hazafelé. De a mai Bethlehem, a Dávidtól le származott Megváltónak vallását valló 12.000 lakosával nem bír el egy zsidót!

Mikor a hajdani Béth-Lechem-Jehudából szomorúan visszatérve újból Rachel sírja elé értünk, már új zarándokcsapatok imádkoztak a fehér oszlop körül. És a nyitott bolthajtásból kiszüremlett az alkonyatba a könyörgés és prófétai ige: «Hang hallatszik Rámában, zokogás, gyász és keserű sírás hangja, Rachel siratja gyermekeit... De így szól az örökkévaló: tartsd vissza hangodat a sírástól, szemeidet a könnyektől, mert jutalma lészen cselekedetednek, a gyermekek visszatérnek határukba . . .»

Kissé följebb az országutat javító chálucok, fiúk és leányok letették a kötő kalapácsokat, felálltak, letörölték homlokukról a verítéket, arcukról a meszes fehér port és szerszámaikat vidáman vállukra rakva elindultak héber dallal Jeruzsálem felé.

SZOMBAT JERUZSÁLEMBEN

Valahányszor egy-egy kirándulásomról visszatértem Jeruzsálembe és messziről elémtűnt Dávid várának karcsú tornya és a Szentély helyén álló Omármecset széles kupolája, — olyan nyugtalanság fogott el, hogy nem bírtam többé az autón vagy öszvéren maradni. Leszálltam és gyalog folytattam az utat, hogy minél tovább láthassam az egész város képét. És próféták és zsoltárosok versei rajzoltak, zsongtak és zümögtek körülöttem, mint aranyszárnyú méhek, melyek édes mézet és szűrös fulánkot rejtenek. *«Ez-e az a város, amelyről mondták: szépségnek tökéletessége, az egész földnek gyönyörűsége? ...»* *«Uram, pogányok törtek birtokodba, meggyalázták Szentséged csarnokát ...»* *«Zarándokének: Midőn az Úr visszahozó Cion foglyait, olyanok voltunk, mintha álmodnánk ...»*

Mintha álmodnánk . . . Talán itt a sichei úton tért vissza négyezer évvel ezelőtt Ábrahám, amikor csekély csapataival éjjeli harcban Danig és Damaskusig verte vissza a Holttenger völgyébe betörő Kedarlaómert és szövetséges fejedelmeit *«és Malki-Cedek, Sáleml királya — talán éppen ezen a helyen — kenyeret és bort hozott eléje és megáldá ...»* Talán itt e hegyi lejtőn ütötte fel a patriarcha sátrát esti pihenőre és éjszakai látomásában hallotta az Úr szavát: *«Ne félj Ábrahám, Én pajzsod vagyok. Nézz fel az égboltozatra és számláld meg a csillagokat, vájjon meg tudod-e*

számlálni? Ennyi lesz a te magzatod ... És nektek adom örökbe ezt a földet Egyiptom patakjától az Eufráth nagy folyamáig ...»

Négyezer esztendő óta járnak zsidó patriarchák és próféták, hősök és mártírok ezen az úton, ahol lép-ten-nyomon történelmi emlékek köszöntenek. Átkanyarodom a sichei útról balra és felmegyek a «*Látók hegyére*» a *Har Hacófimra*, a *Scopusra*. Itt ütötte fel táborát Titus, amikor Jeruzsálemet megostromolta. Innen nézte, amikor seregei nekiigazították a hatalmas ostromgépeket a szent város falainak. Innen látta, amikor a zsidó csapatok napról-napra halálos elszántsággal rohannak ki, hogy az ostromló túlerőt visszaverjék. Innen nézte, amint megtelik a Kidron völgye temetetlen zsidó holttestekkel, úgyhogy maga is megdöbbenve a zsidó heroizmus és római kegyetlenség láttán, összecsapta kezét és felkiáltott: «Nem ezt akartam én! . . .» Bebarangolom a római tábor helyét és felmegyek a brit katonák temetőjéig. Ott fekszenek egymás mellett az elesett angol katonák és a zsidó légió hősei. Együtt harcoltak Jeruzsálemért, együtt ontották vérüket a Szentföldért. Kis kereszt jelzik a sírhantokat az egyik oldalon, «Dávid pajzsai» a másik oldalon. Kereszt és Dávid pajzsa. Milyen közel vannak egymáshoz és éppen itt, ahol a források is oly közel csergedeznek! Amott az Olajfák-hegyén zsidó szent sírok, alig pár lépésnyire a keresztény hívők szent sírjai és nem messze a muzulmánok szentségei. Milyen közel is vannak egymáshoz, itt a közös forrásnál — és mennyire eltávolították egymástól, mennyire szembeállították egymással, mennyire fegyverül használták egymás ellen az emberek! . . . Körüljárom a hősök temetőjét. El-elnézem a sok kicsiny hantot . . . Zsidó legionáriusok és angol katonák, testvérek, ugyanegy

célért áldoztátok-e ifjú életeteket? Zsidó legionáriusok a föld négy széléről, Szancherib és Titus szétszórta hősök ivadékai, ti csak folytattátok azt a harcot, melyet őseitek évezredekkel ezelőtt vívtak; ők a falakon belül, ti a falakon kívül estetek el Jeruzsálemért, hogy valóság maradjon az ígélet és örök igazság a szent frigy, mit Istenetek Ábrahámmal kötött. De ti büszke Brittanian leventéi, azért hoztátok-e ide drága ifjúságotokat, hogy beteljesedjék az Ige, a prófécia és jovategyétek a történelem kétezeréves bűnét a Biblia népével szemben, mint ahogy nagyapáitok harcoltak Athén falai alatt a hellének utódainak felszabadulásáért? Vagy csak utat kellett itt egyengetnetek véretekkel sziget-hazátoknak a Vörös-tenger csatornájához és a legendás India aranyához? . . . Rettenetes! . . . «Miben bíztok? Van-e erősebb vár, mint az óceán? és a büszke brittek mégis kénytelenek voltak meghódolni a seregeim ostroma előtt» — ezt mondotta kétezer évvel ezelőtt a gögös Titus Jeruzsálem hős zsidó védőinek. És ti büszke brittek most visszaadtátok a várost azoknak, akiktől Titus elrabolta? Vagy ti is csak magatokra gondoltatok és a történelem elszakadt láncát csak újabb rabláncul forrasztottátok össze? . . . Valamikor keresztes vitézek száguldtak erre vad paripákon és nyomukban tűz, láng, jaj és pusztulás. Rabló perzsák és bizánciak, törökök és tatárok, Huluga hordái és Timurlenk mongoljai jártak itt pusztítva és fosztogatva: a megváltó békét hoztátok-e ti az örökbéke-próféták városának? . . . Behunyom a szememet. . . A temető mellett az anathóti úton Jeremiás próféta jár földigérő fehér talárban. Szülőfalujából jön, a Prathpatak mellől, áldón terjeszti kezét a sírok fölé és lebegve suhan az Olajfák-hegye felé és mintha a mecsetes Móriához szólana a hangja: «*Ki könyörül raj-*

lad, Jeruzsálem? Ki szánakozik rajtad és ki jön békédet kérdeni? ...» És mintha messziről vigasztaló szavát hozná a szél: *«Még fölépítlek és fölépülsz Izrael szüze, még fölékesíted dobjaidat és kivonulsz ujjongók táncaival...»*

Átvágok az anathoti úton és néhány perc múlva héber ének üti meg a fülemet. Zsidó munkások dala. Chálucok és chálucák építik a héber egyetem falait. Pedig sokan közülök még nemrég európai egyetemek falain belül edzették erejüket, nem fizikai, de szellemi munkára. Dallal az ajkukon faragják és emelik a nehéz köveket az izzó napon. Fiúk és leányok jókedvűen hordják a meszes és cementes puttonyokat, mintha édes szőlő volna és vidám szüret folyna a Scopus-hegyen. Az európai harctereken még dörögtek az ágyúk, még gyilkoltak a srappellek és lángszórók, mikor 1918 nyarán Áb hó 15-én Weizmann, a szentváros elfoglalójának, Allenby generálisnak és vezérkarának, Amerika, Franciaország és Olaszország képviselőinek, Jeruzsálem, Cairo és Alexandria nagy rabbijainak, püspököknek, bíborosoknak és a főmuftinak jelenlétében, nagy ünnepek közepe tette a héber egyetem alapkövét, hogy «itten a Jeruzsálemet körülvevő hegyek legmagasabb pontján gyűjtőhely legyen a zsidó öntudat feltámadásának és centruma a szétszórt zsidó szellemi erők egyesülésének.»

Ámulva nézek körül. Oldalt elém tárul a Jordán völgye, a hömpölygő folyam buja zöld szegélyével, lejjebb a lilás, izzó párával borított Holttenger csodakék medencéje, körülövezve magasbanyúló, meredek gránitsziklák lángvörös koszorújától. Légvonalban is vagy harminc kilométernyi távolságra van innen és több mint 1200 méterrel alacsonyabban, mint az a pont, ahol állok és mégis a csodálatosan átlátszó, kris-

tálytisztá levegőben olyan közeinek tetszik, hogy azt hiszed, félórai séta lehet az egész.

És az ó- és az újváros mintha csak lábunk aJatt terülne el minden kibontakozó szépségével. Mint megvihatatlan ókori vár emelkedik ki a hegyoldalból gránittömbjeivel a soktornyú fal. Ott benn a Templomtér, a Szikla-dóm és az Aksa-mecset, Salamon trónja, Izrael tava és az ódon várfalban a Herodes-kapu, a Törzsek-kapuja, az Oroszlán-kapu és a befalazott «Bab er-Rahme», a «Saare Rachamin» az «Irgalom kapuja», amelyet még Ómár kalifa állítólag azért falaztatott be, mert az arabok hite szerint azon a kapun kell majd bevonulnia Izrael megváltójának, a Messiásnak. Ott a Cion kapuja mellett a falon belül a zsidónegyed, melynek hullámzó háztengeréből a hatalmas Churva-zsinagógának, «Jákob házá»-nak kupolája magasabban emelkedik az Omár mecseténél is. És a falakon kívül, az egész újváros köröskörül tele van tűzdelve zsidó kolóniákkal. Északon, ott Jeremiás és Cidkijáhu barlangjai és mellettük új zsidó kolónia, a «Bathé Nisan Back». Arrébb a sziklába vájt «királysírok» és mellette az erdélyi zsidók kolóniája. Oil a Simeon ha-Cádik sírbarlangja, közelében a «Nachlath Simeon», odább a «Mea Searim», a «Száz-kapu» sok tanházával és templomával és előtte a «magyar zsidók háza», jobbra a «Saare Pinna», a «Béth Jiszraél» és a bucharai zsidók mozgalmas, színes negyede, nyugat felé a «Saare Jerusolájim», a «Kérem» kertvárosa, lejjebb a «Náchláth Cion», a «Kenészeth Izrael» és túl a müzlim-temetőn emelkedik monumentálisan a «Becalél» a csillogó hétágú menórával a fején.

A tenger felől hűvös szél közeledik, a nap lehül, az árnyékok megnyúlnak. A tarka nyüzsgés az utcákon mintha lecsendesedne. Jeruzsálem készül a Szóm-

batkirálynő fogadására. A Herodes-kapun át, a Via Dolorosán és a kabbalisták zezzugos utcáján keresztül még naplemente előtt eljutok *Rabbi Jochánán ben Zakkai* templomába. Jó volt sietni. Már rég elhangzott az ó-város utcáin a munkaszünetre felhívó kürt szava és benn a zsinagógában már zsonganak a szombatköszöntő énekek.

Misztikus félhomály leng a mélyen az utca szintje alatt megbúvó katakombaszerű nagy zsinagógában, melynek alacsony boltozatos mennyezetét egyetlen vastag pillér tartja, a sok könnyet rejtő templomhajó közepén. Köröskörül a nyerskő-emléktáblákkal teleaggatott falak mentén széles masszív kőpadok húzódnak, ezeken ülnek keleti módon lábukat maguk alá kulcsolva, színes ünneplő selyemköpenyben, vörös tarbusban és fezzben a szefárd zsidók. Valami arisztokratikus előkelőség nyugszik arcuk kifejezésén és egész testtartásukon. Tapsolva és ütemesen hajlongva dalolják együtt az Énekek Énekét, kórusban, monoton keleti népdal ritmusára:

*«A te nyakad Dávid tornya,
fölépítve halmok fölé,
ráakasztva pajzsok ezre,
minden hősök pajzsa ...»*

Sokszor hallottam az Énekek Énekét péntek esti alkonyatkor a diaspora templomaiban, de ott úgy recitálták, mintha sirató gyászének, vagy könnyörgő fohász volna. Itt Salamon király «sír-ha-sírim»-jének születési helyén éreztem csak át a dal egyszerű értelmét. Így ülhetek körben háromezer év előtt is, amikor ünnepestéken az ima csak egy zsoltárének volt és öregek és fiatalok együtt daloltak Sulamithról és a pásztorról, En-Gédi szőlőiről és Salamon palotáiról . . .

Az ódon zsinagóga rácsos almemorján felhangzott a sokkal ifjabb «Lecho-Dódi» dallama és egyszerre csak úgy tűnt, mintha négyfelől rejtett kórus halk visszhangja felelne reá: «*Királyváros, dicső szentély, romjaidból emelkedjél.*» A Rabbi Jochanan ben Zakkai zsinagóga tulajdonképpen négy egymás mellé épített külön-külön nevű templomból áll, melyeket egy keskeny kis fényudvar köt össze. A legfiatalabb és legdíszesebb a «Kehál Stambuli», a legrégebb és a leghangulatosabb a «Kehál Cion». Egyszerre imádkoznak mind a négyben és az imák és énekek hullámai átszüremlenek a nyitott ajtókon keresztül, csarnokból csarnokba, halkán és finoman, anélkül, hogy egymás áhítatát zavarnák. Csendes az ima és bensőséges. Nem sokan vannak egy-egy imacsarnokban. Hiszen Jeruzsálemben, amelyen teljesedett a prófécia, hogy «házam imának háza leszen mind a népeknek», minden felekezetnek rengeteg temploma van és a zsinagógák száma a kétszázat is felülmúlja. Intimebb is minden egyes imaház istentisztelete. A Maariv után kinyitják a frigyszekrényt és egyenként felmennek és csókkal köszöntik a tórákat, aztán homlokukat megérintve és mindenkivel kezét szorítva «*sabat salom umvorach*» «*békés és áldott szombatot*» kívánnak egymásnak.

Kifelé menet, az egyik sarokban oldalt, egy barlangszerű mélyedés tűnt föl, amelyből tompa mécesfény világított ki. «Kiszé Elijáhu» — Elijáhu próféta széke magyarázza a sammas. — Egyszer régen, mikor még nagyon kevés zsidó merészkedett az elpusztított Jeruzsálem falai közé, egy csecsemőt akartak Ábrahám frigyébe felvenni, de hiányzott egy tizedik, hogy *minjan* legyen. Nagyon bántódott ezen a jámbor apa és a kicsiny község minden tagja. Már hozzá akartak fogni az ünnephez szomorúan *minjan*

nélkül, amikor hirtelen, senki sem látta, hogyan, honnan, megjelent egy hosszú, fehérszakállas aggastyán és belekezdett az imába. Ez volt az első csecsemőavató Jeruzsálemben, ki tudja, hány száz év után. Az ima és szertartás befejeztével a rejtélyes aggastyán ismét eltűnt és akkor észrevették, hogy ebbe a barlangba ment be, ahol azóta mindig mécses ég a próféta tiszteletére, mert most már mindenki tudja, hogy Elijáhu volt... Az egyik chachám azonban ezzel szemben azt a felvilágosítást adta, hogy ez a régi «geniza», ahová valamikor a használhatatlanná vált tóratekerceket rejtették el.

Horovitz rabbival, aki a jeruzsálemi ortodoxia vezető egyéniségei közé tartozik, mentünk korán reggel szombaton a chászidok szomszédos zsinagógájába, melynek az ugyancsak magyarországi származású híres *Rabbi Chájim Sonnenfeld* a papja, örültem, hogy alkalmam lesz a legkonzervatívabb pártnak legtekintélyesebb és leghajthatatlanabb mesterével beszélgetni. Az emeleten épült pompás zsinagóga neve «77/ereth Jerusolajim» — «Jeruzsálem dicsősége» — és valóban a Szentföld és Jeruzsálem összes zsinagógái közül egyik sem rendített meg annyira, mint ez. Mikor belépünk, szemközt, megdöbbentő közelségben, szinte közvetlenül az ablakok mögött terül el az Olajfák-hegye prófétasírjaival és a Mória-hegy ciprusos tere, hol a Béth-hamikdas, a Szentek Szentélye állott. Kelet felé, Jeruzsálem felé fordulva, imádkoznak a diaspora szétszórtjai a világ minden részéről. Országokon, tengereken át szállnak a fohások erre a szent helyre és én itt állok az «Even sethijah», a sokévezredes sziklaoltár közelében és innen mondjuk gyülekezésben azokat a zsoltárokat, miket talán éppen itt ezen a helyen, a hajdani Gionvárában zengett hárfáján Dá-

vid király. Az ablakok nyitva vannak és mintha onnan a Szentély fehérmárványos teréről a gránitoszlopos boltívek alól leviták karának éneke zengene be ezer harsona, cintányér, fuvola és csengetyű kíséretével, «*Mizmór sir le jóm hasabbat. . .*» és mi itt benn velük énekelünk és az ő dalaik szárnyán emelkedünk a magasba, a Szombat szent szférái közé, azoknak a lelkeknek miriádjaival, kik keletről és nyugatról, északról és délről a Móriyah sziklacsúcsán keresték a megváltást . . .

Ott, ott, talán éppen a ciprusok között, a mecsetnél térdelt Salamon király a fölépítetett Szentély előtt és bíborosán és koronásán imára tárta karjait az Ég felé: «íme az egek és az egek egei nem foghatnak át téged, hát még ez a ház, melyet építettem . . . Minden fohász, minden könyörgés, mely feltör bárki ember szívéből és Izrael népéből, kik ismerik egymás baját és fájdalmát és kitérnek karjaikat e ház felé, ó, hallgasd meg az Égből, trónusod helyéről... És az idegen is, aki nem Izrael népéből való, ha jön messze földről a te nagy nevedért és imádkozik e ház előtt, ó, hallgasd meg az Égből, Trónusod helyéről ... És ha vétkezik a te néped és számúzik számúzóit távoli és közeli országokba és megtérnek és imádkoznak szívükkel, lelkükkel e ház felé, ó, hallgasd meg az Égből, Trónusod helyéről. . .»

Milyen más értelmet kap itt az ima! Még az áldozati rend száraz doktrínái is megelevenednek itt, ahol pár lépésnyire főpapi áldozat füstje szállott fel az oltártól. És mennyire másképp hangzik itt az az ima, melyet a világ minden zsinagógájában elmondanak reggelenként: «Új fényt ragyogtass Cionra és érvük meg mindnyájan a fényt . . .», vagy «Oh, lássák szemünk midőn visszatérsz Cionba irgalommal . . .» És

mikor kivették a frigyszekrényből a Tórát és olvasták Mózes könyveinek talán legegységesebb fejezeteit («Bamidbar»), a népszámlálás rendjét a Sináj-sivatagban és a törzsek részletes beosztását a pusztai vándorláshoz, mennyire eleven életet kapott minden szó, amikor pár nappal ezelőtt bebarangoltam Izrael törzseinek hajdani honfoglaló helyeit.

A *maftirral* engem tiszteltek meg. Izgatottságtól remegve mondtam a haftora szövegét Hóséa prófétaból, akinek pár nappal ezelőtt a sírján állottam a száfedi hegyen. «És léssen Izrael fiainak száma mint a tenger fővenye, mely föl nem mérhető, meg nem számlálható. És léssen, ahol mondták nekik: nem vagytok népem! így szólnak hozzájuk: az élő Isten gyermekei! És összegyűlnek Juda fiai és Izrael fiai és választanak fejet együtt és feljönnek az országba, mert nagy leszén Jizreel napja ...» Lány prófétaival vigasztalóval kezd, vízióval a nagy Jizreel-völgyről, ahol annyit vértett Izrael és ahol tegnap hallottam csak zsidó kapa-kasza pengését, talán az elsőt kétezer év pusztulása után ... De a próféta nemcsak vigasztal, dorgál is. És úgy éreztem, mintha távoli országok megbűvő, dörgölöző, asszimiláns zsidóságához szólna a szózat, a parázna asszony szimbolikus képében:

«Mert szólt: megyek a szeretőim után, kik adják kenyéremet és vizemet, gyapjúmat és lenemet, olajamat és italaimat... Ezért elkerítem utadat tövisekkel ... És futni fog szeretői után, de utól nem éri, keresni fogja őket és nem találja ... És szól: megyek, visszatérek első uramhoz, mert jobb volt nekem akkor, mint most... Vájjon nem tudja-e, hogy én adtam neki a gabonát, a mustot, olajat? ... S ezüstöt sokasítottam neki és az aranyból Bálványt csináltak . . .» És befejezésül ismét gyengéd vigasztalás a megsajnál,

meggyötört, megtért asszony felé: «És szövetséget kötök a mező vadjával, az ég madaraival és ijjat és kardot és háborút eltüntetek a földről... És eljegyezlek magamnak örökre és eljegyezlek magamnak hűséggel és megismered az örökkévalót!...»

Mikor a máftir áldásaihoz értem, már nem bírtam tovább megindultságomon uralkodni. És mikor ennél a versnél: «*rachém al Cijon, ki hi béth-Chajénu*», «könyörülj Cionon, mert az életünk háza», felpillantottam a szemközt a Szentély helyén emelkedő szikladómra, könnyekkel teltek meg a szemeim, hangom elcsuklott és sírtam, sírtam, mint egy hazatért gyermek előzvegyült édesanyja kebelén . . .

Muszáf után betértünk Rabbi Ghájim Sonnenfeld szomszédos lakásába kidusra. Az aggastyán rabbi szikár alakjával, szinte végtelenbe lengő, ősz szakállával és hosszú fehér szemöldökei alól kivillogó, szigorú szemével olyan benyomást tett reám, mintha a régi júdeai próféták egyike előtt állanék.

— Mester — szóltam hozzá —, azt mondják mi felénk, hogy a Rabbi ellensége az új szentföldi jisuvnak . . .

— *Chász vechalila!* — szakított félbe, helyéről felpattanva. — *Hát én nem ismerem a talmudi mondást, hogy a jisuv Erec-Jiszroél fölé az összes parancsolatokkal? «így szól az Úr: kedvesebb előttem egy kis csoport Erec-Jiszraélben, mint egy nagy szinhedrion a Szentföldön kívül...» Hányszor üzentem ki chuc-laereci chaszidoknak, hogy akinek módjában van kijönni és nem teszi, aszid litén din vechesbón, számot fog adni a legfelsőbb ítélőtrónus előtt. . . Én csak valóságosabb szellem uralmáért küzdök ...* Megmondtam Weizmannak: írva van, «umipné chataénu galinu mé-arcénu», «és vétkeink miatt száműzettünk az or-

szágunkból», hogyan képzei Palesztina fölépítését, ha nem szigorú vallásosság fog benne uralkodni?

— Vannak, akik azt terjesztik — jegyzem meg — és éppen a Rabbi nevében, hogy vallásos zsidó ki sem jöhet...

— *Chász vechalilal* — vág közbe Sonnenfeld rabbi. — írva van: «*uva lecijon goél ulsavé pésa be-jaâkov.*» Előbb áll Cion megváltása és utána Jákob bűnöseinek megtérése. *És az én meggyőződésem, hogg minden chaluc, aki itt Erec-Jiszraél fölépítésében résztvesz és dolgozik, előbb-utóbb baal-tesuva és vallásos zsidó lesz.* Hiszen azok, akik visszajöttek Baby-loniából Ezra és Nechemia alatt, szintén nem voltak valami nagy cadikok. Amint a próféták könyveiben olvassuk, megszegték a szombatot és ünnepeket, pogány asszonyokkal éltek, gyermekeik már nem tudtak héberül — és mégis baal-tesuvák lettek és ebből a nemzedékből származtak a második templom makka-beusai, a tanaiták, az amórák, a misna, a talmud és a gaonok nagyszerű generációi.. .

— Én végig jártam — mondom, — az egész Szentföldet, eltöltöttem szombatokat a tengerparti városokban és a galileai hegyek kolóniái között, Jeru-zsálemben és a gyarmatokon és egész Palesztinában nem láttam sehol egyetlenegy nyitott zsidó üzletet, egyetlenegy nyitott zsidó műhelyt és egyetlenegy zsidó mezei munkást, aki dolgozna szombat napján. És a chálucok nem fél-ásdódi nyelven beszélnek, mint a babyloni visszatérők, hanem tiszta héberül. Nem lé-lekemelő ez?

— Igen, igen, hiszen javul a helyzet, hála Isten-nek. De még nagyon sok a javítani való. Ez a mi cé-lünk. Az új jisuv elé azonban senkisem akar közü-lünk akadályokat gördíteni.

«Sabbat salóm unievorach» köszöntéssel vettünk búcsút Rabbi Chajim Sonnenfeldtől, aztán felmentünk a lépcsőkön Horovitz rabbi lakásának terraszára. A kora reggeli sietségben nem is néztem körül, milyen gyönyörű kilátás nyílik innen a Gion-hegy déli lejtőjéről a zöld kertekkel ágyazott Kidron-völgybe, a «lassan folydogáló Siloah kék vizeire», a Joab kútjából öntözött rétekre, a Holtenger égő katlanára, egészen a lila ködbe burkolt moabita-hegységéig.

— Érdemes itt tüzetesebben körülnézni — mondja Horovitz rabbi, — nagyon érdekes történelmi színhelyen állunk, a Har Gíonon és nemcsak a panoráma fenséges. De vegye fel a homályos szemüveget, mert nagyon kápráztat a keleti nap és aki nem szokta meg, annak vigyáznia kell. Látja, közvetlen mellettünk emelkedett «Cion vára» és erről a lábunk alatt reszkető hegyi lejtőről ostromolták meg Dávid és vitézei, hogy kiragadják a pogány jebusziták kezéből az erődítményt és felépítsék köréje «Dávid városát». Ott lenn — mutatta ujjával dél felé, — túl a Hinnon völgyén és a Tófethen, a mostani vasútállomás mögött terül el az «Emek refaim», az «óriások völgye», ahol Dávid megverte a filiszteusokat. Jeruzsálem várfala akkor kiterjedt egészen odáig a Siloah medencéjéig, a Király taváig, ahol a régi vízvezeték halad. Ott volt a Forráskapu. És elül lenyúlt amott kelet felé a Gichon forrásáig, melyet Chizkijáhu király később betömetett és vizét a sziklába vajt, ötszáz méteres, földalatti csatornán keresztül bevezette a városba a Siloához, hogy a gőgös istenkáromlással Jeruzsálem ellen jövő Szancheribnek, Assur elbizakodott királyának seregei szomjan pusztuljanak a Kidron tikkasztó katlanában ... Itt játszódtott le a híres «királypuccs» Dávid két fia között. Látja, ott lenn, ahol a Kidron kiszélesedik a Holt-

Wilhelm Wachtel: Jemenita asszony Jeruzsálemben

Jemenita zsidó kézművesek és iDarművészek Jeruzsálemben

tenger irányában, van a 25 méter mély, télen patakka kicsorduló «Ejn-Rógél», «Jóáb forrása», ahol éppen nagy tömeg gyülekezik a kút köré. Oda gyűjtötte össze Adonija királyfi a híveit, Joáb fővezérrel és előre ittak a medve bőrére; rengeteg borjút, bárányt vágtak le és a nagy lakomán kikiáltották királynak Adoniját, Chagith fiát. Ezalatt azonban az agg Dávid, másik hitvesének, a kedvenc Báth-Sevának sürgetésére parancsot adott, hogy ültessék föl az ő fiát, Salamont a király özsvérére, vezessék le nagy kísérettel, ide a várfal alatti Gichon-forráshoz és Cádok főpap és Náthán próféta kenjék fel a szent olajjal és fűjják meg a harsonákat és kiáltásák: *éljen Salamon király!* A nép ujjongott, énekelt, harsonázott «és meghasadt a föld a hangjuktól». Amott az «Éjn Rógél» -forrásnál pedig a lakomázó összeesküvők a hír hallatára szétszaladtak és Adonijah az oltár szarvaihoz menekült . . .

De mi az ott? ... A tömeg egyre nő a kút körül. . . Egyre jönnek, jönnek. Lengő ruhájú, bekötött fejű beduinok és fekete fellachok gyors sietséggel ereszkednek alá a Rontás hegyének kopár lejtőjéről. Arab gyerekek szaladnak le a «Kfar Silvan», a siralmas Siloah falu ablaktalan, fehér kőházai közül. A «Dzsebel Abu Tor» tátongó sírbarlangjaiból és a «Kubr bint Faraún», Fáraó leányának sziklasírja mélyéből kísértetiesen bújnak elő rongyos cigányasszonyok. A «Mosómező ösvénye» patakjánál tetovált arab nők abba-hagyják a sulykolást és mind a Bír Ajubhoz rohannak. Mi történik ottan? . . .

Horovitz rabbi aggódva néz le az izzó völgybe. Ott közel a *yemeni zsidók* kolóniája . . . Milyen szándékkal gyülekezik a csöcselék szombaton az «Éjn Rógél» kútjánál? . . .

Nemsokára azonban hírül hozták, hogy lent *vér-*

bosszú történt. Egy arab ifjú megleste rokonának gyilkosát és ott a kútnál megölte. Erre szaladt össze a kíváncsi népség, a Joáb-forrásnál fekvő holttesthez tolongva, azután odaérkezett egy lovas rendőrtiszt és a tömeget szétugrasztotta.

Az én tekintetem még tovább merengett hegy és völgy között. Amott a Rontás hegyére, szinte a Szentélllyel szemközt építette Salamon öreg korában a bálványoltárokat, amikor Fáraó leánya és több pogány moabi, amoni, edomi, cidoni és chetita «feleségei elfordították a szívét». Tragikus engedékenység volt, talán csak túlzott liberalizmus vagy apáthia asszonyai és szomszédjai vallásával szemben. De amott a *Gé-ben-Hinnon sarkában*, az ide lihegő tüzes *Tófeth* völgykatalanban, amelytől a *gyehenna*, a *pokol* kapta a nevét, máglyák lobogtak a magasba és királyok és nemesek kisdéd gyermekeiket áldozták a Molochnak! Micsoda fertelmes örület lehetett úr a lelkeken, hogy hasztalan volt minden próféták intése, hogy újra meg újra ebbe az eszelős bűnbe estek, amikor ott a Mória csúcsán máiévszázadok óta tündöklött az Egyetlenegy Isten temploma?!

— Hiszen ismeri a talmudi legendát — juttatja eszembe Horovitz rabbi. — a tanaitáról, aki szidta a bálványimádó Manassét és erre a judai király megjelent neki álmában és szólt: «Hallgass! Ha akkor él-tél volna, belekapaszkodtál volna a köpenyembe és úgy futottál volna utánunk a bálvány elé ...»

A szombati ebéd alatt, a «zemirosz» közben megtelt a szoba vendégekkel. A «száz kapuból», a magyar Kólelből és a Német-térről jöttek és egy kis pohárka «Rison l'Cijon» illatos borából elegendő arra, hogy a szombat népét szombati énekekre hangolja. Hejh, Ajéleth Hasáchárban, a Hajnal Csillagának ifjú mun-

kásai közt is énekeltünk ma egy hete szombaton. Ott a feltámadt Gálil szabad dalaival telt meg a szánk, itt a gáluth halachikus énekeit daloljuk, egy négy fal közé zárt népnek tudós poémáit, szombati törvényekről, melyek a szombati lakomát, szombati derűt, szombati vigasságot is parancsba foglalják. A gáluth dalait énekeljük Jeruzsálemben. De felhangzik ama Izrael Nadzsara dala is, aki a «Lecho Dodi» poétájával együtt dalolt Száfed hegyei közt és a kabbalista Lurja látta, hogy az angyalok is áhítattal figyeltek a dalára:

*Adj fényt Szentek Szentélyének,
Hadd vigadjon test és lélek,
Csengjen, zengjen hálaének
S Jeruzsálem rengjen rája . . .*

Az asztal egyik sarkánál szelíden és szótlánul húzódott meg a jelenkor egyik legnagyobb talmudkapacitása, Rabbi Jósua Kassovszky, a misna, a talmud és a targum nagy enciklopédiáinak szerzője, aki dr. Blau rektor szerint 400 tudósnak a munkáját végezte el egymaga. Ennek a műnek a segítségével bárki, aki csak héberül olvasni tud, egy perc alatt pontosan megállapíthatja minden egyes szóról, hogy hol és hányszor és milyen értelemben fordul elő «a Talmud nagy tengerében». És mert a héber enciklopédia szedése nyomdatechnikailag is nagyon komplikált, maga Kassovszky végzi és vezeti az egész szedés munkáját, egy erre a célra berendezett külön nyomdában, hogy az évezredekre szóló mű hibátlanul kerüljön ki a sajtó alól. A világhírű gaon is ott lakik a «baté máchsze»-ben, az Oltalom házaiban, Horovitz rabbi emelete alatt. Korán reggel már láttam az udvaron, amint dajkálta, tisztába tette és ringatta csecsemő-gyermekét, miközben hosszú szakállán táncoltak a napsugarak,

szombati kaftánjába pedig még három-négy kis apróság kapaszkodott bele hancúrozva és kiabálva, mert hát «a tudósok mind szegények», a gyermekáldás nagy, az asszony gyengélkedik és a cseléd amúgy is múzeumi ritkaság Jeruzsálemben. Rabbi Jósua Kassovszky szótlanul ült a helyén az asztalnál, mialatt a társaság az ifjúság vallástalanságáról vitatkozott.

— Talán nem footballoznak máma is Jeruzsálemben? — kérdi az egyik chászid, meglepetéséből felocsúdván.

— Mit akarnak attól a footballtól? — vág közbe Rabbi Jósua Kassovszky ingerülten. — A Talmud idejében is footballoztak, vagy labdáztek a fiatalok szombaton és még külön halachikus törvények szabályozták . . .

— És a chálucok talán betartják az egész Tórát? — kérdi egy másik chászid.

— Hagyjátok a chálucokat — vág vissza Rabbi Jósua élesen, — ők az életüket áldozzák Erec-Jiszraélért, mindnyájunkért! Vannak ők olyan cadikok mint mi. Arcuk verejtékével dolgoznak és nélkülöznek, «chibath haarec», a Szentföld szeretete lángol bennük. Ez is szentség. A Talmud külön vallási könnyítéseket ír elő a munkásoknak. Hagyjátok a munkásokat és chálucokat. Vizsgálja meg magát mindenki szíve mélyéig és aki magát képesnek tartja nagyobb áldozatra Erec-Jiszraélért és a Klál-Jiszraélt mint ők, az mondjon róluk ítéletet!

Horovitz rabbi, aki az egész vitát nem szívesen hallgatta, mint bölcs házigazda, egyiknek sem adhatta igazat, hanem azzal szakította félbe a nekihevesedő disputát, hogy reázendíteti a befejező zarándokénekekre, a *sir-hamaalóthra* . . . «Midőn az Úr visszahozá Cijon foglyait, olyanok voltunk mintha álmodnánk . . . Ak-

kor megtelt a száánk ujjongással és a nyelvünk dalokkal . . . Sírva járt a magvető, ujjongva jön behordva a kévéit...» Mintha álmodnánk . . . Ma egy hete ott szombatoltam Galilea daloló magvetői és ifjú kévehordói között, most itt a «Tifereth Jerusolájim» jámbor chászidjai között. És nekem szentek ezek is, azok is. A régi jisuv és az új jisuv. Még vannak gyógyítandó sebek, elsimítandó ellentétek, kitöltendő szakadékok. De a két generáció kétségtelenül közeledik egymáshoz. Még nem jött el az az «Elijáhu, aki visszatéríti az apák szívét a fiúkhoz és a fiúk szívét az apáikhoz ...» De már hallani léptei dübörgését az Olajfák-hegyén, már zúgnak az új harsonák hangjai a megértő fülekbe . . . És én legalább egyformán éreztem a «kedusath sabath» áhítatát, a Szombat szentségének leheletét, akár Galileában, akár Jeruzsálemben . . .

JERUZSÁLEMI ALAKOK

I.

A CIPŐTISZTÍTÓ KABBALISTA

Féllábon állva, féllábbal a levegőben lógva, vagy a kis fatalpra támaszkodva, igyekszem az egyensúlyomat fenntartani. Lent a földön pedig, biztos talajon, maga alá vetett lábakkal ül a cipőtisztító témani, a «mecachcéach», vagy jemenita kiejtéssel: meszachszeach naialájim» és az út porát igyekszik eltávolítani kifényesítendő saruimról. Külön iparág ez Palesztinában és a hotelek szívesen engedik át a különféle keleti típusú, yemeni, bagdadi, mugrabi zsidóknak. Különösen, mikor ez a vendégek számlájára megy. Elvégre fél piasztert (12—13 fillért) lehet áldozni a jótekonyság oltárán is. Csak pészach előtt szökkentik fel az árat egy egész piaszterre. Hiszen ilyenkor sokkal több a kiadás. Nem a cipőfényesítő anyagra, szappanra, benzinre, de macoszra, borra és az elmaradhatatlan ünnepi vendégre.

A témani keveri a fényesítőt és közben héber zsolnárt mormol: «*Felemelem szemeimet a hegyek felé, honnan jövend segítségem?*» Talán ezzel a zsolnárral az ajkán járt a délarábiai hegyek között is, amikor átszökött Ibn Jachja fejedelem kegyetlen rendeletei elől a Szentföld felé. «*Segítségem az örökkévalótól, aki alkotta az eget és a földet.*» Halkan dudo-

rassza a héber éneket sajátos nazális hangján. Egyszerre csak, mikor kezével már megfogta a cipőt, hirtelen abbahagyja az éneket.

— Miért nem énekelsz tovább, témani testvér? — kérdem lehajolva.

— Mert ha megfogtam a cipőt, már tisztátlan a kezem és csak tiszta kézzel szabad az Úr dicséretét mondani.

— Hát akkor beszélj arról, hogyan jöttetek ide Palesztinába?

— Hosszú történet volna ez, Uram. Ha visszagondolok reá, égnek mered a hajam szála. De baruch hasém, áldott legyen az ő neve, hogy itthon vagyunk.

A temani reám mereszi egy pillanatra sötét szemeit és mintha bennük égne hosszú éjszakai vándorlások, veszélyek és viszontagságok tragédiája. De csakhamar belefog ördögös ügyességű munkájába. A két keze úgy jár, mint a szövőszék motollája. Közbe-közbe valami héber mondatot mormol.

— Ólam ze lo sove klum. Ez a világ nem ér semmit, Uram.

— És melyik világ jobb? — kérdem.

— Ólam habá! A Túlvilág! Az «ólam haze» az illeni világ nem ér semmit. Az ember dolgozik, eszik és meghal. De akinek esze van, biztosítja magát, hogy bejusson majd a Gan Édenbe, a Mennyországba.

— Hogyan lehet ezt biztosítani? — kérdem.

— Nagyon egyszerűen. Ha az ember egyenes úton jár, nem gőgösködik, de jószívű, jószemű és nem irigy és tisztán tartja a testét és a lelkét.

Pár pillanat alatt elkészül a művével. Egy kis üvegből vizet önt az ujjai hegyére, beletörli fényes kabátjába, aztán folytatja a zsoltárt: *«Ne engedje inogni a lábaidat és ne szunnyadjon a te őriződ. Íme*

az Úr a te árnyékod, jobbod mellett, vigyázza kimeneteled és bejöveteled mostantól mindörökké ...»

Hirtelen abbahagyja a zsoltáréneket és hozzám fordul:

— Tudod-e, uram, mit jelent ez a zsoltárvers? «*Isten vigyázzon a kimeneteledre*», mikor a lélek kimegy a világba, és ezer veszély fenyegeti, hogy beszennyeződik ebben az emberi életben és por meg sár tapad hozzá, mint ehhez a fényes saruhoz itt, amikor újra kilépsz vele az útra. És «*vigyázzon a bemeneteledre*», amikor a lélek már bement a lelkek égi csarnokába, hogy ott maradjon örökké és ne kelljen többé lejönnie erre a földre, új vándorútra . . .

— Ez a kabala tanítása, mondom, és kitől tanuljad ezt, témani testvér?

A témani hirtelen feláll, szemeit az ég felé emeli:

— A Mindenható nyugosztalja őt az égben, Salim al Sabazi a mi mesterünk, áldott lengyen az emléke.

— Ámen ! — mondom rá és búcsút veszek a jemenitától:

— Itt egy piaszter a fényesítésért és egy piaszter a szép tanításért.

— Chász vechalila! tiltakozik a yemeni hevesen. Tanításért tilos bármit is elfogadni. Szól az Úr: amint én ingyen tanítottalak benneteket a Szinájhegyén, ti is ingyen adjátok tovább tanításaimat.

— De azért csak fogadd el. — mondom — nagyon kérek, testvér kérését nem szabad megtagadni.

— Így nem fogadhatom el, — felelt a témani komoly hangon. — legfeljebb ha kijelented, hogy mert pészach előtt van, azért két piasztert akarsz fizetni a cipőfényesítésért . . .

— Jól van, kijelentem, hogy munkabér a második piaszter is.

— Chag szameach! Boldog ünnepet! — felel boldogan a témani és viszi tovább mozgó műhelyét az ulam Cijon felé.

II. A SZEFÁRD BORBÉLY

Se cégtábla, se réztányér. Csak az ajtó üvegén olvasható középnagyágú héber betűkkel a foglalkozást jelző **מספרה** és alatta, jóval kisebb betűkkel, szerényen a tulajdonos neve: **רחמים חי נחמה**. Ami annyit jelent, mint *Irgalom Élő Vigasz*. Nehéz megállapítani, mennyi ebből a családi név és mennyi a külön tulajdon. De a hangzása valahogyan régi századok levegőjét varázsolja a csipkés, tiszta üvegtáblára. Nevek, amik eseményekhez fűződhetnek valamikor. Amikor irgalomra, vigaszra volt szükség és az élet oly kétséges lehetett a bujdosásban, bolyongásban. Vagy talán ősi hagyomány a családban a foglalkozás és valamikor nemcsak az emberi fej külsejét ápolták, hanem az egész ember belsejét is. Orvos-borbélyok, akik minden bajra tudtak irgalmas gyógyszert, életmeghosszabbító vigaszt. Talán testet-lelket együtt kezelő «psychoanalizist» is gyakoroltak már. Nem is illenék ide cégjelzésül a réztányér. Itt inkább lehetne szimbólum egy kiakasztott bőrkötésű fóliáns. Bent a «műtereim-ben kis asztalon héber lapok, füzetek, folyóiratok. És bibliamagyarázó könyvek, nemcsak a vendégek számára, de magának a mesternek is a munkaszünetes percek kitöltésére és kihasználására.

Rachmim Cháj Nechama mester, mialatt rendbehozza a fejemen azt, ami még rendbehozható, állan-

dóan magyaráz és fejteget. Pompás szefárd héberségét hallgatni külön gyönyörűség.

— Rabbi Jaakov Meir, a mi nagy chachamunk, az Ūr éltesse és óvja, azt mondotta nekem tegnap, mikor a haját vágtam: «Te, te vagy az egyetlen ember a világon, aki előtt fedetlen fővel jelenek meg. A bíró előtt, a kormányzó előtt fedett fővel állok. De még a király előtt is. Hát még a királyok királyainak királya előtt! És előtted kénytelen vagyok letenni tarbusomat és fezemet ...» És mit feleltem én erre? Azt mondtam: Rabbi, mit érek vele, hogy leveted előttem fejed külső díszét, ha nem feded fel előttem fejed belső díszét, a sok tudományt és bölcsességet, ami benne van?

— Annyira vágyol a tudásra, testvér? — kérdem.

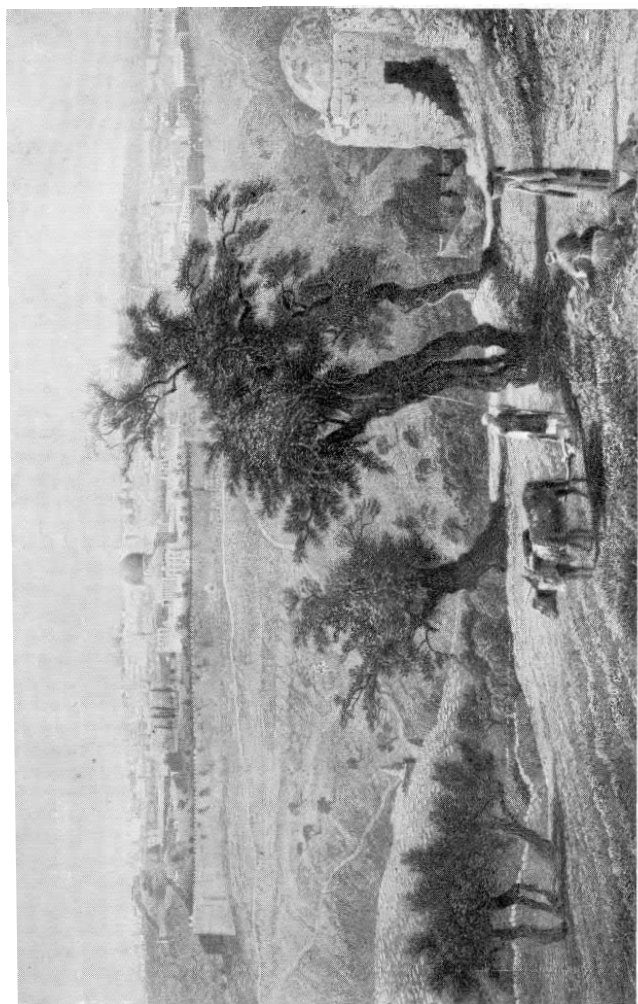
— Írva van, — feleli a borbély. — «Mert íme az a ti bölcsességtek és okosságotok a népek előtt ...»

Aztán rögtön belefog a magyarázatba:

— Tudod-e, Uram, mit jelent ez a mondat? És főkép ez a kifejezés: «a népek előtt?» A zsidó nép okos és értelmes, de csak más népek között, ha más népekért dolgozik. Önmagának, mikor saját maga érdekeiről van szó, oda van minden bölcsessége. Mert magáért kellene dolgoznia itt Erec Jisraelben és hol az okosság, hol a bölcsesség? Csupa párt és perpatvar. Pedig egy testvérnek kellene lennünk mindnyájunknak. «Azért pusztult el Jeruzsálem, mert nem volt benne béke» — mondják a bölcsek és most újra így kezdik.

— Talán túlnagy fontosságot tulajdonítasz az apró perpatvaroknak? !

— Nem, uram, ezen múlik minden. Ha a pártok, ahelyett, hogy gyorsan együtt építenének, civakodnak egymással, közben megerősödik az arab lakosság és

Jeruzsálem látképe

Arab-zsidó diskurzus a vonaton

Szamaritánusok a Garizim hegyen

nem lehet majd a munkát folytatni. Én itt születtem Jeruzsálemben és látom, mi lett az arabokból az utolsó húsz esztendőben. Persze, nehéz még a zsidókat utólélniök. De tanulnak ők is. Mikor Tel-Avivban megindult a keleti vásár, ők is rendeztek ilyesmit Jeruzsálemben. Ők is kaptak külön postahivatalt a kiállításba. De csakhamar bevonta a posta, mert nem volt semmi forgalom. Tel-Avivban még tíz tisztviselő se győzte a kiállítási posta munkáját. Az arab újságok persze kitaláltak egy mesét, hogy azért zárták be a postájukat, mert ragaszkodtak ahhoz, hogy a kiállítás helységeiben tiszta arab bélyegek kerüljenek forgalomba, héber és angol felírások nélkül és ebbe a posta bele nem egyezett.

— No látod.

— Csakhogy, uram, az arabok is tanulnak. Ma még a zsidók írják a sok millió levelet Erec Jiszraélben. De most már az arab ifjúság is iskolába jár mindenütt és tanul írni, olvasni. És olvasni fogja ezeket az újságokat itt és odakünn az ott szemben kiragasztott plakátokat, amelyeken cionisták és revizionisták veszekednek egymással és látni fogják, milyen gyengék vagyunk.

— Ők is veszekednek, az arabok. Az emberek természete a veszekedés.

— Ezért mondom, uram, ezen a világon csak egy segíthet, ha Isten megfogná a földet két szélén, megragadná és megrázná, hogy lehulljanak róla a gonoszok, ahogy Jób könyvében írva van. Olykor megteszi, hogy emlékezteti az embereket: látjátok, így is lehetséges. Ilyen jeladás volt a tiberiási árvíz és égszakadás, mely igazán csodának mondható. Vagy a sicheimi földrengés. Ilyenkor megijednek. De gyorsan felejtnek ám az emberek . . .

Sietnem kellett és nem értem rá sokáig hallgatni a borbély fejtegetéseit. Gyorsan elköszöntem. Oda-künn észrevettem, hogy bennfelejttem a botomat. Mikor visszamentem érte, a mester elfogott és min-gyárt elmondotta reá a rögtönzött kádenciát:

— Tudod-e, uram, hol van Mózes botja? Azt tudod, hogy a botot Ádám kapta az Úrtól támaszul, amikor kiűzte a paradicsomból. Aztán öröklődött nemzedékről nemzedékre Mózesig, aki ezzel a bottal mi vélte az egyiptomi csodákat, kettéhasította a tengert, vizet fakasztott a sziklából stb. Aztán öröklődött Dávid királyig, Jeremiás kivitte a fogságba, országból országba bolyongott a csodabot. És hol van most? Most Hitler kezébe adta Isten. Uti vele a zsidókat és ők csodákat mívelnek általa Erec Jiszráelben.

III.

A TUDÓS CIPÉSZ

A tudós cipész már nem volt olyan szenzáció számomra. Tudós szandalkészítővel már sűrűn találkoztam kétezer évvel ezelőtt a Talmud tarka világában. «Rabbi Jochanan ha-Szandalár» régi jó ismerősöm volt. Csodákat tudott mívelni hajdani Galileában és ma is még elzarándokolnak abba a meroni barlangba, amelyben a szent szandalkészítő a bőroket áztatta. «Többet hallgattam Rabbi Akibát állva, mint te ülve» — mondotta mérgesen a Talmudban világító rabbi Meirnek a vita hevében. De aztán felálltak és összecsókolódtak, mint igazi testvérek. Gyerekkoromban nagyon szerettem is ezt a rabbi Jochanan ha-Szandalárt, El voltam ragadtatva a cselétől, hogy

mikor a rómaiak elfogták R. Akibát s ő tudni akarta, mi a mesterének döntése egy halachikus kérdésben, házalónak öltözött és áruival a nyakában ment el R. Akiba börtönének ablaka előtt, hangosan kiáltva: «Kinek kell tű? Kinek kell cérna? Hogyan kell dönteni ebben...?» És rabbi Akiba kikiáltotta a börtönből: «Van-e erős? Igazi jó?» És a szandalkészítő tudta, hogy a mester döntése a feladott kérdésben az, hogy jó. Milyen kockázatos lehetett az ilyen séta a börtönfal előtt. Mikor R. Akibát lázadás miatt a rómaiak kivégezték, R. Jochanan el akarta hagyni Erec Jiszraelt, de Szíriába érve, Gidonból visszafordult, visszahúzta őt a Szentföld szeretete.

Talán ilyen szandalkészítő ez a népszem **עובריה** **פרה** egy *Istenszolga Virág* is, akinek az ajtóüvegén ott díszeleg a **סנדלריות** (Szandiarija) szó. Csak-hogy mellette ott a jelző, amely biztosan nem volt meg R. Jochanan cégtábláján, **לוקס** Vagyis «Luxus.» De ki tudja, talán akkor is volt kereslet a «Luxuscipő» iránt. Sőt talán akkor még be is illesztették azt a betétet, amelyből járásközben illatos párföm freccsent kacér lábdobbanásra a női cipősarokból a járókelők felé, ami ellen Jesajás próféta annyi haraggal prédikált. Istenszolga Virág egyszerű férficipőt is készít, kitűnően és olcsón. Lehajol, mértéket vesz, vagy tízféle számot tart a fejében, a jobb- és ballabról, és mikor az egész művelettel elkészült, jegyzi csak be a könyvébe az összeseket egymásután.

— Nem vagy-e leszármazottja R. Jochanan Haszandlárnak, — kérdem tréfásan, — miután apád és nagyapád is Palesztina szülöttje?

— Nem tudom, uram, — felelé és rögtön reá-vágja — de tudom, R. Jochanan tanította: «Minden gyülekezés, mely az Ég nevében történik, fenn fog

maradni és amely nem az Ég nevében történik, nem marad fenn.»

— Látom, hogy te is ezt választottad mottónak. A színes üvegtáblán ott áll: «Isten nevében dolgozunk és sikerül.» De miért festetted reá a táblára a Szarvast?

— Mert bölcseink szerint Erec Jisraél jelképe ez. «Miként a szarvas bőre nyúlik a szükséghez képest. Izrael országa is tágul és tágul, hogy befogadja idejövő gyermekeit.»

— És nem félsz, uram, a konkurenciától, hogy túl sok szandlár jön az országba?

— Csak jöjjenek minél többen, csak gyülekezzenek az Ég nevében. «Egy teremtmény sem lép a másiknak határába, egy hajszálnyira sem» — tanítja a Talmud. A határok meg vannak szabva.

— És mi az a sok összefüggéstelen betű ott a táblán egymás mellett?

— Találd ki, uram, ha tudós vagy — évődik velem a szandálkészítő. — No de minek törnéd a fejedet? Elmondom: Kezdőbetűi azoknak a terméseknek, miket Jákob atyánk küldött Józsefnek Egyiptomba a Föld aratásából: Balzsam, Méz, Lótus, Mandula, Dió, Fűszer. És a végén az ipS? Kezdőbetűi a mondatnak: «Segítségemben bízom, Örökkévaló.» A többi betű a virágos tájkép körül József áldásának kezdőbetűi.

— És miért választottad az összes törzsek közül jelképnek éppen Józsefet?

— Mert József otthont talált Egyiptomban, majdnem király lett ott és mégis folyton Izrael országába vágyott vissza. Más az, ha valakit szíve hoz ide és más, ha a kényszer küldi. De azért azt mondom, a német zsidók is nagyszerű emberek. És tulajdonkép Isten keze tolja a zsidókat ide. Egyszer egyik ország-

ból, egyszer a másiktól. Sokan jönnek közülök hozzám és örülök, ha elbeszélhetek velük. És ha nem is rendelnek, ha nem is adnak mingyárt munkát, legalább tanulnak tőlem egy kicsit héberül beszélni!

Minthogy én nem akartam Ovadja Perach szandalárral hébert gyakorolni, megkérdeztem még tőle búcsúzásul: mivel tartozom a kis javításért, mit régi cipőmon végzett.

Istenszolgá Virág reámutat a falon függő Keren Kajemet Föld-Alap perselyre, aztán félig komolyan, félig tréfásan mondja:

— Dobj be valamit érte abba a perselybe, uram. Ügyis nektek szól az, akik még künn vagytok . . .

IV.

Y E M E N I T A K I H O R D Ó

Jeruzsálem sok száz zsinagógája közt a legmegrendítőbb áhítatúak a délarábiai nap perzselte sötétbarna yemeniták gyülekezetei. Az imaház előterében papucsok, saruk sorakoznak egymás mellett, amint a hívek sorban levetették, teljesítvén a bibliai parancsot: «Vesd le a saruidat lábaidról, mert a hely ahová lépsz, szent.» A módosabbak harisnyában lépnek be, a szegényebbek és a legjámborabbak mezítláb állanak a gyékényeken és szőnyegeken, mik a templom egész padlóját beborítják. Az ájtatos alázat megtestesítőiként hatnak, amint mozdulatlanul, nesztelenül magukba merülve imádkoznak és a fejükön átvett és egész alakjukat beburkoló fekete-lila-sávós fehér talisz alól kibukkannak a mezítelen lábak. Csak a Kedusánál és π Halljad Izrael, az Örökkévaló Egy-nél emelik fel

a hangjukat. Lábujjhegyre ágaskodva, extátikus mozdulattal magasba szökdelve kiáltják: «Szent, szent, szent a Seregek Ura, tele az egész Föld dicsőségével». Mintha ezt az Egyet világgá akarnák kiáltani. Ezért az Egyért készek minden szenvedésre, vértanuságra. Az egész keleti falat elfoglaló, finom faragású Frigyszekrény előtt egyszerű hímzésű piros függöny csüng és a kárpit felső részén színesen applikált héber betűkkel: «*A Tóranak és a szent Rabbi Salom Sabazinak érdemei lebegjenek fölöttünk és egész Izrael fölött.*» Előtte hosszú sorban öblös üvegtányér alakú mécsesek lógnak le a mennyezetről, köröskörül kanócokkal. miket mind egy-egy elköltözött lélek üdvösségére gyújtottak meg. A templomban nincsenek padok. A falak mentén a földön elhelyezett keskeny lapos párnákon ülnek az öregek, maguk alá vetett lábakkal, imaköpenyükbe bugyolálva, mint összekuporodott élő gomolyagok. Mellettük megnyúlt arcú, szikár alakú fiatalok, hosszú ingeikben, lelógó göndör halántékfürteikkel, tiszteletadó némaságban állnak és hallgatják az előimádkozó halk recitálásait. És kissé mozgalmassabban ide-oda lóbálódznak, de európai ruhában és fürtetlenül a legifjabbak, az új generáció, mely már modern jeruzsálemi iskolák padjain szívja magába az új élet levegőjét.

Istentisztelet után csatlakozom az egyik jámbor yemenitához, aki legkésőbb hagyta el a templomot. Fejét a Frigyszekrény függönyéhez szorítva, hosszú csókkal vett búcsút az imaháztól. A bejáratnál még várta az öreg, aki mindenkinek a kezébe ad egy zöld, illatos ágat, hogy megszagolja és elmondja reá az áldást: «aki illatos fákat teremtett» és ő reázenghesse még egyszer, talán ma már századszor, hogy «amen», ami maga is istendicsőítés számba megy.

A kis zeg-zugos utca tele van ünnepi melódiákkal. Az alacsony ablakokon át bepillantva, mindenütt a földön ülő yemenita családokat látunk. Énekelnek és készülnek a lakomára.

Kísérőm megáll egy kékremszelt kis ház előtt.

— Itt az én hajlékom — invitál barátsággal — tiszteld meg, uram.

— Nem zavarnám ünnepi lakomádat — felelem.

— Ellenkezőleg — tiltakozik a yemenita — az zavarná ünnepem örömét, ha elmennél hajlékom előtt és nem térnél be.

— De engem vár a testvérem a « Száz-Kapuban. »

— Mindnyájan testvérek vagyunk, zsidók — mondja a yemenita. — S a leikeink is egyazon forrásból fakadtak.

A beszélgetésre kijött egy széles, színes kendővel bekötött fejű fiatalasszony, reánk meresztette nagy fekete szemeit és mint aki mindjárt tisztában van a helyzettel, segítségére siet a férjének:

— Hiszen szent parancsolat ünnepkor vendégeket látni. Miért akarnátok megfosztani házunkat a szent cselekedettől?

Ennek a kedves meghívásnak nem lehetett ellentállani. Benn, a boltozatos, tiszta kis szobában már ketten ültek a földre terített gyékényen. Egy vak öregasszony, aki világtalan szemeit mereven magasba mereszti, de a házigazda megérkezésére halvány mosolyt erőltet sápadt arcára és egy aszkétaarcu, meztlábás fiatalember, aki csak egy pillanatra néz föl a foliánsból, fejbiccentve köszönt, aztán tovább elmerül kabalisztikus búvárkodásába.

— A mi vendégeink — mutatja be a házigazda. Es mindjárt belefog az ünnepi énekbe, kidusba.

A háziasszony datolyát, mandulát, mogyorót, diót

hoz. Valamennyien helyei foglalnak a földön. Nekem, járatlan-illetlen európainak zsámolyt adnak. Zsámoly-magasságú az asztalul szolgáló lapos láda is, amely színes abrosszal van leborítva. Előkerülnek az ételek. Valami mustárszínű sűrű leves, amelybe a nyers salátát és maceszt mártogatják, villa, kanál nélkül, de tiszta ujjakkal. Megpróbálom én is, hogy sértődés ne essék. Egy csepp belőle jobban éget, mini a legerősebb magyar paprika. A házigazda észreveszi, hogy megégettem magam és mosolyogva vigasztal:

— Ez csak nekünk való. Mi yemeniek erős ételeket szoktunk meg, hogy ne hízzunk el. Minek majd túl sok táplálékot adni a férgeknek?

— Mikor jöttetek ti el Yémenből?

— Még a világháború előtt. De ott mindig háború volt. Mi igazán csoda mód menekültünk meg. Az utak lele vannak rablóbandákkal. Mi egy híres rablót fogadtunk fel, akinek odaadtuk egész vagyonunkat, hogy megvédjen minket az úton.

— És szavát állta?

— Ha az arab rabló szavát adja, be is tartja. Csodálatosak Isten útjai. Ugyanazzal gyógyít, amivel sújt. Késsel sebesítenek és operálnak is. Rablókkal veszélyeztetet és védelmeztet.

— Es a ház asszonya is Yemenhen született?

— Igen, az úton. A hegyek között. Anyja akkor 15 éves, fiatalasszony volt. Cipeltük mind a kettőt eleget hegyen-völgyön.

— Tizenöt éves volt az anya?

— Jól van ez így — veszi ál a szót az asszony. Jobb, mint itt, ahol a lányok megszokják a szabad életet, aztán sokan folytatják ezt a férjeik mellett is. Nálunk alig cseperedik fel a leány, férjének uralma alá kerül és megszokja az asszony kötelességeit.

— Viszont nálatok több felesége van egy férfinak és ez jó?

— Ez csak ritkán fordul elő — tiltakozik a férj és gyengéd pillantást vet feleségére, aki fekete, nagy szemével hálásan viszonozza a szeretetteljes tekintetet. De az asszony még erősebben akarja elítélni az itt-ott mégis felbukkanó többnejűséget:

— Többel, mint egy feleséggel élni, nyílt paráználkodás. És titkosan ez itt, meg Európában is előfordul — teszi hozzá epésen. — Hát ezek boldogabbak?

Az aszkétaarcú fiatal yemenita megsokalva ezt a profán beszélgetést, belefog egy ünnepi ének zümmögésébe: «*Janla bói legannh . . . «Kedvesem, jöjj a kertembe» . . .* Hosszan fogja, csúri-csavarja a dal modulációját, szinte szorongatja szenvedélyesen, mintha nem akarná többé elereszteni. De itt a szerelmes az égi Atya és a kedves Izrael gyülekezete, akit meg akar váltani az örök bolyongástól, szenvedéstől. A házigazda is vele énekel áhítatosan. Aztán elővesz egy kopott pergamen-kódexet és más éneket lapoz fel. Bús melódiája csupa sóvárgó epedés, vágyakozás megváltás után. Kezembe veszem egy percre a kéziratos énekeskönyvet és lapozgatok benne.

— Nem adná el? — kérdem. — Persze ünnep ulán, gondolom.

— Régi örökség ez, atyáról fiúra szállt. Csak ezt mentettem meg Yemenből. Nem tudom, hány őszám énekel belőle. Még száz fontért sem adnám el.

— És ki írta ezeket az énekeket? — kérdem.

Ebben a pillanatban felállt a házigazda és a fiatal yemenita és fölemelkedett és magasra emelte fekete nagy szemeit a felesége is, fölfelé nézett ültében a vak öregasszony is és szinte egyszerre mondták, mintha imát recitálnának:

— Rabi Salom el Sabazi, szent érdemei oltalmaz-
zanak minket és egész Izraelt, amén.

Ugyanaz a szent, akinek a neve az imaházban, a
Frigyszekrény függönyére van hímezve. Aki kabba-
lista s költő volt és a száműzetésben szenvedő Sechina
és Izrael, a test és lélek szerelméről dalolt:

*AT" csókolt meg szerelmes csókkal?
Királyi lakban aludtam édesen,
S hajnalban közelgett kedvesem.
Lángolt a vérem, szívem reszketett.
S ha nem lövel rám lány tekintetet,
Lobogó vágyamtól tán meghalok.
S ő szólt: «Mért reszketsz? A lelked vagyok.
És test és lélek örök frigyben él,
Míg mindegyik helyére visszatér» . . .*

— Nagyon mély ezeknek az énekeknek az ér-
telme, — mondja a yemenita. — Nem mindenki bírja
felfogni. És kell hozzá a nigun, a melódia, hogy be-
hatolhassunk minden mélységébe . . .

S dalolja édesen, andalítóan, fájdalmasan.

Itt, ebben a környezetben, amely idevarázsolja a
perzselő Délarábia fűszeres szegénységét és misztikus
fantáziagazdagságát, itt ezeknek a hívő, titokzatos lel-
keknek átérzésén keresztül értettem csak meg igazán
ezeknek a kabbalisztikus énekeknek jelentését és jelen-
tőségét. Amikor a test eped a lélek után:

*Jer velem édes,
Járjuk a kertet!
Fürge madárcák
Lány dala zengett.*

S a lélek, melyhez a földi kertek járása közben
por és sár tapad, sírva sóvárog az örök tisztaság után:

*Sírt a leányka:
«Porba süllyedtem!»
Égve, sajogva
Sajgott a lelkem.*

*Sírt a leányka,
Könnye lepergeti.
Sírva az éjben
Jártuk a kertet. . .*

Valami komplikált lépcsőn egy európaiasan öltözött asszony jön le. «Chag szaméach» — köszönt és helyet foglal a gyékényen a vakasszony mellett. «Szép vendégeitek vannak» — mondja nyájasan. Aztán németül szól, halkán, hogy a házbeliek ne értsék:

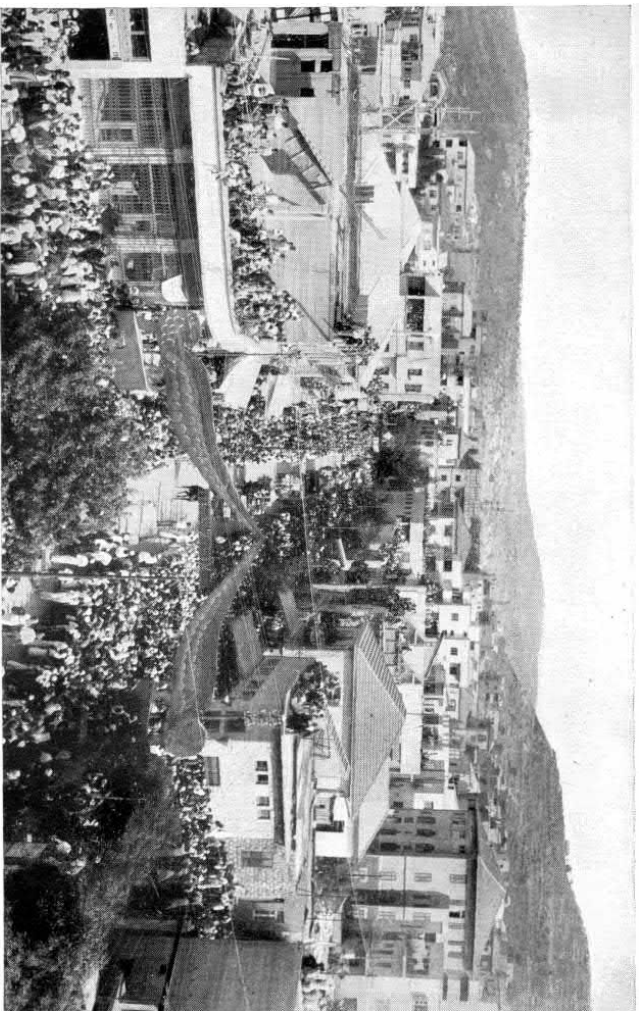
— Csodálatos emberek! Páratlanul jók. Mindig vannak szegény vendégeik és ők maguk földhözragadt szegények. Enyém ez a kis ház. Látom az életüket. Az ember kihordó, alig keres valamit. De minden falatot megosztanak még szegényebbekkel. S mindig derűsek, jókedvűek, elégedettek. Csodálatos emberek.

A K A R M E L H E G Y É N É S A K A R M E L A L A T T

Pénteken, estefelé, alkonyatkor érkeztünk föl a Karmelre, még mielőtt a Szombat királynő leereszkedett volna a «Dzsebel Mar Elias»-nak Elijahu szent hegyének csúcsára. Szinte félelmetesnek tűnt a csupasz sziklák és barlangok közt kanyargó út, amint kígyózva vitt a meredek lejtőn fölfelé. Olykor szédületesnek látszott a magasság és egy-egy pillanatra úgy tetszett, mintha öszvérnek, autónak elállana a lélegzete és feltartóztatlanul gurulunk lefelé ismeretlen mélységekbe. Olykor meg, mintha csak egy szétmálló fehér mész-szikla tartaná ezt az istenkísértésnek vájt utat és kocsi és utasa lezuhan a Nagy Tenger hullámai közé, melyek kéken, káprázatosan és csábítón csillognak alattunk a végtelenségbe. A szomszédom behunyja a szemeit. Nem bírja a tekintete sem a mélységet, sem a magasságot. Csak olykor pislog a meztelen hegyoldal felé balra: messze van-e még? Sokáig tart-e még a veszély? Pedig az út széles, szilárd és biztos. Ahol túlerősen emelkedik a lejtő, leszállunk, hogy könnyítsünk a terhén. De talán egy kicsit a lélegzetünkön is. Aztán megint száguldunk fölfelé, mintha Élijáhu tűzesszekere röpitene a levegőben. Hirtelen megállunk egy nagy, magas vaskapu előtt. Mintha az utat itt elvágták volna komor, néma fallal: Embernek fia, idáig és ne

Hóra a fák ünnepén Gollécában

Zsengék téncepe a Kormelen

tovább! Néhány pillanat múlva azonban a rácsnyíláson át egy sápadt kéz nyúl ki. A tenyerén feketebetűs, vörös cédulákat tart, amelyek csakhamar átvarázsolódnak ezüst sillingekké és piaszterekké. Aztán méltóságteljesen széttáruznak a titokzatos kapu szárnyai és ott áll mögötte oldalt, lehorgasztott fejjel, de éber szemmel a karmelita-rend kolostorának szakállas szerzetese, vigyázva, hogy csak annyi kocsit meg^en-e át, amennyi átlépő-jegyét váltottak. Es amint a barát fedetlen fővel, alázatosan, szótlánul mint szobor mered a helyén, úgy tetszik, hogy egyik szemével fel-felhunyorogtat sűrű pillái alól s figyel, vizsgálja az utasok arcvonásait, vájjon ezek is Elijáhu rokonságához tartoznak-e, akik mennek elfoglalni a Karmel csúcsát az ő fejük fölött... Még a keresztes háborúk idejében építették a kolostort a Karmel derekán. Az olasz-stílusú templomoltára alatt barlang nyílik, amely a keresztény legenda szerint. Illés próféta egyik megbúvóhelye volt. Sok itt a barlang és szakadék a hegy meszes testében és híresek voltak itt a búvóhelyek ősidők óta. «Ha elrejtőznek a Karmel csúcsán, onnan is felkutatom és megragadom őket» — szólt Amosz próféta. Üldözöttek, apostolok és remeték régi rejtekhelye ez. És talán ezekben a barlangokban leheltek utolsót a Keletet ostromló Napóleonnak pestisbe esett gránátosai, akiknek emlékoszlopa ott szomorkodik a templom mögött, a büszkén emelkedő világítótorony alatt, mintha a mulandó dicsőség bele akarna kapaszkodni ebbe a távoli tengerekbe sugárzó karmelhegyi örökmécsbe. — Sokáig megyünk a karmelita-rend területén. És mikor elhagyjuk, a folyton fölfelé lejtősödő út széleit illatos mirtuszbokrok, mandula-, szentjánoskenyér- és vadszilvafák szegélyezik. De nincs most ideje a gyönyörködő elmélázásnak. Már leszállt a nap. Egyre feljebb jutunk

a fensíkra és mire a «Karmel»-hotel bejárata elé érünk, már mindenki a rögtönzött kis imaterembe készül, köszönteni a Szombatot.

Szombat a Karmelen egészen más, mint szombat Galileában vagy szombat Jeruzsálemben. Itt beleolvad a lélek a természet magányosságába és az ünnepi hangulat végtelen fenségét nem zavarja semmi profán szín, semmi hétköznapi látvány. Úgy érezzük, mintha egy óriási tenyér felemelt volna csodálatos magasságba, aetheri tisztaságú levegőbe, hol a szél szombati melódiákat zümmög és lent a mérhetetlen mélységben ritmikus refrénnel felel a tenger morajlása. Végtelenül zöld hegy és végtelenül kék tenger, illatok és csillogások és a szíved mintha közöttük ringatózna repesőn és andalogva. Es cseng az Énekek Éneke: «A fejed a vállaidon mint a Karmel és hajad kontya mint a bibor. És Jesajás és Jeremiás himnuszai: «A Karmel fensége adatott néki.» «Mint a Tábor a hegyek közé s miként a Karmel belép a Tengerbe.» Mintha csak elindult volna a samáriai hegyek közül, hogy egy gigászi lépéssel egyenesen a Nagy Tenger közepében vesse meg a lábát. . .

Szombaton délelőtt hegyi sétára indulunk. Itt fönt már majdnem minden zsidókézből van. Gyönyörű villaváros lesz ez, pompás üdülőhely és egyenes folytatása az új haifai zsidó városnak, amelyet a Karmel védte nagy tengeröböl a jövő kereskedelem gócpontjává predesztinál. — Szeretném megélni, szól szomszédom, amikor villamos sikló visz fel a Karmelre, amely egész húsz kilométer hosszában tele lesz kertekkel, szőlőkkel, villákkal, üdülőtelepekkel. Hiszen áldott, termékeny hely lehetett ez, amikor még az Ásér törzs birtoka volt és példabeszéd járta: «Ásernek zsíros a kenyere, olajba fűrésztli lábait, ő adja a király csemegéit.» Majd

el fogom vezetni a túlsó lankákra, ahol látni lehet még régi malmok, öntözőkutak, bor- és olajprések romjait. Fajdkakasok és párducok tanyáztak itt évezredekig. Most újra kizöldül a Karmel és szeretném virágzása teljében látni.

Egy borotvált bajuszú, szikár öreg úr jön velünk szemközt. A német kolónia lelkipásztora, — mondja Schatz professzor. — Látja, ezek a német templáriusok reánpirítottak. Az első palesztinai zsidó telep 1882-ben alakult és a németek már 1868-ban alapították azt a gyönyörű gyarmatot ott a Karmel alatt. «*Sabbath salóm*» — köszönti a lelkész Schatz professzort, aki bemutat, azután együtt folytatjuk a sétát.

— Nos, mit szól a Karmelhez? — fordul hozzám a Herr Pastor nyájasan. — És mindjárt meg is adja a feleletet: Mikor Vilmos császár 1900-ban elzarándokolt a Szentföldre és itt állt ezen a helyen, ahonnan lenézett a tengerre, nem tudott betelni a kép fenségével. Csak nézte, nézte elmerengve és amikor Bülow figyelmeztette, hogy itt az indulás ideje, így szólt a császár szomorúan: «*Nehéz leszállni a természetnek erről a fejedelmi trónusáról és visszatérni Berlinbe ...*» Akkor még nem sejthette szegény, hogy le fog kellni szállania arról a berlini trónusról is . . .

Egy kis oleander-liget mellett haladtunk el. A sűrű bokrok közül hancúrozó gyerekek héber kördala halatszik. Bemegyünk. Pompás látvány. A betonos földből kinyúló, hatalmas forgó-ágyú óriási csövén egy kis fiú ül lovagló pózban, lábait a levegőben lóbálva, a többiek pedig lent forgatják az ágyú gépezetét, majd lassítva, majd gyorsítva a forgást, aszerint, amint a héber dal ütemei kívánják. Szinte messiási vízió teljesülésének hat a kép. «És játszadoxni fog a gyermek a vipera odúján és a csörgőkígyó szeme után nyúl a

csecsemő keze...» Schatz professzor azonban tudja, hogy nem szimbólumnak került ez az ágyú a szent hegyre. Rettentő pusztítást vitt véghez ez a gyilkoló gép a Karmelt elfoglaló ántánt-csapatok és zsidó légiók katonái között. És itt erre a kimagasló mandula-fára, ahol az a szép gyerek ül, akasztották fel az ágyút kezelő török tüzérfőhadnagyot, mert kiderült, hogy még akkor is itt maradt és tüzelt, amikor már általános visszavonulásra adta ki a parancsot a török-német-osztrák hadsereg parancsnoksága. Kegyetlen játék volt és ő nem tudta abbahagyni. Valamennyi bajtársa elvonult mellőle és ő egyedül állt itt a Karmel hegyén és ontotta a halált, amíg le nem fogták a kezét . . .

Tovább megyünk az úton. Az egyik villa lugasából héber szombati ének szüremlik át. A Herr Pastor felfigyel, majd komoly és ünnepélyes hangon mondja:

— Ha héber éneket hallok a Karmel-hegyen, akkor megvilágosodik bennem a hit, hogy már nincs messze a próféták jövendölte idő, amelynek üdvösségéért jöttünk ki mi is a Szentföldre.

— Vájjon így gondolkodnak-e a karmeliták klostorában is? — kérdem.

— Most nem tudom, — feleli az öreg lelkész — de azelőtt ellenséget láttak bennünk protestánsokban is. Mikor mi megszereztük a Karmel felső részét, ők elzárták előlünk az utat azzal a keresztbe épített nagy fallal, amit feljövetelekor láthatott. Nem engedhetik, mondották, hogy hitetlenek megszenstelenítsék szent Illés hegyét. Tanácstalanul állottunk velük szemben. Házaink lent voltak a tengerhez közel, földeink fent a hegy hátán és az út, amely a szerzetesek területén keresztül vezet, elvágva! A német konzulokhoz fordultunk segítségért Damaszkuszba és Beyruthba. De ők se tehettek semmit. Ekkor Istenhez fordultunk. A

két német konzul bezárkózott egy szobába egész napra: eltávolítottak a lelkükből minden profán gondolatot és a szívüket szentségben összpontosítva várták az ég segítségét. És Isten segített. Ő már tudja a módját. Úgy intézte a Gondviselés, hogy a pápának szüksége legyen gyorsan Bismarkra. És a nagy kancellár teljesítette a pápa kívánságát, csak azt kérte tőle sürgönyválaszában, hogy szabad utat kapjanak a német templáriusok a Karmel-hegyére. Másnap távirat jött Rómából a kolostorba, a szerzetesek kinyitották a falat és mi hála-istentiszteletet tartottunk a nagy segítség napján.

Úgy mondotta a Pastor ezeket a szavakat, mintha a legtermészetesebb és legegyszerűbb dolgot beszélné el. Mintha itt a Karmelen az ilyesmi már nem is menne csudaszámba. Vagy mintha csak olvasná a bibliai textust: «Most pedig gyűjtsd össze egész Izraelt a Karmel hegyére és a Baál jövendőelőit is . . . Es hozzálépett Elijáhu az egész népe elé mondván: még meddig fogtok sántítani két küszöbön? Ha az Örökkévaló az Isten, menjetek utána, ha pediglen a Baál az isten, kövessétek azt! És nem felelének neki semmit. És monda Elijáhu: Én maradtam az Örökkévaló prófétája egyedül, ti pedig négyszázötven férfi vagytok . . . Mutassunk be áldozatot és leszen, aki felelni fog tűzzel, az az Isten. . . És hívták a Baált reggeltől estig és sem hang, sem felelet. És gúnyolódék velük Elijáhu: kiáltsatok hangosabban, hátha talán útja vagy szunnyadozik . . . Es kiáltanak és megvagdálák magukat szokásuk szerint kardokkal és lándzsákkal, míglen ömlött róluk a vér. . . Se hang, se felelet, se figyelem ... És Elijáhu a próféta közellépett és szólott: Örökkévaló, Ábrahám, Izsák és Izrael istene, hallgass meg, oh, hallgass meg, hadd tudja ez a nép, hogy te vagy az isten . . . És lehullott

az Örökkévaló tüze és megemészté az áldozatot . . . És látá az egész nép és leborulának arcukra mondván: az Örökkévaló az Isten, az Örökkévaló az Isten! ...»

Lent a lankán még mutatják a helyet, ahol az oltárok állottak és ahol az égi tűz lehullott. «*El-Muhraka*», «Égető-hely» a neve ma is.

A lejtőn fölfelé egy kisleány közeledett számárháton. A Herr Pastornak megvillant a szeme: «*Meine kleine Tochter*» — mondja. — Az iskolából jön. És hozzám fordulva, hozzáteszi magyarázatul: Én itt fönt lakom a közelben, a kis leánykám pedig ezen a számaron megy le mindennap a telepre, az iskolába. «*Sehr brav*» — teszi hozzá apai büszkeséggel — bizony sokszor féltem a kicsikét a hosszú, meredek úton . . .

— Egyetlen gyerek? — kérdem.

— Nem, hála Istennek — feleli — öten vannak az én gyermekeim. Ketten itthon, a házban, az egyik Jeruzsálemben tanul, egyik Németországban a főiskolán és egyik künn fekszik.

— Hol? — kérdem csodálkozva.

— A temetőben — feleli a legegyszerűbben. Mintha egészen egyforma volna, hogy az ő öt gyermeke hogyan és hol folytatja az életet. Neki mind az öt egyformán él. Hiszen együtt kell találkozniuk egykor mindnyájuknak az Örökkévalóságban, amelyhez mérten az arasznyi földi lét formája oly jelentéktelenné törpül . . . Mintha a régi legenda csengett volna a fülemben: «*Heten vagyunk, uram, heten ...*»

Egy szép kertes, emeletes villa előtt elbúcsúzunk a Herr Pastortól. Egy darabig kísérik szemünkkel, amíg átlépi háza küszöbét. Az ajtófélfá fölött aranybetűvel bevésve csillog a napon a zsoltár-vers szép gótikus dísszel: «*Heiligkeit sei die Zierde deines Hauses.*» (Psalm.) Ó, hogy fáj a szívem a Karmel-hegyén,

amikor a Herr Pastor után néztem. Milyen rendíthetetlen hitet plántálhat bele a híveibe ez a templárius protestáns Pastor! De ehhez hinni is kell úgy, mint ahogy hisz ez a templárius protestáns Pastor . . .

— Es most elvezetem a Karmelnek arra a pontjára, ahonnan a legszebb a kilátás.

Oldalt hajoltunk és sűrű bozóton-bokron át egy magas sziklakiugráshoz értünk, ahonnan északon és délen egyszerre tárult elénk a tenger színeiben ragyogó végtelensége.

Az öböl egész félköre szinte a lábunk alatt terül el, mint egy keleti meséssel átszőtt szőnyeg. A szélen Akko városa kettős várfalával és nagy mecsetével, de a tiszta levegőben ellátni egészen Tyrus világítótornyáig és a Libanon fehér csúcsáig. Északkeleten ideködlenek Galilea hegyei, mögöttük a havas Hermon és a Jordánontúli bércóriások. Délen végignézzünk a tengerparton elterülő új zsidó kolóniák során egészen le a Sáron völgyéig. Elől *Tirah*, *Atlith*, lejjebb *Dór*, *Tantura*, majd *Zichron Jaakov*, Palesztina egyik legrégebb, legnépesebb és legszebb kolóniája és körülötte a leánygyarmatok, *Sfėja*, *Báth-Selomo*, *Gibeáth Benjamin*, mögötte a legendás kis «*Krokodil folyó*», a Nílusból idetévedt Nahar esz Zerka és tovább tisztán látni a tengerparton a várnak romjait, ahol a szidoniak Straton-tornya állott és ahová Heródes hatalmas kikötővárost épített, melyet a római császár tiszteletére *Caesareának* nevezett el. Mennyi zsidó tragédiának volt a színhelye a római prokurátorok eme rezidenciája. A köd halvány fátyol-függönye széttárul és szívettpő jelenetek játszódnak le a történelem tragikus színpadán. A tengerre nyíló amphitheatrum húszezer embert fogadott be és amott a templom-romok körül a nagy téren gyűltek össze a jeruzsálemi zsidók tízezrei, akik gyalog tet-

ték meg a hosszú utat, hogy könyörögjenek Pilátusnak, hogy ne vigye be a római bálványképeket és a császár faragott szimbólumait a szentvárosba. Öt nap és öt éjjel álltak egyfolytában a jeruzsálemi zsidók a római procurator palotája előtt, kérve, könyörögve, hogy ne sértse meg a zsidó vallás szent hagyományát. És amikor a hatodik napon betereteltette őket az amphitheatrumba, amelyet körülvetetett fegyveres katonákkal és hirtelen döngő hangon kiadta a parancsot, «aki nem megy azonnal haza, öljétek meg!» — a zsidók levetették magukat a földre, letépték magukról az inget és némán kinyújtották a nyakukat, hogy készek mind meghalni a hitükért és Jeruzsálem szentségéért. Pilátus pedig megdöbbenett ennek a példátlan heroizmusnak láttán és teljesítette a kívánságukat . . .

Hősi énekeket zengenek itt a tenger hullámai a parii szikláknak és a vérral áztatott rögök a tengernek. És reménydalokat zengenek a jövőről, amikor a parton végig, a Karmel lejtőjén és a Sáron völgyében újra városok virágnak, falvak dalolnak. A szétszórt kolóniák már szépen csengő strófái az új hősi eposznak és várják a duzzadó tettek és erőfeszítések egybeolvadását a zsidó Alkotás nagy szimfóniájába.

Délután egy kis pedagógiai szabad csapatunk lerándult a Karmel gyalogösvényén a Technikum megtekintésére. Tudtuk, hogy szombaton nincs tanítás, de inkább csak körül akartuk járni a monumentális épületet és gyönyörködni a kilátásban.

A *Hádár-ha-Karmelen*,» a «Karmel díszén», derekán emelkedik a stílusos építmény, masszív, fehér kőkupolájával és méltóságteljesen kibontakozó hatalmas szárnyaival. Előtte tágas tér pálmákkal és ciprusokkal szegélyezve, nem nagyon sűrűn, hogy minél szabadabb legyen a kilátás a Nagy Tengerre. Oldalt,

kissé lejjebb, mintha a fokozatot jelezné a «*béth széfer réal*», a héber reáliskola virágos balkonjaival, világos ablakaival és az internátusnak a tenger felé nyitott nagy terraszával. A kert ünnepi csendjében néhány fiú játszadozik vagy olvas a ciprusok árnyékában. Bele-nézek az egyik könyvébe: «*Michájé Jászéf Trumpel-dor*». A nagy nemzeti hősnek naplója és levelei, amelyek nemrég jelentek meg, természetesen héberül. Goitein professzor bevezet az egyik tanterembe. Széles, tágas, magas és ablakai a tengerre nyílnak. A táblán Jehuda Halévi verse krétával írva és rajta megjelölve a metrum:

הודעו הדמעות מי שפכן
הודעו הלבבות מי הפכן

«*Tudják-e a könnyek, ki ontotta őket?
Tudják-e a szívek, ki dülta fel őket?*»

Bizonyára a tegnapi poétikai órán foglalkoztak ezzel a verssel és a példa ottmaradt a táblán holnapig, amikor a heti cédulán feltüntetett fiú korán reggel elvégzi a takarítást tisztán és pontosan és a szép vers azontúl csak a kis szívekben fog élni tovább.

«*Hajdara bechéc vekescth*», «Az erdőbe, nyíllal és íjjal» — hangzik kívülről a héber karének. A konviktus növendékei visszaérkeznek hegyi sétájukról és fönt a terrazon terített asztal várja a vidám seregei. A nap még magasan áll a Karmel fölött. Még telik az időből egy látogatásra. Visszaadom budapesti vizitjét Hermann Strucknak, aki berlini Brücken-alleei műtermét hadar-hakarmeli villával váltotta föl, itt közel a technikum kertjéhez. Csakhamar meggyőződhettem, hogy nem volt művészi túlzás, amikor arról áradozott, hogy nincs a svájci panoráma, amely az ő tengerre

néző hegyi balkonjáéval vetekedhetnék. Termeszei es, hogy szombat lévén, a «Mizráchi» orthodox cionistáinak vezére nem dolgozik, de még csak nem is mutatja a mappáit. Majd holnap! Ma legfőlebb a falon lógó és nem eladó színes szentföldi képeket tekinthetem meg. De ezek is eleget mondanak. Struck komor egyénisége valósággal felderült és kivirágzott itt az új milieuben. Életkedvvel tele tónusok és ragyogó keleti színek váltották fel a galuthbeli grafikájának monoton, rezignált lehangoltságát. Éppen dicsérni akarom egyik jeruzsálemi akvarelljét, amikor félbeszakít egy kérdéssel. Persze, hogy Struck, aki már Berlinben is héberül írta alá rézkarcait, Erec Jiszraelben héberül beszél:

— Na, mit szól a botrányhoz?

Csodálkozva állok, nem értem a kérdést.

— A szombatgyalázás botrányához? — folytatja Struck ingerülten.

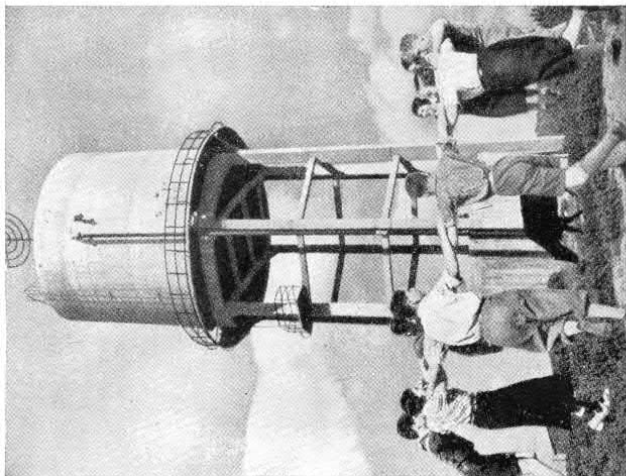
— Én fenn voltam a Karmelen és ott minden szép és szent volt.

— Akkor nem is tudhat semmiről. Képzelse, a Cionista Szervezet két hivatalnoka ma délelőtt autón átszágulzott Haifa városán. Mélyen lehúzták ugyan a sapkájukat a szemükre, de megismerték a jómadarukat. Ez tűrhetetlen! A mi templomunkban még ma este maariv után tiltakozó gyűlést tartunk és végig kell viharoznia a tiltakozásnak az egész Szentföldön, hogy ilyesmi többé elő ne fordulhasson . . .

— Mégis csak Izrael országa ez — mondom — boldog ország, két hivatalnok megszegi a szombatot és országos feltűnést kelt és tiltakozás dörög Dantó! Beér-Sebáig, hogy a szombatgyalázás meg ne ismétlőd-hessék. És így nem is fog megisméltődni! Nálunk végigszágulhat akár a hitközségnek elnöke is egész előljáróságával és összes tisztviselőivel együtt, ahány

Gatlicát Chaluca a lovával

Hóru-túnc a telep víztornya körül

Kép az Emek Gyermekfalvából

Felvétel a tejgazdaságból

szőr csak tetszik, nyitott autón a legnagyobb szombaton és senkinek sem fog feltűnni, senki sem fog tiltakozni, senki sem fog megbotránkozni, még csak a sapkájukat sem kell mélyen a szemükre húzniok a szombatmegszegőknek, sőt még amellet «hagyományhüek» is lehetnek és a Sulchan Áruach alapján is állhatnak!...

Másnap délelött a florenzi «*Israel*» és a londoni *Jewish Chronicle*» szerkesztőivel együtt indultunk megtekinteni a Haifa melletti telepeket. Pompás palmarüget mellett röpit el autónk a tengerpart mentén, majd ponion-híd vezet át a Kison-folyón, amely egykor .Tezreel-völgyéből ide sodorta Sziszera seregét a tengeröbölbe. Nemsokára óriási füstölgő betonépületek meredtek elénk. A «*Neser*» נשר («*Sas*») cementgyár.

Egy Pollák nevű nagy petróleumgyáros alapítása, de mint minden szentföldi vállalkozáshoz, a töke felét *Rothschild* adja, aki a P. J. C. A. (Palestine Jewish Colonization Association) útján fontok millióit áldozza palesztinai célokra.

A tengerparton szanaszét kagylók csillognak és tükröztetik az eget és a hullámokat. A soff ör fölvesz néhányat. «Bíborcsigák»—mondja—«ezekből csinálták a föníciaiak a drága bíborfestéket.» Itt minden sofför «tudós» és «történész». A tenger erősebb hullámot csap a partra és visszavonul. De künn hagy néhány sertésnagyságú teknősbékát, amelyeket a víz hátukra fordított, úgyhogy tehetetlenül vergődve kapálóznak a levegőben lógó uszonyos lapátlábaikkal. «Aha! Már ott jönnek értük a halászok» — mondja a soff ör — összeszedik és a legközelebbi hajóval Alexandriába szállítják és onnan Kairóba, ahol ingyenc angoloknak csemegéül szolgálnak. Haifa előtt megnézzük a nagy méretű malmot «דמחנה המולדה» «Grand Moulin», amelyet szintén *Rothschild* építtetett és olyan modern technikai föl-

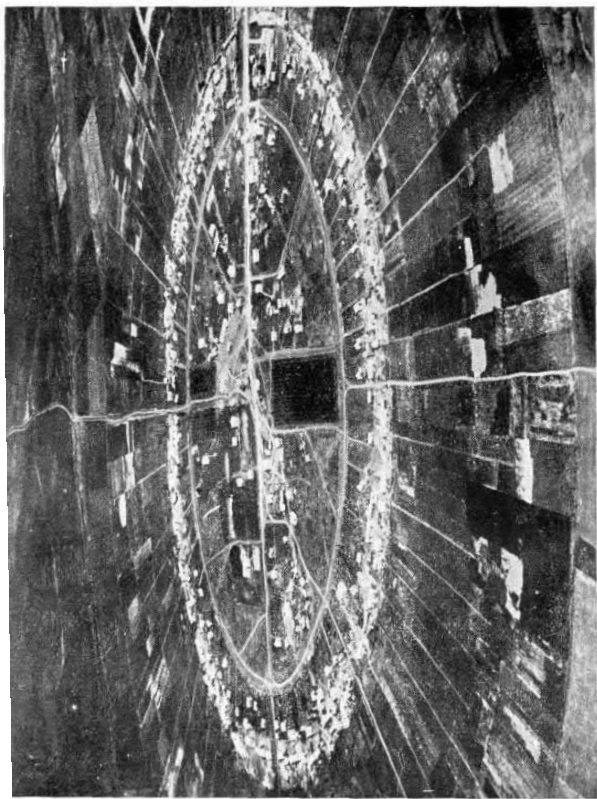
szereléssel látott el, hogy párját ritkítja még Európában is. Túl a városon, fönt a Karmel-lejtőn feltűnnek a «*Névé Sáanán*» (Boldog Hajlék) és a «*Báth Gállim*» (Hullámok leánya) kolóniák fehér házai, «Caháli kóléch báth gállim» — cseng a fülembe a jesajási prófécia, mialatt kocsink tovább halad *Tira* telepe felé. Kis földműves és állattenyésztő kvuca dolgozik itt kollektív alapon. Büszkén mutatják jószágállományukat; ők szállítják a tejet, főzeléket, zöldségeket a «Neser» cementgyár telepe részére. A majort és a földet némel tempiáriusoktól bérük, akikkel a legjobb barátságban élnek. Sőt a háború alatt, amikor a németeknek el kellett menekülniök, a kvuca vigyázott a német szomszédok elhagyott birtokaira is és a templáriusok évek után visszatérve, meglepetéssel látták, hogy milyen hűséges szomszédok nekik a zsidók! Tovább megyünk az *Atlit* kolóniára, melyet az I. C. A. alapított 1907-ben. Mellette a keresztes hadjáratok híres zarándokvárának, a «*Castellum Peregrinorum*»-nak romjai között a kolónia gyermekei játszanak és éneklük a Gálili dalt: «*Atlit lánú bö-Gálil*», «Átlit a mienk Galileában ...» Bent a házsorok között szép kis zsinagóga. A frigy szekrény függönyén arannyal kihímezve a mindennapi reggeli áldás: «Áldott legyen az Örökkévaló, aki visszaadja dicsfényét Gijonnak . . .» Odébb a tengerparton az új átliti sótermelő kvuca, mely egyelőre még sátoztáborban lakik. Hatalmas betónmedencékben párologtatják el a tenger vizét és nyerik a legkitünőbb sót, hogy itt is kiszorítsák az importot. «תוצרת הארץ» «Tocereth Ha-árec» (hazai ipar) a jelszó, melynek jól szervezett, lelkes társadalmi hadserege van. Visszasietünk Haifa felé. Ütközben még meg akarjuk tekinteni Eljahu barlangját. Felkapaszkodunk a karmeli sziklák közé. Egy ör bevezet a misztikus barlangba, mely zsidók, kereszté-

nyék és muzulmánok előtt egyaránt szent. Héber felírású frigyszekrény-függönyök, latinbetűs selyemtakarók és arab díszű drága szőnyegek fedik a falakat. A köpádimentumos barlangcsarnokból oldalt egy nagy nyílás látható, széles bejáróval. Apró deszkabölcsőkkel és kis ágyakkal van tele. Ide szokták hozni a beteg gyermekeket, hogy imádkozzanak értük a csodatevő Elijáhuhoz, aki halottaiból feltámasztotta az özvegy fiát. Babonás mohamedánok bezárják ide nagybeteg gyermekeiket egész éjjelre, hogy egyedül maradjanak Elijáhu szellemével. Mikor kimegyünk, halk eső permetez az arcunkba. Az öreg ör maga is elcsodálkozik. Eső a Szentföldön nyáron! — Ilyet gyerekkora óta nem látott. Ilyen csak Elijáhu karmeli csudái között fordul elő a Bibliában! De csak néhány percig tart. Beesteledik. Fönt a Karmel csúcsa felé egy nagy lux-lámpa gyullad ki és levilágít a tengerig. Emléklámpa ez — magyarázza az öreg ör — Ebáz effendi tiszteletére. Perzsiából száműzve jött ide a szent. Több mint százéves volt és jöttek hozzá tanácsért, orvosságért, imáért. Ha a szent végigment az utcán tíz fiával, akik mindig egymástán lépkedtek mögötte, akármilyen halkán, suttogva beszélt az aggastyán, meghallották nemcsak a gyermekei mind, hanem a legtávolabbi járó-kelők is. Tavaly halt meg, de senki sem hiszi el, hogy valóban meghalt. Bebalzsamozva fekszik fönt a karmeli barlangban és imádkozik és amikor éjjel kigyullad a lámpája, le szokott nézni a tengerre, jön-e már az ő hajója, a Csudahajó . . .

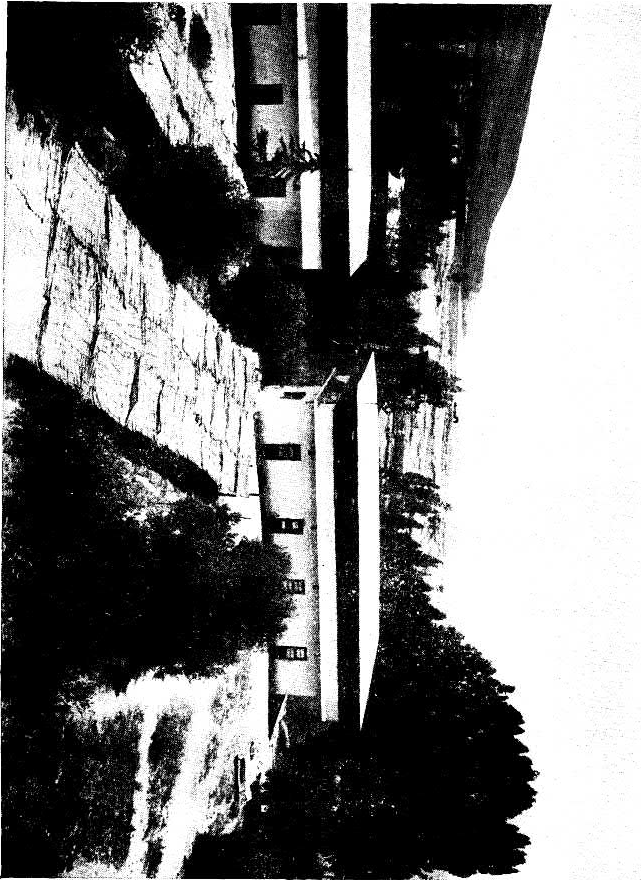
Ó, hogy nőnek itt a csudák minden barlangban a Karmelen és a Karmel alatt. . .

NAZARETHBÓL TIBERIÁSBA

Nazarethből Tiberiásba alig kétórányi az út. Mégis, mintha kétezer esztendőn utaznánk keresztül. Fönt a mészköves *Dzsebel es Sich*-nak Jezreel völgye felé forduló lejtőjén emelkedik patetikus tornyos templomaival és zárkózott hűvös kolostoraival a keresztény *Nazareth*, amely a legeslegújabb időkig nem túrt meg falai között zsidót. Lent a Genezáreth forró katlanában, a pálmás parton, szabadon, nyitva, szinte az Ūr tenyerén pihenve terül el régi zsinagógaromjaival és vidám, hangos talmud-tanházaival a majdnem teljesen zsidó *Tiberias*. Nazarethben futnak össze Dél-Galilea útjai. Innen indult el az ember fia a júdeai próféták és galileai talmudbölcsek igéivel, melyeknek varázsa megifjította a bűnökben elaggott világot. Még mutatják a zsinagógát is, amely a gyermek első hitének vára volt. Itt a «*Gábriel-templom*» oltára alatt fakad a forrás, amelynek «*Mária-kútja*»-ban gyűlő vizéből merítenek karcsú korsóikkal az asszonyok és leányok és viszik, küldik a vizet szerteszét a világ minden tájába, hívő lelkek szomjúságának csillapítására. Lent a Genezáreth tavában, Tiberiás ódon templomának oszlopai előtt rejtőzik a hullámok mélyén a csodatévő «*Mirjam kútja*», amely a legenda szerint végigkísérte Izrael népet sivatagi vándorútján, míg a szent földet el nem érte; a kupolás béth-hamidrások ablakaiból pedig Sammáj és Hilléi vitái, Rabbi Jochánán

*Nalatal, körjalu az Émeleken. (Légi felv.)
Középen a középületek, körben házak, mögöttük kertek,
távolabb szántóföldek*

Kinereth-kolonia a Genezareth partján

és Res Lákis disputációi szűrődnek ki, akárcsak kétezer évvel ezelőtt. . .

Fügefák és szőlőkertek között visz az út Nazarethből fölfelé. Nemsokára szembeötlik jobbról a Táborhegy félgömbje, ahogy a zsoltárok költője látta, mintha kilépne a hegysorból, hogy elsőnek dicsérje az Ur nevét. Balra a Karmel lép bele a Tengerbe, elül a Hermon és a Libanon zengik versenyezve a Teremtés himnuszát. És mintha közvetlenül alattunk feküdne a színhedron régi városa, *Sepphoris*, ahol Rabbi Jozsé szemtanúsága szerint, a fügefákról lecsurgó méz elvegyült a kecskék tőgyéből kicsorduló tejjel, úgyhogy valóban tej és méz folyt mérföldeken át.

Most bizony kietlen és egész kopár a környék itt is. Ritka a fa és a kecskenyáj egyaránt. Elhaladunk *Gáth-Chefer* mellett, pillanatra megállunk *Jona* próféta (Nebi Junus) sírjánál, aki megjósolta e föld megújhodását. Ó- és új testamentumi emlékek sorakoznak egymás mellé. Itt az evangéliumi *Kana*, fehér falusi csendjével, ott a Jósua könyvebeli *Rimmon Hammethoar* dús, piros gránátalmafaival, a termékeny Zebuloni-síkság szélén. Két-háromezer esztendő sem törölte el az ősi bibliai neveket. Legfőlebb, hogy a *Rimmonból Rumman* lett. De mi lett a földből? . . .

Jobbra fordulunk és néhány perc múlva a zsidó föld feltámadásának tanúivá válunk. *Szedserába* érünk, a 25 éves zsidó kolóniába. És a virágzó élet és a lüktető munka közepette megállít egy mártírnév: «a *mezitlábás Cvi*». Útiköltség híján hajóra lopózva, lent a sötétben a szénpor között elrejtözve tette meg az utat étlen-szomjan egy romániai kikötőből Hajfáig. Itt azonban felfedezték a szénportól szerecsennyé vedlett orosz zsidó fiút és nem engedték bárkába szállni. De a következő éjjel, mikor a hajó a jaffai part mellett

haladt, Cvi észrevétlenül leugrott a tengerbe, kiúszott a sároni síkságra és nemsokára ott volt a legelső *sómerck* között. *Szedsera* volt az első kolónia, ahol a sómerek vették át a csendőrszolgálatot a zsaroló arabok helyett és Cvi volt az éjjeli őrök első áldozata. Orvul lelőtték. De a sómerek megálltak a tűzpróbát és véget vetettek annak a megalázó állapotnak, hogy zsidók földjét idegenek őrizték.

Keresztes hadjáratok és napóleoni háborúk szomorú színterén visz az út. Kopár bazalthegy tövében, a *Kam Hattin* sziklái között kanyargunk. A csodatevészek kövei ezek. «*Hadzsaret en Nazara*», a «keresztények sziklái» — mondják az arabok ma is. — Itt ült a Nazaréthi, öt kenyérből osztott ötezer tanítványnak és jóllaktak. De Hattin (Kfár Hattija) talmudistáit nem térítette meg a csoda. Aminthogy nem térítette meg Chorazimot és Kefár-Nachumot sem. «Jaj neked Kapernaum, jaj neked Chorazim, ha Szodoma és Gomorha annyi csodát láttak volna, mint amennyit ti láttatok, ma is állanának még! — De Kapernaum, Chorazim, Magdala és a «Galileai Tenger» egész partvidéke tele volt csodákkal azelőtt is, azután is.

A legnagyobb csoda pedig maga a Genezáreth.

Mint fátyolos, igéző álom bontakozik ki előttünk a mélységből ragyogó tündéri szépségében. Galilea csodálatos kék szeme reádnéz és megbűvöl és nem tudod többé leoldani róla a tekintetedet. Vörösen izzó bazaltbércek állanak őrséget körülötte, mintha vigyáznának, hogy hűtlenné ne válhasson szenvedő társához, Judához. «Hét tengert teremtett az Úr és valamennyi közül a Genezárethet választotta magának» — szól a talmudi legenda. — Ott ragyog a vizek fölött a Sechina, Istennek glóriája — mondták a kabbalisták. — «Itt a Galilban, Tiberiás táján fog megjelenni

először a Messiás király — jövendőli a Zohár — mert Galilea pusztult el először a Szentföldön és elsőnek kell megvigasztalódnia». A halottak feltámadása is negyven évvel előbb lesz itt! — Hogy szerették ezt a földet és ezt a tavat, hogy annyi becéző szépséggel és ábrándos csodával aranyozták be! Cickakos úton ereszkedünk le a *Kinereth* katlanába, több mint kétszáz méterrel a tenger színe alá. Buja, tropikus tájba varázsoló-dunk belé. Óriási kaktuszok, érett piros gyümölcsökkel, kövér banánok, karcsú tamariskok, dús balzsambokrok, vadfügefák, babylóniai fűzek, szodomai almafák, eufratesi nyárfák és piros-fehér virágzuhataggil kérkedő oleanderek. Citromok hevernek zöldessárga halomban a zsíros lávaföldön szanaszét. Nem érdemes felszedni. Szent jánosfák duzzadó gyümölcséből ágaskodó, fekete kecskék lakmároznak. Ilyen ez a *Kinereth-Genezareth* most, pusztulásában. Milyen lehetett hajdan, virágzásában?! Amikor az etimológusok keresték a tulajdonságai jelzését az elnevezésben? «Miért nevezték *Gineszetmak*? — Mert itt voltak a fejedelmi kertek (ginné szárim). — Es miért nevezték *Kinereth*-nek? — Mert olyan édesek a gyümölcssei, mint a hárfa (kinor) hangjai!» És meséket meséltek bölcs tanaitákról, akik ezekbe a kertekbe tévedtek és nem tudtak többé elszakadni és annyit élveztek az édes gyümölcsökből, hogy eszüket veszítették.

A Genezáreth gyöngyéhez, Tiberiáshoz közeledünk. «Miért nevezték Tiberiásnak? Mert: tóbah r'ijatah, jól esik reánézni.» És még valamiért: «mert a világ köldökén (tabur) fekszik.» Az arabok róla nevezik ma is a Genezáreth tavát *Bahr Táborijának*. De a történelem úgy tudja, hogy Heródes Antipas, Galilea tetrarchája adta az általa újjáépített székvárosnak a Tiberiás nevet, pártfogója *Tiberius* római

császár tiszteletére. Azelőtt *Chamathnak* hívták, a mellette lévő *meleg gyógyforrások* után. Így emlegeti Jósua könyve is. Mindegy. Így is igaz, hogy «tóbah rijatah», gyönyörűség reánézni. A hotel terraszáról átfogod az egész Galileai tengert 20 kilométer hosszúságában és 8—12 kilométer szélességében. Látod, amint északon beletorkollik a Jordán és mint széles zöld sáv húzódik át a kék víz tükrén egész hosszában, míg délen Daganjánál újra kilép a saját medrébe. És olyan jól esik a szemnek az izzó, káprázó verőfényben megpihenni a Hermon havas csúcsán, amely olyan közeinek látszik és olyan kínálkozóan kedvesnek, pedig vagy 80 kilométernyire van innen és több mint 3000 méter magasságban! És az ég is mintha egészen nyitva volna és zuhogna belőle a kék fény csodája . . .

Jönnek a lakodalmasok! — hallatszik a teremből és mindenki kitódul a terraszra.

A város girbe-görbe utcáinak mélyéből, mintha a tompa kupolák alól jönne, muzsikaszó közeledik egyre erősbödve. A csodatevő Rabbi Méir halálának évfordulója «mennyezői ünnepe» van ma. A falakon plakátok hirdetik:

HALLJAD IZRAEL!

Ma ismét összegyűltek városunkban testvéreid a világ minden széléről, hogy ünnepeljék a hagyományos ünnepet: *a csodatevő tanaita Rabbi Méir mennyezőjét!* Ezt a mennyezőt szentté avatták évek hosszú során testvéreid. Izrael szokása törvény. Az öregség díszlebeg e szent szokás fölött — tiszteld az öregséget!

A hagyomány szelleme, az ünnep szentsége és mai helyzetünk kötelez mindnyájunkat, hogy ennek az ünnepségnek rendezett zsidó formát adjunk, amint az illő és méltó népünkhöz, Izrael ősi népéhez.

Ma meg kell mutatnunk, hogy rendszerető zsidó nép vagyunk. Tömegeinkkel, ezreinkkel vonulunk ki az ünnep tiszteletére. Sorakozva vonulunk, héber dalokkal ajkainkon, ünnepi ruhát öltve és mint Dávid király hajdanán az Úr frigyládája előtt, úgy megyünk mi is ujjongással, harsonaszóval, énekelve, dalolva, táncolva, muzsikálva mindannyian! *Mindannyian kivétel nélkül* résztveszünk a menetben! Az iskolák gyermekei, tudósok és rabbinusok, konzervatívok és felvilágosodtak, kereskedők és iparosok, öregek és fiatalok. Mindnyájan, senki sem hiányozhat!

Adjatok tiszteletet a Tórának! Adjatok tiszteletet a népnek! Adjatok dicsőséget annak, kié a dicsőség!

És amint a tömeg előre hullámszik, valóban megelevenedik mindaz, amit a plakát hirdet. Elül földig érő, csíkos selyemtalárokban, ősz szakállas szefárd chachamok és kaftános askenázi rabbik körültáncolják a Tórát a zene ütemére, melyet az Alliance és a cionista szervezet iskoláinak egyensapkás ifjúsága szolgáltat. A menetben chálucok és chászidok, munkások és talmudisták összekarolva éneklik a folyton ismétlődő zsoltárverset: «*Hinné ma tóv urna naim seveh achim gam jachad.*» íme, mily szép, íme, mily édes, ha együtt vannak testvérek.» Kis leánykák felkapaszkodnak az alacsony terraszpárkányára és fehér-kék szalagot tűznek mindenkinek a mellére, mialatt erősen megcsörgetik a Keren Kajemeth perselyeit. «*Lechu gam atem!*» Jertek ti is — kiáltanak föl hozzánk a menetből és néhányan szívesen engedelmeskedünk, hogy némi előízét kapjunk a néhány nap múlva bekövetkező nagy meroni búcsúnak, amelyben a legtöbb tiberiási zarándok is résztvesz. — A Genezáreth vize visszatükörzi a táncolva-dalolva haladó színes menetnek minden mozdulatát. Szemközt szőnyegekkel és gyöngyök-

kel feldíszített tevéken karaván jön lengő keleti keddökkel és monoton szír[^]arab éneke összevegyül Rabbi Méir Bal Nesz búcsúsainak zsoltárdalával. A két menet köszönti egymást, ők *Nebi Jithro* sírjához zarándokolnak. A sok száz szekta között azokhoz tartoznak, akik Jiszrót, Mózes midjanita apósát tisztelik legnagyobb prófétájuknak. Talán a midjaniták leszármazottjai.

Oszlopos kapu áll őrt Rabbi Méir zsinagógája előtt, amelyben a csodatevő tanított. Az egyik hajó elé épített nagy templomcsarnokban már napok óta tanyát ütöttek a zarándokok, akik messze földről, Bucharából, Babylóniából, Szíriából, Dél-Arábiából jönnek imádkozni a szent sírján és egyúttal gyógyulást keresni itt a forró kénesforrásnál, amelynek vize, a legenda szerint, a vízőzön maradványa és a föld mélyében a gyeheña tüzes ajtaja mellett halad el és onnan kapja rettentő forróságát. A templom csarnokában alusznak, főznek, isznak-esznek és nargileht füstölnek, mint akik egészen otthonosan érzik magukat az Ur házában. A hegyoldal (amely nem is hegy, mert hiszen 200 méter emelkedés után még csak a tenger szintjei éri el) tele van kocsikkal, lovakkal, tevékkel, öszvérekkel, omnibuszokkal, zarándoklók és üdülést keresők ezer holmijával. A tiberiási precesszió jöttére mindenki az oldalhajóba tolong, ahol ráccsal körülzárt, égő gertyákkal teletűzdelt, nagy márványtömb jelzi Rabbi Méir sírját.

אלהא דרבי מאיר ענני
מעבת קבורת התנא האלודי
רבי מאיר בעל הנם זי"א

Csak ennyit mond a szűkszavú felirat: «*Rabbi Méir Istene, hallgass meg engem. A csodatevő Rabbi*

Méirnek, az isteni tanaitának síremléke. Az ő érdeme oltalmazzon minket. Amen.»

Ki volt ez a Rabbi Méir, akinek nevét viselő perselyek évezrek után is ott függnék a zsinagógákban és a zsidó házak falain szerte a világon? «Mondd: Méir istene, hallgass meg engem! és megmenekülsz a veszélyből» — olvassuk a talmudi legendában. — És csodát mivel Rabbi Méir botja is, akár csak Mózesé vagy Elijáhu prófétáé. Rabbi Méir ellesi a kígyók beszélgetését, megtudja, kit akarnak megmérgezni és elébük vág és isteni cselekedetekre inti a kiszemelt áldozatot. Rabbi Méir alázatosságot tanít. Egy paraszttasszony, aki sokáig hallgatta péntekesti prédikációját, megkésve érkezett haza, amikor a gyertyák már elaludtak. Felbőszült ura fogadalmat tett, hogy addig nem engedi be a házába, míg Rabbi Méirnek a szeme közé nem köp. A csodatevő értesült erről a szentlélek által és mikor az asszony másnap a zsinagógába jött, odalépett hozzá Rabbi Méir és szólt: Gonosz szem vert meg, olvass reá és köpj a szemem közé. Nem bűn ez a Tóra tisztelete ellen? — kérdezték tanítványai. — Még azt gondolják, hiszel a babonában! . . . Az Úr — felelt Rabbi Méir — eltörölteti a nevét, hogy békét teremtsen férj és feleség között. Rabbi Méir nőket ment meg a bűn fertőjéből és tisztaságot, bűnbocsánatot hirdet. Rabbi Méir nem riad vissza attól, hogy az eretnektől is tanuljon, «gránátalmát talál, a bensejét élvezi, a héját eldobja». Rabbi Méirt három napig oroszlánok között hagyták, akárcsak Dánielt és élve maradt. Rabbi Méir *Világítói* jelent, mert glória ragyogott a feje fölött. És égi hang hirdette: «Vigyázzatok Rabbi Méirre és tanítására!» Rabbi Méir úgy szereti a Szentföldet, hogy nyíltan hirdeti: «Aki Erec Jisraelben lakik, naponként Sémát mond és héber nyelven beszél, biztos lehet túlvilági

osztályrészében.» Tóráirásból élt, három szela heti keresetéből egyet felhasznált, egyet félretett ruházatra és egyet szétosztott szegények között. Ázsiában érte utól a halál, ahonnan üzenetet küldtek Tiberiásba: «*íme, a ti messiásotok meghalt.*» És koporsóját a tengerpartra tették, hogy ugyanazok a hullámok csókolják, amelyek a Szentföldet érintik. Aztán csudás módon hazakerült a Genezáreth partjára és eltemették a «hőforrás templomában», azon a helyen, ahol tanításával «hegyek hegyeit morzsolta szét».

De Rabbi Méir nem volt az egyetlen csodatevő Tiberiásban. Köröskörül a határ tele van szent sírokkal. Odább a hegyoldal másik részén nyugszik a mártír Rabbi Akiba huszonnégyezer tanítványával. Tizenhárom nagy zsinagóga tükrözött itt a Tiberiás-tó vizében és mindegyikben nagy mesterek tanítottak, akik «jártasak voltak a csodákban». Lelkendezve vitték hírül Rabbi Akibának, hogy Ben Azái tanít és lángoszlopok veszik körül. Talán a teremtés titkait fejtegeti? — kérdezte a mester. — Nem — felelték — csak a Tórát magyarázza és a szavak ujjonganak, égnak és lobognak, mint a színáji kinyilatkoztatáskor. Nem tűzben történt-e az is? Ben Azai nem házasodott. «Mit csináljak, ha a lelkem szerelmes a Tórába?» Itt jött létre a talmudszidóság első nagy alkotása: a *Misna*. És Rabbi Jehuda a fejedelem, aki szerkesztette, állandóan érintkezett Illés prófétával, aki ezer év után is folytatta csodáit. Tudom, szólt a római Antonios Rabbi Jehuda Hanászihoz, hogy a legkisebbek közületek is tudnak halottakat feltámasztani. Itt élt egy barlangban Rabbi Chija a gyermekeivel, mikor kijöttek és imádkoztak, e szavaknál: «aki a szelet fúvatja», szélvihar kerekedett, e szavaknál: «aki az esőt hozza», megindult a záporosó, mikor pedig ezt akarták mondani: «aki fel-

támasztja a halottakat», megremegett a világ és a csodatevőknek égi parancsra vissza kellett térniök a barlangjukba. Miért nevezik Tiberiást Rakathnak? Mert benne még a legüresebbek is tele vannak szent cselekedetekkel, mint a gránátalma. Tiberiásban jóságversenyt folytattak mindenkori messiások. Tiberiásban hirdette Hillél a vallás alapkövének a szeretetet. «Ami neked rosszul esik, azt ne tedd a felebarátodnak! Ez az egész Tóra, a többi csak magyarázat.» Hozhattak-e Tiberiásba csodákat és szeretet-tanítást Nazarethből? Csoda volt Tiberiás megtisztítása is. A város régi temetők fölött terjedt és sokan a jámborok közül és elsősorban a kohoniták kerültek. Mikor Rabbi Simon ben Jóchái kijött a barlangból és megfürdött a tiberiási melegforrás vizében, így szólt fiához: «Mennyi jót tett ez a hely velünk és nem háláltuk meg semmivel, holott annyi haláchai bizonyítékom van, mint a hajam szála, hogy Tiberiás tiszta.» Egy szamaritánus gúnyt akart űzni Rabbi Simonból és halottat rejtett el a tisztának kijelentett föld mélyébe, de a halott csodálatos módon felszínre emelkedett. Akkor így szólt Rabbi Simon: «megparancsolom, hogy az alsó fölkerüljön és a felső lekerüljön». Ebben a pillanatban a szamaritánus meghalt és a halott feltámadt. . .

— Voltak már a Rambam sírján? — kérdi a «malón Guberman» hotelszolgája. — Rendeljek autót?

— Nem fogunk sírhoz zarándokolni autón. Inkább megyünk gyalog.

— Szolgálhatok imakönyvvel, amelyben benne vannak az összes szent sírok fölött mondandó imák? A Rambam mellett van *Rabbi Jochanan ben Zakkai*, *R. Amé*, *R. Ászé* sírja is . . .

— Majd csak imádkozunk szívünk szerint.

— Tetszik tudni, hogyan került a Rambam, vagy

ahogy önök mondják, Majmonides, Tiberiásba? Egyiptomban halt meg Kairóban, ahol a szultán orvosa volt. De meghagyta végrendeletében, hogy holttestét vigyék föl a Szentföldre. Így is történt. Útközben azonban rabló beduinok megtámadták a halottas menetet és a koporsó kísérőit megölték. De amikor le akarták venni a koporsót, hogy hazavihessék a kocsit és az öszvéreket, megmerevedett a kezük és az ijedségtől mind elájultak. Ekkor az öszvérek maguktól megindultak és vitték, vitték a koporsót egyedül, sivatagokon keresztül, míg itt Tiberias előtt azon a helyen megálltak. Es ekkor tudták, hogy ott óhajt pihenni a Rambam a fel-támadás napjáig.

— Gyalog eltart az út Rabbi Méir baal Nesz sírjához egy jó félóráig és nagy a hőség. Egy darabig lehet a parton menni. Rendeljek talán csónakot?

A hotelszolgának mindegy, akár autó, akár csónak, csakhogy ő rendelje. De csodás a csónakázás a Genezárethen! Olyan meseszerűen mély itt a kék és oly misztikusan sötét a zöld! Hűvös szellő tompítja a hőséget és gyengéden, lágyan ringatja a kis csónakot. Szemközt a Száfedi csúcs és Kanaánhegy lejtője. Előtünk egy halászbárka szedi fel a hálóját, amelynek súlyos zsákmánya majdnem a mélységbe húzza a duzzadó izmú halászokat. A ficánkoló halakat ezer színben csillogtatják a játékos sugarak. Jó a Genezáreth és bőséges áldásából ma is táplálja Tiberiást, mint a manna. A városból házak, oszlopok, kőtömbök nyúlnak be a hullámokba. A régi zsinagóga elé érünk, amely mintha megfürödne a Tiberiás-tó tiszta vizében, hogy mindig megújnodva küldje fel az imákat a fölötte végtelen kékségben tárva-nyitva váró égboltozat felé . . . Itt csónakázott Lurja, a titkok mestere, tanítványával. Chájim Vifallal. A száfedi hegyek felől

jöttek és a barlangos sziklák között a Galambok völgyén át ereszkedtek alá . . . Fehér galambok rajai lebegtek a fejük fölött, mint megváltást váró bolyongó lelkék és csattogó szárnyakkal kísérték a csendesen sikló csónakot... És itt a régi templom oszlopai előtt a Mester lehajolt, telemerítette serlegét a tó vizéből, inni adott a tanítványának és szólt: «Ezentúl fel tudod majd fogni a Kabbala mélységeit és rejtelmeit, mert Mirjam kútja volt ez és annak vizéből ittál ...»

Mikor visszatértünk a «malón Guberman» terraszára, ott találtam a tiberiási iskola igazgatóját, Cvi Ehrliche!, aki, úgy mondják, valahonnan a Szaharából került ide és először valami sivatagi oázison terjesztette a héber szót, itt, Tiberiásban pedig nem technikus létére pompás vízvezetéki műveket tervezett és valósított meg és amellet az ifjúsági zenekart és tornaklubot is ő dirigálja. Az érdekes ezermester mosolyogva hallgatta rajongásomat Tiberiásért és a Genézarethért, aztán szelíden megjegyezte:

— Ön persze költői víziókat lát itt és a Kinereth kabbalisztikus ábrándozásokba ringatja fantáziáját. De nekünk minden képzeletnél fontosabb a valóság! Nekünk fontos, hogy itt fölöttünk már gyönyörűen fejlődik «*Kirjáth Semuél*», a Sir Herbert Sámuel nevét viselő nagyszerű kertváros. Látta az új villákat? Itt már van stílus! Es fontos, hogy minél előbb befásítsuk ezt a megkopasztott hegyoldalt, hogy nagy pálmapark húzódjék Tiberiástól egészen a hőforrásokig, ahol nagyszabású modern fürdőket, hoteleket és szanatóriumokat kell építeni. Hogy itt, ahol télen is tavasz van, keressenek üdülést a világ minden tájáról és felvegyük a versenyt a zsidók által is annyira favorizált Egyiptommal! A rómaiak érmeiket verették a tiberiási hőforrások képével, fel kell eleveníteni ezt a régi hír-

nevet és modern eszközökkel új diadalra juttatni. A régi Tiberiás cik-cakos szűk utcáit ki kell pótolnunk az új városépítés technikájával . . .

— Mégis — mondom — az, hogy ön *most* és *itt* és *így* beszélhet, az is csoda. Hogy «Kirjáth Semuél» a zsidó kormányzó nevét viselő új kertváros virágzik itt fölöttünk, az is csoda. És higgye el, a régi talmudbeli feltámadás-legendáknál nem kisebb csoda az, hogy a mai «Rabbi-Méir-mennyegző» héber plakátján ott ragyoghat az újjászületett zsidó nép új pecsétje:

נשם התחיה

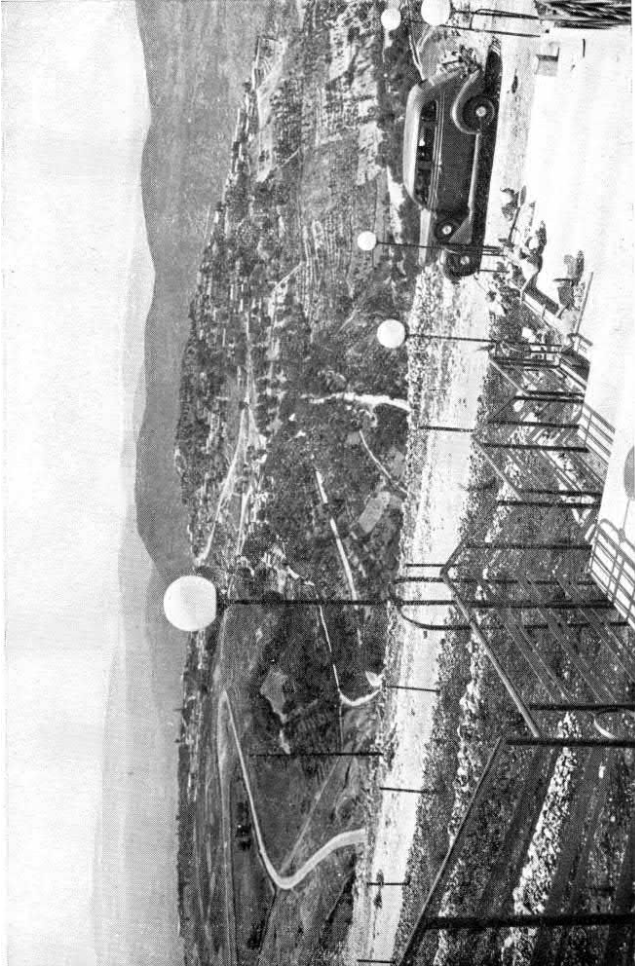
«Feltámadásunk nevében ...»

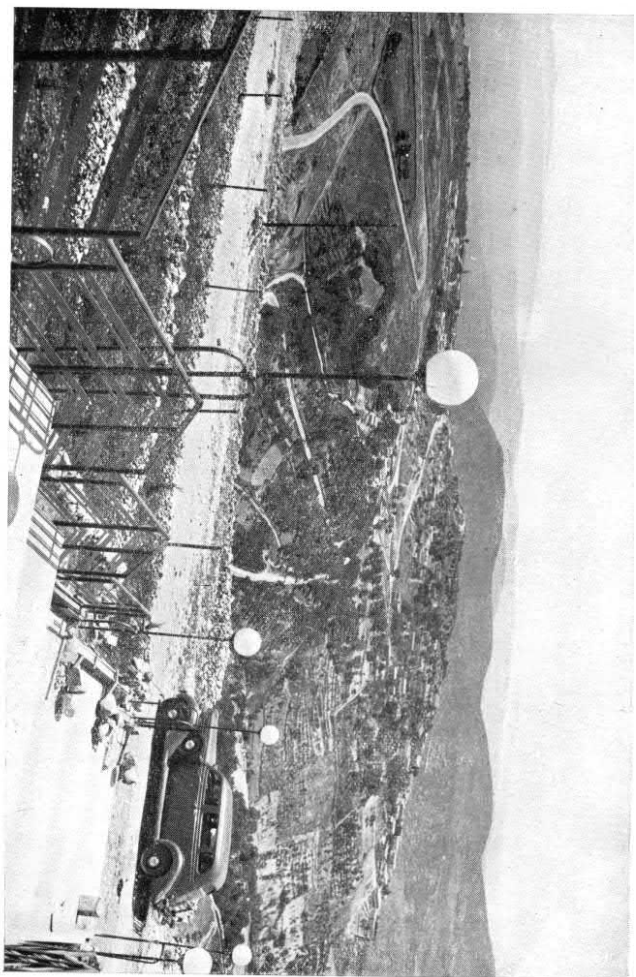
Jakob Steinhardt: Szafedi kabbalista

Rubiny: Szafedi muzsikások

Kilátás Kánaán hegyéről Safedre, a régi kabbalisták városára Felsőgalileában

Kildas Kinnaird hegycsúcsól Szafedra, a régi kabbalásisták városára Felsgötlendban

A MÉRONI LAG-BEÓMER-ÜNNEP

Az ómerszámlálás harminckettedik napján alkonyatkor érkeztem másodszer Száfedbe. Mikor egy héttel előbb a délelőtti vakító napkeleti fényben láttam először a régi kabbalisták ódon városát, hiába kerestem benne azt a sejtelmes titokzatosságot, amellyel a gyermekkori fantázia körülszötte a «Szent oroszlán», «Ari hakados» hajdani székhelyét. Most Tiberiásból jövet a kánaáni hegyoldalon ért a naplemente és mikor az autó felkapaszkodott a szédületes szerpentinúton a száfedi hegyekre, egyre sűrűbb lett a homály és egyre misztikusabb az egész környezet. Száfed három városrésze mintha három különböző hegycsúcson csillanna meg előttünk egy forgó panoráma keretében. Az egymás tetejére épített házak, melyeknek falait a hegyoldal szikláit alkotják, titokzatos némasággal tekintenek le a tátongó mélységbe és ablakai mintha valami távoli rejtélyek után kutatnának. Vagy talán a szemközt a méróni hegycsúcson emelkedő Bar-Jochái síremlék kupoláit figyelik: kigyulladnak-e már az áldozati máglyák?

Amint a városhoz közeledünk, a csendet zsongó nyüzsgés váltja fel. Száfedben ma hemzsegnak az utcák a járókelőktől. Már napok óta mozgásban van az egész Szentföld. Jaffában, Jeruzsálemben és minden kolónián láttam héber plakátokat a méróni búcsúra תהלוכת מרון rendkívüli vasúti kedvezményekről,

különböző munkásszervezetek olcsó kirándulásairól **טיוול זול** iskolák, tanítók s diákok szinte mindenünnen lázasan készülnek a nagy népünnepélyre. De jönnek távolabbról is, az egész Keletről, Egyiptomból, Marokkóból, Tunisból, a Tigris és az Eufrát partjairól és a Taurisból és a Kaukázus hegységéből, sokan húsz-harminc napi járásról. A vonat csak Cemachig vagy Akoig visz. Innen autón, tevéen, öszvéren vagy számaron, sőt legtöbbször gyalog jutnak el Száfedig, ahol meghálnak és másnap elindulnak a nagy menettel, muzsikával és tánccal, a Tórával az élén, Méronba. Száfednek ilyenkor legalább tízszer annyi a vendége, mint a lakosa. A rengeteg idegen elhelyezése nagy nehézségeket okoz minden esztendőben. A házak, zsidóké és araboké, tárványitva, ki-ki annyit fogad be, amennyit elbír. «A kormányzó hetven ágyat állított fel a lakásán ma estére», hallom.

Éjfél van. A város ilyenkor már rég boldog álmát szokta aludni, ma még népesek az utcák. Mi is kísértünk, a «Jákob leányai» emléken és Serailon át a Metstidára. A hold olyan ragyogóan süt és oly közel hozza a szemhez a tájakat, mint a nappali nap. A temetőnek vízszintesen fekvő fehér sírkövei világítanak mint éjféli kísértetek és lent a messzi mélységben a Genezáreth tavának ezüstben csillogó tükrén látni, amint egy fekete csónak siklik, mintha valami bujdosó bolyongó lélek vonulna át a vízen. A túlsó oldalon az Acmonnak, Palesztina legmagasabb hegyének árnyékvonalai ködlenek. Azt hinnéd, félóra alatt meghágod a csúcsát, pedig egy nap jártányira van tőled. Előtte a mérőn i hegyen apró fények csillannak fel mint reszkető lélekmécsek, Bár Jochái jesivájának ablakai. . .

— Rabbi Simonban az arabok is hisznek — mondja kísérőm. — Ők is eljárnak a sírjára, külö-

nösen a gyermektelenek várnak ott csodát. «Az én Fehitoni Méronból való» meséli az anya, aki a szent síron eredménnyel imádkozott. Nemcsak a száfedi zsidó asszonyok, de az arab nők is tudnak gyönyörű legendákat R. Simon csodatevéseiről. Egyszer az arabok meg akarták akadályozni a méróni búcsút, azt mondták, hogy a zsidók szedték le az út mellett az ő termésüket. Ekkor csoda történt. Mikor reggelre az egyik effendi kilovagolt a mezőre, ott talált egy fellachot jajgatva a földön ülve. «Kelj föl», szólt hozzá «és mondd el, mi bajod?» «Nem tudok a helyemről elmozdulni», felelte a feilach és megtörve, zokogva elmondotta, hogy ő lopta meg a mezőt és amikor az éjjel a leszedett kalászokkal haza akart indulni, megjelent előtte Rabbi Simon és lefogta és leültette és azóta nem bír felkelni. » «Dobd ki a kalászokat a kendőből!», kiáltott reá az effendi. A tolvaj fellach kiürítette kendőjét, de még akkor sem tudott megmozdulni a helyéről. Ekkor az effendi észrevette, hogy a fellach abajójának egyik ráncában benne akadt néhány búzaszem. Mikor a tolvaj ezt is kidobta, akkor tudta csak elhagyni a helyét. Az arabok pedig megfogadták, hogy ne, m fogják többé a zsidók méróni búcsúját megzavarni.

Kora hajnalban már talpon volt egész Száfed. Az utcák nem feketétek, de tarkállottak. Egyre jöttek az újabb színes karavánok ezer színben csillogva a napon. Autók száguldtak töftőfözve, tevék ringottak csilingelve, férfiak, asszonyok szamarháton, tejeskocsin, öszvéreken, chálucok, kolonisták, diáksapatok, zászlókkal, lobogó kendőkkel. Mind a szefárd templom felé tolonganak. Egész délelőtt hullámoz a tömeg és betorkollik a szűk utcába, a frenk zsinagóga közelébe, ahonnan a sok százéves legendás Tórárt *fogják kihozni*. Oda próbálok tolakodni én is, de a tömeg elnyel és

nem látok semmit. Nagynehezen kibontakozom a hullámok közül, egy ablakpárkányra kapaszkodom. A menet már mozgásba jött. Fületfeszítő üdvrivalgás jelzi, hogy a Tórát már kiemelték a Frigyládából. A furulyák, dobok, cintányérok belekezdtek a Bar-Jochái dalba és a tömeg velük énekel nekihevülve, felujjongva:

*«Boldogság mi osztályrészünk
Bár-Jochái mennyegzőjén ...»*

Magasba emelik az ezüst- és arany díszbe öltöztetett Tórát és táncra perdülnek vele és körülötte, mialatt dalolva, ugrálva, menetelve kézzől kézre adják.

De a szűk utcában nehezen jut a menet előre. Én kerülővel lekanyarodom a völgy felé, szemközt a temető lejtőjével, az út mentén, ott, hol a lovasrendőrök állanak, hogy felváltsák a rendre ügyelő gyalogos kíséretet. Hana effendi főkapitány tiszteletteljesen helyet csinál dr. Barsiéknak és vendégüknek. Egy darabig még várunk kellett a menetre és gyönyörködni lehetett a csodás táj szépségében. Száfed héber neve Π(ε)2ί Gefát, — kilátás. Az Acmon és a Tábor felől jövő hűvös szellő enyhíti a meleget, úgy hogy a leömlő napfényben ülni kellemes. Szemközt fehérük R. Pinchász ben Jáirnak, R. Simon Bar Jochái apósának sírja, ő is csodatevő volt. Hozzá ment először R. Simon, amikor kijött a barlangból, ahol tizenhárom évig rejtőzött a rómaiak üldözése elől. Egész nap — regéli a Talmud, — a homokban ülve tanult R. Simon, míg ruháját csak reggel és este az imához vette fel, nehogy hamar elnyűjje. A homoktól berepedezett a bőre. R. Pinchász gyógyító olajjal kenegette, de közben a könnyei beléhullottak a nyitott sebekbe és Rabbi Simon felkiáltott fájdalmában, hogy megreszketett az egész világ. «Jaj nekem, hogy így látlak» sírt R. Pinchász. «Boldogság,

hogy így láthatsz — felelt R. Simon — mert ha nem így látnál, nem lettem volna *ilyenné*...» Valamivel feljebb Hósea próféta sírja . . . Ezek közt a hegyek között szállták meg a látomások Jezreel nagy napjáról. «És léssen azon a napon összezúzom Izrael íjját Jezreel völgyében.» Nem messze nyugszik Josef Karo, a Sulchan Aruch szerzője és maga Lurja, aki egy barlangban fekszik tanítványával, R. Selomo Alkabiccal, a «Lecho Dodi» poétájával. Itt a hegyek között hangzott el először egy péntekesti alkonyatkor a szombati ének: Lecho dódi likrász kalló . . . «Jer kedvesem a Menyasszony elébe ...»

Egyszerre csak, amint felemeljük szemünket, Száfed felől mintha megmozdulna a hegy. Minden oldalról a sziklák közül színes alakok mozognak és gördülnek lefelé. Mintha kivirágzanának a kopár kövek a kápráztató napsütésben. Patyolatfehér, azúrkék, olívdzöld, narancssárga és cinóbervörös színfoltok villognak és ereszkednek alá a lejtőn. Zászlók lobognak a levegőben szerteszét. Majd feltűnnek az arcok, amint félkörben az út felé közelednek.

Egy sziklacsúcsról végignézem az egész menetet. Nyúlánk természetű fiatal szefárd, földig érő fehér csíkos selyemtalárral, izgalomtól égő arccal, mint valami ifjú próféta, viszi a Tórát a kísérő zene ritmusára dalolva, táncolva. Így táncolhatott Dávid király len átvető jében, mikor hazahozták a frigy szekrényt, trombitaszóval és dobpergéssel, lantokkal és citerákkal. «Drága féltett kincs ez a Tóra is — magyarázza kísérőm, — sok száz éves, még a híres R. Abuhab használta, és olyan, mintha ma írták volna. Egyszer egy éjjel ellopták a templomból és akkor elmentek R. Simon sírjára panaszt tenni és mire reggel visszajöttek, a Tórát ismét a helyén találták.» A Tóratekeres szefárd módra ezüst-

veretű cédrusfatokba van burkolva, nem köpenybe, mint nálunk. A menet lassan hömpölyög lefelé. Egymás után tűnnek fel a zászlós csoportok. Sasok röppenek át a légben kiterjesztett szárnyal és lenéznek csodálkozástól villogó szemekkel. Fiatal anyák ülnek büszke arab méneken, egyik kezükben a kantárszíjat tartják, a másikban lobogóhajú kis fiacskájukat fogják át féltőn, de biztosan. Más-más színű abáje, kefije és agai ékesíti az anyát és a három éves kis «völegényt», akit Mérónban fognak eljegyezni a Tórával . . . Bölcs arcú öreg zsidók vonulnak el fehér öszvéreken és apró szürke szamarakon, miket hátulról bottal nógatnak arab gazdáik «Jalla, jalla!» És a héber dalokba belevegyül az arab nóta:

«Belladije, belladije,

Balladi baéda ...»

Szülőföldem, szülőföldem, beh messze vagy . .

Mikor Hana effendi a lovasaival elhagyta az őrhelyet, hogy a menet elé lovagoljon, mi is felültünk öszvéreinkre és beleolvadtunk a daloló tömegbe. Lassan-lassan hömpölyög a menet hosszú folyama a hepehupás sziklás úton. A száfedi hegyekről még egyre ereszkednek az árnyékok, az alakokat már nem látni íi távolból és a menet eleje a Tórával már ott kígyózik feli elé a kopár méróni lejtőn. Az egyiptomi kivonulás képe elevenedik meg előttünk a kősvatagban. «És az Úr frigyládájának dicsősége vonul va la előttük nap-pal ...»

Három óráig tart az út. míg elérjük Mérónt és kibontakozik előttünk a Rabbi Simon barlangsírja fölött emelkedő mauzóleum hatalmas fehér kupoláival, négyszögletes nagy udvarával, zsinagógájával és oldalhajóival. Köröskörül a sziklás hegyoldal tele van sát-

rákkal és barakkokkal, mintha egy nagy hadsereg ütött volna itt tábornokot. A közepén a Hadászati-kórház barakkja, orvosokkal, ápolónőkkel. Mögötte a Keren Kajemeth nagy sátra óriási felírással:

«Váltsátok meg a tanaitok országát!...»

Fürge fehér-kék ruhás leánykák szaladnak körül a táborban és fehér-kék szalagot tűznek a búcsúcsok mellé a tanaitok országának megváltására ... A chászidok sem bújnak ki a kedves kötelesség alól. Méronbóí, a régi tanaita községből bizony alig maradt valami. Néhány düledező arab ház jelzi a helyét. Es oldalt a sziklák között R. Simon zsinagógájának romjai. Csak egyik csonka fala áll még, mint a jeruzsálemi szentélyből. Mellette egy nagy gránátalmafa rikító piros virágokkal és néhány szelíd, alacsony fügefafa. A templom közepén a kőpadlás alatt mintha forrás volna, vagy barlangnyílás. Barlang forrással, szentjánosfával vagy fügefával, mint amilyenben R. Simon és fia rejtőzött, sűrűn látható ezen a vidéken. A zsinagógarombból pompás kilátás nyílik. Szemközt a Hermon hóval borított csúcsa, a túlsó oldalon az Acmon, ahonnan ellátni egészen a lengerig, oldalt a Genezáreth napfényes kék tava és lent a völgyben sziklaóriások között száguldó lovasok, akik még mincha előtt el akarják érni Mérónt. A búcsúcsok tömegei már ott feszengenek, tolonganak a háromkupolás mauzóleum udvarán, hogy minél előbb a síremiekhez férközhessenek. Még jókor be tudok jutni én is. Mintha égő máglyák közé lépnék. A félhomályos mauzóleumban R. Simon és R. Eliezer kriptabarlangja fölött emelkedő két hatalmas fehér tömb telistele van aggatva égő gyertyákkal. Két lobogó gyertyával a kezében lép be mindenki és az izzó hőségtől elolvadó

gyertyákat reátapasztja a csupasz kötömb oldalára meg tetejére, úgy hogy a sok viasz és faggyú egyetlen lobogó máglyává olvad össze a kötömb körül. A sirtömböket körülzáró vasrácsokon és köröskörül a falakon sincs egy tenyérsi hely, hol gyertya- vagy viaszdarab ne lobogna.

Az izzó gyertyalángok fénye misztikusan megvilágítja a máglyatömbök előtt imbolygó könyörgő, imádkozó nők és férfiak arcát: «Kelj fel szent caddik, élő világosság, Rabbi Simon ben Jochái, könyörögj Isten előtt, kegyelmezzon, erősítsen, áldjon, tisztítson, emeljen, tápláljon, segítsen, Ábrahám, Izsák, Jákob, Mózes, Ahron, Dávid, Salamon és minden jámborok és szentek érdemében ...» A lángoló mauzóleum-templomból átkanyarodnak balra a barlangnyílás előtt emelkedő Szentek Szentjébe, ahol a párás homályban sistingő, füstölő edényekben folyik az olajáldozat . . . Fönt a mennyezetről égő olajmécsesek százai lógnak alá, a szentek örökmécsei, mindegyiken egy-egy név: «Elijáhu próféta örökmécse». «Dávid király örökmécse», Mózes, Josua, Saul örökmécse, a «Szent csecsemő» örökmécse ... És a barlang-templom taláros őrei körüljárnak apró fáklyákkal a kezükben, neveket kérdeznek suttogva és újabb mécseseket gyújtanak halk áhítattal az adakozók hozzátartozóinak lelkéért. És imák sírnak, zokognak az élőkért: «Kelj fel nagy terebintus, három világok hatalmása, te vagy Rabbi Simon bar Jochái, kinek arcát Isten formálta odafönt és kinek hangja felszáll a magasságok magasságába és megkoszorúztatik a szent koszorúval, a világok Ura büszkélkedik veled minden világaiban, kelj föl és légy szószólónk irgalmas Atyánk előtt, Izrael gyermekeiért, szepős csecsemőiért és a tanházak tanítványaiért ...»

A jövő és menő tömeg szorongva kavarodik, for-

gólódik a füstölgő mécsesek és a lobogó gyertyalángok között. Talán Rabbi Simon csodája, hogy nem gyullad ki a láng és nem viszi fel az égbe az egész imaházat imádkozóival együtt.

A bezárt barlangnyílás előtt hajbókoló fehérszakállas öregek szívbemarkoló síró melódiával recitálják a Zohárból R. Simon ben Jochái halálának csodás történetét. A körülöttük állók lábujjhegyre kapaszkodnak, hogy ok is belepillanthassanak a világító szent könyvbe és együtt sírnak velük, amint a rejtelmes szavakat olvassák: «Azon a napon, amidőn R. Simon el akart távozni a világból, eljöttek hozzá társai és a ház megtelt lángokkal. Szólt R. Simon: A kegyelem órája ez és én szégyenkezés nélkül akarok átvonulni a jövő világra. Íme a legszentebb titkokat, miket eddig fel nem fedtem, akarom feltárni a Sechina előtt. . . Amint írva vagyon: «Mert ott rendelé az örökkévaló az áldást, az örök életet.» Szólt R. Abba: «Még be sem fejezte a szent Világosság ezt a szót «életet», amikor elhallgatott a hangja és én írtam és írni akartam tovább, de nem hallottam semmit. És nem emelhettem fel a fejemet sem, mert a világosság nagyon nagy volt és nem bírtam odanézni. Összereztem és hallottam egy hangot, mely szólt: «hosszú életet!» Majd más hangot hallottam, mely szólt: «Életet kért tőled!» Egész nap nem távozott a tűzoszlop a házból és senki sem közeledhetett feléje, mert fény és láng volt mindenütt körülötte. Egész nap arcunkra borulva kiáltottunk. Mikor a tűz eltávozott, láttuk, hogy a szent Világosság, a szentélyek szentélye elköltözött a világból, beburkolózva feküdt a jobbján és arca mosolygott. Fölkelt fia R. Eliazar, megfogta a kezeit és csókolta, és én nyalostam a port a lábai alatt. A társak sírni akartak, de nem bírtak.

Háromszor borult R. Eliazar a földre és nem tudta szóra nyitni ajkait. Azután kezdé és szólt: «Atyám! Atyám! Hárman voltak, egy visszatért, most a madarak elrepülnek és eltűnnek a nagy tenger mélységeibe és társaik vért isznak ...» Felemelkedett Rabbi Chi j ja a lábaira és szólt: «Eddig a szent Világosság foglalkozott velünk, most itt az idő, hogy mi foglalkozzunk az ő tiszteletével.» Felkelt R. Eliázár és R. Abba, reáfeklették az ágyra és az egész ház megtelt illatokkal. Eljöttek a trékaiak, tardaiak, sephorisiek, havaiak és a méronbeliek, hogy náluk temessék el. Mikor kivitték az ágyat, felemelkedett magától a levegőbe és tűz lobogott előtte. És hangot hallottunk: «Jertek, gyülekezzetek R. Simon menyegzőjére! Vonuljon békében, pihenjen fekvőhelyén.» Mikor leereszkedett a barlangba, hangot hallottunk: «Ez az a férfiú, aki megremegtette a földet, megreszkettette a birodalmakat, ez az a Rabbi Simon bar Jochái, akivel az Úr eldicsekedik minden napján, boldog az ő osztályrésze fent és lent ...»

Boldog extázissal mondják a titokzatos szöveget, mintha a fehérszakállú öregek maguk az Idra zutához, R. Simon szűkebb társaságához tartoztak volna és most csak folytatják itt a régi gyászt, a megszakított zokogást: «Kelj fel, Izrael fénye, tíz szent tanítványoddal, keljetek fel és menjetek Chebron szendergőihöz, Ábrahámhoz, Izsákhöz és Jákobhoz és menjetek a Sechina elé, amely szunnyad a száműzetésben, kiáltsátok, hogy Jeruzsálem puszta és Izrael szolgaságban, menjetek, könyörögjete a szent nyájért, hogy megmeneküljete a gonosz állatok torkából, hogy halljuk az ígéret ígét, Cion vigasztalóját...»

Mikor a méla kadis elhangzása után ki tudunk szabadulni az udvarra, itt elragad a muzsika és tánc szilaj örvénye. Itt érezzük csak igazán, hogy nem

gyászünnep ez a nap, hanem valóban Bar Jochái menyegzője, Istennel való egyesülésének lakodalmi ünnepe. Akik bent, Zóhár-olvasással és imákkal könnyítettek a lelkükön, itt dalokba öntik lobogó mámorukat és boldog bizakodásukat. Körtáncot lejtő csoportok keringenek a tágas udvar négy sarkán. Tambur és furulyás intonálja a nótát:

*«Asrénu, ma tov chelkénu behillula de Bar Jochái»
«Boldogság mi osztályrészünk, Bar Jochái
menyegzőjén ...»*

Aztán dalt váltanak:

*«Bar Jochái nimsachta, asrechá
Semen szászon méchauérechcv
«Bar Jochái, Bar Jochái felkentek — oh boldog —
örömolajjal társaid ...»*

Ennek a régi dalnak a szövegét bent is olvastam már a mauzóleum-templomban, aranyba hímezve a frigyszekrény fehér bársonyfüggönyén, melyet Rabbi Abraham és felesége ajándékozott R. Simon és R. Eliazar tiszteletére, «hogy Isten megáldja őket gyermekáldással ...»

*«Bar-Jochái, szent olajjal
Felkentek a szent edényből,
Hordod szent fénykoronádat ...»*

Bar Jochái igazi felkenése azonban csak ezután következett. Fönt a mauzóleumnak párkányos kupolás tetején két szélesfejű hatalmas oszlop emelkedik. Az egyik R. Simoné, a másik a fiáé, R. Eliazaré. Ide rakja mindenki a maga áldozatát a szíve szerint: kendőt, szövetet, hajfonatot, csipkét, szőnyeget, vagy éppen az új méroni selyemruhát, aztán leönti egy üveg olajjal,

hogy átittasuljon, amire a *Hadlákára*, a máglyagyújtásra kerül a sor. Az oszlopfejek egyre magasabbra emelkednek és még egyre jönnek az új áldozárok és reáborítanak még egy kendőt, még egy ruhát, még egy korsó olajat. Sokan pedig várnak az áldozással a meggyújtásig. Tíz óra lehetett, amikor a száfedi rabbi kijött a templomból, méltóságteljesen, mint az egykori szentély főpapja ment fel a lépcsőkön a kupolatetőre és a feléje nyújtott fáklyával meggyújtotta egymásután a két máglyát. Ugyanekkor, mintegy jelre, meggyújtották a szemközt lévő kupolán a harmadik, R. Jicchák Nafcha, a tanaita kovácsmester oszlopának máglyáit és feljebb a hegyen R. Jochanan Haszandlár, a szandálkészítő tanaita tűzoszlopát.

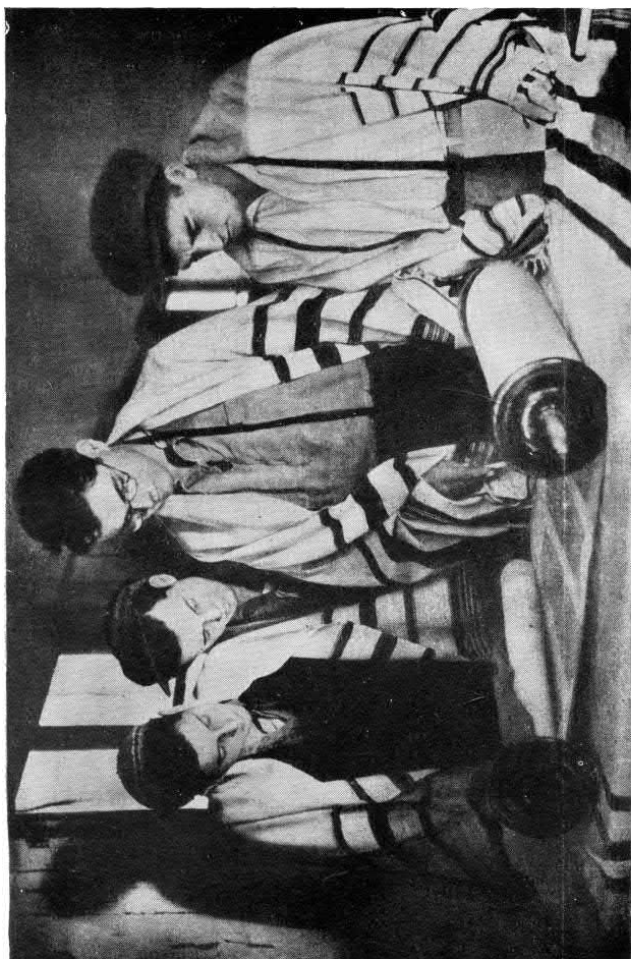
Zengő örömmámor köszöntötte a máglyák fellobogását az éjszakában. A kupolás mauzóleum- és templomtetők, a párkányok és lépcsők roskadásig voltak tele ünneplőkkel. Mégis helyet nyitottak, hogy a lobogó tűzoszlopokat körültáncolhassák:

«Bar Jochái, nimsachta, asrechá»,

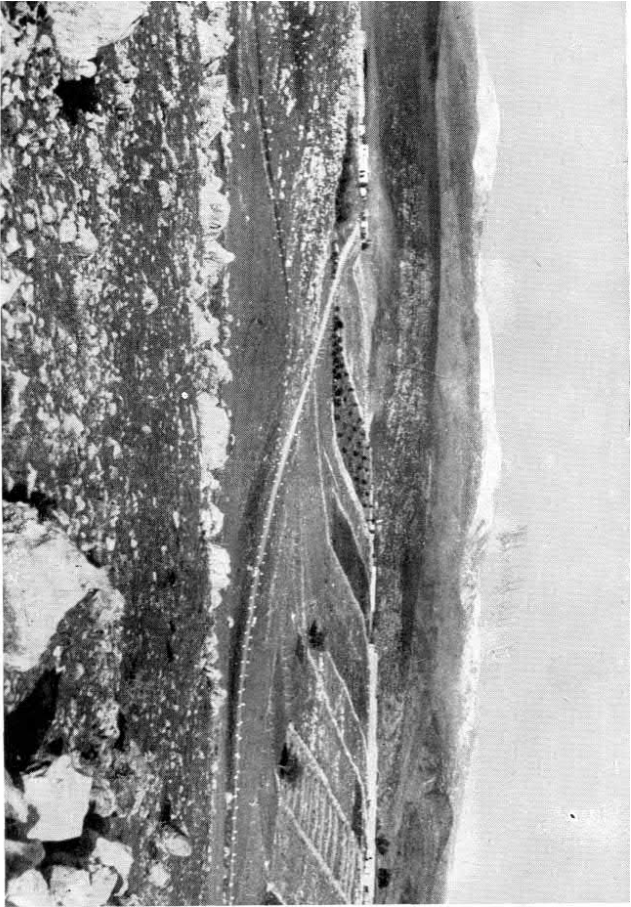
«Bar Jochái, felkentek, ó boldog!» A tánc mámorában újabb meg újabb tárgyakat dobálnak a máglyára. Egy asszony letépi vállairól gyönyörű bocharai selyemkendőjét, bedobja a lángba és táncolni kezd, mint egy őrző. Egy kaukázusi leány új pompás atlaszköpenyét veti le, összegöngyölíti és feláldozza a tűznek. Közben lobog a tánc, a nóta fönt a templomtetőn és lent a templom udvarán. És egyre tüzesebben szól az ének:

*«Asrénu, ma tov chelkénu
Behillula a Bar Jochái!»*

«Boldogság az osztályrészünk. Bar Jochái menyegzőjén ...»

Reggeli imádság, a Kibuc Rodges német ifjak kolóniáján

Merulla körüü, Felsögallitea határain

«Mit szól ehhez, kolléga? Nem pogányság, avodázára, bálványimádás ez?» — fordul hozzám dr. Glücksohn, a «Haarec» héber napilap szerkesztője.

— «Mindegy — felelem —, erő és szépség van benne!»

A máglyák lángja megvilágítja az egész sátor-tábort. A táncoló csoportok egyre tarkább színt öltenek. Ghászidok, chálucok, arabok fonódnak össze a körtáncban. Az öröm mámorában ledőlnek a korlátok, öregek és fiatalok, rabbik és munkások, szakállasok és borotváltképűek, kaftánosok és sportingesek forognak együtt a szent lángok körül. És most már az új Palesztina dalai kerülnek sorra:

«Él jivne ha-Gálil»

Isten felépíti Galileát. «*Baruch jivne ha-Galih* Az áldott felépíti Galileát. És így végig az alef-béth összes betűivel. . . Egy öreg chászid, miután előbb végigtáncolt egy arabbal két csodálatos fantáziát, kikapja egy fiatal cháluc kezéből lovagló ostorát, a táncolók közé ugrik és körben forogva üti a taktust, egyre sebesebben, egyre szenvedélyesebben és lobogó hevével magával ragadja az egész tábort:

Veamártem, kó lecháj
Adonénu Bar Jocháj.»

S mondjátok: ő íme él, a mi urunk, Bar Jochái.» Dirigálja az új nótát egyre tüzesebben, egyre lángolóbb extázissal és az egész fiatalság mintegy megbabonázva engedelmeskedik a dirigálásnak. Leguggol és körbe guggolva táncolnak, forognak vele mind, míg fel nem áll. «Wunderfull!», «Wunderfull!» kiáltja elragadtatva a mellettem álló londoni prof. Langser, a híres hipnotizőr, aki akaratáviteli kísérleteket és előadásokat Járt

most Palesztinában. «Wunderfull.» Ez aztán az akaratátvitel minden hipnotikus hókuszpókusz nélkül! «Wunderfull.» Valóban. Ezzel a hévvel elvezethetné ez a chászid őket akár az élő csodarabbik templomába is és megimádkoztathatná a büszke forradalmi ifjakat mint a jámbor istenfélő chéder-fiúkat . . . Csak találkoznia kell a két nemzedéknek és rendben lesz minden.

*«Hinné ma tov urna náim
Seveth achim gám jáchád»*

Zeng az új ének. «Milyen szép és milyen édes, ha együtt ülnek testvérek.» «Milyen szép és milyen édes» ismétlődik és kar karba fonódik és karok nyúlnak ki a forgó körből és mindenkit magukhoz ölelnek, aki a körtánchoz közel áll. Egy pillanat és engem is bekapnak és már ott forgok én is a táncoló örvényben a muzsikaszóra dalolva: «Hinné má tov umá náim ...»

Már régen túl vagyunk az éjfélen. A lángoszlopok misztikusan világítanak a sötétben. A kupolás tetőn és a nagy udvaron gyérülni kezd a tömeg; sokan az öreg Malke néni előtt állanak egy csésze teáért, sokan visszahúzódtak a sátrakba pihenni. x\z éjszaka csendesedni kezd. Csak egy-egy sátor mélyéből hangzik a héber nóta. Andalítóan csillagos az égbolt. Tapogatózva megyünk a sziklák között. Sokan lehajtják fejüket a kemény kősziklára, mint egykor Jákob és pihennek, álmodnak a szabad ég alatt. Egyszerre csak megtelik a hegy csilingeléssel. Mintha égi angyalok szálltak volna le apró ezüst csengettyűkkel. De a csilingelő hangok alulról jönnek és egyre közelednek felénk. Talán kis koboldok jönnek muzsikával édesíteni Bar Jochái menyegzőjét? A csilingelés egyre közeledik és fekete árnyékok kúsznak fel a hegyre. Hirtelen felhangzik több felől: «chaláv» «chaláv!» «chaláv, kasér!» Tejet

kínálnak a sötétben. Egyes beduinok felhajtották a kecskenyájukat a méroni hegyre, hogy tejjel csillapítsák R. Simon menyegzőjének ünneplőit. A kecskék csilingelnek a sátrak között a sötétben és egy fél piaszterért a beduin telefeji a poharadat friss, egészséges tejjel, konkurrenciát csinálva azoknak a jesivabelieknek, akik egész éven át ott tanulnak R. Simon bar Jochái Beth-hamidrásában a hegyek között elhagyatottan és bizony reájuk fér egy kis kereset egyszer egy esztendőben . . .

Alig két-három órát pihentem a Hadassah sátrában. Már hajnalban ismét felébresztett zene. tánc. Sokan le sem feküdtek, hanem ott táncoltak és daloltak még most is az égő tűzoszlop körül. Nóta van elég. Ott a sok rímbe foglalt talmudi legenda Bar Jochái kifogyhatatlan csodáiról. És elvégre egy óráig is el lehet ismételni körtáncban fokozódó hevülettel:

«Vaamártem kó lécháj, Adonénu Bár Jocháj.»
«Mondjátok: mi urunk él, mi urunk Bar Jochái.» Vagy akár csak egy szót: *Lama, lama, lama, miért, miért, miért?* míg a zsoltárvershez érnek: *«miért oh Isten, hagytál el minket?»* De most új nóták következnek. A gyermekek napja ez. Kezdődik a *«chalaka.»* A gyermeknyírás. Az apák vállukra veszik a gyerekeket, így táncolnak a szepegő csöppségekkel körbe-körbe. Sokan még elmennek a daloló menettel Rabbi Jochanan Haszandlár sírjához. Nagy, nyitott barlang tátong az úton. A szandálkészítő mester bőráztatója volt-e, vagy szent fürdője — vitás. Most üres és száraz. Mégis leereszkednek a fenéig, mintha szimbolikus fürdőt vennének benne. És felhangzik az ének a barlangból: *«Szóltott Rabbi Akiba, szóltott rabbi Akiba: Boldogok vagytok Izrael, boldogok vagytok Izrael! Ki tisztít meg benneteket, égi atyátok, mint írva vagyon: Izrael for-*

rásvize az Örökkévaló ...» S íme boldog csoda. Néhány esőcsepp permetezik alá a nyári égből. Csoda! Égi kegyelem. Sietve térnek vissza Bar Jochái sírjához. Az udvar már tele van az apró vőlegényekkel, a hároméves fiúcskákkal, akiknek ma fogják először levágni a hajukat áldozatul. Egész Palesztinából, de Tunisból, Tangerből, Bokharából és Egyiptomból is hozták a kis vőlegényeket Bar Jochai menyegzőjére. A kis «chaszan» a legszebb ruhát kapja, feldíszítik színes szalagokkal, kis selyem abájé lebeg a vállain és ezüstös agái szorítja göndör fejére a kefiját. Két kezében szalaggal, fátyollal körülkötött díszesen kifestett két gyertyaszálat tart. Így vezetik a rabbik elé a templomba. Így hozhatta Hanna a kis Sámuelét Éli főpap elé. A templom egyik sarkában ülnek a rabbik. Elfogadom az invitálást és melléjük telepedem, hogy közlőrl lássam a ceremóniát. «Jön a vőlegény» — kiáltja a samas, aki a neveket is kihirdeti. Minden szülő higiénikusán magával hoz egy ollót, odalép a rabbi elé a gyerekkel, ez levág egy fürtöt a jobboldali halántékánál és oda adja a szülő kezébe, a másik rabbi a másik oldalon vág ki egy fürtöt és szintén oda adja. Miután így mintegy megjelölték a «pea» helyét, kezet fognak a vőlegénnyel és az apával és «mazal tov» kiáltással elbocsátják. «Mazal tov» ismétlik a jelenlevők vidáman. A körülállók rázendítenek egy héber nótára, a szülő pedig, miután italt és süteményt osztogat ki kosarából, kimegy a másik terembe, ahol már hivatásos borbély levágja a gyermek egész haját, amit a gabaj mérlegre tesz a rabbik által levágott két fürttel együtt, a meglevő súlyt pedig ki-ki módja szerint felméri arannyal, ezüsttel vagy rézpénzzel és szétosztja a szegények között, míg a hajat felviszik az égő oszlopokra, a lobogó máglyára. A száfedi samast, aki végigkíséri az embert születésé-

tól halálig — mert ő a sírásó is — végtelen jó hangulatba dönti ez a szertartás, melynek folyamán megtelnek a zsebei tortával és pogácsákkal. Engem is biztat, fogadjam csak el a szülőktől, majd ha sok lesz a teher, ő átveszi tőlem, úgysis kilenc gyermeke van és ezek számára elfogad mindent élőktől és halottaktól. Túlságos jó kedvében poharával hadonászva leönti a ruhámat. «Nem baj, mondja, úgyses ivott a micvaitalból, legalább a ruha pótolja.»

«Jön a vőlegény» — kiáltja, amikor a következő kerül sorra: «Sír a *vőlegény*» — teszi hozzá tréfásan, amikor látja, hogy a kicsike félve, pityeregve közeledik a tiszteletreméltó rabbikhoz, aztán gyorsan elszalad. «Jöjjön a másik addig!» Ünnepi ruhába öltözött kolonista hozza kis fiát a karján, mint hajdan Cion parasztja a termés zsengejét. Ez a kis falusi «vőlegény» is fél a sokaságtól, szepegni kezd, a rabbi szelíden és nyugtatóan megsimogatja a kis «chaszan» göndör fürtjeit.

— Mióta van szokásban a chalaka? — kérdem a rabbitól.

— Lurja vezette be — feleli.

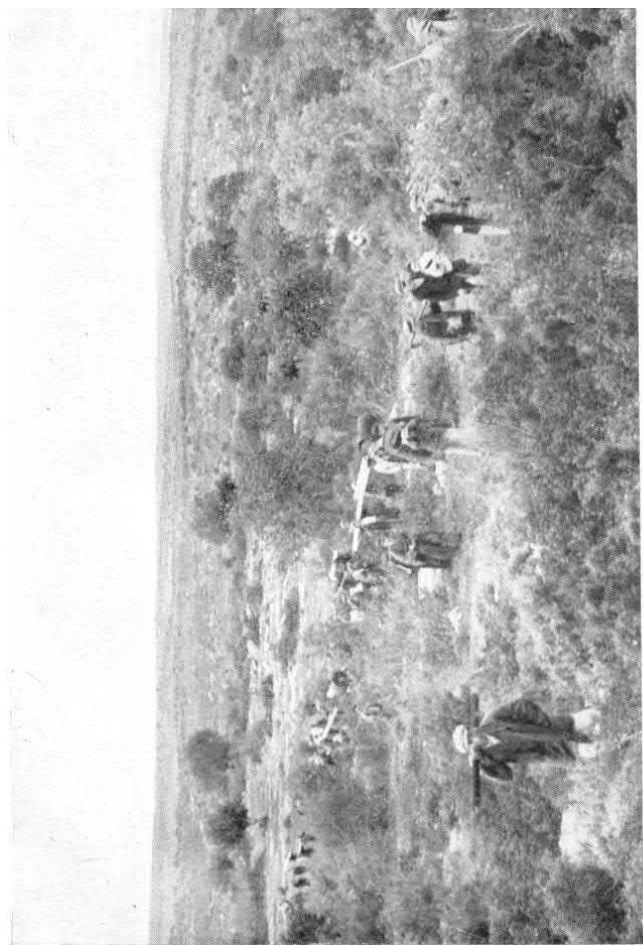
De nekem az az érzésem, hogy nem négyszáz, hanem négyezer éves ősi szokások maradványai állanak itt előttünk elevenen. Talán R. Simon menyegzőjét is régen R. Simon születése előtt ünnepelték már a hitet és legendákat termelő Galileában.

«Nini, apró fehér bagolyfiókák ülnek az ablakon! Itt van a fészükük!» — szólal meg a rabbi örvendve, amint ültéből hátranéz. — «Ki kell nekik vinni a morzsákat!» Oh szent Galilea, itt chászidok és talmudtudósok is imádják a természetet. Itt nem merevedett meg a zsidó lélek a halachában.

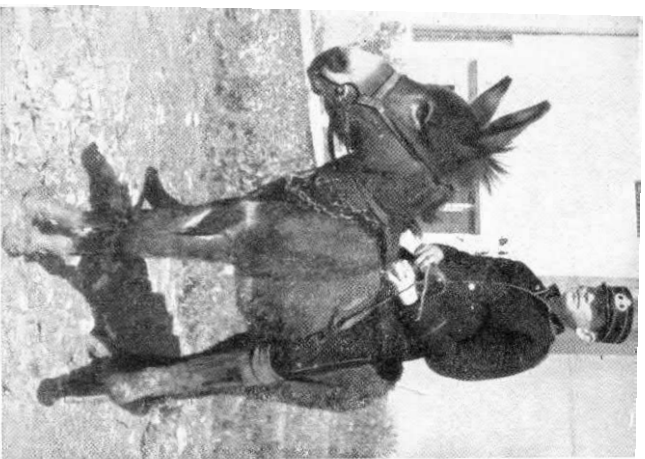
— Volt már lent a hegy túlsó oldalán? — szól

hozzám a száfedi rabbi, — ott gyönyörű a táj! Néhány percnnyire innen van Sámáj és Hillél és tanítványaik nagy sírbarlangja. Ott gyűjtötte össze Rabbi Dávid Hanágid háromszáz tanítványát, hogy chéremet hirdessen nagyapja a Rambam gyalázói ellen. Lent a völgyben kristálytisza ivóvízforrás, onnan fakad a Megidó patakja. Partján csodás fügefák óriási árnyékú levelekkel, milyeneket sehol másutt nem találni. És szemközt a hegyoldalon van a régi «papok városa» és a főpapok barlangja. És fönt a hegytetőn hatalmas székalakú kőszikla, mint egy faragott gránittrónus. Erre fog állani a hagyomány szerint Elijáhu próféta, mikor majd eljön nagy harsonájával hirdetni a holtak feltámadását, a messiási megváltást!»

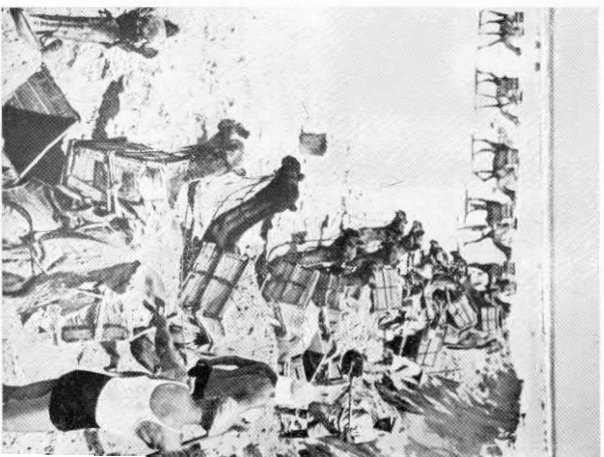
Ó, rajongó hittel és szeretettel teljes, csodálatos Galilea! . . .

Viszik az anyagot „Chanitta“ új felsőgablenteli telep felépítésére

Galléai levehordó

Kavics-szállító zsidó tereshajósrok

SZOMBAT GALILEÁBAN

— Tartson velem, — szólt hozzám Galilea zsidó kormányzója azon a hangulatos estén, amellyel a száfediak búcsúzóul kedveskedni igyekeztek. — Nincs fenségesebb, mint lóháton végigszáguldani Felsőgalileán! Hajnalban indulunk, fellovagolunk egészen a havas Hermonig, átvágtatunk a Litanis folyóig, megmutatom az összes zsidó gyarmatokat és mire a nap lealkonyodik, már itt köszönheti Szombat királynőjét Lurja templomában!

Bármennyire csábító, kedves és megtisztelő volt az invitálás, mégis inkább egy másik szeretetreméltó meghívást fogadtam el: a «Hajnal Csillaga»-nak tejeskocsisáét, aki éjjelenként hozza a tejet «*Ajeleth hasac/iar*»-ból, ebből a szép nevű kolóniából, melyet már az arabok is «Nismeth el szubach»-nak neveztek el, mert szerintük egészen pontosan e hely fölött ragyog a «Hajnal Csillaga». A vágatásból, a száguldásból elég volt az a hét-nyolc nap, amikor szinte hozzánőve az autókhoz, keresztül-kasul szeltük a Szentföldet szelében-hosszában, szemünkkel mérhetetlen sokat átnyalálva, de bizony édes-keveset látva. A méroni út megtanított a fizikai igazságra, hogy a látás mennyisége és erőssége fordított arányban áll a haladás sebességével és a legtöbbet látni — a szamar hátáról. Száfedből Ajeleth hasacharig most ugyanilyen szelíd alkalmatossággul kínálkozott a kétkerekű tejes taliga, amelyet úgy

várnak reggelente a száfedi Hadassah kórház betegei, mint Száfed hajdani kabbalistái a megváltót. És amikor a kanaánhegyi lejtőkön és kanyarulatokon lassú lépésben leereszkedtünk, csodálkozva láttam, mennyivel több szépség tárul most szemeim ejé, mint amikor idefelé amerikai masina röpített föl a hegynek. Lent a völgyben messziről csillog a Mérom-tava, melyből lilás sávként húzódik a Jordán vize le a Genezareth csodakék taváig. Szemközt a Gólan hegyei a Libanonig és a fehér Hermonig. Lassan, fokozatosan bontakozik ki a táj fensége és magadba szívod a színeit, a mélységeit, az illatait, magadba szívod és elrejtéd a lelkedben örökre ... Az úton egy tevekaraván halad méltóság-teljesen ringatózva, egy vágató autó villan át szemközt, a tevék megbokrosodnak, nekirohannak a sziklás lejtőnek, a kaktuszos mezőnek, az egyik teve megbotlik az országúton és elbukik, két oldalán szalmába burkolt óriási korsókötegek lógnak alá, melyek csörömpölve összeütődnek és darabokra zúzódnak. Az arab jajveszékelve tördeli a kezeit és szörnyű átkokat szór a «kutyaszülte» autókra és valamennyi gazdáikra. A Suez-csatornán és a sivatagon át hozza az égetett agyagedényeket Egyiptomból Felsőgalileába és most oda van hosszú hetek fáradtsága és nehéz esztendők szerzeményei Ahány autó, kocsu utast hoz, — legtöbbnyire zsidót — mind megáll, hogy segítsen a szerencsétlenen. Mi is leszállunk és beállunk a körbe, hogy osszetereljük és alátámasszuk a súlyos terhük alatt már-már roskadozó tevéket. . . Így tanította ezen a tájékon az írás. «Ha látod ellenséged szamarát roskadni a terhe alatt, segítve segíts neki...» Egy gazdag effendi család jön szemközt; a drága szőnyegekkel párnázott, csillogó gyöngyzinórokkal díszített tevéken fehér-kék baldachinos függő ágyak ringatják a misz-

tikus feketén elfátyolozott hárem-nőket. A Ramadan-ról jönnek, talán harminc napig böjtöltek a szent sírokon és ott mulattak és táncoltak «Nebi Mussza» sírján is Jericho mellett, de «Mózes próféta» tanításait nem vállalják. Gögösen halad el az effendi karavánjával, bajba jutott testvére nem érdekli.

Utunk Ros-Pináhn át vezet, Galilea legrégibb és legnagyobb kolóniáján. A határban kis eukaliptus liget illatozik. Egy hórighthorgas barna arab és a vállán egy szőkefürtű kis fiú nyesegetik az ágakat. Héberül diskurálnak. Leszállok hozzájuk. Az arab büszke önteltséggel fitogtatja, milyen szépen beszél héberül: «Ani vechájim hakátán, ben adoni satalnu et hájaár házé lifné snatájim». Én és a kis Chájim, gazdám fia, ültettük ezt az erdőt két évvel ezelőtt.» Aztán elmondja a részleteket is, hogy itt a hegyoldalon csupa szikla volt és ő és a nyolcéves kis Chájim — ben adoni, a gazdám fia, — teszi mindig hozzá alázatosan — hónapokon át dolgoztak verejtékesen, míg erre a puszta helyre ezt a kis ligetet teremtették. A fiúcska eszméje volt. Ezzel akarta meglepni az apját. A tömzsi kis Chájim boldogan hallgatja a hosszú arab vállán az ő tetteinek dicsőítését, mégis zavartan és pirulva dugdossa a fejét az eukaliptuslevelek közé.

Az én vendéglátó tejeskocsisom azonban cseppet sem volt ettől az idiltől meghatva.

— Látja — szól, amikor újra a taligán ültünk — mi azért nem szeretjük ezeket a régi kolonistákat, mert arab cselédeket tartanak és arabokkal dolgoztatnak. Mi új kolonisták a «kibus hearec», a föld meghódítása mellett a legfontosabbnak tartjuk a «*kibus haabodát*», a munka meghódítását, hogy minden munkát magunk végezzünk el. «*Aboda acmith*» ez. Bizonyára olvasta Achád-Haám könyvében, hogy néhány

évvel ezelőtt Rós-Pináhban és a többi galileai gyarmatokban még a «charat» -rendszer volt divatban. Az arab «charatok» feleségestül, gyerekestül a kolonista istállójában laknak, az állatokkal együtt. A férfi mivel a kolonista földjét a termés egyötödéért, az aszszony és a gyermekek pedig házi szolgálatokat teljesítenek a kolonista családjánál. Milyen erkölcsi romlást jelent ez, nem kell magyaráznom. A kolonisták elvonnódnak a mezei munkától és spekulációra szoknak, a gyermekekbe egészségtelen úri gög oltódik, amellet eltanulják az arab gyermekek fajtalanságait; és ami a legfőbb baj, szaporítják a zsidó kolóniák tájékán, sőt a kolóniákon is az arab lakosságot, ami egyenesen életveszélyt jelent. Már tapasztalták saját bőrükön ennek következményeit és akkor megesküdtek, hogy nem fognak többé arabot a kolóniába engedni, de a támadásokat és az esküt is gyorsan elfelejtették. Ros-Pinah háta mögött pompásan felvirágzott az arab falu, amely rég elpusztult volna onnan, ha a zsidó kolonisták következetesen zsidó munkásokat alkalmaztak volna, a 44.000 dunam földön pedig 42 év után nem 700, hanem ötször annyi zsidó lélek találna megélhetést. Persze az arab munkaerő olcsóbb, az arabnak nincs semmi igénye, egy darab száraz árpa-lepény és egy nagy nyers ugorka elegendő neki egész napra. Ruhára, ingre legfőlebb egyszer egy életben van szüksége. A zsidó munkás nem élhet napi egy piaszterből, a zsidó munkás szereti a tiszta fehérneműt, legalább minden péntek estére és szappant és fogkefét is szeret használni. Pedig meg fogja látni, nálunk Ajeleth Hasáchárban sincs valami luxus, ma péntek estére és holnap a szombati ebédre sem lesz más, mint leves és főzelék és ami tejet termelünk, azt bevisszük Száfedbe a Hadaszah betegeinek.

Már lent a völgyben járunk, Galilea termékeny kövér földjén, az országút barna és portalan, mintha olajjal volna megöntözve. Pedig dehogy öntözték. Még a fákat sem hagyták meg az út szélén, hogy kis árnyéket adjanak a perzselő napon. Hosszú kopasz út után egy hatalmas fasorhoz érünk: *«Séderóth Kemál pacha»* magyarázza a kocsisom. A háború alatt erre járt Kemai pasa és akkor ültették tiszteletére ezt a hosszú fasort. Az eukaliptusok azóta hatalmasan megnöttek, de Kemál pasa talán nem jör többé errefelé! Félóra múlva Machnájimba érünk. Nem az a bibliai hely ez, ahol Jákob küzdött az Úr angyalával és győzelméért megkapta az Izrael nevet. Az a Gilead-hegységben van, túl a Jordánon. Hogy miért nevezték ezt a Ros-Pinahtól elszakadt kolóniát is harminc évvel ezelőtt Machnájimnak, ki tudja? Itt bizony nem győzedelmeskedtek a harcban és a sok próbálgatás, kísérletezés után most új alapokra fektetik a gyarmatot, melyet egy fiatal kvuca vett át.

Már késő délután volt, mire Ajeleth Hasachar háttárába értünk. Ringó búzatáblák közt visz az utunk. Az egyik oldalon szorgosan folyik az aratás. Csigás traktor forgókaszája vágja a rendet és a kövér, súlyos kánaáni kalászkok megadóan hajtják le fejüket az aratógépet vezető cioni paraszt előtt, aki az emeletnyi magasságú vasületről ifjú hévvel irányítja és buzdítja a traktor elé fogott lovat: *«Kadimáh!»* *«Hacidáh!»* És a zsidó farm lova ép úgy megszokta már a héber vezényszót, mint telivér őse Dávid király idejében! Az aratógép mögött egy gyönyörű fiatal leány leomló fekete hajfürtökkel, álmodó, csillogó nagy fekete szemekkel hajladozva jár a tarlón, felszededegetve és kérébe kötve a széthulló kalászkokat. Állj meg egy percre fel-támadt Ruth, mezítláb, fehér gyolcsruhában szebb

vagy, mint drága selymekben unatkozó nővéreid a koravén Európa tarka korzóin. Állj meg egy percre, hadd nézzem boldogságtól sugárzó arcodat, a te Boázod-e, aki ott ül a traktor tetején és feszülő izmokkal héber szóra igazgatja lovát és gépét?

— Itt nincsenek Boázok — javítja ki kocsisom. Boáz csak felügyelt a munkásokra, itt pedig mindenki dolgozik! Ez a leány egyébként szintén nem volna kénytelen kalászatot szedni az égető mezőn. A leggazdagabb lengyelzsidó családból származik. Apja nagy gyáros, nem tudom hány milliót — nem lengyel márkában — akartak neki adni hozományul, de ő ott hagyott mindent, hogy a mi csapatunkkal kijöjjön Palesztinába. Nyolc gimnáziumot végzett, meg valami kereskedelmi főiskolát, most szégyelli, ha említik előtte. Akár mezei munkára van beosztva, aratáshoz, kapáláshoz, akár a konyhába főzéshez, sütéshez, akár az istállóba fejeshez, köpüléshez, mindent a legnagyobb szerűbben végez el és mindig jókedvű, mint egy dalosmadár. A szülei hiába ostromolják hazahívó levelekkel. Egyébként most lett menyasszony.

— Talán az a vőlegénye ott...

— Nem, a traktorvezető a Knaáni, a mi poétánk, szabad idejében humoros verseket ír és mindent kifiguráz. Tessék elkérni este a gyűjteményét, nem nagyon szereti mutogatni, de talán egy kollégának megteszi. Knaáni felesége, a szép Mirjam, szintén maturált és gazdasági főiskolát végzett otthon, most úgy feji a teheneket, mintha soha mást nem csinált volna és ha ő köpüli a vajat, mindig dicséretet kapunk Száfedben.

Néhány perc múlva behajtottunk «Ajeleth Hasachar» nagy majorudvarába. A nagy betonistálló ajtaja előtt a szép Mirjam guggolt mezítláb, felgyűrt ujjakkal, fehér kötényben, széles zsótárból átöntötte a frissen

fejt tejet a nagy ólomkannába, aztán vállára kapta és vitte föl a dombra a hűtőkamrába. «Tessék csak bemeni — szól hátra — a «matbach»-ba (étkezőbe), majd küldök egy pohár hideg tejet.» A nap forrón tűzött le a fehér házakra, melyeknek gazdái most künn aratnak, csépelnek, szántanak, legeltetnek az izzó mezőn. Csak fönt a másik udvar szélén hallatszik kalapács és üllő összeütődésének csengő muzsikája, a Hajnal Csillagának kovácsa javítja a gépeket, sarlókat, kapákat. A majorkezelő, a «chacran» bevezet a matbachba. «És szóltott, ó uram, ha kegyet találtam a szemedbe, ne menj el a te szolgád elől. . . Vegyetek, kérlek egy kis vizet, hadd mossátok meg lábaitokat és pihenjete a fa alá . . . És én hozok egy darab kenyert, hogy felüdítsétek a szíveteket... És Ábrahám besietett a sátorba Sárához és szólt: siess, végy három széah fehér lánglisztet, gyúrd meg és készíts lepényeket ... És vőn tejet és vaját és a fiatal borjut, melyet készíte és elébük adá és ő ott áll vala a fa alatt mellettük ...»

Ábrahám különben még künn szántott a kertben, mert ez most az ő beosztása. A «matbach»-ban, mely közös étkező, társalgó és gyűlésterem egyben, tábla lóg, amelyen a heti munkabeosztás olvasható. Fönt a kolónia teljes címe: «Chevráth Poálim kooperativith Ajeleth-Hasiachar»

חברת פועלים קואופטיבית אילת השחר

Kooperativ munkásszövetkezet ez, a földet és felszereléseket Rothschildtól, illetve az I. C. A.-tói kapták örökbérbe, apró, könnyű részletfizetésre, de míg Ros-Pinahban minden kolonista külön egyéni gazdálkodást folytat, saját számlájára, itt közös az egész kolónia, közös minden bevétel, közös minden kiadás,

közös a munka, közös az étkezés, sőt közös a gyermeknevelés. Mindenki dolgozik és gondoskodik mindenkiről, férfiak, meg nők, asszonyok és hajadonok egyformán. Mindenki egyforma jogokat élvez és egyforma kötelességet teljesít. Hétről-hétre változhatik a beosztás tetszés, illetve megbeszélés és belátás szerint. Lemásolok magamnak egy részt a falon függő lajstromból:

נפחות הספקת מים ע"י	שומר : כרמי
מוטור : רבנר	שמירה בשדה : לויצקי
מטבח-היפה : רבקה, יוכבד	רפת ומחלבה : הוכמן, מרים
מפול ילדים : בתיה-עטרה	הובלת חלב : צבי
חולים : שרה	מרעה : אלקנה
גן ירקות : ברנשטיין, לאה,	הצר : הלל
אסתר, זהבה	עופות : חוה
ערום עד ארוחת הבקר :	קצירה במקצרה : כנעני
יבננאל ברנשטיין, לאה,	חרישה בכרם : אברהם
אסתר, ליטאי, זהבה	

A «somér» tehát Karmi, de csak a majorban öröködik, míg a mezei csendőr Leviczky, aki úgylát-szik lekéselt a legutóbbi névhéberesítésről és egyelőre galutbeli nevét viseli, mint társa Hochmann, aki az istállót tisztítja e héten, vagy Bernstein, aki Leával, Eszterrel és Zahavával (Aranyka) a zöldségeskertet műveli, de hajnaltól a reggeliig az asztagoláshoz vannak beosztva, ahol Jabnái és Litái is segítenek nekik, bár utóbbi most a kolónia vezetője is és a cséplőgépet is ő hozza rendbe. Kettős munka jutott Ravnérnek is, aki kovácskodás mellett a vízellátásról is gondoskodik a motorszivattyú segítségével. Az udvar rend-bentartása Hillél feladata, a baromfit Chava látja el, a legelőre a nyáját Elkána hajtja ki, a konyhában Jafa, Rebeka, Jochebed foglalatoskodnak, a betegápo-

lást Sárára bízták, a gyermekekkel Batjah és Atara (Koszorú) kertészkednek. De a jövő héten, vagy a jövő hónapban már mindenki más munkát végezhet változatosan, hacsak nem lesz közös óhaj, hogy minden a régiiben maradjon.

Alkonyodóra hajlik a nap. Egymásután térnek haza a mezőről, a rétről, a kertekből igás szekereken, szénáskocsi tetején, lóháton, öszvéren és legtöbben gyalog. Kolompolva terelődik be a nyáj az istállóba — most éppen újat is építenek. A munkások egymásután elfoglalják a házak előtt a földből kikandikáló vízvezetékcsapokat. Nagy mosdás folyik az egész majornban, messze ívekben fröccsen a víz szivárványszíneket csillogtatva a lenyugvó nap sugaraiban. Az én kocsisomat, Cevi-Ramot ott látom az istállóban meztelelenül állva a magas csap alatt, miután előbb a lovak mosdatásával volt elfoglalva. Alkonyi csend száll a Hajnal Csillagára. Egymásután jönnek ki a munkások szobáikból tisztán, friss fehér ingben, új nadrágban, kifényesített cipőben — a beköszöntő Szombat tiszteletére. A nőknek sem kell sok idő a toalettkészítésre. Nemsokára kijönnek ők is tiszta fehérben és letelepednek a padokra pihenni. Csendben, szótlán megindultsággal nézik a péntekesti alkonyatot, amint a nap leszáll a galileai hegyek mögött és én érzem a Szombat szentségét ebben a pihenésben. — «És őrizték Izrael gyermekei a szombatot,.. . örök frigy ez köztem és Izrael gyermekei között...» így pihenhettek Galilea zsidó parasztjai háromezer évvel ezelőtt, amikor még nem született meg a dal a Szombat-menyasszonyról, amikor a száműzetés Nagy Gyülekezete még nem rótt könyörgő imákat hétköznapra, szombatokra és ünnepekre, amikor Jeruzsálemben tűzzel áldoztak az oltáron az Úr szombatján, az ország népe

pedig feléje fordította orcáját és csendes, néma áhítattal gondolt a szent városra . . .

Az alkonyt a Szentföldön gyorsan váltja föl az éj. Az ég megtelt csillagokkal. A sómér vállára vette pus-káját és indult ki a mezőre, örködni kell péntek este is. Dörgő léptekkel megy ki a kapun és zengő nótájával megtöri a csendet:

*«Jafim halélóth bi-Knaán
Cónenim hém uvhirim ...»*

*«Szépek az esték Kánaánban,
Hüvösek és ragyogók ...»*

Oly szívbe markoló ez a nóta itt a «Hajnal Csillaga» alatt. «Az éj dalt lehelt ki és felelt neki szívem dalokkal» — hangzik tovább sóvárgón epekedve és a padon ülők a sötétben vele éneklük a refrént melancholikus melódiájával:

*«Jilleláth tannim nugáh
Techce demi halájü ...»*

*«Sakálok síró üvöltése
Szakítja meg az éjnek csendjét...»*

És még hallik messziről a sómér mélyen zengő hangja az éjszakában: «*Acháj halchu liróth cónám*». Testvéreim elmentek legeltetni nyájukat és én bolygók a sziklák tetején. És halkabbra halkul az új strófa: «*Haseleg al ha-Chermon*.» «A hó a Hermon csúcsain olvadozni kezd, jöjj kedvesem, érted ég szívem ...» És Cijon pihenő paraszt ifjai és leányai tovább zengik a sötétben a refrént: «Sakálok síró üvöltése szakítja meg az éjnek csendjét...» A matbachból vacsorához csendgetnek. Sorban leülnek az asztalhoz. Még itt is tovább cseng a nóta, de már vidámabb változatban:

<i>«Mibóker vedd erev</i>	<i>»Hajnaltól estélig</i>
<i>Echrós bemachrásti,</i>	<i>Szántok az ekémmel,</i>
<i>Vöim Rachéla bagda bi</i>	<i>S ha Ráchele hüteten,</i>
<i>ód lo hitjaásti...»</i>	<i>Nem csüggedek én el. . .»</i>

Ez már az évődés versszaka, speciális galileai népdalhangsúlyozással. És Knaáni, a poéta rajongóan mondja: ha nyári éjszakán künn a mezőn a szénakazlak tetején énekeljük együtt ezt a dalt szomorú refrénjével, azt hiszi az ember, megszakad a szíve.

«Jafim halélóth bi'Knaán ...»
«Szépek az esték Kánaánban ...»

Vacsora után megkérnek, ismertessem előttük a magyarországi zsidó viszonyokat. Érthetetlen előttük, hogy ahol annyi zsidó munkás van, nem érdeklődnek Cion felépítése iránt. Hiába magyarázom nekik, hogy itt a zsidó munkás az általános munkásmozgalomban éli ki magát. Szerintük Lengyel- és Oroszországban is így van, de azért mégis van bizonyos százalék, mely nem akarja az egész világot boldoggá tenni és egyelőre csak a ^jdójáért jgyekszik.dolgozni. Komoly vita keletkezik. Majd kérdés kérdést követ. Minden érdeklit. Töviről hegyire kikérdeznek, de elhárítom a hosszú előadást. Inkább én szeretnék valamit hallani. Leginkább néhány galileai héber dalt. Sebtiben félretolják az asztalokat és a «matbach» egyszerre táncteremmé varázsolódik át. Forgószélsebességgel perdül a körtánc, a «/torra», mintha nem is dolgoztak volna ma egész nap arcuk verejtékével a mezőn. Egyre extátikusabban és szaggatottabban hangzanak a dailamfoszlányok és újra meg újra visszatér az örök refrén: «Él jivné Hagail.» «Isten felépíti Galileát...» Van-e ennél szebb szombati ének?!...

Szombaton délelőtt két fiatalember jött át a szomszédos építőkvucából, az egyik bekötött fejfel, sápadtan, orvosi kezelésre kell mennie Jeszud Hamaálába; lovat kért, minthogy nem bírja tovább az utat gyalog. Litái «Ajeleth hasachar» vezetője intézkedik, hogy lovat kapjon, de kísérőjének lelkére köti, hogy ne lovagoltassa be társát a kolóniába, mert a vallásos gyarmatosokat ez nagyon bántaná.

— Betegnek szabad, — mondja a fiatalember.

— Mindegy, — feleli Litái, — nem mindenki látja, hogy beteg és nem mehetsz mindenkihez magyarázni. A jeszud-hamaálai fasornál álljatok meg, te künn vigyázol a lóra és társad bemegy onnan az orvoshoz egyedül, a sedérától csak pár lépés az egész.

Mialatt a lovat nyergelik, Litái megmagyarázza nekem, hogy Jeszud Hamaálának, Ajeleth-Hasacharnak és Mismár Hajárdénnek közös orvosuk van, aki naponként meglátogatja lóháton a három kolóniát, csak szombaton nincs rendszerint «orvosi séta». Ilyenkor a könnyű eseteket ellátja a helybeli képzett ápolónő, súlyosabb esetekben azonban természetesen mégis csak meg kell jelennie magának dr. Chitainnak, aki a legnagyobb és legbiztosabb kezű doktorok egyike. Innen Jeszud Hamaáláig különben háromnegyed órai szép gyalogséta, onnan Mismar-Hajárdénig is körülbelül ennyi és onnan ide vissza ugyanannyi, ha tetszik, velük tarthat, a páciens visszajöhet lóháton egyedül, a kísérője pedig Önnel megy végig» Biztosítom, sehol sem lépi túl a «techum sabbat»-ot, teszi hozzá mosolyogva.

Csendes, nesztelen szombati mezőkön visz keresztül az utunk. A hullámzó kalászkok szabadon lélegznek és bólogatva hallgatják a madarak dalát. Ma nem peng a kasza, pihen a traktor, a zöld fűszálnak sem

kell félnie a sarlótól. Ma béke van, nyugalom. Hűvös északi szél fúj a Libanon felől és felkavarja a Mérom-tó vizét, halk zúgással ütődnek a habok Jeszud Hamaála partjához, ahol a kis kolónia ifja-örege sétával élvezi a szombati pihenőt.

— Negyven éves ez a gyarmat, — magyarázza dr. Chitain, miután paciensünket szeretettel elintézte — és alig ad 200 léleknek kenyeret. És miért? Mert kevés a földje. Összesen 12.228 dunam. — És gyorsan előveszi a térképet. — Tessék ide nézni! Itt vannak a a zsidó gyarmatok, közéjük van ékelve néhány arab telep, Krath, Achszanija, Kiel. Mind eladó. Az arabok kínálják minden áron. Ha a zsidók megvették, egyesíteni lehetne Ros-Pináht, Machnájimot, Jeszud Hamaálát és Mismar-Hajardént és új földet csatolhatnának mind a négy kolóniához. És mit jelent politikailag is, ha ilyen nagy terület zsidó kézben volna egyesítve! De a zsidóknak nincs pénzük a szent föld megvásárlására! Mindenre van, csak erre nem. Pedig, ha most elmulasztják az alkalmat, amit a történelem kínál, akkor a zsidó nép a világ legalávalóbb népe!

Apostol, rajongó agitátor itt mindenki, orvos és kocsis, munkás és diák, de hangjuk elvész a pusztaságban és a világ zsidósága nem hallja . . .

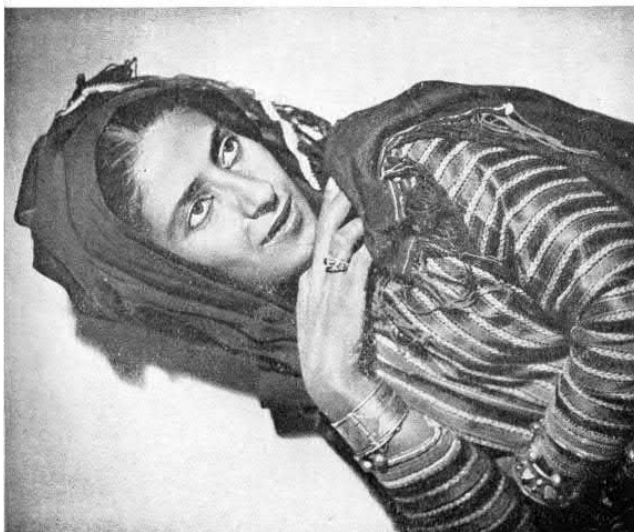
— Megmondottam az amerikai Warburgnak, amikor először erre járt — folytatja dr. Chitain. — Azon a sok millió dolláron, amelyet a Joint a háború után a különböző országokban múló segélyezésekre elfecsérelt, meg lehetett volna vásárolni egész Palesztina minden szántóföldjét és felszerelni és betelepíteni az egész országot. Warburg, a Joint nábobi vezetője, haragudott akkor egy kicsit ezért a kijelentésemért és idegesen felelt: «Akkor súlyosabb dolgokat kellett orvosolni és nem értünk reá narancsfákat ültetni ...»

Látja, ez a baj, hogy a diaspora zsidósága még mindig narancsfaultetésnek, luxusnak tekinti a szentföldi telepítést és nem tudja felfogni a kérdés gazdasági és erkölcsi horderejét. Milliárdokat pazaroltak el pillanatnyi jótékonyságokra és nem látták a legtermészetesebb levezető utat, hogy Európa zsidó lakosságának fölöslegét, azt, amelyik ott megélni nem tud, idetelepítsék, ahol annyi föld hever parlagon és ezzel a kérdést gyökerében megoldják! . . . Most már a józan amerikai Warburg is másként gondolkozik. A napokban nem tudom hány százezer dollárt adott a jeruzsálemi egyetemre. Most már ő is azt hirdeti Amerikában, hogy minden pénzt Palesztina felépítésére kell adni! . . . Arról nem is érdemes beszélni, hogy annak a rengeteg pénznek a tizedéből, melyet a zsidók a sok tőzsde-manővernél csak Bécsben és Pesten vesztettek, fel lehetett volna itt építem egész Zsidóországot... De nem akarom Önt ebéd helyett beszédekkel traktálni! . . .

Ebédre egy prozelita-családnak vagyunk a vendégei. Szombatosok voltak Oroszországban és amikor ott megkezdtek a «zsidózók» újabb üldözését, Palesztinába menekültek, ahol nyíltan áttértek a zsidó vallásra. Külsőleg teljesen orosz család benyomását teszik és amikor a kidust mondják és a zemiroszt éneklük hangosan, rögtön érzik a «gér» kiejtés. Dr. Chitain már az úton figyelmeztetett, hogy kerüljem előttük a prozelitaság szóbahozását. «Az arameus előtt ne emlegesd az áttértet». Régi közmondás volt ez már itt kétezer évvel ezelőtt is. ők igazi zsidóknak érzik magukat. És amikor marcona fiuk és parasztképű leányuk a szombati ének közben profán diskurzusba kezd, az apa tréfásan jegyzi meg: «Látja, ezek már palesztinai csemeték, ezek már nem respektálják a szent énekeket» ... De hangjának melegségéből kiérik, mennyire büszke

Hadassah-nővér az ambulatóriumban

Keleti zsidónő Jeruzsálemben

Wizo-csecsemőotthon

Gyermekfalu

erre a két szentföldi csemetére és mennyire boldog, hogy itt Izrael országában dalolhat velük együtt. . .

Ebéd után már egész társaság volt együtt a prozelitáknál, a kolóniából és a szomszédból, helybeliek és kirándulók. A szombati énekek és viták után együtt indultunk sétára a Jordánpartra. Oda, ahol a folyó elhagyja a Mérom-tónak, «Szavko tengerének» vizét és sebesen lefelé hömpölyög a Genezáret felé. A Jordán fenségét, a «geon hajardén»-t, melyről Jeremiás próféciája és új héber dalok szólnak, diófanagyságú illatos oleanderek, buja piros virágú gránátalma-fák, pálmák, szentjánoskenyér, citrom- és fügefák díszítik. Lengő kefijás arab pásztorok hajtják a tevéket, bárányokat és a kecskenyáját itatni. A túlsó parton a Gólan-hegység nyúlványai ereszkednek alá szelíden. Útközben egy kis vádin át párologó kénforrás vize ömlik bele a Jordánba. Gyógyforrás ez, amilyen sok van ezen a vidéken — magyarázza kísérem. — Messziről nagy bazalthíd ívei bontakoznak ki: «*Geser benóth Jakob*» Jákob leányainak hídja ez, mögötte a túlsó parton egy várrom még a makkabeusok vagy a rómaiak idejéből, a hídfő védelme lehetett ezen a fontos úton, mely Damaskusból a Földközi tengerig vezet. Jesajás próféta «derech hajam»-ja, a keresztes hadjáratok híres «via maris»-a. Az innenső parton katonai őrség kis vára, rajta héber felírás תחנת הבלשת persze alatta és fölötte arabul és angolul is. A Jordán vize nagy eséssel zúg el a híd alatt. Erre jártak-e Jákob leányai, kiknek sírját Száfedben mutatják? Itt kelt-e át a pátriárka a Jordánon, amikor Mezopotámiából az ígéret földjére jött? Jákobnak sok fia és lánya fürdött itt a Jordán hullámaiban és talán nem egy próféta is, mielőtt elindult hirdetni az Úr igéjét... A Jordán mély medréből fölkapaszzkodunk sűrű kaktuszok között a partra és benn vagyunk

Mismar Hajárdénben. Kis virágos kert illatozik minden ház előtt. Betérünk a legelső nyitott ajtón. Szívesen látják itt a vendégeket mindenütt. Egy öreg asszony fogad és egy fiatal leány. Gyümölcsöt és süteményt hoz. Megdicsérik a kertjét.

— Most már könnyű — mondja Schneider néni — most egy éve motort kaptunk a bárótól (Rothschildtól), mely felszivattyúzza a vizet a lakásokig, de harmincöt évig minden vödör vízért le kellett menni a Jordánhoz és milyen mély a meder, azt látták. Bizony sokat szenvedtünk mi itt ezért a kis földért. Mikor idejöttünk, pusztaság volt itt, sás, mocsár és kígyók és vaddisznók. Sokat közülünk elpusztított a malária és sokat a skorpiók. A házunk is olyan gyöngé volt, sárból volt összetákolva, hogy egyszer bizony összedült fölöttünk és majdnem eltemetett bennünket. Ez most már palota a régihez képest.

— Az én apám és anyám voltak az igazi chálucok, az igazi úttörők — mondja a fiatal leány. Közben megérkezik Schneider bácsi a templomból, hosszú szakállas, felcsavart pajeszes zsidó, ki gondolná, ha véletlenül Ugocsában vagy Beregben látná, hogy ez volt az az ember, aki vadkanokkal küzdött, kígyókat ölt és skorpiókat pusztított a mocsaras sás között?

— Tizenketten jöttünk ide — kezdi mesélni és úgy hangzik, mint egy mese, pedig szomorú és szent valóság — 1889-ben volt, hány éve ennek? harmincyolc! No nem vagyunk már egészen fiatal emberek. De legtöbben meg se öregedtek. Ott fekszenek künn a temetőben. Egy Schub nevű száfedi zsidó vette a földet az araboktól és parcellázta nyolc évi fizetésre. A nyolc év megemésztette vagyonunkat, egészségünket és itt álltunk lerongyolva és a hosszú harctól elcsigázva. Akkor átvette a kolóniát a J. C. A. (Jewish Colonisation Asso-

dation), illetve Rothschild és kezdtünk új házakat építeni, mi magunk építettük saját kezeinkkel és ástuk a mocsaras talajban az árkokat fundamentumul. És próbálkoztunk szőlővel és próbálkoztunk veteményekkel, amit az idén ültettünk, azt jövőre gyökerestül ki kellett tépni. Sokáig, sokáig tartott, míg ezt a földet megismertük, meghódítottuk . . . Fordultunk mindenfelé segítségért, de végül magunknak kellett magunkon segíteni.

— De most legalább szép — mondom.

— Igen — szól közbe a sápadt Maikele — turisták jönnek-mennek és dicsérik a kertünket és mindenre azt mondják: «szép, nagyon szép», aztán hazamennek és mi itt maradunk és elpusztulunk a maláriában!

— Az én leányom azért beszél így — mondja az öreg asszony mentegetődzve — mert már négyszer volt nagyon súlyos beteg. Egyébként most már itt is ritka a malária, pedig ez a legveszélyesebb vidék . . .

Ebben a pillanatban az utcán egy parasztkocsi robog végig, telezsúfolva éneklő fiúkkal és leányokkal. Schneider néni megdöbbenve néz ki, aztán keserűen kifakad:

— A föld ki fogja őket köpni «Haarec taki otám» — citálja a bibliából.

— Kik voltak? — kérdem.

— Nem hallotta? héberül énekeltek! Kocsin szombaton! Chálucok és chálucák a Maclmájim melletti kvucából. Ezek jönnek felépíteni az országot! Megszentségtelenítik a Szentföldet. . .

— Mit akarsz tőlük anyuskám? — védelmezi Maikele; — majd megjavulnak, ha sokáig itt lesznek.

— Sokat fognak még ezek szenvedni, akik most

így dalolva mennek a Jordánhoz fürödni ... — mondja Schneider bácsi rezignáltan.

— Hát mikor menjenek? — szól közbe a legifjabb Schneider-fíú. — Egész héten ott dolgoznak a machnájimi határban, köveket törnek, építenek, meg-eszi őket a por, a verejték, hát mikor menjenek fürödni, ha nem a munkaszünet napján?

— De kocsin! ... — szörnyűködik Schneiderné.

— Hát menjenek három órát gyalog a tikkasztó hőségben? Ez volna aztán a szombati élvezet!

— De miért nem respektálnak ezek a fiatal chálucok bennünket öreg chálucokat? Muszáj nekik szombaton végighajtani a kolónián?

— Látja, Schneider bácsi, — mondom az én kísérőmre mutatva. — Neki Ajeleth Hasacharban már megparancsolták, hogy még beteg társát se vezesse be lovon Jeszud Hamaálába. Mire ezek a Machnájim mellett építő chálucok földhöz jutnak és itt gyökeret vernek, nekik is meglesz a tradíciójuk és tapintatuk. Elvégre ott, ahonnan ezek a fiatal chálucok jöttek, egyáltalában nem tudták, mi a szombat. Dolgoztak szombaton mint hétköznapon. Itt legalább annyira tartják már a szombatot, mint ott a vasárnapot tartották. Mégis csak haladás ez és majd haladni fognak tovább is.

— Sokat fognak ezek még szenvedni — ismétli Schneider bácsi, — sokat fognak szenvedni, míg megöregszenek úgy mint mi. . .

— És Ön sajnálja-e a szenvedéseket? — kérdem Schneider bácsitól.

— Sajnálni? ... — emelkedik fel büszkén az öreg kolonista — ha ma 25 éves volnék, újra kezdeném örömet és ugyanezen a helyen! Két fiam itt dolgozik mellettem, már házasok, átadtam nekik a föl-

demnek egy-egy darabját, sajnos nem sok az egész. Az egyik fiam Braziliába ment, mert nem tudott itt földhöz jutni, most szerzett egy kis pénzt odakünn és már — írja — jön haza, és vásárol földet, mert ő csak itt tud élni a Jordán partján, ahol született, pedig úgy él odakünn, mint egy nábob. Föld kellene, uram, föld! Kevés a föld és a gyerekek nőnek. Mire két kisebb fiam megnő és leányom férjhez megy, talán már más világ lesz és kapnak földet. . . Óh, hiszen van itt föld elég! . . . Igen, van itt föld nem százezer zsidónak, de két-három milliónak is bőven. . . Csak meg kellene szerezni! . . . Meg kellene szerezni! . . .

GALILEA HEGYEI KÖZÖTT

Ajéleth-Hasáchartól Tél-Chájig, Hajnal Csillagától Élő-Halomig el lehet jutni egy jó óra alatt is — automobilon. De ha nem sürgős az utam, szívesebben ülök hét-nyolc órát számárháton. Így belerajzolódik a szemembe a regényes Naftáli-hegység minden lejtője, Felső-Galilea minden dombja és felkúszhatok a legtekervényesebb sziklás ösvényekre, hová semmiféle négykerekű föl nem érhet. A keleti bölcsek dédelgetett szelíd jószágáé lassan, de biztosan visz a cél felé és mi-alatt az lehajtott fejjel, óvatosan, vigyázva csak az ösvényt nézi, hogy sziklába ne botoljon a lába és le ne tévedjen a hetyes útról, időt enged a « lovas »-ának, hogy gondolkodhassék, hogy körültekinthessen, hogy tágra nyitott szemét ismeretlen ősi szépségeken legeltesse, hogy mámorba kábuló agyát megszállja távoli idők és távoli határok bölcsessége . . .

Az én *szamaramnak* (habozva írom le ezt a nálunk fitymált szót, mely a nyugati és keleti értékelésnek legérdekesebb különbségmérője), az én drága galileai expresszemnek, egy félig elarabosodott száfedi zsidó a gazdája. Mikor Adón Semuél göndör fekete szakállával, sötétre barnított arcával és a fejéről a vállaira lelengő hosszú, fehér kefijájával büszkén «belovagolt» a Hajnal Csillagának majorjába, azt hittem, valami nagytekintélyű khádi érkezett a kolóniára, hogy valamelyik fekete arab törzs békés vagy harcos üzene-

Arab folu a Hule moosárvidekén

tét tolmácsolja. Aztán hallottam, hogy héberül beszélgetnek és bizony kissé melanchólikus hangnemben. Adon Semuél pénzt szeretett volna kapni. Egész télen át hitelez falvaknak és kolóniáknak, zsidóknak és araboknak különböző árukat, és most aratás után elindult végrehajtó útjára, hogy behajtsa az adósságokat pénzben vagy csereáruban, termésben vagy háziipari cikkben. Ha a hegy nem jön Muhamedhez, Muhamed megyén a hegyhez ... A hitelezett árukért ők mentek be a városba, Száfedbe. A pénzért meg neki kell kirándulnia a Gálil hegyei közé. Akkor «az eső napjai» voltak, a mezei munka szünetje, most a városi élet pang, a falvakban meg folyik az aratás, a kévehordás, az asztagolás, a cséplés, a dohánykapálás. Adon Semuél nem kapott pénzt Ajéleth-Hasácharban, de némi kárpótlás mégis csak akadt: bérbeadta nekem a szamarát Tel-Chájig — ötven piaszter-ért. «Baruch hasém!» Hála Istennek! «Isten segíteni tud az embernek minden útján», mondotta bölcs rezignációval. Aztán alázatosan lehajtotta a térdét, hogy reáhágva felkapaszkodhassam a keletiesen magasított nyeregbe. Az úti-podgyász ellensúlyozására még néhány nehéz követ rakott a számárról lelógó kettős tarisznyának másik felébe, aztán hátulról tompa kis pálcikájával megbökte a jámbor jószág farkát és lassan elindultunk a Naftáli-hegy lankája felé . . .

«Történt pedig, hogy Rabbi Jósze, a galilbéli nyargal vala a számár hátán és Rabbi Eliázár nógatá mögötte...» így olvastuk ezt akárhányszor a Talmudban . . . Igen, itt ezen az úton jártak kétezer éve a galileai bölcsek, az egyik észak felé a határhoz, a másik délre Jeruzsálem felé, az egyik menekülve, a másik zarándokolva és útközben megváltó gondolatok és tanítások illatos virágai fakadtak. Az egyik valahonnan

Babylonból, a kettős folyam partjairól, a Tigris és az Eufrát tájékaról jött bujdosva és remegve és amikor ideért és látta a hegyeken csüngő gazella-nagyságú szőlőfürtöket, fájdalmasan kiáltott fel: «Föld, föld, vond be a teremtésedet! Kinek hozod a gyümölcsödet? Ezeknek az araboknak, akik bűneink miatt elfoglalták a helyünket?!» A másik már kietlen pusztaságot talált itt mindenütt és leborult a földre és csókolta a csupasz sziklákat és zokogva idézte a bibliai átkot: «És elpusztítom én az országot és siváran mered ellenségeitekre.» Jól van ez így, hogy mióta Izrael gyermekeit számúzték belőle, nem terem többé másnak sem! . . .

Ahogy kiérünk a zsidó kolónia határából, olyan, mintha hirtelen sivatagba léptünk volna. Ameddig a szem ellát, nádas, moszkitós mocsár terül elénk. A hegyekből fakadó dús források vize szabályozás híján szétlapul és előnti a tájat egészen a Jordán medréig és a Meróm taváig, elpusztítva Galileának legtermékenyebb területét. Ez a félelmetes *Ard-el-Hule*. A végtelennek látszó nádas sűrűjében vadkanok és félvad bivalyok, pelikánok és vadkacsák tanyáznak. Itt-ott felvillan a sűrűből egy-egy hosszú, fényes penge. Szegény, rongyos Ravarna-beduinok vágják a tíz méternél is magasabbra növényű nádat és a buja széles papyrusleveleket. Pedig tudják, hogy aki a mocsártengerbe hatol, életével játszik és ha az anofeles-szúnyog a vérrükbe oltja a maláriát, nincs náluk enyhítő *kinin* sem, amit «*zsidó-orvosság*»-nak neveznek. Órákig balagunk a nagy Hule mentén és olyan érzés fog el, mintha valami borzalmas, néma halálmező mellett haladnánk. Az út is olyan csendes, magányos és elhagyott. Csak olykor fut bele egy-egy kis arab falu fekete sátrai közé. «Itt a *Malacha-forrás*» — mondja Adón

Semnél és megállunk. Böven bugyog a kristálytisza víz a sziklák öléből és a tündöklő napkeleti ég letűző sugarai aranyfodrokkal szegik be a széleit. A forrás körül, mint színesre festett kerékküllök, abájés beduin pásztorok hasalnak és szomjasan szürcsölik a mar-
 kukba gyöngyöző vizet. Adón Semuél jól ismeri valamennyit, ő is közéjük heveredik és mialatt mohón csillapítják szomjúságukat, barátságos beszédbe elegyednek. «Kiv chalak?» Hogy van a sorod? «Mafszud! Kiv Inti?» Elégedetten! És Te? «Mafszud, chamdu-
 llah in Szalla! Elégedetten, hála Allahnak mindörökké!» Aztán ugyanezen szavakkal külön-külön kérdezősködnek egymásnak a szamaráról, lováról, bárán-
 yáról, tehenéről, ökréről, tevéjéről és aztán a feleségéről és a családnak minden egyes tagjáról. (Ezért parancsolhatta meg Elisa próféta a tanítványának, hogy sürgős útján senkinek a köszöntését ne fogadja!)
 Valamivel tovább a beduinok kolompoló nyájai isszák a forrás felzavart vizét. Szemközt fönt a hegy csúcsán egy hatalmas arab emlék emelkedik. «*Jósua sírja!*» — magyarázza vezetőm. «Niszan hó tizenötödikén, a mi Pészach-ünnepünkön ide gyülekeznek a Naftáli-hegy-
 ség arabjai és húsvéti bárányokat áldoznak, mint a szamaritánusok a Garizim hegyén...» A honfoglaló Jósua sírja persze nem itt van, hanem ahogy Jósua
 könyvében olvassuk, Timnath-Szerachban, Efrájim-hegyén. De miért tisztelik az arabok Jósua emlékét, aki hősi csatákban elfoglalta az országot Izrael fiai
 számára? Nem Juda vagy Samária pusztulása után keletkeztek-e ezek a hagyományok, amikor a nemzeti önállóságuktól megfosztott és saját hazájukban is üldözött zsidók összeolvadtak a betelepített népekkel és
 velük együtt szőtték tovább itt a vallások bölcsőjében a tradíciók összekuszált fonalát? Ahogy ez az Adón

Semuél együtt guggol itt a forrásnál az arabokkal, ki ismerné meg, hogy melyik köztük a zsidó? Nem közös forrásból eredt-e a vérük és ezeknek a napbarnította beduinoknak az ősei nem ott harcoltak-e egykor Jósua seregében, amikor — hány ezer éve már —, erre száguldott lándzsás lovasaival, hogy meghódítsa a Jordán forrásvidékeit? És nem együtt ereszkedtek-e alá itt szemközt a hegyről, Kedes Naftálból, a villámnevű Bárák ben Abinóámmal, hogy hirtelen ellépjenek a Tábor-hegyét és az énekes Debórával együtt megsemmisítsék a támadó Sziszera hadait? ...

Ezen az úton megyünk most fölfelé a régi *Kedes* romjaihoz. *Kadis* a neve a kis arab falunak ma is. A forrásnál domborműves nagy kőkoporsók hevernek; ki tudja, milyen hadverő hősöknek a tetemeit őrizték, amott a rombadőlt oszlopos sírboltok mélyében? Most vályúnak használják a falubéliek és bodros bárányok ártatlanul isznak belőlük ... A faluban szerteszét hevernek a rozettás szarkofágok, díszes oszlopfők és hatalmas faragott kövek, régi várak monumentális törmelékei. Milyen korból maradtak itt néma tanuknak? Jósua idejéből-e, amikor Kedes Naftáli a megerősített menedékhelyek egyike lett és מִקְדָּשׁ felírási táblák jelezték itt mindenfelől az utat, ahová az, aki ártatlanul bűnbeesett, aki véletlenségből megölt valakit, odamenekült a vérbosszuló haragja elől? Vagy tán Tiglath Pileszer, asszír király pihent ezeken a köveken, amikor Redest és környékét, Gileádot és Galileát elfoglalva rabszjira fűzte és száműzésbe vitte lakosait? Vagy a közeli tengerparton lakó föníciaiak pogány oltára volt és hálából emelték istenüknek, hogy legyőzték bálványaiknak félelmetes ellenségeit? Vagy talán e gránitokkal sáncolta el magát Titusz, amikor itt Kedesben készülődött legyőzhetetlen légióival, hogy vég-

legesen eldöntse Róma és Jeruzsálem évszázados élet-halálharcát? . . .

Kopár sziklák között ereszkedünk le a hegy tövében haladó alsó útra. Újra tószzerűen szélesedő forráshoz érünk, a Balathoz. Nagy tevekaraván telepedett köréje. A beduinok homlokuk érintésével fogadják köszöntésünket. «Kiv chalak? Mafszud!» «Kiv inti?» És így tovább. Messziről feltűnik egy széles koronájú *tamariskfa*, amely telistele van aggatva rikító rongyokkal és színes kövekkel. Mintha színes lampionok lógnának a sűrű ágak között. Az izzó déli napsugár még rikítóbbra ragyogtatja a színeket felénk.

— Szent fa ez — magyarázza vezetőm, — a Biblia 𐤀 𐤓 Éselnek nevezi, az araboknál *Amudije* szent fa, oszlop, stb. Ha egy igazhívő elhalad a fa mellett, ráaggat az ágára egy darab rongyot a kendőjéből vagy a ruhájából és az áldozat után a földre borul és imát mormol. «*Bichját Amudije!*» «A szent fa életére» — ez a legnagyobb eskü, amelyet halál árán sem szegnek meg soha az igazhívők.

Két marcona beduin jött le éppen a hegyről, súlyos farakásokat cipeltek a hátukon és odarakták az Amudije alá, ahol mint sűrű kék hevertek már köröskörül az összekötözött gallyrakások.

— Látja — mondja Adón Semuél, — ha a beduin oda helyezi holmiját az Amudije védelme alá, biztos lehet benne, hogy senkisésem lopja el, még ha aranyhalom volna is. Még a legelvetemültebb gyilkos sem merne valamit elemelni az Amudije alól. Bátran ott maradhat akár napokig, hetekig is a szabad ég alatt!

Pihelve beszél Adón Semuél és kivörösödött arcán fáradtság verejtékezik.

— Adón Semuél — mondom most már harmadszor vezetőmnek, — én már eleget ültem, most üljön

föl ön és én leszek a hajtsár: Bó urechav, Adón Semuel!

— Lo, lo, adoni — tiltakozik mosolyogva Adón Semuél, — ön megfizette a szamaramat egy fél fonttal, nagy pénz az, a szamár az öné egészen Tel-Chájjig!

— De én már nem bírom tovább, már egészen belezsibbadtam. Én mindenkép leszállok.

— Akkor megyünk együtt gyalog.

— De meg fog újulni a régi arab mese az apáról, fiúról és szamarukról és mi is kénytelenek leszünk végül a szamarat a hátunkra venni.. .

Adón Semuél édesen nevet, de a jussából nem enged. Pedig látszik rajta, hogy a gyaloglást már alig bírja.

— Tudja mit — fordulok hozzá hirtelen, — én egy régi galileai bölcs esetével fogom bebizonyítani, hogy legalább háromezer lépésnyi utat kell tennie a szamár hátán!

— Écha, écha? — kíváncsiskodott Adón Semuél.

— Az eset benne van a Talmudban — mondom, — Rabbi Jonathan a Gálilból Jeruzsálem felé tartott szamár hátán. Mikor a Gerizim-hegy előtt haladt, meglátta őt egy samaritánus. «Hová mégy?» kérdezte. «Jeruzsálembe imádkozni». «És nem volna-e szebb, ha itt imádkoznál ezen az áldott hegyen és nem ott azon a szeméten?» «Vájjon mivel van ez a hegy megáldva?» kérdé R. Jonathan. «Hogy nem borította el a vízözön» felelte a somroni. A meglepett gáiiili bölcs nem tudott erre sebtiben válaszolni. Ekkor megszólalt a hajtsár: «Mester engedd, hogy én feleljek neki! Milyen ez a hegy a te szemedben, somróni? Ha magas, akkor írva vagyon «és a vizek elboríták mind a magas hegyeket», ha meg alacsony, akkor meg ügyet sem

vetettek reá.» Ekkor Rabbi Jonathan leszállt a szá-
márról, felültette a hajtsárát és reáolvasta az írás sza-
vát: «áldott leszel te mind a népek között, nem leszen
közted meddő és magtalan, sem *barmaid* között» —
azaz még *baromhajtsáraid* között sem! R. Jonathan
háromezer lépésnyi úton hagyta a hajtsárát a számár
hátán egyetlen jó feleletért. Ön pedig Adón Semuél
már három óra óta tanít engem az úton, valósággal
mesterem itt a galileai hegyek között, most el kell
fogadnia a szamarat legalább egy órára! . . .

Ez az okoskodás *aztán szószerint levette* Adón
Semuélt a lábáról, felült a számárra és én átvettem
tőle a nógató kis pálcikát és kíméletes európai böké-
sekkel teljesítettem hátulról a hajtsári feladatot.

Egy óra múlva hepe-hupás utakon, girbe-görbe
kanyarulatokon keresztül a bővizű *Éjn Dahábhoz*, az
Arany forráshoz érkezünk. — Vájjon az Aranyforrás-
hoz mindig csak ilyen göröngyös és görbe utakon lehet
eljutni? — kérdem tréfásan. Beállunk a beduin-sorba,
megitatjuk a jószágot és visszacseréljük a szerepeket.
Adón Semuél újra frissen és zamatosán folytatja a ta-
nításokat.

— Látja ott fönt azt a várromot? Ezer méter ma-
gasságban emelkedik. Már Jósua idejében olyan erős
vár volt, hogy Aser törzse nem bírta elfoglalni. Akkor
Rechov volt a neve. Ma *Hunin*. A keresztes hadjára-
tok alatt rablóvár volt, amely a Jordán-forrásoktól a
Földközi-tengerig vezető útnak karavánjait állandóan
rettegésben tartotta.

Feketesátras, piszkos kis cigányfalu mellett visz
el az utunk. «*Chalza*» — mondja a vezetőm és hang-
jából valami különös megvetést érzek ki. «Ezek is részt
vettek Tél-Cháj megtámadásában, most négy éve, ami-
kor Trumpeldor is elesett. Tízszer annyian voltak a

rablók, mint a mieink, mégis megemlegetik azt a napot! ...»

Egyszerre csak mintha megváltozna a táj képe. Az út mentén sűrű, rendezett nagy veteményes táblák terülnek el és maga az út is ápoltabb, rendezettebb.

— Úgy-e, mintha most vége szakadt volna a sivatagnak! Most már *Tel-Cháj* szántóföldjei között járunk. Látja, ott fent a hegyoldalon és lent a vaadiban dolgoznak a chálucok és chálucák. De ezek már nem is chálucok. Ezek mind hősök, többszörös tűzpróbát kiállóit hősök, sómerek, kitűnő lovasok, nagyszerű fegyverforgatók. És amellet hogyan dolgoznak! Hogyan dolgoznak! Ott dohányt kapálnak, ott kévüket kötnek, amott eukaliptusokat ültetnek, fönt zöldséget öntöznek, lejjebb zsenge facsemetéket ápolnak, köröskörül ez az új zöldelő erdő már mind, mind az ő kezük munkája! . . .

«Salóm, salóm» — kiáltom tele tudóvel a chálucok, a hősök felé és leemelem a kalapomat és magasan meglengetem. «Salóm! Salóm! Salóm!» — visszhangzik többször a hegyek közül. A chálucok hangja volt-e. vagy a hegyi visszhangé? Lassan megyünk fel a dombra, Tél-Chájra, Élő Halomra. Magas, komor kőfalkerítés állja el az utunkat. Mintha valami titokzatos várfal volna. Hiába döngetjük a nagy kaput. Egy szem villan meg. Valaki kinéz egy nyíláson keresztül. Végre megnyílik a kapu közepén egy kis páncélajtó. Nehezen kúszunk át rajta. Aztán újra bezárul. A chacrán, az «udvarnok» minden ceremónia nélkül megmondja, hogy «a támadás óta» kissé óvatosabbak a kapunyitásban. Telepestestvérei még künn dolgoznak a mezőn és az egész felelősség a majorért az ő vállaira hárul. Néhány lépést teszünk az illatos, faszoros domb felé. Egy négyszögletes nagy kő előtt megáll. «Ezen a he-

lyen itt esett el Trumpeldor.» Csak ennyit mond és ez elegendő. Hogy ki volt, mi volt és mit tett Trumpeldor, azt mindenki tudja, aki Palesztinában él vagy Palesztinával foglalkozik. Megindultan állok meg az egyszerű köemlék előtt. Egy könnyet megérdemel a nagy zsidó hős minden zsidótól ... A nap leszáll, hűvös szél fúj a Libanon felől, majd a Nagy Tengerről lihegő meleg légárammal kereszteződve viharos forgószéllé kavardik. — És hirtelen feltépődik a nagy kapu mindkét szárnya. És a nagy nyíláson át mint valami idevarázsolt óriási teleszkópon keresztül feltáru előttem egész Galilea gyönyörű völgyével és hegyeivel, folyóival és tavaival . . . Talán nem is a forgószél, hanem maga a Gálil nyitotta ki a kaput, hogy fellobogjon előttem az alkonyi pírnak minden ragyogó szépségében? Hogy esti üdvözlőket küldhessék a biborpalástba burkolózott kánaáni hegyek és a misztériumok félhomályába rejtőző száfedi csúcsok? Hogy zöldes-piros végtelen bársonyszőnyegnek lássam az Ard-el-Hule félelmetes nádasát, vagy óriási tátongó tüzes sebnek a Gálil tésén, amelyet gyógyítani lehetne a Jordán csodás vízevel?

A nagy kapu most már nyitva maradhat. Tél-Cháj telepesei hazatérnek a munkából. Csak a kapa-kasza pengése élénkíti a csendes betérést. Tél-Cháj telepesei nem jönnek a mezőről dalolva. Trumpeldor és mártírtársainak szellemei lebegnek a lelkek fölött. . . Mosakodás után halkán beszélgetve ülnek a *matbach*, a közös étkező asztalához és olvasásba merülnek. A pásztor is megérkezik a nyájjal, halkán betereli a fekete kecskéket és kövérfarkú juhokat az akolba, aztán ő is helyet foglal a *matbach*-ban. Hosszú haja bomlott fürtökben hullámszik alá magas homlokára és keskeny vállaira és nagy fekete szemének tekintetét tudós pápa-

szem teszi még élesebbé. Hol a furulyád, zsidó pásztor? Ha künn a Chermon lábainál legelteted nyájad és itatod a vaádi csörgedező hegyi patakjából, nincs-e furulyád és nótád, hogy felidézzed ősi zsidó pásztorok énekének énekét?

*Szép vagy én kedvesein, szép vagy,
Szemeid galambok hajfonataid mögül.
Hajad fürtjei mint a kecskenyáj,
Mely legurul Gileád-hegyéről...»*

De te héber könyvet szorongatsz a hónod alatt, Spinozaarcú zsidó pásztor és szemeidből kiolvasom a választ, hogy furuiyás nóta helyett künn a fa árnyékában a ragyogóan kék ég alatt Jób könyvét, Faustnak vagy az Ember Tragédiájának, vagy tán éppen Spinozának héber fordítását olvasod . . .

Bemutatkozom a különös pásztornak. *Avivi* a neve. «*Tavaszi.*» *Umeájin bátá?* És honnan jöttél ide? kérdem. «*Min hagáluth*» — feleli röviden. A galuthból jött. Mindegy akár Rigából, akár Berlinből, akár Bialistokból. Aztán pár pillanat múlva még hozzáteszi: «*Méaféláh leóráh*» — «a sötétségből a világosságba...»

A soros főző cháluca tiszta hófehér ruhában feltálalja az ízletes vegetáriánus vacsorát. Azután ő is az asztalhoz ül, közém és a pásztor közé. «*Sarah Avivith*» a neve. «*Talán rokonok Ayíuíval?* — kérdem. «*Anachnu zug*» — feleli boldogan — «*ím pár vagyunk.*» Házaspár. És napsugaras tavaszi mosolyok szálai szállanak szemtől szembe. Sarah Avivith aztán elmondja, hogy a déli Ukrajnából származik, a férje meg az északi Litvániából egy svájci egyetemen kerültek össze mint filozopterek, aztán kijöttek Palesztinába és boldogok . . .

Vacsora után megindulnak a kölcsönös kérdezős-

kódések. Ők is kíváncsiak a magyar zsidók életviszonyaira. Az egyik fiatal cháluc közben megkérdi tőlem, minthogy éppen Ajéleth-Hasácharból jövök, «elhatározták-e már ott, hogy belépnek a *Gdud-hal*» Én felhasználom az alkalmat, hogy a «legilletékesebb helyen» kapjak felvilágosítást a sok megvitatásban elhomályosított «*gdud cwodah*» גִּדּוּד עֲבוּדָה (a munka légiója) programjáról és lényegéről. Az iskolázott fejű «chacrán» röviden összefogja a legfontosabbat:

— A legrimitívebb viszonyok között való építésben egyre erősebb lesz bennünk a folytonos egymásrautaltságnak tudata. Az egyéni kolóniákon, mint pl. *Mismár-Hajárdénban*, ahol minden telepes megkapta a maga néhány dunam földjét, hogy megművelje, — azért boldogultak oly nehezen, mert mindenki csak önmagára gondolt, a maga kis vagyontömegének gyarapítására és közben, termelési eszközök híján, az is elpusztult. *Ajéleth-Hasáchar* már kooperatív vagy kollektív kolónia, ahol a telepesek teljes vagyoni- és munkaközösségben élnek. *De csak a maguk területén belül*: önmaguk között. Ha ipari cikkekre, ruhára, cipőre, gépre, bútorra, vagy építésre van szükség, kénytelenek pénzt szerezni és kiadni és veszíteni a termés eladásán és a cikkek vásárlásán egyaránt. A *gdud avodah*, a munka légiója nincs helyhez kötve. Mi és társaink *Kefár Giladiban* mezőgazdasági termeléssel és állattenyésztéssel foglalkozunk, szintúgy a társaink Tel-Joszéfben vagy Daganjában, míg *Ain Char ódban* a *gdud* ipari falut létesített, gépjavító-, asztalos- és lakatos-műhelyeket, szabászatot, cipészetet rendezett be, no meg *természettudományi múzeumot* is! Kicséréljük velük a produktumainkat és nincs nyereség, nincs veszteség, mert minden közös. Metuláhban a *gdud* kőműves-csoportja dolgozik most, mi

szállítjuk közös konyhájuknak az élelmiszert. A gdud alulról építő, konstruktív szervezet, *távol áll mindenféle politikától*, ideális céljai vannak csupán: tülekedést, elnyomást és érdekhajhászást nem ismerő szabad testvéri egyesülésben, igazi erkölcsi tisztaságban akarja nevelni a tagjait. A munka szabad, de fegyelmezett légionáriusai nem ismerhetik az emberi lélek legveszedelmesebb betegségét, az *önzést*, mert minden érdekük közös a társaik (chavérim) érdekeivel ... A föld és a munka szentségében felnövő új generáció közelebb jut majd Istenhez és önmagához és új szellemi erőket és értékeket is fog termelni ...

Páthosz nélkül, nemes egyszerűséggel folyik a chacrán ajkáról az apostoli szó. És én elmélázva gondolok reá, hogy már kétezer évvel ezelőtt is hirdették itt ezeket az esszeus tanításokat galileai tudós halászok, kertészek és kovácsok ... Hiába volt minden ... Mikor gyűlöltek, gyilkolták és fojtogatták még egymást úgy az emberek, mint most? ... Milyen keveset is haladt a pogány emberiség kétezer év óta! ... Most újra ring a megváltó hitek és vallások bölcsője ... Talán most több szerencsével.

— A gdud alapításának eszméjét *Trumpeldor* kapitány pendítette meg — mondja az egyik telepés elkomorodva és mindjárt áradozni kezd a nagy hős dicsőségéről. — Micsoda ember volt az! Schatz professzor oroszlánál ábrázolta, Gordon szobrász sassal, de én azt mondom, Trumpeldor mind a kettő volt és még ez is kevés! Én együtt voltam vele japán fogságban. Ő már félkezűen került hozzánk. Az egyik kezét otthagya *Port-Arthur* várának védelmében. Mert ott is tökéletes hős volt, mikor orosz hazáját kellett, védenie. És hogyan szervezte át a fogolytábor három zsidó barakját ott is a munka légiójával! Tanított, előadott,

könyvekéi írt és másolt éjjel-nappal, társai számára ipari műhelyekéi rendezeti be, nagyszerű színtársulatót állított össze és bibliai darabokat tanított be, kiadott egy litografált újságot **בני ציון הישרים ביפן** («*Cion fogoly fiai Japánban*»), segélyeket szerzett levelezéseivel mindenfelől a foglyok otthonmaradt családjainak és a japánok, akik alig hallottak még azelőtt Niponban zsidóról meg peszachról, annyira megszerették Trumpeldor kapitányt, hogy kívánságára külön húsvéti kemencéket is rendeztek be, hogy pászkat süszenek a zsidó foglyok számára . . . És milyen boldog volt, mikor végre ideérkezett és az ő vágyai Cionjának szentelhette élejét . . .

Késő estig húzódott a diskurzus. Mikor másnap korán reggel felvert egy őrcsapat erős trombitája, a gdud már régen künn dolgozott a mezőn, csak a «chacrán» maradt a majorban és két gyengélkedő chaluc fönt az üdülő emeletjén. Felmegyek hozzájuk. Őket legalább nem zavarom a munkában. Amint belépek a kis leembe, hirtelen megdöbbenés állít meg. Szemközt a sarokban szinte elevennek tűnő fehér szobor mered reám. Hatalmas fehér szárnyaival kél sápadt fehér leányt tart átölelve. A leányok egyik kezükben tört szorítanak, a másokban magasan tartják Dávid pajzsát a szimbolikus alak fehér arca felé. Mintha kölesönösen egymást védenék. Alatta héberül **הגליל ושומרותיו** «*Gálil és sómérnöi.*» A tábori ágyon fekvő chaluc bevárja felocsudásomat, aztán szelíden szól: — Mi is így vagyunk veled, valahányszor ebbe a terembe lépünk. Pedig mindennap látjuk. Két eleseti sómér-leány szobra ez: Sarah Cizik és Debora Drachler volt a nevük. Együtt estek el Tél-Cháj védelmében Trumpeldorral és ez volt a boldogságuk ... A sómérszervezel nem szívesen fogadott be nőket és ők

meg akarták mutatni, hogy gyöngé leányok is lehetnek erősek, mint a tigrisek! ... A szobor az amerikai Gordon műve, aki hónapokat töltött itt és nem bírta innen elszakadni. Tél-Chájnak ajándékozta emlékül. Élethű nagyon. Éjjel, ha itt tanulunk vagy olvasunk és a lámpafény megvilágítja a két sómrah arcát, mindnyájan azt hisszük, hogy élnek és figyelik a beszédünket. . . Reggel pedig, mielőtt kimegyünk a mezőre, feljövünk ide, hogy némán elköszönjünk tőlük . . .

A nyitott ablakon fehérhasú fecskék repülnek be és oda bújnak a terem négy sarkába rakott fészkeikbe, csipogó, pihés fiókaik mellé.

A «chacrán» lehív az udvarra. Körülvezet. Megmutatja a berendezést. Az óriási betonistállót, melyet Rothschild nemrég építtetett. A tejgazdaságot, mely a legmodernebbül van felszerelve. Átme gyünk a túlsó domboldalra, melyet fiatal kazuarinaerdő borít be. Nemrég csupa kőszikla volt ezen a helyen és mikor az arabok látták, hogy kezdjük tisztogatni és törni a talajt, nevettek rajtunk. Még a démonkirály sem szántotta fel ezt a dombot, — mondták. Most nem is ismernek reá. Bizony nem könnyű munka volt, — folytatja a chacrán, — de nekünk győznünk kell, mert ez a föld a mienk! Már Kfár-Giladiig ültettük el a fasort. Úgyis teljesen egyek vagyunk. Nagy öröme lesz Kfár-Giladiban! Még félórán yira sincs innen és mégis, mégis ott más a hangulat, más a levegő . . . Ott folyton dalolnak . . . És milyen gyönyörű a csecsemőotthonunk, az iskolánk, okvetlen tessék bemenni a gyerekek közé. A mieink is ott vannak.

Egy óra múlva már együtt énekeltük a gálili dalokat a Kfár-Giladii iskolásgyerekekkel. Az apák és az anyák künn a mezőn munkában, de sok gyermek apja már a halál örök mezején pihen. A gdud vállalta az

elesett sómerek árváinak felnevelését. Es szerettem volna idehívni Európa összes árvaházainak vezetőit. Tanulják meg, hogy így is lehet, hogy a gyermek zsenge lelkéhez a megalázás halvány árnyéka se férhessen közel. Gyermeknek szeretik a vendégeket, örültek, mikor feléjük közeledtem. Éppen játékkora volt. Hancúrozva sűtkéreztek künn a kertben. Körbe-körbe futkostak a szagos áloé- és mirtusbokrok között és a lármás, vidám apróságok angyali derűjű körében egy nevetőarcú, púpos, szakállas, sánta gnóm sűrög-forog, incselkedve, kacagva, dalolva. Mintha valami ősi regivilág támadt volna fel szemeim előtt. . . «*Hamóre selanú, Fisko*», «*A mi tanítónk, Fisko*» — mutatja be a kolónia vezetője, Givóni és halkan fülembé súgja: «nagy poéta és valóságos kincse a kolóniának...» Fisko elpirul, mint egy gyermek. Sejtí, hogy dicsérik. A gyermekek szinte repülve hozzánk sietnek, ezer kérdés röpköd a levegőben, édesen zeng a héber nyelv a kicsinyek ajkán. Könyörögnek Givóninak, vacsoráznak ma is az ő asztaluknál «im haoréach» — a vendéggel együtt. «*Chaviv hajladim*» «a gyerekek kedvence» — jegyzi meg Fisko, aki szintén itt a Gálil szabad levegőjében, a gyermekek csodálatos szeretetének sugaraiban gyógyítja a sorstól és az orosz gáluthban kapott minden sebet. . . «*Seath avodah!*» «*Munkaóra!*» — hangzik a vezényszó. És a gyerekek egy pillanat alatt az udvaron teremnek, mindegyik előszedi szerszámát, fűrőt, fűrész, kalapácsot, vésőt, gyalut, harapófogót. Új hosszú asztalt készítenek a «matbach» számára. És amint az apróságok a törpe Fiskoval együtt fűrnak, faragnak és kalapálnak, önkéntelenül egy Niebelung-jelenetre gondolok. De itt héber ritmusra cseng a kalapács . . . Pihenés alatt megszólítok egy kisleányt. Kedves elfogultsággal mutatkozik be:

«*Hadasszah Giladi.*» Es sietve hozzát teszi büszkén kis öcsikéjére mutatva: «*Veachi Nachman Giladh* — és a testvérem Nachman Giládi. Apjuk mint sómér hősihalált halt és az ő nevét viseli a sómerekből alakult Kfár-Giladi, mint «Tel-József» a Trumpeldor Józsefét. Egy másik kis leány Jechezkeéljah *Niszanov.* Megindultan hallom a nevet. Sokat hallottam, olvastam a Kaukázusból idekerült rettenthetetlen hősről, aki mikor egy sómértársától elraboltak a beduinok egy bárányt, haragosan kiáltott reá: «a bárányodat elvették és te még élsz? Nem szégyelled magad? Mikor őniaga a túlerőnek áldozatul esett, anyja a büszke kaukázusi zsidónő könnytelenül, némán állott meg a fia hazahozott holtteste előtt és csak ennyit kérdezett komoran: «Megbosszulta magát a támadóin?» És mikor megmondották neki, hogy még lerogyva is a rablók közé lőtt, mintegy megkönnyebbülve sóhajtott fel: «Hála Istennek!»

Es a kis Jechezkeéljah és a kis Bath-Ami és a kis Sochát és a kis Giora és a kis Noémi és valamennyinek a szemeiből kiolvastam, hogy ők is az utolsó csepp véréig fogják majd védeni a földet, a jószágot, a becsületet. Már most is bátran ülik meg a lovat és nem félnek se fegyvertől, se beduintól. S mily szépek, erősek, izmosak ezek a gyerekek! Egy furulyázó kis fiú íereii be a nyáját a legelőről, ahol egyedül őrizte egész napon át. Ennek már van furulyája, ez már az áldott föld szülöttje és úgy fújja a pásztordalokat, mint egy törzsökös beduingyerek: «Jah chalili, chalili . . . Jah chalili, chalili...»

Az iskola itt elsősorban gyakorlatra, életre, munkára nevel. A gyerekek lemásolják nekem a falon függő tanrendet: אשר תפודו השמים Reggel hatkor már künn dolgoznak a kertben, veteményes, fűszeres

ágyakat ápolnak, ültetnek, öntöznek. Tanulnak mindenféle kézügyességet, faragást, rajzolást. Bibliát, héber irodalmat, történelmet úgy olvasnak héberül, mint nálunk az iskolában magyar könyveket. Fordítani nem is kell. Hiszen a héber az anyanyelvük! Felváltva be vannak osztva segítségre a főzéshez, terítéshez, takarításhoz, ruhamosáshoz, szekrényrendezéshez. Marad azért elég idő a játékra is. Néhány gyerek lihegve siet elő a kis eukalyptus-erdőből. A szél, amely itt a «*Bab il háúa?*»-n, a «vihar kapuján» elég sűrűn döngget és tombol, lehordta a zsenge fákról a madárfészkeket és a fiúk és leánykák felszedték a didergő, pihés pacsirtákat és földön heverő apró bulbulokat és szeretnék pótolni az elveszett anyjukat. Gyengéden simogatják a kezükben, vigyáznak, hogy a fűrészpor bele ne menjen a szemükbe és biztatgatják, hátha meg tudják tanítani a repülésre: «ufi! ufi!» — repülj, repülj, kis madárka! Mirjam, a fekete yemeni leány, aki már hazajött a mezőről, átveszi a gyerekektől az elárvult kis madarakat, majd ő épít nekik új fészkeket. Hiszen őt is árván mentették ide ebbe a meleg fészekbe egy misszionárius kolostor fogságából. . .

Givóni is, Mirjam is a gyerekekkel vacsoráznak. És velük együtt énekelik Fisko humoros, kedves gyermekdalait. Ezekért a versekért is rajognak úgy a gyerekek törpe tanítójukért. «Egy yemeni dalt, Mirjam!» Es a fiatal fekete leány mély alt hangján dalolja a délarábiai héber éneket, melyben benne bűg a sivatag epesztő fájdalom s az ősrökonság az Énekek Énekével: «Óh, ne nézzétek, hogy fekete vagyok, íme megperzselt a nap; anyám fiai incselkedtek vélem, megtettek kertek őrzőjének és a magam kertjét nem őriztem.» «Játszunk postát» — indítványozza a kisebb gyermekekkel foglalkozó «mórah» (tanítónő). És édes

csengő kacagással telik meg a terem, mikor a postakiosztásra kerül a sor és a tréfás üzeneteket felolvassák. A «vendég» is kap néhány kis levelet. «Leóréach», sőt «Le-Jozsef לוי» címmel: Marasztalnak, maradjak itt és ne utazzam el soha. Maradnék én, maradnék, drága jó gyermekeim, de a ti édes kis tesvéreitek hívnak vissza a Duna partjára, messze, messze innen.

Menetelő karaván csilingelése hallatszik be a nagy udvarról. Kimegyünk. Díszes dromedárok és felszőnyegezett öszvéreken drúz sejkék és effendik érkeztek a Chermon havasaiból. Mintha fejedelmi menet volna, úgy állanak a gálili naplemente titokzatos piros fényében. Szikár természetükről méltóságteljesen leng alá a hosszú, színes abájé, mint bíborpalást; szép, szakállas, szir fejükön úgy övezi a lecsüngő fehér kefiját az aranyszálakkal és csillogó ékkövekkel díszített agai, mint egy királyi korona. És a bölcs szemek fölött a kreol homlok körül tekerőző vörös leffe és tarbus hirdető jelei, hogy valamennyien elzarándokoltak már egyszer a szíriai sivatagon keresztül Allah prófétajának szent helyeire és alázatos megadással csókolták a Kaaba csodatévő fekete követ.. . Most a hegyek közül jönnek, Medzsdel-el-Sems-ből, Nap Várából és a kihült tűzhányó kráterében csillogó Fiala-tónak vulkánikus, buja környékéről. Et-Taijibében meghalt a nagy beigh. Holnap telik le a hét gyásznapi és a hívők mennek részvétlátogatásra. Hosszú még az út és itt akarnak meghálni Kfar-Giládiban a «jahud» testvérek között, mert csak bennük bíznak. A sómer-telepesek barátsággal köszöntik a drúz testvéreket. Lesegítik a tevékről és az öszvérekről, gyorsan vizet hoznak, szálást készítenek és két bárányt vágatnak le a tisztelőkre vacsorára. Csak azt vártam még, hogy majd a bárányok szétdarabolt részeit kiterítik az udvaron és

a «jahudok» és az arabok tömjénfüstben együtt keresztülmenni a darabok között, a szövetségnek jelül, mint egykor Ábrahám és a filiszteusok királya. Beér Sebában . . .

A nagy «matbach»-ban ünnepi hangulatban folyt le a vacsora. Böles szavak és gondolatok fűszereztek az ételt. A drúzok a szunitákkal ellentétben *siiták*, akik csak Mohamedben hisznek és csupán a koránban, mint a karaiták a Bibliában. A későbbi «szunná»-kat és bővítéseket nem ismerik el. Viszont az eredeti írás *szövegét szentnek* tisztelik és elmélkednek és bölcselkednek róla. Raskin amerikai festő lopva kapja le vázlatkönyvébe a pompás festői csoportot, mielőtt még a náluk is tilos képírás ellen tiltakozhatnának.

Vacsora után megtelik a «matbach» a Gálil dalaival:

*«Mi-Dán ad Beer-Seba,
mi-Gilead lejám ...»*

*Dántól Beér-Sebáig,
Giládtól Tengerig
Földünk minden tapodtat
Vércseppek szentelik . . .
Zsidóknak vérét itta
Mező, völgy, hegy, halom,
De tisztábbat soha,
Mint ott ömlött tova
Tél-Cháj domboldalon.*

«Tél-Cháj domboldalon» ismétli a refrén és a drúz sejkek és effendik már együtt dúdolják velük tovább a hősi éneket:

*A jelet h s Metuláh közt
Van egy sír, glóriás.*

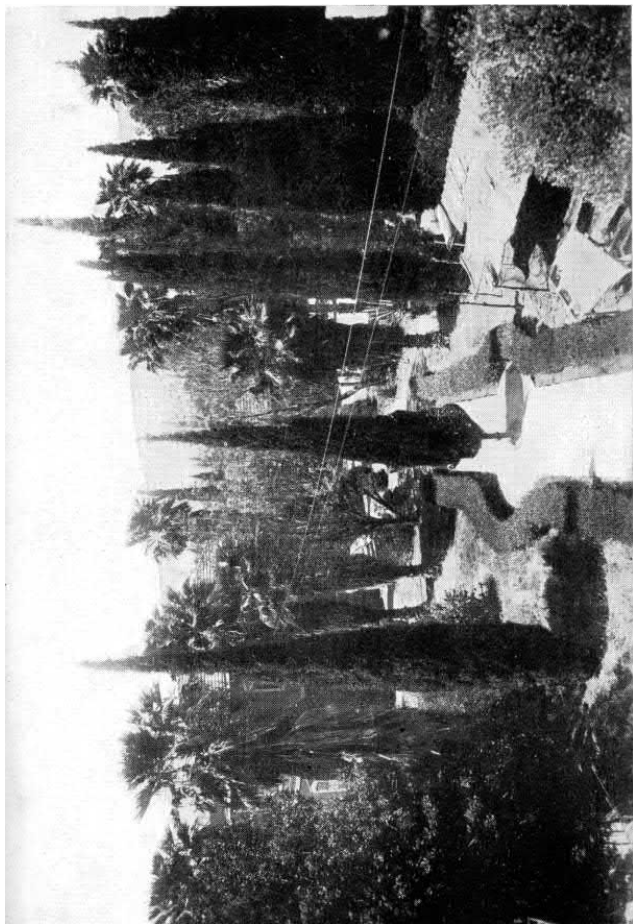
*Ott nyugszik hazánk őre,
Félkarú óriás.
Szívünket foglyul ejted,
Oh Tél-Cháj, éjszakon,
Mienk vagy koszorúddal
Chermon, mint egykoron . .*

«Chermon, mint egykoron» — zengi a héber ref-rén és úgy érzem, mintha a drúzok a Chermonból is eljöttek volna megkoszorúzni a félkarú hős Trumpeldor glóriás sírját. . . A mellettem ülő Fisko figyelemtet, hogy a galileai népdallá lett héber vers szerzője *Jabotinszky* kapitány, annak a zsidó légiónak a szervezője, meiy az angol hadsereggel együtt harcolt Palesztina meghódításakor.

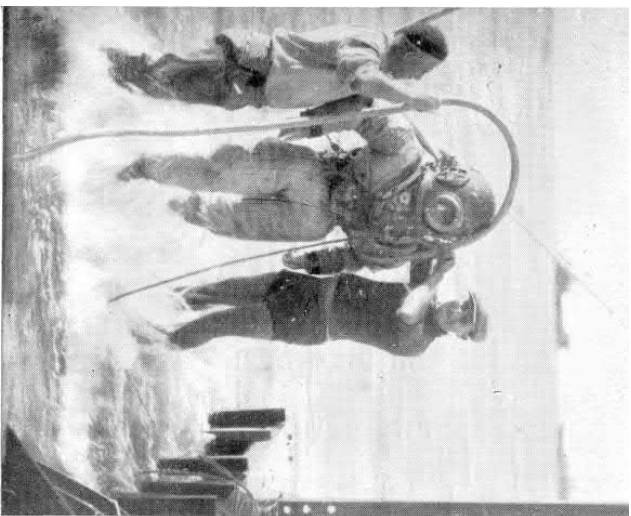
Most a heroizmus és a szerelmi búbánat sajátos veinule¹ ű, tü/fs ritmusú galileai népdala keiül sorra: *'Já'dati azavátni bli tikvóth ...»* «Elhagyott a babám reménytelenül . . . Elmegyek a sómerekhez. elmegyek a lovasokhoz, őrt állani éjjel, adjanak nekem lovat, nyerítő lovat és puskát a vállamra, puska-golyókkal, küldjenek engem őrt állani éjjel, hogy n? epekedjem, csak ne epekedjem a babám után.» *'Selo ethgagéá, ách lo ethgagéá Vjaldati! ...»*

Fisko-dalt! Fisko-dalt! — hangzik fel egyszerre. Ez aztán a nóta! A nevetőarcú gnóm poéta és muzsikus boldogan üti a taktust és különösen a leányok, kiknek kedvenc nótája ez, egyre hevesebben vetik bele magukat a dal hullámaiba.

במהי שאלה	<i>Agyamban egy kérdés,</i>
ומי יפתרנה	<i>Ki lesz a megfejtője?</i>
בלבי להבה	<i>Szívemben lobogó láng,</i>
ומי יכבנה	<i>Ki lesz az eloltója?</i>
1 דוי דוי	<i>Hej, hej,</i>

Daganja a Genezareth partjan

Buvar chaduc Telaavibon

Örtis kel Duganjabol

אתה הוא הוודע	<i>Te vagy a tudója,</i>
הן הן הן	<i>Igen, igen, igen!</i>
אתה ה"י קובע	<i>Te vagy életem sorsa.</i>
כי כי כן	<i>Ügy, ügy, ügy!</i>

De szavak dallam nélkül, — test lélek nélkül. Hallani kell ezt a dalt melódiájával együtt, a fiúk és leányok ajkáról, amint lelket adnak minden szónak és kórusban, zenekarszerűen zendítenek rá az egy-szótagú refrénre: Bén, hón, hén! Kén, kén, kén. Igen, igen, igen . . . Megszorítom Fisko kezét és megkérem, írja be az eldalolt verseket a naplómbe, hadd tegyem el legszebb galileai emlékeim közé.

Másnap kora hajnalban már Kfár-Giladi tejes-kocsijának a tetején ültem, útban Metullah felé. Az első hegyi kanyarultnál megállunk, sómer-kocsisom tölcsért csinál tenyeréből és odakiált a zöldséges közepén dolgozó fehérruhás leánynak: «Esztér, jes lach jerakóth bisvil hagdud?» Eszter, van-e zöldséged a gdud számára? A leány igent int és az én sómerem leszáll a kocsiról és ide cipel a vállán egy hatalmas zsákot tele burgonyával, ugorkával, hagymával, paradicsommal. A munka légiójának kőművescsoportjához viszi Metulláhba. «*Kadimah!*» kiált rá a lovára és tovább megyünk az erősen emelkedő elhanyagolt, sziklaköves úton. Tátongó hasadékok az egyik oldalon és kopasz hegyek a másikon. Lent a mélyben egy titokzatos csodaforrás csobog, a «Ranchine», Fekete ruhájú, arab asszonyok térdeplik körül és áhítattal szűr-csölik a vizét, hogy — fiúgyermekeket szüljenek. Fönt a gerincen a napban csillogó fehér foltocskák mozognak és hullámzanak előre. Chalzabéli arabok azok ott fönt - magyarázza sómér kocsisom. —Mióta résztvettek a Tél-Cháj elleni támadásban, nem mernek

a mi határunkhoz közel jönni és ha útjuk észak felé visz, felkúsznak az ő falujukból a hegyre és fönt a csúcsokon haladva egész napig tartó kerülővel a Mardzs Ujjún völgyénél ereszkednek alá. Még mindig félnek a vérbosszútól, pedig megkapták a magukét a támadáskor és mi dolgozni akarunk békében . . .

— *Fekete márvány-hegy* ez itt véges végig — folytatja, — ilyen kemény márványkő nincs sehol a világon. Franciaországba és Angliába is visznek belőle. Valamikor aranybánya lesz, ha megjavul a közlekedés. «*Mize Jahud*»-nak, zsidó kőnek mondják az arabok ezt a kemény anyagot, mely tízszer olyan szilárd, mint a rendes olasz márvány.

Virággal díszített, nyitott csengő omnibuszok közelednek velünk szemközt. Egy jeruzsálemi leányiskola növendékeinek kirándulása. Dalolva robognak végig a galileai hegyek között, melyeknek visszhangja tisztán ismétli a héber énekek utolsó akkordjait. Kicsit följebb a Gálil nagy vízese világit felénk; zúgva-zengve hullanak alá a hullámai a kemence alakú mélységbe, a «*Tanúr*»-*ha*. Nemsokára Metulláhban vagyunk. Palesztina északi határán. Rothschild szerezte ezt a kolóniát is 1896-ban a druzoktól és a 12.800 dunam szántóföldön 300 zsidó telepes dolgozik. Legmagasabb pontjáról fenséges kilátás nyílik, melyen órákig ámulhat el az ember. Balra a cédrusos *Libanon*, jobbra a havas *Chermon*, az arabok *Dzsebel es Sejkh*»-*je*, az «*Aggastyán-hegye*», melynek fején tél nyugszik, vállain a tavasz játszadzik és lábai előtt a nyár terül el. Elöl a gyorsesésű határfolyó a «*Nahr-el-Ketszmija*» a Nagy Tengerbe torkoló *Litanisz* varázslatos völgyével és vele párhuzamosan a Jordán legdúsabb forrása, a «*Nahr-el-Hacbani*». Oldalt fekszik a régi Izrael-országának határvárosa *Dan*, ma

Khádi (ami szintén bírót jelent). Itt állította fel Jerobeám az egyik aranyborjúbálványt, hogy a nép ne zárándokoljon Jeruzsálembe. Itt ölelkezett a régi zsidóság a bűnbeejtő pogánysággal. Itt a Chermon alján, a zúgó hegyi patakok között állott a régi *Baal-Gadnak*, a termékenyítés bálványának temploma, melynek forrásbarlangját a görögök az ő félelmes Fanjuknak szentelték. Itt *Paneasnál*, a Jordán bölcsőjénél védték a makkabeusok a határt Antiochus Epiphanes betörő seregei ellen és itt ünnepelte győzelmét a diadalittas Titus Jeruzsálem elpusztulása után . . .

Visszafelé már sietősebb volt az utam és autón száguldottam végig Felső-Galileán le a Genezáreth táváig. A szépség forrásai mintha bedugultak volna most a repülő kocsni előtt. Csak amikor a fekete márvány-hegy előtt robogtunk el, gondoltam arra, hogy itt ebből a hegyből, ebből a tízszeresen szilárd fekete márványhegyből kellene kifaragni a Gálil fenséges szimbólumát, hogy álljon keményen, égbe nyúljon, Istent kutatón, amíg föl nem zúg innen a Szelek Kapuján a próféták álmodta új, tisztító, frissítő szél, hogy meggyógyítsa végre ezt a korhadtt beteg világot . . .

DAGANJA A L E F B E N , A GENEZÁRETH PARTJÁN

Hogyan jutottam el a pálmás paradicsomkertbe és az égbe nyúló ciprus-fasorok közé, melyek mint komor díszörség állanak Daganja Alef bejárata előtt? A Genezáreth nevű jvizitündermesén ál, ahol a kék habok mint regebeli bölcsők miriádjai ringatóznak a kék hegyek karjai között és felülről kápráztató kék sugarakat hullat rájuk a daloló mennyboltozat ...! (*Haló készem l'Kineret h . . . Haló készem Vcheresz . . . Ét tífkach afapéha. . .*) «Varázsa van a Kinerethnek... És varázsa van a Napnak, ha reányítja pilláit...» Csodálatos ez a végtelen mélységű kék a kékben. Es köröskörül a hullámos láncba fogódzó hegyek is mintha kék párát lehelnének. Ott, hol a Jordán kilép a Genezáreth tavából, hogy lejtős medrébe húzódva, délre a Holttenger felé siessen, mindkéi parton egyszerre fogtak bele Erec Jiszrael hazatért gyermekei, hogy a kétezzer év óta beteg anyaföldet gyógyítsák. Bekötözték a sebeket, kisimították a ráncokat, eltávolították a mérgező anyagokat, megtisztították a levegőt és most két virágzó zsidó kolónia emelkedik a régi pusztaság helyén, a Jordánon innen: *Kinereth* és túl a folyón: *Daganja*. Két zsidó szem, amely figyelve, örködve néz a Genezáreth tavára: fölépülnek-e már a romokból körös körül a régi zsidó városok, tanítanak-e már a régi

mesterek Tiberiás tóparti oszlopcsarnoka alatt és fönt a másik szélen, szemközt északon, bol a Jordán belép a Genezárethbe, feltámadnak-e már a régi bölcsek eltemetett városai, Magdala, Kerazim, Kapernaum?

Átmegegyek az új hídon a Jordánon. Új a híd, még neve sincsen. Egyszerű, még mohátlan papilléreihez nem tapadtak évezredek legendái, «mint a Gyzsr bint Jaakobhoz, Jákob leányának hídjához Mismár Ha Járdén mellett. Talán a táj hangulatát is rontja a hosszú, dísztelen faalkotmány. De még nincs itt az ideje a díszítésnek, szépítésnek, hangulatok mélyítésének. Most még csak az alapok lerakásánál tartanak. Es ez a híd máris szimbólum: Hogy a Jordán két partját hódító zsidó munka köti össze. Csak szétzúzott oszlopfejek és a vízben heverő, hatalmas kötömbök maradtak a római *Sennabris* várából, amely itt a par-ton örködött a genezárethi völgy országútja fölött: most annak a helyén a kinerethi zsidó farm pálmaszegélyes gazdasági épülete tükrözik a «Galileai tenger» csillogó habjaiban.

A régi *Beth-Jerach* (*Tarichaea*) hőseinek áldozatos ellenállását meg tudta törni Titus ereje, amikor a nagy és népes várost itt a víz felől megostromolta és barbár módon elpusztította. De kétezer év után most újra zsidó kezek építenek ezen a helyen és a rómaiak várának romjaiból szedik a köveket . . .

A hídon túl alig pár lépésnyire bekanyarodik az út jobbra *Daganja Alef* majorjába. A kétemeletes fehér épületnek csak éles kontúrjai villognak elő a datolyapálmák és narancsfák sorai mögül. A kolónia mintha délutáni álomba merült volna, a nyári nap melege elől menekülve. Olyan csendes minden. A ciprusok is némán, mereven állanak, mintha ma egyetlen bólintással sem akarnának felelni senkinek. Bel-

jebb megyek, komor hangulatok ereszkednek alá az oleanderek és szentjánosfák hallgatag árnyékai közé. Mintha valami elvarázsolt, elhagyott keleti kastély udvarába léptem volna. A nagy majorudvar túlsó végén egy zömök kis alak tűnik fel nagy gereblyével a vállán. Felém fordítja napégette arcát és meggyorsítja a lépteit. «Salóm! Salóm!» töri meg a csendet.

A «chacran», azaz a soros «udvarmester», vagy udvarnok. (**חציר** chacér = udvar).

— A «kvuca» még odakünn dolgozik — mondja szerényen, — addig meg kell elégednie az én társasággal. Ma kicsit későn jönnek. Nagyon összegyűlt a munka. A cséplés is folyik már. Majd megmutatom addig a gazdaság, a *mese*k berendezését. A mi kolóniánk a Gdudhoz tartozik. Bizonyára tudja, mi a Gdud!

— Hogyne! — felelem, — tegnap ilyenkor ott álltam Kfár Giladi és Tel-Cháj között Trumpeldor sírján.

— Sírokban mi sem vagyunk szegények. Majd megmutatom később. De előbb nézzük meg az életet!

A chacran bekísér a matbachba, megkínál ,egy pohár üdítő, hideg tejjel, aztán körülvezet a majorban.

Megmutatja mindenekelőtt az impozáns, magas betonistállót, amely olyan tiszta, tágas és szellős, mintha valami szanatórium volna. Az istálló — ez minden kolónia büszkesége. Az állat a gyarmatosok kincse. Az egész kvuca még sátrakban lakhatik, de a jószágoknak biztos fedél alatt kell lennie. Csak két kanca van most az istálló-«terem»-ben és a két kis, szopós csikó vihákol körülöttük. A többi jószág künn dolgozik, vagy legel a határban. A chacran megsimogatja gyengéden az egyik kanca oldalát. Az anyaállat idegenkedik. «Chemdach! Ghemdach!» becézi a nevéen

a chacran. A kis csikóknak is megvan már a héber nevük. Egy szőkefürtű kis fiú rohan be. Egy bokor mögül észrevette, hogy az istálló ajtaja nyitva van. Odaszalad az egyik csikóhoz, kedvencéhez és cirógatja. «Abír, Abír, hé Abíri!» Kimegyünk a kertbe. Banán és narancsfák különös aromája csap felénk. Az egyik fán két ág egymásbagabalyodott. A chacran lassan, óvatosan bontogatja szét, mintha orvosi operációt végezne egy közeli hozzátartozóján. Széles lucernatábla mellett haladunk el. Két chaluca kaszálja a szagos, dús termést. «Salóm! Salómb A chacran felvesz egy-két levelet, szétmorzsolja az ujjai között és tenyere mintha illatos olajjal telne meg. Tizenegyszer kaszáljuk itt a lucernát évente — mondja büszkén, — minden hónapban újra megnő, télen-nyáron egyaránt. A Genezareth völgyében nincs is tél. Tizenöt fok meleg még decemberben is van. Most valahol harmincöt körül lehet a hőség. De a Galileai tenger felől fúvó szellő tűrhetővé teszi. Egy rikítóan pirosuló paradicsomágy szélén zöldcsíkos, sárga kaftánú és fehér turbánú öreg szefárd szedeget reszkető kezekkel kis kosárkájába és ajkai állandóan mozognak, mintha zsoltárt mormolna. «Szegény tiberiási zsidó — mondja a chacran, — valamikor előkelő ember volt, a háború elvitte gyermekeit, mindenét. Most így él szegény aggyasztján. A mi paradicsomunkat nem kell megfőzni, olyan édes nyersen, mint a cukor. Ha kifogy a kosárkájából szegény öregnek, újra kijön és szedeget, mi pedig szívesen engedjük.» Motorgép zakatolása hallatszik a közelből. A chacran bevezet egy félhomályos épületbe. Ez a motor szivattyúzza fel a vizet a Jordánból, hogy megöntözze a kerteket, a mezőt, a réteket. A motor mögül a homályos sarokból egy szúrósszemű, szikár fiatalember ugrik elő.

«Tajár» (turista), magyarázza a chacran. Úgy látszik álmából ébresztették fel. Tovább megyünk a parton zizegő eukaliptusok sűrűjében. Alattunk zúg a Jordán, melynek csak mély medrét látjuk.

A nádasok között egy függő acéldróthíd tűnik fel. «Ezt a német katonák hagyták itt nekünk ajándékul — ezen aligha cipelhetek át ágyúkat. Igaz, hogy a mi fahidunk sem bírna el egy negyvenkettest. De most már talán igazán vége lesz az ágyúzásnak.»

Néhány perc múlva kis olajfaligethez érünk. A chacran meglassítja a járását és érzem, valami megindultság vett rajta erőt. Az olajfák árnyékában héber sírkövek sorakoznak halkán, némán egymás mellett. Egyforma mind, hisz' egyformán drágák, tiszták valamennyien, akik itt a héber hantok alatt nyugsznak. Egyszerű szögletesíves kis sírkövek, egyszerű, túlzásoktól mentes, világos felírásokkal, mint amilyen egyszerű, őszinte, világos és nyitott itt az élet.

Megilletődve olvasom a feliratokat:

משה בן הרץ בורסקי
בן י"ט שנה נרצח בדגניה כ"ב חשוון תרע"ח

Mose Borski (Herz fia) 19 éves, megöletett Dagan-jában 1918 chesván 22-én.

A chacran is nézi a sírfeliratokat. Mintha ma látná először. Pedig ő itt volt akkor is, amikor ez a tragédia lesújtott. Szívetösszeszorító emlékek rajzanak fel a lelkében.

— Micsoda egy fiú volt ez a Barski! Tizennyolc-éves korában került hozzánk valahonnan Kiew mellől. Tele álmokkal, hittel, rajongással, áldozatkészséggel! Hogy szerettük mindnyájan ezt a jó fiút. Arany volt a szíve, lágy, mint egy leányé és mégis kemény és bátor, mint egy oroszlán. És folyton ugrált, táncolt,

mint egy gyerek, jókedvűen, szilajon. Minden nehéz munkára és őrésre ő ajánlkozott. Szinte mulattunk a gyereken, mikor egyszer egy éjjeli őrsege alkalmából két marcona arabot kísért be, rájuk szegezett fegyverével. Kalászat loptak a mezőn és ő rajta csípte őket. Mi meg akartuk őket büntetni, már csak a példaadás kévéért is. De mikor a két arab könyörgésre fogta a dolgot, hogy az éhség kergette őket a lopásra és csak egy pörkölésre való kalászt akartak elvinni, — maga Barski kezdett a szívünkre beszélni és rimánkodott, mint egy gyerek, hagyjuk szegényeket szabadon. Jóságának lett az áldozata. Egy szombat este üzenet jött Milchamjából orvosságért egy beteg cháluc számára. Barski azonnal ajánlkozott, lóháton ott lesz vele egy fél órán belül. Felkapta a puskáját és indult. Visszafelé az úton hat beduin támadta meg az éj sötétjében. Egy golyó megsebesítette és Barski első gondja az volt, hogy legalább a lovat mentse meg a rablóktól. Leugrott tehát róla, lovagló ostorával a hátára csapott, ő pedig utolsó lehelleig védekezett a támadók ellen, kettőt leterített és még kettőt megsebesített. Mi vártunk, vártunk, hol késik Barski ily késő éjszaka, fis milyen retentő volt a megdöbbenésünk, amikor valami különös kopogásra kisiettünk és ott láttuk a kapu előtt kapargáló lovat a lovasa nélkül. Még az éjszaka elindultunk Barski keresésére, de csak rostává lőtt holttestét találtuk meg az úton, a Jordán partján. Az övé lett az első sír Daganjában. Mikor Oroszországban lakó apját értesítettük fia hősi haláláról, még ő vigasztalt bennünket és mindnyájan könnyekig voltunk meghatva, amikor olvastuk levelében: *«én pedig elküldöm nektek helyette a másik fiamat»*.

Tovább megyünk egy lépéssel és jegyzem a sírfeliratot:

זאב וקסקר מדגניה ג' שם קץ לחייו בן ל' שנה תרפ"ב

«Zeév Wachsker *Daganja Gimmelből*, véget vetett életének 30 éves korában, 1922».

— Szerelmi tragédia volt — mondja halkán a ehacran. — Kár volt a derék fiúért. . . Sokszor jött át a harmadik Daganjából, nagyon szeretett itt lenni köztünk, végre ideköltözött örökre . . .

A szomszéd hant alatt Meir Kánfi nyugszik מת ברלכת המוח תרפ"א meghalt agygyulladásban 1921-ben. Mellette *Chájim Seikh מגולי ירושלים «Jeruzsálem száműzöttjei közül».* מת בסמך ברבבת בעמא «Meghalt Szemachban a vonaton, szomjúságban és szorongásban, Kislév 1918». Mennyi történeti tragikum tömörül ebbe a két sorba! Mikor a török és német hadsereg kiűritette Jeruzsálemet és a zsidó lakosság ezreit belegyömöszölték a vagonokba, mint az állatokat. Ètlen-szomjan vitték őket Ludd—Tul-Karm—Beth-Sean vonalán, északra Damaskus felé. Ki törődött a száműzött bolygó zsidókkal, akikkel angol-barátsággal vádoltak. Az öreg Chájim Sejkhet itt érte utóit a sorsa, a szemachi állomáson, Daganja mellett. Mellette egy tizenhatéves fiatal fiú pihen, akit a Jordánból fogtak ki holtan és közvetlen utána a Genezarethnek hősi áldozata

יוסף בסל טבע ביום בנרת ג' מנחם אב תרע"ט
שנת האחת עשרה לעלותו לא"

«*Jászéf Buszel, belefűlt a Kineret-tengerbe, Áb vigasztalójának harmadikán, Izrael országába való feljövételének tizenegyedik esztendejében.*»

Milyen egyszerű, milyen szívbemarkoló és mennyire igazán zsidó ez a felírás. Áb havában pusztult el a jeruzsálemi Szentély. Az első is, a második is. Ennek

a szomorú hónapnak új, állandó kísérő-jelzőt adott a messiási reményekkel teli zsidó tradíció és lett belőle «*Menachém-Ab*», *Ab vigasztalója*. És ez a megjelölés, amely annyi szentföldi síron olvasható: a «*Feljövetele-
lének . . .-ik esztendejében*». «Erec Jiszrael magasabb minden országnál» — mondja a Talmud. — Ide tehát mindenünnen csak «alija» עליה «*fölmenni*» lehet, mint a Tóra elé . . . De ki volt ez a József Buszel, akit a munka forgatagából ragadtak ki áldozatul a Genezáreth hullámai? A chacran áradozva beszél róla:

— Ő nemcsak munkás volt, hanem született vezér. Egész nap a mezőn dolgozott és éjjel belebújt azokba a könyvekbe, melyeket Oroszországból hozott magával, amikor feljött. Először sómer volt Júdeában, bátor és rettenthetetlen, aztán idejött velünk Galíleába földet művelni. «Csak munkával lehet meg hódítani a földet» hirdette és amikor a Ralfour-deklaráció a palesztinai zsidó nemzeti otthonról mindnyájunkat mámorba ejtett, ő még nyomatékosabban hangoztatta: «*Erec Jiszraelt nem lehet ajándéku-
l kapni! Csak kezünk munkájával teremthetjük meg!*» Mikor a háború alatt Tiberiás tele lett Júdeai menekültekkel. Buszéi összeszedte az árvákat, úgyszólván az utcáról és vitte, elosztotta különböző kolóniákba, farmokba, hogy munkára neveljék és ne koldulásra. Az árvák százait mentette így meg az éhhaláltól. Saját egészségével pedig nem törődött. Maláriás lázbeteg volt, amikor egy fontos esti gyűlésre hívták át Tiberiásba az árvák érdekében. Mi kérleltük, hogy maradjon itthon, de nem hallgatott reánk. Késő éjjel csónakon jött visszafelé. Négyen ültek benne. A Genezárethen vihar kerekedett, ön még nem látta ezt a mosolygó, sima, kék Galileai Tengert, amikor haragszik, felbőszül és el akarja nyelni maga körül a hegyeket.

A csónak felfordult. József lázas volt, gyöngé és így nem volt annyi ereje, hogy kiússzon a partra, mint útitársai, akik riadtan futottak hozzánk jelenteni a szerencsétlenséget. Hiába kerestük egész éjjel csónakon. Csak másnap találtuk meg a víz alatt fejével és felső törzsével a tó fenekébe fűrődva, mintha utolsó erőfeszítésével is görcsösen belekapaszkodott volna a szent földbe. «Jószéf Buszéi a Kinerethbe fült, most már gyűlölet támad bennem a Kinereth iránt» — írta Sarah Gizik kis húgának, Rebekának.

— Az a hős leány, aki Tel-Cháj védelmében esett el? — kérdem.

— Igen. Ő ott van eltemetve a kapitány, Trum-peldor mellett. A kis húgát, Rebekát pedig itt a kinerethi farm mellett kérte áldozatul a föld . . . Szegény, rajongó kis leány! . . . Baleset ölte meg munkaközben.

Még egy sír domborul előttünk. Ez a legfrissebb és az egyetlen, amelynek felirata természetes halálról szól:

אֲהָרֹן דָּוִד גּוֹרְדֵן

«Aharon Dávid Gordon,

meghalt hatvanéves korában Daganjában, 1923. feljövételének 18. esztendejében».

— Gordon műveit bizonyára ismeri — fordul hozzám kísérőm. — De mi nemcsak a műveiben ismertük meg a podoliai prófétát, hanem az eke szarvánál, a mező trágyázásánál, magvetésnél, aratásnál, cséplésnél is. Mint a munka vallásának apostola járt köztünk, tüzes szavakkal ostorozva mindenféle élősdiséget, kalmárkodást és spekulációt. «Át kell alakulnunk élő, dolgozó, alkotó néppé». És tanításainak legszebb megtestesítője ő maga volt. Negyvennyolcéves korban jött fel Podoliából, otthagytott üzletet,

talmudot és hozzáfogott, mint egyszerű munkás a szántás-vetéshez. És ő, az öreg vigasztalt bennünket fiatalokat, ha olykor csüggedésbe hajtott a nehéz küzdelem. Minden gyülekezésünkön, beszélgetésünkön oktatott, tanított, mint apa a gyermekeit. És folyton figyelmeztetett a mi munkánk főcéljára, hogy egy nemesebb embertípust kell kitermelnünk, kinevelnünk magunkból. Az a jó kolónia, amely *nemcsak anyagilag* gazdálkodik nyereséggel, hanem *emberileg is* — ismételte sokszor és sokszor fedett bennünket, mint egy igazi próféta és mi megcsókoltuk a kezét, a nevelő apa és a munkástestvér tiszta kezét... És tudtuk, éreztük, hogy ő hisz bennünk és jövőnkben. Az ő számára arab probléma nem létezett. «Semmiféle támadás, gyilkosság nem akadályozhatja az élet alkotó erejét. *«Az élet erősebb az élet minden pusztításánál...»* Hallgatagon, hullámozó érzések és gondolatok árjába merülve mentünk visszafelé a Jordán-part eukaliptuszai között és fejekben felvibráltak Aharon Dávid Gordon filozófiai fejtegetései a világtörténelem eszmeáramlatairól. És kifakadásai a megátalkodott «világjavítók» ellen, akik idegen népek lakodalmainak hívatlan vendégeiként jelennek meg, hogy felforgassák terített asztalaikat és meggyógyítsák a világ vétkes lelkét, saját szenvedő népük baját, betegségét pedig nem látják, vagy nem akarják látni. Szembeállítja a nemzeti eszme kozmikus erejét a szociális eszme mechanikusságával és legfelsőbb ideálul a júdeai prófétákat állítja, akik páratlanul individualisták, páratlanul nemzetiek és páratlanul univerzálisak ... És ez a rajongó mester boldog volt, hogy életének utolsó tizennyolc esztendejét a természet ölében tölthette, hogy ekeszarvára és pásztorbotjára támaszkodva taníthatott itt, mint hajdan a próféták ... És ezek a

sírok itt mind a «mesék» közepében, mintha nem is zárnának le életeket. A fehér hantok alatt nyugvók élete tovább él és szövődik azokban, akik szent munkájukat folytatják . . .

Visszatérünk a gazdasági épületbe. Felmegyünk az emeletre, a balkonra. Szemünk előtt ragyog a Genezáreth tükre gyönyörű hegyi rámájában. Egyetlen esónak, vitorlás vagy lélek vesztő sem siklik csillogó felületén. Pedig valamikor de népes lehetett a «Galileai Tenger», amikor partjain is köröskörül élet nyüzsgött és a gálili halászok kiürítették híres hálóikat és virágzó városok piacaira vitték a zsákmányukat. Erről álmodtok ti is, verejtékkal dolgozó daganjai testvérek, mikor fog az álmodok beteljesedni? . . . Ezen a sarkon itt a Jordán mindkét partján már sudárba szökken a feltámadó élet. Szemközt függőkertszerűen emelkedik dús, tropikus szépségeivel a «*Kiriereth*» kolónia, talán ott, ahol Jósua idejében is Kinereth városa terült el. Valamivel beljebb, az alig tíz éves *Bethanja* ringó gabonatóbláival és határában a Sahel el Alma síkságon *Porija* világító fehér-zöld mandulafáivai. Feljebb *Beth-Gan* és *Sarona*, melynek földjét még csak öt évvel ezelőtt kezdték megművelni. Odébb, a Jordán holt ága mellett a 20 éves *Jabneél*. Ez a legnagyobb, 23.000 dunam vagy 500 kolonistával.

A chacran gyönyörködik a tájképben. Elmerengve néz az éirajimi hegyek felé. Majd balra fordul, ahol Daganja Alef határa érintkezik Daganja Béth rétszeivel. Ott dolgoznak a társai felgyűrt ingujjakkal a forró napon. Üdvözlétet inthet feléjük szemével, — olyan közeinek látszik a tiszta horizontban. Bizony nem egyszer vészharangot kellett innen meglóbalni, hogy kiki cserélje fel kaszáját fegyverével, sarlóját Moser-puskával és siessen a birtok védelmére . . .

— Önt nagyon érdeklik a sírok, — szólalt meg a chacran, — látja, ott szemközt Kinereth kertjében van eltemetve Jiszrael *Giládi*, a nagy sómer vezér, a *Kfár-Giludi* sómer-kolónia alapítója. Már a kisenevi pogrom alatt rettenthetetlennek bizonyult a zsidó önvédelem vezetésében. Mikor tizenkilencéves korában feljött, az elsők közt hangoztatta, hogy a zsidó kolóniákat fegyveres zsidó öröknek kell őrizniök és nem könnyen árulókká váló araboknak. «Hogyan vállalkozhatnak zsidók ilyen *veszélyes* feladatra?» kérdezték akkor csodálkozva. Ma már nem kérdez ilyet senkisem . . . őtöle kaptuk a zászlót, a fehér-kéket, melyen vérvörös betűkkel van reáhímezve az ő jelszava:

בדם ואש יהודה נפלה
בדם ואש יהודה תקום

«*Vérben és tűzben esett el Juda,
Vérben és tűzben fog Júda feltámadni!*»

Mikor a törökök összefogdosták a sómereket, ő önként jelentkezett, hogy a felelősség átvállalásával könnyítsen társai sorsán. Bebörtönözték és ennek lett az áldozata. De még megérte a tibériási gyűlést, amikor a sómerek magasan lengetve zászlójukat vonultak fel a Genezáreth partján ... És a közelben egy másik sírhant alatt a drága kis *Jicchak Turner*. Gazdag gyáros volt az apja Lodzban, a tizenhárom éves fiát a Herzlija-gimnáziumba adta Tel-Avivba. De a gyerek inkább a munkásokhoz vonzódott, nemsokára ott hagyta az iskolát és elment Gan-Semenbe pásztornak. Később sómer lett és kitűnő céllövő, ő lötte le a milchamjai támadáskor a sejket, amire a támadók vezérük halálát látva, ijedten szétfutottak. Mint munkás is nagyszerű volt, tele jókedvvel és hittel. A rajongó Cvi Bekerrel együtt felkeresték a Jordánon túli bedui-

nokat, hogy a pásztorkodás mesterségét tőlük sajátítsák el. *Szabad zsidó pásztor szervezetet* akartak teremteni, amely beduinok módjára fogja legeltetni a nyájukat és közben az egész ország területén, sivatagiban és hegyei közt szétszóródva fontos megfigyelő és hírvivő szerepet is fog betölteni. De közben a háború megfojtott minden szabadságot, az ábrándozó kis Izsák pedig a maláriának lett az áldozata. Néhány évre reá követte a hatalmas termetű Gvi Bekér is. Egy éjjeli őrsegen meghült és megölte a tüdőgyulladás.

Az ő sírja is ott domborul a három hős sómer vezérével együtt, feljebb a *jabnéeli* határban.

— Ott van eltemetve Jechezkeél *Niszanov*, akiről már sokat olvashatott. Majd megmutatom lent az arcképét. És az anyját is. Ez a csodálatos kaukázusi zsidó asszony, mintha biblia előtti korokból támadt volna föl. Első fiának megöletése után minden éjjelt átvirrasztva várta reggelenként az őrsegből hazatérő másik sómer fiát. Cvi Niszanovot, «Egyszer egy hajnalon, — mesélte Cvi nekünk, — anyámat az ablaknál ülve találtam. Nagy szomorúság ült az arcán és amikor beléptem, nem várva be köszöntésemet, ezekkel a komor szavakkal fogadott: «Hajítsd le a cserkeszkendőt a fejedről. . . vedd le ezeket a ruhákat. . . a puskádat dobd el, hadd egye meg a rozsdá . . . add el a lovadat. . . nem vagy méltó, hogy reáülj . . . Három hónap múlt el, amióta arab rablók meggyilkolták a testvéredet, fiamat és még nem álltál érte bosszút, mintha nem is a testvéred lett volna és nem a fiam ... A vére kiált hozzád a földből és te nem halod . . . bedugod a füleidet és hallgatsz . . . Lehajtod a fejedet, szégyelsz a szemembe nézni.. . Félsz . . . Testvéred szellemétől félsz ...» Persze, nehéz volt a megsebzett szívű, kaukázusi anyával megértetni, hogy a

«sómér» távol áll a vérbosszútól, a cél a békés munka és a harc csak önvédelem.

— *Jechezkeél Niszanov és Cvi Bekér* együtt nevelkedtek a kaukázusi hegyek között, Temir-Chan-Suráhban. Az egyiket örménynek nézték, a másikat oroszoknak. Így lestek ki még Oroszországban a pogromok készülődéseit a huligánok közé keveredve. Mikor együtt feljöttek, itt is csakhamar híres lett a bátorságuk és rettegett a nevük. Most csendesesen pihennek egymás mellett. Mellettük nyugszik *Jechezkeél Chenkin*, aki hős feleségével együtt szervezte meg a zsidók önvédelmét a homeli pogromok alatt, itt, Palesztinában a rablók réme lett, a békés arabokkal azonban benső barátságban élt és nagyszerű tapintatával folyton egyengette az arabok és zsidók kölcsönös megértésének útját. Valóságos természettudós volt, nagyon értékes zoológiai gyűjteményt adott a jeruzsálemi és berlini múzeumnak.

A negyedik sírban a félelmet nem ismerő *Menachem Portugali* pihen. Fegyverét tisztogatta, véletlenül elsült és megölte, «Hittétek volna, pajtások, — mondotta halála előtt, — hogy Portugali *ilyen* nevetségesen fog meghalni? ...»

Giladi, Chenkin, Bekér, Portugali, Niszanov, Sochat. . . . Tegnap ilyenkor együtt játszottam ezeknek a hősöknek kicsiny és serdülő árváival Kfár-Galidiban. Vidáman dalolták a galileai énekeket, mint akiknek apja a Gáxil és bástya minden sír, melyet beléje sáncoltak.

«*Mi énekelve szállunk, Romok és holttestek fölött. . .*»

Hogy szeretik ezt a nótát Galileában. Csakúgy, mint az «Ei jivne ni-galil»-t, «*Isten fölépíti Galileát. . .*»

Átérti itt a kapcsolatot minden gyerek, aki megbarátkozik a lóval, a puskával, büszkén bebizonyítva, hogy a zsidó sem «*vlad il malit*» (a halál gyermeke), ahogyan az arabok azelőtt féltékenysége miatt csúfolták. Ma már egyenrangúnak ismerik el a legbátrabb és legbüszkébb beduinok is . . .

A nap mintha búcsúzni készülne, de mielőtt elvonul a gileádi és básáni hegyek mögé, még bőkezűbben ontja a kápráztató sugarakat a Genezárethre, a Jordánra és a mi balkonunkra is.

— Jó volna megfürödni a Jordánban, — indítványozom a chacrannak.

— Nekem meg kell várnom a mezőről hazajövő kvucát. Egyedül fürödni a Jordánban meg nem ajánlom. Itt a kifolyásnál nagyon erős a sodra. Majd le kísérem a Genezáreth szélére, aztán eljövök érte.

Pár pillanat múlva benn úszom a «Galileai Tenger» hullámai között. A kék habok közléről sötétzölddé mélyülnek és a lila hegyek köröskörül mintha a végtelenbe magasodnának, ahol szivárványos párák sejtelmes ködében enyésznek el. Milyen simák ezek a hullámok. Hogy visznek, visznek, mint kipárnázott nyergű, ragyogó bőrű, tajtékos paripák, hegyről vö'gybe, völgyből hegyre, lágyan hintázva, ritmusosan, dalosan galoppozva. A nap hirtelen lebukik a Libanon felé. És mintha átvarázsolódott volna minden, izzó lángoló pirosság borítja el a Genezárethet, a hegyeket és az egész égboltozatot. Egymásba folyik, egymásba olvad minden, mint hullámzó vér- és lángtenger, amely meg akarja emészteni a mindenséget. .. És mintha dalok kelnének a mélyből és velük zengenének a csúcsok: «Tűzben és vérben esett el Juda. Tűzben és vérben fog Juda feltámadni ...» Mennyi

tűz lángolt itt, mennyi vér folyt itt. . . Négyezer éve . . . Kétezer éve . . . Egyezer éve . . . És most, most. . . Otl az északi szélén a Genezáreth piros ajkaira forr az Eg lángoló ajaka . . . Bibor talárban jár a vizeken a Béke fejedelme . . . Mirjam kútjával jön, a rejtett csodaforrással, mely megvilágosít minden titkot és lecsillapít minden szomjúságot... Az alkonypír homályosodni kezd, hűvös szellő jön a H-ermon felől. De messze távolodtam a parttól! Jó lesz visszafordulni, mielőtt le száll az éj... De meg kell fürödnöm most a Jordán vizében is. Szinte hívnak a habok ott a híd alatt. «Merülj alá és tisztulj meg», szól a próféta szava. Odaúszom a Jordán kifolyásához. Élesen látszik a folyó szürke sávja, amint átvág a tavon. A kanyarulatnál a víz elkap, magával ragad. Belekapasztkodom a híd pillérjébe, de a hullám sodra elszakít tőle és visz lefelé. Alámerülök és egy pillanatra úgy érzem, mintha a Holttenger mélyébe vinne az ár . . . A partról a chacran hangja kiált egyre hangosabban, egyre vésztyjós-lóbban. «Meumáh, meumáh!» «Semmi, semmi!» kiáltom vissza. Megfogódzom egy erős nádszálba és felmászok a partra, vissza a chacranhoz, aki sugárzó örömmel fogad.

— Úgy látszik, megtanulta itt Erec Jisraelben könnyen venni az életet — mondja tréfásan — gyönyörű alkony volt, úgy-e? Azt hiszem sehol sem ilyen szép. Dóv Klay, akit itt a parton, Tiberiásból jövet öltek meg rabló arabok, azt szokta mondani szegény: «Nem érti, hogy aki egyszer egy genezárethi alkonyt látott, hogyan tud innen elszakadni...» Onnan a dombról sírjából is látja a Genezárethet. . .

Gyorsan felöltözöm. A sötétség hamar jön itt az alkony után. Bemegyünk a ciprusfasoron át a nagy majorudvarba. Mi történt? Az istálló előtt csoportba

verődve áll az egész kvuca, chálucok, gyerekek, fiúk, leányok. Halkan sugdosnak, szomorúan, mint akik nagy beteg ágyát állják körül. Bent a körben öten-hatan a földön térdepelnek, kezükkel pedig leszorítva tartanak egy megkötözött, erős, tarka borjút, amely az izmos karok alatt mozdulni sem tud. A fejénél, felgyúrt ingújjakkal az az ismeretlen idegen térdepel, aki ott rejtőzött délután a Jordán vizét felszivattyúzó motor mögött. Meztelen karját be-bedugja a borjú torkába és mindenki feszült figyelemmel lesi mozdulatainak eredményét. «*Bála szelek*» «Répát nyelt». — «*Bála szelek*» — súgják az újonnan jövők elé. Az idegen többször próbálkozik mentőművével, de hiába. Feloldozzák a borjút, de már nem tud a lábára állni. Lát-szik, elhagyja az ereje és belülről egyre jobban felfúvódik. Az idegen tapogatja a szenvedő nyakát. «Itt a répa, érzem — mondja, — meg kell próbálni az utolsó eszközt: felvágni és kívülről kivenni.» Közben egészen besötétedik. Lámpásokat, gyertyákat hoznak és valahogy olyan a hangulat, olyanok az arcok, mintha egy haldoklóért imádkoznának. Nekem meg úgy tűnik, mintha a rejtélyes idegen Hoffmann meséiből jött volna, hogy megölje ezt a szegény fiatal jószágot. Villan a kés és köröskörül megborzad mindenki a vér láttára. Néhányan kezeiket tördelik. A lágyszívű chacran nem tudja nézni az állat szenvedését, két-ségbeesetten futkos fel és alá az udvarban, közben odaodaszalad a csoporthoz érdeklődni. Az idegen egyre mélyebben vág. «Nem találom a répát sehol» — jelent halálsápadtan, mialatt a szegény borjú kiszenevedett. A szemek meg-megtelnek könnyekkel. «*Méth!*» «Meghalt» száll a szomorú hír szájról-szájra. «*Méth!*» «*Nóra!*» Rettenetes! Egy kis fiú elkezd hangosan pityeregni. A kedvence volt, a játszó pajtása. Mint akivel

mély gyász sújtott, lehorgasztott fejfel járnak a chálucok és chálucák az udvaron.

— Hogy szerettük! — szól hozzám szomorkodva a chacran — és milyen szépen fejlődött, büszkék voltunk reá. Első kísérlet volt hollandi fajtájú borjú tenyésztésére és boldogok voltunk, hogy a kísérlet sikerült és a mi éghajlatunk alatt még gyorsabb tempóban fejlődik, mint odahaza. És hogy aggódtunk érte, amikor egyszer a sok lucernától felfűvódott, úgy lát-szik, most is ez történt.

— És ki ez az idegen, aki répanyelésre operálta meg?

— Azt mondotta, hogy hollandiai állatorvos és mi hittünk neki.

Ezen az estén nem hangzott egyetlen dal sem Daganja Alefben. Némán, szótlánul ültünk a matbachban a hosszú fehér asztal körül. Még vita sem folyi semmiről. Mintha egy halott árnyéka lebegne a terítékek fölött, a csörömpölés is csendesebbre halkult. Egy fehérruhás chaluca körüljárja az asztalt és mindenkinek tányérja mellé két kis fehér tablettát tesz. Mikor hozzám érkezik, mint idegennek, magyarázattal szolgál. *Chinin* ez. A Jordán völgye még nem egészen maláriamentes. «A chinin a mindennapi menühöz tartozik» — mondja mosolyogva. Bemutatkozom, Az ő neve *Mirjam Singer*. E név hallatára felugrok és meglepődve kérdem: *A meseköltőnő?*

— Az nem fontos — feleli szerényen. — Mesél itt az élet mindennap.

Mirjam Singer a «*Das verschlossene Bucin* gyönyörű meséinek szerzője otthagya előkelő bécsi családját, hogy Daganja Alefben főzzön a kvucanak és számon tartsa minden menünél a chinin-tablettákat. . .

— Nézze — szól hozzám, — ott az asztal szélén

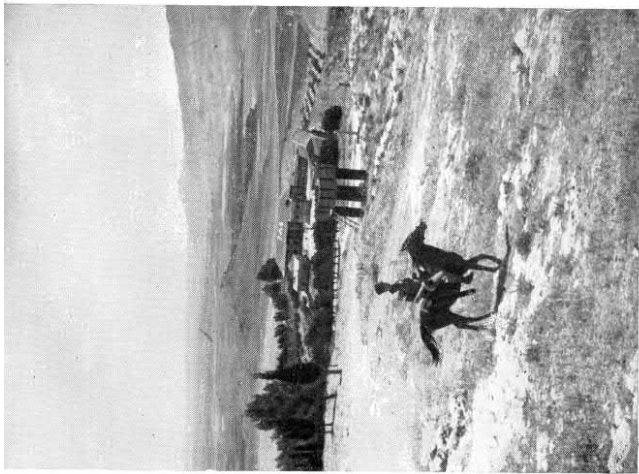
az idegen állatorvos egészen elkülönödvé ül, senkisémbeszél hozzá, mert mindenki le van sújtva, de ő azt hiheti, hogy őt okoljuk a szerencsétlenségért, tessék megengedni, hogy idehívjam és ideültessem.

Az idegen mellém telepedett és mindjárt fel is tárta szíve bánatát és most már inkább szántam, mint haragudtam reá.

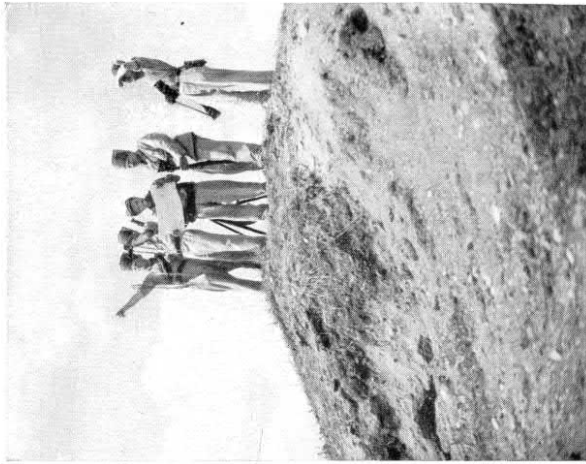
— Lengyelországban maturáltam, — kezdte — apám állatorvos volt, én is az akartam lenni. De a lembergi állatorvosi főiskolán nem vettek fel, állítólag, mert *«nincsen elég hely»*. Máskülönben *«emancipálva»* vagyunk mi zsidók Lengyelországban is. Elementem tehát Hollandiába, ott nagy nélkülözések közt végeztem és megkaptam a diplomámat, tessék megnézni, nagyon jó klasszifikációval. Most Lengyelországban azt mondták, nem kaphatok állást, mert külföldön végeztem. Hollandiában azt mondták, nem adhatnak állást, mert külföldi állampolgár vagyok. Gondoltam, eljövök Palesztinába, talán itt elhelyezkedhetem. A hosszú út összetört, az elmúlt éjszakát is a vonaton virrasztottam át, ma délben érkeztem meg a szemachi állomáson, gyalog jöttem ide. fáradtan, elcsigázva, azért aludtam el a motor mögött. Mikor felébredtem, történt az eset. Ez volt az én első állatorvosi ténykedésem a Szentföldön. Ennek szétmegy a híre és lehetetlenné vagyok téve itten is. Riztos, hogy mind engem okolnak.

— De hiszen még ők akarják önt vigasztalni! — nyugtatom meg a bolygó zsidót, — ők nem vádolnak és nem gyanakodnak, ők tele vannak hittel és hisznek mindenkiben . . .

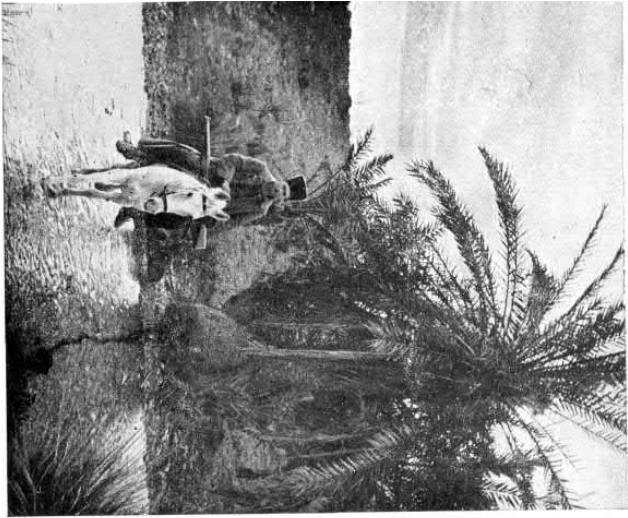
Ezen a vacsorán alig fogyott valami a tényérok-ról Daganja Alefben. Leverten ment mindenki fekvőhelyére. A világító *«lux»* is, mintha felmondta volna

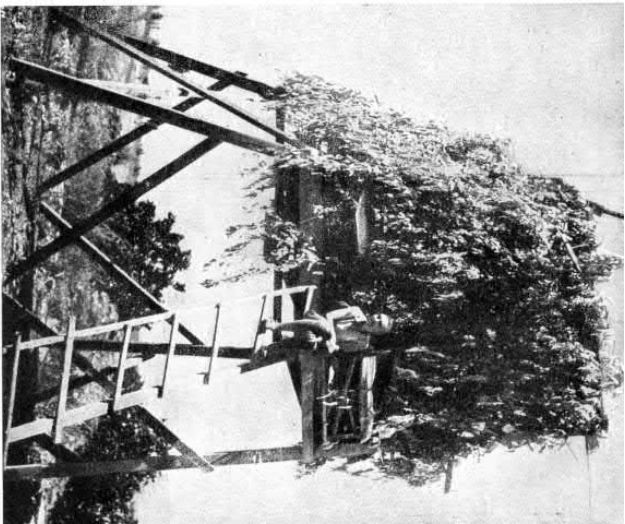
Tel-Chaj tótelepe, melynek védelmében Trumpeldor élesett

„Banir“ amerikai kibuc szentélti az új telepét

Zsidó esendőrőrszem a Jordánon

Megfigyelő a mormonsokban

a szolgálatot és olvasásba sem lehetett merülni. A derék *Barhon*, aki felkísért az emeletre, kedveskedni próbált: «Ilyen vendégeket szeretünk mi, akik közénk járnak, velünk vannak, meghálnak nálunk és megismerik az életünket. Nem úgy mint azok az automobilos «turisták», akik erre száguldanak, megállanak egy percre, aztán töff-töff, tovább repülnek és utólag megkérdik a soffőrtől: «*Hogy is hívják ezt a kolóniát? ...*»

Fönt az emeleten, «vendégszobám» egyik sarkában tiszta, fehér ágyneműben egy beteg ifjú feküdt láztól égő arccal, kicserepezett ajkakkal. Erőlködve, vidoran fogadja köszöntésemet. «Chóleh attah»? — kérdem. — «Dehogysis vagyok beteg! — feleli. — Régi zsidó közmondás, hogy *purim lo jom-tov, kadácháth lo cholááth* (purim nem ünnep és láz nem betegség). Egy kis malária és semmi! De azért csak tessék jól betakarózni éjjelre a szúnyoghálóval. Én itt maradhatok még, de önnek bizonyára tovább kell utaznia» ...

Az ágyamról fekve is látom a Genezárethet, amely az éj sötétjében feketén, rejtelmesen ringatózik a csillogos égbolt alatt. A hegyek kontúrjai feketén nyúlnak be a nyitott ablakon. És minél mélyebb lesz a csend, annál messzebb száll szememről az álom. Mintha csengetne, harangozna a sötét csend. Talán nem én vagyok az egyetlen, aki ezen az éjszakán nem tud aludni Daganja Alefben. De nekem idevilágítanak a sírok is, melyeket ma a napsütésben láttam. Azok a sírok köröskörül a domboldalakon és lent a kertben az olajfák között... Már éjfélre jár az idő. Sakálok sírása hallatszik be. Talán a túlsó parton gyülekeznek, hogy sírva lakmározzanak a szőlőbogyókból. És fülembe csendül az ajeleth-hasachari ének «*Jilleláth tannim mugah techce dmi halájil.*» «Sakálok síró sü-

völtése szakítja meg az éjnek csendjét...» Egy puska-
lövés durrán el. A soros «sómer» lehet, aki szétriasz-
totta őket...

Korán hajnalban már talpon voltam. Ezúttal elő-
ször láttam a kivonulást a mezőre. Jókedvűen, derű-
sen mentek munkájukra. Dolgozni, építeni, hont fog-
lalni. A nap reáragyogott a zsidó parasztok széles
vállaira és amint vitték a kaszát, a gereblyét a galileai
dombok felé, úgy tűnt előttem, mintha kétezer esz-
tendő suhanna el a fejük fölött....

SYMPOSION TIBERIÁSBAN

Szellemi tornák földje ez. Vitatkozások, bölcselkedések folytak itt, derülten, tisztán, melegen, mint az azúr ég izzó tisztasága a Genezáreth sima tükre felett. Olykor átvonult egy-egy új tanítás folyama, mint a libanoni hegyekről jövő Jordán sávja a Tiberiás-tó vizén, keresztülment rajta és nem keveredtek a vizek és nem akarták elnyelni egymást a hullámok. Olykor felkorbácsolta egy-egy vihar a habokat, magasba csaptak a szenvedélyek, de csakhamar lecsendesett a lát-határ s megjelent tisztos méltóságában az ősi Hagyomány, mint a Kinereth körül versengő hegyek mögött a fehérfejű Hermon havasa.

Vájjon nem éppen itt állt-e, a Genezáreth partján, Rabbi Jehuda Hanászi palotája? Nem itt vitatkozott-e a zsidó «fejedelem» Róma filozófus helytartójával a testről s a lélekről? Titkos utakon jött a pogány bölcs a Misna mesteréhez és sokratesi Symposium volt minden együtt elköltött estebéd. Távoli világnézetek viaskodtak egymással és Róma és Jeruzsálem mérte össze szellemi fegyvereit. Nem itt sétált-e a szent Rabbi Méir a kételkedés labirintusában eltévedt Elisa ben Avujával, akitől tanulni akart és akit csodált, tisztelt akkor is, amikor nem mindenben követhette. «Rabbi Méir gránátalmát talált, a belsejét élvezte, a héját eldobta ...»

Szellemi tornák földje ez, ahol mindig a lényeket

igyekeztek kihámozni az élet fájának minden gyümölcséből. Új világok vajúdnak most is a Kinereth katalánában. És sokszor összecsapnak a hullámok. De nem teszik egymást zavarossá. Csak több színnek szivárványa ragyog rajtuk a keleti nap sugaraiban.

Délelőtt ott jártunk Daganjában, ebben a kollektív kvucában, amelyet a Szentföld új építői mintaképnek tekintenek. Gyarapodott ez is, amióta legutóbb láttam. Gyarapodott a gyereksereg, akik most sokkal számosabban szaladgálnak a megnövekedett ciprusfasorok között. Nőtt a felnőttek száma is. És most már több mint 250 lélek él ezen a földterületen, amelyet alig két évtizeddel ezelőtt 12 elszánt ifjú kezdett kiemelni a jordánvölgyi mocsarakból. Megtízszerezedett pár év alatt a banán-kert terjedelemben és termésben és most külön raktáron rakosgatják, csoportosítják és mérlegelik a kivitelre váró banánhalmokat, amik esztendőről esztendőre növelik a «daganjai fajta» jöhír'nevét. És büszkén mutogatják az új istállót, amelyben a jószág lélekszáma már elérte a százat. És a tehenészetet, amelynek leggyengébb «faj-tagja» is 3000 liter tejet ad le évente. És a baromfiudvart, amely a meleg klímában télen is éppúgy gyarapszik, mint nyáron. És az új partrészt, amelynek «grape fruit» termése oly páratlanul édes-kesernyés. És az illatos lóheretáblákat, amelyeket hatszor kaszálnak le évente. Mindent, mindent szerettek volna megmutatni. De mi úgy vágyódtunk bepillantani a lelkükbe: így nőtt-e ez a lélek is a honfoglalás heroikus napjai óta? Mint megrendített kerék forog-e a munka folytonossága, vagy harmonikusan fejlődött belső erő hajtja tudatosan tovább?

A társaság tagjainak egyes kérdéseire zárkózott feleleteket adtak. Vagy éppenséggel bosszantó félválaszokat «a polgárok ugratására». Hogy ráunhattak már

a sok kíváncsiaskodásra, amely sablonosan, sematikusan közeledik az ő eszmékkal sűrített életük felé. Meginvitáltuk a kvuca vezetőit estére Tiberiásba, a fehér asztalhoz. Majd megnyílnak a szívek a Karmel vagy Migdal bora mellett. De a daganjabeliek, mint a bibliai Réchav fiai, tartózkodnak minden szeszes italtól. Csak tejes vegetáriánus vacsorát ülhetnek körül a «tiberiási symposion» résztvevői.

Fönt az asztalfőnél Irma Singer, a halkszavú mesemondó poétaasszony. Európai nagyvárosban szőtt álmait ment megvalósítani a kis Daganjába, ahol a nappala a munkáé, éjszakája a költészeté, Gyöngéd finom lényével szerényen húzódik meg erősvállas férje mellett, őreá bizza a vita oroszlánrészét, az izmos, kiegyensúlyozott, nyíltszemű férfiúra, aki úgy beszél a héber nyelvet, mintha Jezsajás kora óta sohasem hagyták volna el ősei a Jordán és a Kinereth e csodás sarkát. Pedig a Berkovitz nevet valahol az orosz vagy litván síkságon kaphatta. Mellette dr. Gerta Unger, a kvuca orvosa, szélesen lobogó hajjal és nagysugarú pápaszemmel, amellyel mintha mindennek a mélyébe látna. Feszült áhítattal figyelik szavaikat a hosszú asztal körül ülők, ha legtöbbször csak tolmácsolásom után értik is meg a mondottakat. Súlyos kérdések és még súlyosabb feleletek röpködnek az érdeklődéstől izzó levegőben.

— Mondják, hogy szétszakítjátok a tradíció fonalát — kérdé egyik társunk.

És «a szólók feje» felel:

— Ellenkezőleg. Mi keressük a tradíció fonalát ott, ahol erőszakkal szétszakították a száműzetés idején. Mint újra felszabadult emberek, nem tekinthetjük a magunkénak mindazokat a kusza szálakat, amiket a galuth, a gettó összegabalyított körülöttünk. Át akar-

tuk ugrani ezt a két évezredet, hogy úgy folytassuk itt, ahogy a földben és a természetben gyökerező őseink abbahagyták. És új hidakat akartak építeni a tragikus korok átívelésére. Voltak köztünk olyanok is, akik tradíciómentességben látták legfőbb lehetőségét az élet megújulásának az atyák földjén. Paradoxonnak látszik ez. De mégis csak a zsidó megújulás, a visszaterés vágya lobog benne. Mély problémák ezek. Most már megvallhatjuk, sok elméletünk ingott meg, különösen, amikor a gyermekeink fantáziáját kellett irányítanunk. Vissza kell térnünk sok olyan hagyományhoz is, amelyet a Galuth termelt. Mindinkább ráeszmélünk, hogy legjobban a tradíció köt. És amikor már bizonyos stabilitást értünk el, nem lehet kockázat nélkül kísérletezni. Ez azonban nem jelenti azt, hogy konvencionálissá akarjuk süllyeszteni életünket.

— De nem tartják-e fontosnak a vallási formák fenntartását önmagukért?

— A forma nem lehet öncél. A cél a zsidó nép fentartása. Erec Jiszrael felépítése a mi számunkra nem vallási, hanem világi kérdés. Mi nem vagyunk ellenzői semmiféle vallásosságnak. Nem harcolunk senki meggyőződése ellen. És nem harcolnánk a vallás ellen akkor sem, ha tudnók, amint a Talmud mondja, hogy a Messiás egy egészen szent vagy egy egészen istentelen nemzedékben fog eljönni. Még a Messiás kedvéért sem akarnánk istentelen nemzedéket felidézni. Ám jöjjenek a vallásosak és versenyezzenek az építésben. Tegyék jóvá, amit évtizedeken és évezredekken át mulasztottak.

— Hiszen ők éppen a vallás nevében mulasztottak. Mert nem akarták megelőzni a Messiást!

— Ezért kell az ország felépítését a vallási kérdéstől függetleníteni. A vallásosságnak ezerféle meg-

nyilatkozási formája lehet. A legtúlzottabb fanatizmustól egészen addig a fokig, amíg a természeti erők intenzív szemlélése istentiszteletté emelkedik. És ki állíthatja fel a határt, hogy eddig terjed a zsidóság és ezen túl már ki vagy belőle zárva? Látjuk, hogy az agudistának még az ortodox mizrachista sem elég jámbor és megbízható, viszont az agudistát is átok alá helyezi a munkácsi rabbi!

— A Bál-Sém nem átkozott ki senkit. Még a hitelent is hívőnek mondotta. Mert hisz a tagadása igazságában. Chalucaink bizony chaszidok.

— Ez az. Az alapot kell mindig kutatni. Mi célt és tartalmat kerestünk életünk számára. A Galuth kiűritett belőle mindent, ami zsidó. És mi vissza akarunk térni «a földhöz, amelyből elvettünk», hogy megújuljunk vele együtt. Nem vallásosság-e ez? Miért nem hívott bennünket Amerika vagy Argentina? Csak a próféták földjének szavát hallottuk . . .

— Mit csináltok szombatokon, ünnepeken?

— A legfontosabb, hogy nem csinálunk semmit. Hogy Dántól Beer-Sebaig szünetel minden zsidó eke, minden zsidó traktor. Ebben a tekintetben nincs különbség chaluc- és chaluka-zsidó között. A mi ünnepnapjaink közeli kapcsolatban vannak a természettel. És mi igyekszünk ezeket a szimbolikus kapcsolatokat kiépíteni. A szabadság, a tavasz, a zsengek, a sátrak, a vetés és aratás ünnepei, az eső és harmat fohászai mind visszanyerik ősi értelmüket.

— És mi van a Purimmal?

— Ez nem is tréfás kérdés! Igen érdekes szimbólumot találtunk *Eszter* történetében. A Galuth tipikus világa tárul itt elénk. «*Nem mondotta meg Eszter a népét és származását...*» «*És Mordecháj ült a király kapujában...*» A mi gyermekeink már kiérzik

ennek a világnak egész megalázó mivoltát. Ilyen a zsidó élet a diaszpórában. Ahol a nő eltitkolja zsidó származását, a férfi pedig kegyek után hajlong a kapukon...

— Milyen a férfi és a nő viszonya a kvucában?

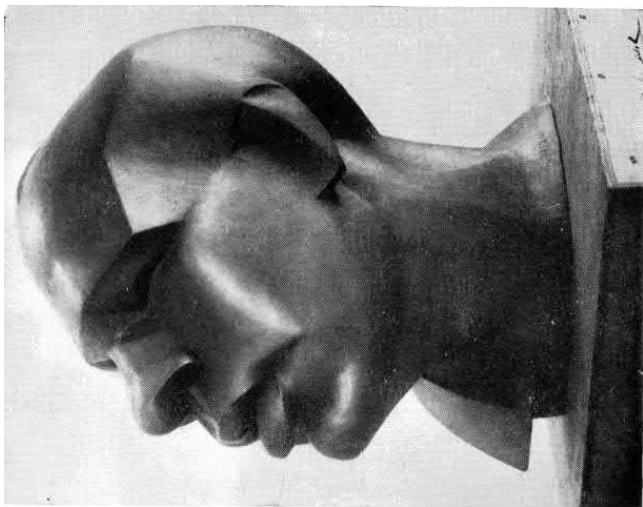
— Nem kell oly szemérmesen feladni a kérdést. Tessék csak elmondani, önök is hallottak a mendemondáról, hogy nálunk «nőközösség» van. Mit feleljünk az ilyen együgyűségekre, amelyet csak olyanok találhattak ki, akiknek eszéhez föl sem ér a mi életünk tisztasága.

És most a további kérdést be sem várva, a daganjai poétaasszony vette át a szót:

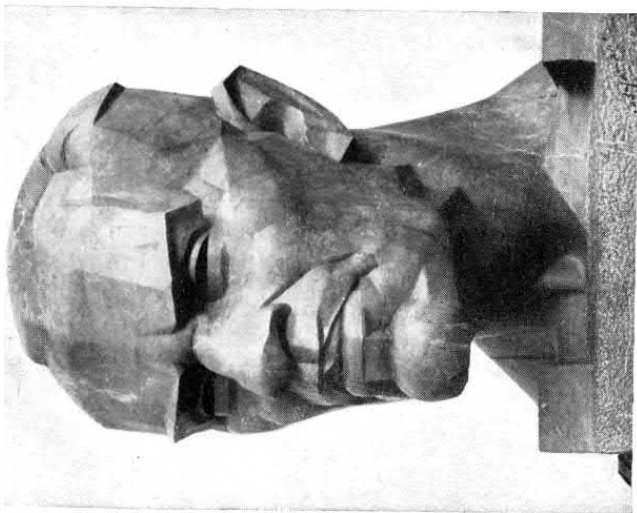
— Az európaiak fantáziáját mindennél erősebben legjobban az erotika izgatja. E körül kíváncsiskodnak és szimatolnak itt is a legtöbbit. Mintha ez volna az élet egyetlen problémája. A mi munkában és keresésben tépelődő életünk csúcán nem az erotika áll. Ezt sokan meg sem értik, akik mint turisták, kéjutazók vagy zarándokok kerülnek el hozzánk. Ha hajnal-tól alkonyig kemény erőfeszítésnél perzselte bőrünket a forró keleti nap, este a szűkös vacsora után — amelyhez az adag kinin is mellékelve van, mert még mindig nem tűnt el a malária erről az istenáldotta, gyönyörű tájékról —, a napi számvetés és holnapi tervezetés után, fáradtan lehajtjuk fejünket és aki társára talált itt, ember az emberre, hűséges hozzá még akkor is, ha nem áldotta volna meg egy rabbi a frigyüket...

— Hát nincsenek a párok megesküdvé? — pattan fel egyik útitársunk.

— Dehogyan nem — felel szelíden a költőasszony. — A legtöbben feláldoznak egy munkanapot és elmennek a tiberiási rabbihoz, aki «Mózes és Izrael törvényei

Meskin, a „Habimahi“ művésze (Ben Cui szobra)

Smarjah Lewin (Ben Cui szobra)

*A feruzszikenti héber egyetem orvosi fakultásának új Klinikái
épülési a Scopus-hegyen*

Haifa-i részlet

szerint» megesketi őket és bizonyítványt állít ki róla. Romantikusabb időkben ott a kvucában, a Jordán partján történt az esküvő. Taliszt terítettek négy puska csövére, magasba emelték és e mennyezet alatt húzta a vőlegény a gyűrűt a menyasszony ujjára, mialatt a négy puska eldőrdült. . . . Azonban minden romantikától eltekintve, a zsidó törvény szerint, érvényes a házasság, ha csak egy egyszerű Chaluc végezte is a szer-tartást, így történt ez itt kétezer esztendővel ezelőtt is.

— És mi történik a gyerekekkel?

— Ez bizony súlyos probléma volt. Az első gyermeket az anyja, aki nem hagyhatta ott a gazdaságot, magával vitte a mezőre. És ha a gyerek sírásra emelte hangját, sírásban tört ki egész Daganja. Az egész kvuca a «kegyetlen anya» ellen fordult, aki csak nehezen tudta megnyugtatni a kedélyeket, hogy ne aggódjanak, majd csak elhallgat a gyerek, nincs oka a sírásra . . . , Mikor a gyermekek száma szaporodni kezdett, szegény József Buszéi, aki később a háború alatt életét vesztette a gyermekvédelmi munkában, kimondotta, hogy a gyermekápolás nemcsak az anya kötelessége, hanem beosztás szerint az összes nőké, mert csak így vehetnek részt az anyák minden munkánkban. A költségek pedig az egész közösséget terhelik és nem mentesülhet senki a nevelés kiadásai alól csak azért, mert neki nincs gyereke. Így állítottuk fel a közös gyermek-otthon-t, ahonnan éjjelre hazaviszik a kisebbeket a szülők, a nagyobbak pedig együtt nevelkednek és várják az élet további kérdéseit. . . .

— És boldognak látjátok a gyermekek jövőjét ennek az életharcnak a folytatásában?

— Életharc mindenütt van — feleli a zsidó gyermekmesék költőnöje. — Sőt itt csökken a küzdelem, az igények erős lefokozása folytán. A zsidó fantázia

pedig többet kap itt, mint bárhol a világon. És ami a legértékesebb: a szabadság, melyért a gyermek éppúgy kész áldozni, mint a felnőtt. Az én fiam tavaly hat éves korában leesett a lóról, eltörte a karját. Mikor begipszelten betegen feküdt, megkérdeztem: «No de ezentúl békében hagyod a lovakat.» De ő dacosan felelt: «Miért? Mert egyszer ledobott a hátáról a Chenda? Majd ezentúl erősebben fogom tartani!»

— És mi történik, ha a kvuca valamelyik tagjának szülője szorul eltartásra?

— Ha az egyes tagnak nincs is magántulajdona, vagy magánszámlája, a közösség az ilyen erkölcsi kötelezettséget is átvállalja, éppúgy, mintha gyerekről, árváról volna szó. Ajn-Charodban, a nagy kvucában, negyven agg szülő él. És a «vallástalan» fiatalok szép templomot is berendeztek az öregek számára. Nálunk Daganjában is élnek agg szülők. Hogy is lehetne elzárkózni, ha például reánk szorulna egy olyan apa, mint az öreg Barski, aki, amikor idősebbik fia Daganja mártírként elesett, még vigasztaló levelet küldött nekünk, hogy halott fiának emléke erősítsen bennünket szent küzdelmünkben, amíg megvalósul a nagy gondolat, amelyért fia életét és vérért áldozta. Azután nemsokára elküldte hozzánk második fiát, «az elesettnek pótlásául...» Ha az ilyen szülők Oroszországban vagy másutt nyomorba jutnak, nem örömet segítjük-e mindnyájunk közös tulajdonából?

— Hogyan történik a kvucába való felvétel és ki lehet-e valakit zárni, ha nem akar lépést tartani a munkában?

— Az utóbbi eset még nem fordult elő. Éppen a közösségnél fogva mindenki igyekszik a legmagasabb teljesítményt nyújtani. Élősködésre még nem volt példánk. Különben egyévi próbaidő után válik csak ren-

des taggá, ezalatt automatikusan tagja lesz a «kupath-chólim»-nak, a betegpénztárnak, ahol orvosi vizsgálaton is keresztülmegy. Előfordul, hogy valaki fizikai gyöngeség miatt, vagy mert nem tud a kvuca tónusába beleilleszkedni, önként eltávozik. Ehhez joga van természetesen bármikor. Aki ittmarad, tudatában van, hogy a kitartás a «munka meghódítása»-ban a zsidó becsület kérdése ...

— És milyen a munka eredménye?

Erre számok felelnek. Primitív kezdetből emelkedett ki Daganja minta-kvucává. Tizenketten kezdtük, bizony nagyon kevés tapasztalattal. Puskákkal jártunk a vetésben és sokszor süvített el fülünk mellett lesből lőtt golyó. De azért dalolva tértünk haza kis kunyhónkba a Jordán mentén. Boldogok voltunk, hogy parasztok lettünk az ősök földjén és a Kinereth héber aratódalt hall megint, kétezer év után. Megszereztünk itt minden göröngyöt, minden jószágot. Ha egy lovunk meghalt, fájdalommal jelentettük a Keren Kajemeth irodájának és megleghangú részvétlevelet kaptunk. Egy éjjel felkapta a vihar barakunkat és elvitte egészen a szomszédos arab faluig, mi pedig künnmaradtunk félig meztelenül és kacagtunk. Mikor kóházat építettünk, kertet akartunk eléje ültetni, nagy gödröket ástunk, megtöltöttük színültig vízzel és a közepébe helyeztük a facsemetét. És majdnem ugyanezzel a módszerrel akartuk elültetni a paradicsomot is. Csak két leánytársunk volt akkor, akik a konyhában dolgoztak, ugyanannyi szaktudással... És mikor hazajöttünk, füsttől és könnytől kisírt szemekkel fogadtak. «Nem akarjátok-e Erec Jiszraelben a nők életét is megváltani? ...» Most a zöldségtermelés egymaga 1500 fontot jövedelmez évente, a tehenészet 6000 fontot. Évi 150.000 liter tejet adunk el. Exportot csiná-

lunk banánból, karfiolból, új öntözési rendszert vezetünk be, új befektetést eszközölünk, régi adósságokat törlesztünk, a gazdaság erősödik, gyarapodik. A kvuca növekedésével szabaddá váló munkanapokat a közeli Ruthenberg-műveknél értékesítjük. A Jordán vízéséből támadó villamos erő új prespektívákat nyit a mi fejlődésünknek is . . . Most a Keren Kajemeth új darab földet szerzett itt. Talán megvalósul ifjúkori álunk és Daganja Alef, Daganja Béth, Daganja Gimel, a Daganják egész sora keletkezik itt és benépesül a Jordán völgye, mint hajdan Galilea virágzása idején ... Persze közben benépesül álmódóinkkal a mi jordánparti kis temetőnk is ott, az eukaliptusok alatt... De mi nem magunknak építünk, hanem mindazoknak, akik utánunk jönnek . . .

Már éjfélhez közeledett az idő. A daganjai vendégeknek kora hajnalban kell köszönteniök a Jordánvölgy feltámadó kertjeit, szántóföldjeit. A Genezáreth fölött halkán álmokat sző a hold. A tiberiási Symposium véget ér. Testvéri szóval köszöntöm a távozókat:

— Ha a Tóra elé hívják a Galuth fiát és elhangzik «Jáamód! Állj elő!» — úgy érzi, valamit áldoznia kell és a templom mélyén csodálat zúg végig a legkisebb áldozaton. Mit szólunk tihozzátok testvérek, akik a Próféta földjéről hallottátok a hívást: «Jáamód» és ti előálltatok és felajánlottátok életeteket a Tóra bölcsőjénél! . . . Aki megáldotta őseinket, áldjon meg benneteket, testvérek Daganjában . . .

GALAMBOK A GENEZÁRETHEN

VITAZÁRÓ BÚCSÚBESZÉD TIBERIÁSBAN

Évről évre, valahányszor Jeruzsálemből az Éme-
ken át ide érkezünk Tiberiásba, mindig vita folyik itt
ugyanebben a mederben, ugyanezekkel a hullámzá-
sokkal. Mintha a régi mesterek vitázó élete elevened-
nék meg előttünk. Itt, az oszlopok alatt, a Genezáreth
partján, folytak a szellemi viaskodások, amelyekből
a zsidóság nagy, elevenbe vágó kérdései vetődtek fel-
színre. De békegalambok repkedtek akkor is a Gene-
záreth fölött, kik mint a «szent szellem» küldöttjei
hirdették: «Ez is, az is az élő Isten szava». Az Igét
negyvenféleképpen lehet értelmezni és az Úr előtt a
legfontosabb a szív, a szándék.

Láttuk az új szentföldi élet lázban tépődő és for-
ródó formáit. Láttuk Jeruzsálemet sok-sok száz temp-
lomával és tanházával, ahol az Egyetem mellé is most
templomot készülnek építeni. És láttunk kvucákat Jiz-
reel völgyében egyetlen templom nélkül. Láttuk a tel-
avivi utcákon, hetvenezer lélek tolongott a nagytemp-
lom körül, hogy holdvilágnál és fáklyafénynél hallgas-
sák és kísérjék a Megilla olvasását, melynek felnagyí-
tott hangjai úgy áradtak a zsinagóga falaiból, mintha
az egész templom hatalmas, zengő hangszer volna a
titokzatos éjszakában. És csodálva kérdeztük a pró-
féta szavával: «Kik ezek, kik lebegnek, mint a felhők
és mint a galambok a dúcaik felé? ...» És láttuk az

Émekben ifjak telepét, ahol egy társunk kérdésére azt felelték: «A mi templomunk ötezer dunam föld! Bár csak nagyobb volna!» Változó és sokszínű a zsidó nép lelkének prizmája a Szentföldön is, miként a szétszórtságban, ahonnan összegyűltek. De amikor a Jisuv védelméről van szó, egybefornak valamennyien. Ezek a fiúk és leányok, akik olyan hetykén beszéltek a vallás formáiról, saját építőerejük elbizakodottságában, vagy talán csak daczból, mert unják a «turisták» kutató, unszólo intimitásokat feltakarni akaró kérdéseit, — ezek a «fiatalok» egy percig se haboztak, amikor életük kockáztatásával védeni kellett az «öregek» életét, vagyonát. Akkor sietve siettek be Jeruzsálembe, Tiberiásba védtelen jámbor chászidok elszánt védelmére. És láttuk, hogy saját telepeiken is odahajol forradalmi meggyőződésük a régi formák felé, amikor saját öregeiket kell ellátniok nemcsak földiekkel, amit oly áldozatosan vállal az ifjú közösség, hanem lelkiekkel is és új formákat kereső, lázongó szívük megbékél imahelyekkel, rituáliákkal. Így teljesíti máris a feltámadó Szentföld az Illés-prófétai missziót, hogy «visszatéríti a fiúk szívét atyáikhoz és az atyák szívét a fiúkéhoz.

Hallottátok, hogyan felelt az öreg chászid «nagy-apa», akit a kis templombarakban találtunk a Talmudfóliáns fölé hajolva? Mikor azt kérdezte közülünk valaki: miért nincs itt rendszeres, közös reggeli ima, — azt válaszolta az őszszakállas, jámbor aggastyán: ők most *más micvával* vannak elfoglalva, a jisuv Erec Jisrael szent parancsolatával.

Láttátok az egész országban a plakátokat, amelyek hirdetik, hogy **השבת נשמת האומה** «a Szombat a nép lelke», óvjátok a szombatot! A nép lelkét keresik itt és a keresés útján vissza-visszatérnek ősi forrásokhoz, ősi tartalmakhoz. Az élet szentségének útját keresik itt és

a keresés folyamán sokszor átértékelődnek elfogadott fogalmak és ideálok. És jövünk zsidók a diaszpórából, ahol folyton hallunk az egoizmus szentségéről, az egyéni kényelem és «köved» szentségéről és új atmoszférát találunk itt és hallunk a munka szentségéről, a zsidó nép jövőjének szentségéről. És hallunk disputákat, mik kitüzesednek és izzanak ezen az ősi földön, ahol valaha a «halácha izzásáról» beszéltek. Ki tudná eldönteni, melyik úton jutunk el az igazsághoz? . . .

Itt a Genezáreth fölött trónol a Hermon havasa. «Mint Áron főpap fehér szakállá hull alá a hegyek vértetére.» Oldalt, a Kanaan-hegy túlsó lejtőjén látszik Száfet, a hajdani kabbalistáknak városa, akik szintén új értelmét keresték életnek és világrendnek. Amikor rejtelmeket kutató útjukon lejöttek zarándokolva a szent vizekhez, az itt röpködő galambokban megváltás után sóvárgó bolyongó lelkeket láttak. A búgó galamb mindig a megváltásért epedő Izrael szimbóluma volt. És a megváltás lehetőségét, reményét látták a világra jövő minden lélekben. És látták az új zsidó kolóniákon, akár egyéni, akár kollektív telepeken, a legnagyobb szegénységben is, hogyan becézik, óvják fehér gyermekszobában, patyolatfehérben a csecsemőt? Mintha minden újszülöttben a messiást várnák. Mintahogy várták is itt a legendás Galileában és a sivatagos Júdeában egyaránt. És mi volna ez a mi életünk és mi volna ez a mi beteg világunk, ha nem lebegne fölötte a megváltás hite, reménye?

Galambok repülnek a Genezáreth fölött, ahol ringó csónakokban ülve együtt daloltuk a Kinereth dalait. «Hiszen varázsa van a Kinerethnek...» És miért nevezik Kinerethnek? — kérdi a legenda. — Mert olyan a tó alakja, mint a kinóré, hárfáé. Talán arra a hárfára gondoltak, mely a hagyomány szerint

ott csüngött Dávid király ágya fölött és ha megérintette a szél, magától szólt rajta a dal. Bizony ilyen Izrael lelke is. Egy kis szellő és megszólal szívünk mélyén a zsidó melódia. Sokaknak erősen tomboló viharra van szükségük, hogy felzaklassa lelkük mélyéből a régi zsidó dalokat, sokakat csak zúgó szélvész tud felrázni, mint német zsidó testvéreinknél tapasztaltuk. De mind egyek itt az újjászületés nagy szimfóniájában ...

Együtt daloltuk a Kinereth héber dalait az evező arabokkal is és álmodtunk az örök békéről. És amikor kikerültünk a partra és ott álltam közel Majmuni sírjához, jobbomon «árja» útitársunk és baloldalamon egy transzjordániai arab, — valahogyan lessingi hangulatok szálldestak körül és a vallások harmóniájának fénye csillant meg előttem a kék tó tükrében. A nem-zsidót is magával ragadta az építés lendülete, láza és lelkes arccal járt-kelt a boldog magvetők között. Itt, ahol a vallások mint tiszta galambok szálltak fel a levegőégbe, miért kellene mint vijjogó vérséknek leszállniok a földre?

Galambok lebegnek a Genezáreth fölött. És eszembe juttatják a búcsúnál a megható jelenetet, amely annyi művészt megihletett. Ismeritek bizonyára. Fiatal anya megy méltóságteljesen. Galileáfcól vagy Júdeából, keblére két galambot szorít, miket áldozásul visz a jeruzsálemi Szentélybe. És a hagyomány kérdi: Miért kell a fiatal anyának galambáldozatot bemutatnia? És a magyarázat: Mert az aszszony szülési fájdalmában, vajúdásában fogadalmat tesz, hogy kerülni fogja férjének közelségét. És mert ezt a fogadalmát nyilvánvalóan meg fogja szegni, már előre be kell mutatnia az áldozatot. Ne vegyétek zokon, testvéreim, ha megmondom, hogy valahogyan

így vagyok én is szentföldi utaimon, valahányszor magamra vállalom, hogy átvegyem zarándokaink gondját és átsegítsem a távolság misztikumában és az útonlevés idegfeszültségében megnövekedni látszó ügyeken-bajokon. «*Altirgezubaderech*» — «*ne türelmetlenkedjetek az úton,*» szólott Jákob ősatyánk is a messzire induló fiainak. Mintha erre a tanításra ősidők óta szükség volna. Ti valamennyien annyi lelkeséggel, szeretettel és az odaadás megható jeleivel halmoztok el, hogy szívem melegével hálálkodom érte. Mégis, mikor itt járok a vajúdások és születések e lázas földjén, sokszor mélyebben megértem Mózes kifakadását a sivatagban: «*Hogyan viseljem egyedül terheiteket?*» És olykor fölrémlik a régi Midras-magyarázat a hajdani sivatagi sá-tortáborról, hogy «*néztek Mózes után,*» — suttoztak: «a mienkből az étele-itala.» Mindennél pedig többet aggaszt, hogy tán akadnak, akik értetlenül vagy részvétlenül állanak a bibliai újjászületés szent szenvedéseivel szemközt. És ilyenkor kitör belőlem is a fogadalom, hogy «soha többet!» — De itt a Genezáreth hullámai felett már látom a repülő galambókat, miket áldozatul kell majd bemutatnom. Mert meg fogom szegni a fogadalmat és újra hozok majd testvéreket a Szentföldre és miként ti, azok is meg fogják érteni a történeti vajúdas jelentőségét és gyengéd szeretettel figyelik az építés lázas ütemét. És hazatérnek és apostolaivá válnak a zsidó reneszánsz üzeneteinek, hirdetőivé a szentföldi építőmunkának, melyet szemek láttak . . .

Ezért a misszióért, a szemek megnyitásaért, a föld lelkének feltárásaért veszem vállaimra a nehézségek leküzdését, itt, ahol, mint láttatok, még a templomban is, az egyik oldalon vakolnak, a másikon már imádkoznak, itt, ahol mindenkinek a feje fölött építenek és ácsolnak és egyre ismétlődik R. Jehuda Hachászid

csodája, hogy egy éjjel felépül Jeruzsálem nagy templomának hatalmas kupolája ... Itt hisznek még a csudákban . . . Hiszen ez az egész szentföldi újjáépülés a Gondviselés páratlan csodája . . .

Üdv, tinéktek, testvérek, hogy látnotok adatott Jeruzsálem szépségét, hogy ősök nyomdokait járva, a Múlt kövei közt láthatóak a Jövő kicsírázását. Búcsúzom tőletek, testvérek, kik visszatértek otthonaitokba. A Béke áldott galambjai szálljanak mindig hajlékaitok fölé.

Engem még itt tart a munka. Előadások Jeruzsálemben a Héber Egyetemen és a Nép-házában. És Tel-Avivban ért a megtiszteltetés, hogy magyar nyelven írt Herzl-könyvem az Omanuth-társaság kiadja héber, angol és német nyelven és így részt kell ott vennem a sajtó alá készítésben. Az a férfiú, aki látnoki szemmel előre látta és útnak indította ezt a csudás fejlődést, ott született a pesti dohány-utcai templom mellett. Ha hazatértek, álljatok meg egy pillanatra születésének jelentelen háza előtt és hódoljatok némán szent emlékének. Áldjon meg benneteket az Úr Cionból!

T A R T A L O M

Az új Palesztina útjain	3
Strófák a nagy napokból	13
Bialik-napok Tel-Avivban	34
Történeti távlatból	40
Német zsidókkal a hajón	47
Ezüstöt, aranyat — földért.....	52
Cion leányai	56
Ussiskinnél, a KKL-házban	60
A szentföldi út	65
A júdeai kolóniákon keresztül	75
Sovuoth Jeruzsálemben	93
Kirándulás Jerichóba és a Holt-tengerhez	111
Rachel sírján, Betlehem mellett	125
Szombat Jeruzsálemben	132
Jeruzsálemi alakok	150
A Karmel hegyén és a Karmol alatt	166
Nazarethből Tiberiásba	180
A méroni Lag-Beómer-ünnep	193
Szombat Galileában	211
Galilea hegyei között	230
Daganja Alefban, a Genezáreth partján	254
Symposion Tiberiásban	275
Galambok a Genezárethen	285